T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANEFÎ FURÛ FIKIH LİTERATÜRÜNDE UYUŞTURUCU MADDELERİN HÜKMÜ: İBN KEMAL VE EBUSSUUD'UN AFYON, BENC VE HAŞİŞ HAKKINDAKİ İHTİLAFLARI ÖRNEKLİĞİNDE BİR İNCELEME

TAHA YASİN TAN

HAZİRAN 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HANEFÎ FURÛ FIKIH LİTERATÜRÜNDE UYUŞTURUCU MADDELERİN HÜKMÜ: İBN KEMAL VE EBUSSUUD'UN AFYON, BENC VE HAŞİŞ HAKKINDAKİ İHTİLAFLARI ÖRNEKLİĞİNDE BİR İNCELEME

TAHA YASİN TAN

Danışman: Doç. Dr. Özgür Kavak

HAZİRAN 2020

ÖZ

HANEFÎ FURÛ FIKIH LİTERATÜRÜNDE UYUŞTURUCU MADDELERİN HÜKMÜ: İBN KEMAL VE EBUSSUUD'UN AFYON, BENC VE HAŞİŞ HAKKINDAKİ İHTİLAFLARI ÖRNEKLİĞİNDE BİR İNCELEME

Tan, Taha Yasin

Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Özgür Kavak

Haziran 2020, 218 sayfa

Benc, afyon ve haşiş, kullanımları çok eski tarihlere uzanan uyuşturucu özelliğe sahip bitkilerdir. Bu bitkiler, günümüzde olduğu gibi daha önceki dönemlerde de tedavi amaçlı kullanımları yanı sıra kötü amaçlara alet edilerek kullanılıp suiistimal edilmiştir. İnsanlar tarafından sarhoş olmak, istemedikleri düşüncelerden uzaklaşmak, acıyı azaltmak, farklı âlemlere gitmek, dindarlığını arttırmak gibi çok çeşitli sebeplerle kullanılagelen bu maddelerin suiistimalinin Müslüman coğrafyada yaygın bir hal alışı hicrî altıncı yüzyıl civarına tekabül eder. Bu maddelerin suiistimalinin topluma zarar verici bir hal alması gibi çeşitli sebepler fukahânın meseleyi ferdî kullanımdan ziyade toplumsal neticelerini de dikkate alarak yeniden hükümlendirmelerine sebep olmuştur. Hanefî fakihlerin bu mesele hakkındaki tavırları belirli bir noktada karar ettikten sonra Osmanlı şeyhülislamlarından İbn Kemal, vermiş olduğu birtakım fetvalar sebebiyle bu maddeler etrafında bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla İstanbul ve çevresi dışında çok fazla akis bulmayan bu tartışma Ebussuud'un doğrudan İbn Kemal'i hedef alan fetvalarıyla sona ermiş gözükmektedir. Söz konusu süreçte kimi âlimler bu maddelerin hükümlerini konu alan müstakil risaleler kaleme almıştır. Bu çalışmada, fakihlerin bu maddeler hakkında takındıkları fıkhî tavır, hicrî on birinci yüzyılın başına kadarki Hanefî mezhebi furû fıkıh metinleri ve bu konudaki müstakil risaleler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Afyon, Benc, Haşiş, Uyuşturucu Maddeler, Hanefî, İbn Kemal, Ebussuud.

ABSTRACT

THE RULINGS OF HERBS IN HANAFĪ FURŪʿ FIQH LITERATURE: AN INVESTIGATION OF IBN KAMĀL AND ABŪ AL-SUʿŪD'S DISPUTES ABOUT OPIUM, BANDJ AND HASHISH

Tan, Taha Yasin

MA in Islamic Studies

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Özgür Kavak

June 2020, 218 pages

Bandj, opium and hashish are ancient herbs that has a narcotic feature. These plants have been abused as a narcotic drug as well as used as a curative drug both in the past and in the present. These drugs have been used by people for a variety of reasons such as getting drunk, forgetting about pain or reducing it, getting high and increasing one's religious devotion. It seems that the widespread use of these drugs among Muslims started around the 6th century. When the extent of these drugs' abuse started to harm the society, fukahā started to change their way of approach to these matters and give different reactions. After stabilization of the attitudes of Hanafi fuqaha about this issue at a certain point, Ibn Kamāl (Kamāl Pasha Zāde), one of the Ottoman shaykh al-Islāms, initiated a new discussion about these herbs by issuing some fatwās. To the best of our knowledge, this debate, which happened mostly in Ottoman circles, has ended with Abū al-Suʿūd's fatwās that directly targeted Ibn Kemal. Meanwhile, some scholars drafted independent risālahs on the rulings of these herbs. In this study, the attitudes of the scholars about these herbs are examined through both the Hanefî madhab's furūʿ fiqh texts up to the beginning of the 11th century and the individual treatises on this subject.

Keywords: Bandj, Opium, Hashish, Drugs, Hanafi, Ibn Kamāl, Abū al-Suʿūd.

ÖNSÖZ

Afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucu özelliğe sahip olan bitkiler çok eski tarihlerden itibaren insanlar tarafından farklı amaçlarla kullanılmıştır. İnsanlar tarafından sarhoş olmak, istemedikleri düşüncelerden uzaklaşmak, acıyı azaltmak, farklı âlemlere gitmek, dindarlığını arttırmak gibi çok çeşitli sebeplerle kullanılagelen bu maddeler suiistimal edilmişlerdir. Bu yargıya Müslümanlar da dahildirler. Söz konusu bitkilerin erken dönemlerden itibaren Müslümanlar tarafından da bilindikleri ve kullanıldıkları kesindir. Bununla birlikte bu bitkilerin suiistimalinin toplumsal bir düzeye çıkması ve topluma zarar verir seviyeye ulaşması zamanla gerçekleşmiştir.

İslâm dininin bekası, Müslümanların din ve dünya saadetlerinin sağlanması gibi görevleri uhdesine almış olan âlimlerin uyuşturucu madde kullanımına karşı kayıtsız kalması mümkün değildir. Hz. Peygamber ve ashabı zamanında tartışma konusu olmayan bu bitkiler, belli bir döneme kadar esas olarak tedavi amacıyla kullanılmalarından ötürü tartışma konusu edilmemişlerdir. Mezhep imamlarından da bu maddelerin mubah olduklarına dair kaviller nakledilmiştir. Söz konusu maddelerin suiistimalinin Müslümanlar arasında yaygın bir hal alışı hicrî altıncı yüzyıl civarında başlıyor gözükmektedir. Bu maddelerin suiistimalinin topluma zarar verici bir hal alması gibi çeşitli sebepler fukahânın mespeleyi ferdî kullanımdan ziyade toplumsal neticelerini de dikkate alarak yeniden hükümlendirmelerine sebep olmuştur.

İslâm dini, insanların günlük yaşamının tamamını kapsayan bir yaşam biçimi sunmaktadır. Bu yaşam biçiminin mimarlarından birisi olan fakihlerin verdikleri tepkiler ayrıca önemlidir. Zira fakihler gerçekleştirmiş oldukları farklı görevlerle ve farklı aktörlerle birlikte hem bireysel hem de toplumsal hayatı inşa etmekte, yöne tmekte ve değiştirmektedirler. Bu sürecin bir parçasını anlamlandırabilmek adına Hanefî fakihlerin hicrî on birinci yüzyıla kadar furû fıkıh eserlerinde sundukları görüşler ele alınacaktır.

Bu çalışmanın merkeze aldığı temel mesele, uyuşturucu maddelere dair en azından Hanefi fakihlerin kaleme aldıkları furû fıkıh eserlerinde en başından beri tek bir görüş belirtmemiş olduklarının gösterilmesidir. Tüm fakihlerin günümüzde varmış oldukları nihai sonuç ve bu maddelerin haramlığı, aslında uzun bir sürecin sonucudur.

Bu çalışmanın büyük bir kısmı Korona salgınının yaşandığı günlerde kaleme alındı. Bu salgın sürecinde araştırmacılar olarak en büyük azığımız olan kitaplara ve geri kalan kaynaklara ulaşma konusunda büyük sıkıntılar çektik. Zira İSAM Kütüphanesi gibi pek çok kütüphane geçici süreliğine de olsa kapalıydı. Bu nedenle çalışmamızı okuyacak ve değerlendirecek olanların tezdeki kaynak ve bilgi eksikliği gibi konularda gözüne çarpanları benimle paylaşmaları en büyük temennim olacaktır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında pek çok kişinin katkısı bulunmaktadır. Beni ilim yoluna sevk eden ve bu yolda ilerleyebilmem için bana en verimli ortamı sağlayan anneme ve babama karşı şükran borcumu burada ifade etmem mümkün değildir. Zaten stresli olduğumuz bu salgın dönemini içerisinde benden yardımını esirgemeyen, verimli bir çalışma ortamı sağlayan ve her daim destekçim olan eşime minnettarım. Üniversite hayatım boyunca tanıştığımız ilk andan itibaren sohbet ve mahabbetlerinden beni mahrum bırakmayan Eyyüp Said Kaya hocama, M. Tahir Büyükkörükçü hocama, tez danışmanım ve tez danışmanlığı yanında hiçbir yardımını esirgemeyen Özgür Kavak hocam ile jürilik teklifimizi kabul etme nezaketini göstererek görüşleri ve teklifleriyle tezimi zenginleştiren Sami Erdem hocama şükranlarımı belirtmek boynumun borcudur. Ayrıca yazmalar konusunda yardımlarını esirgemeyen OrhanEnçakar hocama ve tezimi okuyup teşrik-i mesâi yaptığımız oda arkadaşım Muhammed Ceylan'a teşekkür ederim. Bu tezin ortaya çıkmasında maddi manevi desteklerini gördüğüm Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi yöneticilerine, AYP-LADEP programları koordinatörlerine, Kütüphane ve Dokümantasyon Servisi çalışanlarına da teşekkür borçluyum. Bizlere samimi ve kaliteli eğitim alma imkânı sağlayan İstanbul Şehir Üniversitesi öğretim üyeleri ile çalışanlarına ve bilhassa tez savunmam öncesinde teknik problemlerin çözümünde meşguliyetlerine rağmen yardımlarını esirgemeyen Sosyal Bilimler Enstitüsü sekreteri Perihan Merve Akboy'a teşekkür ederim.

Bu çalışmanın kaynaklarının büyük bir kısmına oluşturan yazma eserlerin dijital görsellerini temin etmemi sağlayan başta Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Amasya Yazma Eser Kütüphanesi, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Erzurum Yazma Eser Kütüphanesi, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, Konya Yazma Eserler Bölge Kütüphanesi, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi ve Millet Yazma Eser Kütüphanesi müdürlükleri ve çalışanlarına gösterdikleri ilgi ve yardımlarından ötürü teşekkür

ederim. Aynı şekilde Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı İstanbul Müftülüğü Kütüphaneleri müdürlük ve çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde maddi destek sağlayan Türkiye Yeşilay Cemiyeti'ne teşekkür ederim.

Taha Yasin Tan

Altunizade, Haziran 2020

İÇİNDEKİLER

Önsöz vi

İçindekiler ix

Tablolar Listesi xii

Görseller Listesi xiii

Kısaltmalar xiv

BÖLÜMLER

1. Giriş 1

1.1 İçerik ve Yöntem 1

1.2. Kaynaklar 3

1.3. Modern Literatür 5

1.3.1. Arapça Literatür 5

1.3.2. Batılı Literatür 6

1.4. Afyon, Benc ve Haşiş 11

1.4.1. Mahiyetleri 11

1.4.2. Tarihleri 19

1.4.3. Kullanım Şekilleri 27

2. On Birinci / On Yedinci Yüzyıla Kadar Hanefi Furû Fıkıh Literatüründe Afyon, Benc ve Haşiş 29

2.1. Hanefî Furû Fıkıh Metinlerinde Uyuşturucu Maddeler 29

2.2. Hanefî Furû‘ Fıkıh Metinlerinde Benc Meselesinin Tarihî Gelişimi 33

2.2.1. Altıncı / On İkinci Yüzyıl Öncesi 34

2.2.2. Altıncı-Yedinci / On İkinci-On Üçüncü Yüzyıllarda 41

2.2.3. Sekizinci-Onuncu / On Dördüncü-On Altıncı Yüzyıllarda 51

2.3. Değerlendirme 83

3. İbn Kemal ve Ebussuud İle Muasırları Hanefî Ulemanın Afyon, Benc ve Haşişe Dair Görüşleri 90
3.1. İbn Kemal ve Ebussuud Arasındaki Tartışma 90
3.1.1. İbn Kemal'in Tartışmayı Başlatan Fetvası ve Konuyla İlgili Diğer Fetvaları 93
3.1.2. İbn Kemal'in Diğer Eserlerindeki Görüşleri 100
3.1.2.1. e*l-Îzâh Fî Şerhi'l-Islâh* 101
3.1.2.2. *Risâletün Fi Tabakati's-Sükr* 102
3.1.2.3. *Risâletün Fi Beyani Haddi'l-Hamr* 104
3.1.2.4. *Mühimmâtu'l-Müftî / Mühimmâtu'l-Furû' Fî Mezhebi'l-Hanefiyye* 105
3.1.2.5. *Risale Fi Beyani Tabiati'l-Afyon* 109
3.1.3. Ebussuud'un İbn Kemal'in Fetvasına Cevabı 114
3.1.4. Ebussuud'un Konuyla İlgili Diğer Fetvaları 123
3.2. Ebussuud İle Muasır ve Yakın Dönem Âlimlerin Konu İle İlgili Görüşleri 138
3.2.1. Konu İle İlgili Müstakil Eser Kaleme Almış Olanların Görüşleri 138
3.2.1.1. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin İbn Kemal'e *Ecvibe*'si 139
3.2.1.2. Dede Cöngi'nin *Risale Fî Tahrîmi'l-Benc* Adlı Eseri 142
3.2.1.3. Radıyyuddin İbnü'l-Hanbelî'nin *Zıllü'l-Arîş Fî Men'i Hılli'l-Benci ve'l-Haşîş* Adlı Eseri 148
3.2.1.4. İbnü'l-Cezzâr'ın *Kam'U'l-Vâşîn Fî Zemmi'l-Berrâşîn* Adlı Eseri 155
3.2.1.5. Yusuf Sinanüddin Efendi'nin *Risale Fî Hurmeti'l-Afyon* Adlı Eseri ... 157
3.2.1.6. Mahmûd B. Pîr Mehmed El-Fenârî'nin *Risale Fî Hurmeti'l-Haşîşi ve'l-Afyon* Adlı Eseri 161
3.2.1.7. Akkirmânî Ali Efendi'nin Fetvası 166
3.2.1.8. Müellifi Meçhul *Risâle Fî Hurmeti'l-Benc* Adlı Eser 169
3.2.2. Konu İle İlgili Müstakil Eser Kaleme Almamış Olanların Görüşleri 170
3.3. Değerlendirme 190

4. Sonuç 200

Kaynaklar 203

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1 İbn Kemal'e göre basit tatların nitelikleri 111

GÖRSELLER LİSTESİ

Resim 1 Kara banotu, beyaz banotu, kızıl banotu (Soldan sağa) 12
Resim 2 Haşhaş kapsülü ile yaprakları, kapsülün olgunlaşmış hali ve kapsülün çizilip sütünün çıkarılmış hali (Soldan sağa) 14
Resim 3 Cannabis Indica ve Cannabis Sativa (Soldan sağa) 15
Resim 4 Cannabis bitkisi ve meyvesi (Soldan sağa) 16
Resim 5 Muskat ağacı ve muskat (Soldan sağa) 17
Resim 6 Pire otu 18
Resim 7 Tarla sarmaşığı..... 18

KISALTMALAR

c.	Cild
Bkz.	Bakınız
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
no.	Numara
s.	Sayfa
vd.	Ve diğerleri
vr.	Varak

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

1.1 İçerik ve Yöntem

Afyon, benc ve haşiş, kullanımları çok eski tarihlere uzanan uyuşturucu özelliğe sahip bitkilerdir. Bu bitkiler, günümüzde olduğu gibi daha önceki dönemlerde de tedavi amaçlı kullanımları yanı sıra kötü amaçlara alet edilerek kullanılıp suiistimal edilmiştir. İnsanlar tarafından sarhoş olmak, istemedikleri düşüncelerden uzaklaşmak, acıyı azaltmak, farklı âlemlere gitmek, dindarlığını arttırmak gibi çok çeşitli sebeplerle kullanılagelen bu maddelerin suiistimalinin Müslüman coğrafyada yaygın bir hal alışı hicrî altıncı yüzyıl civarına tekabül eder. Bu maddelerin suiistimalinin topluma zarar verici bir hal alması gibi çeşitli sebepler fukahânın meseleyi ferdî kullanımdan ziyade toplumsal neticelerini de dikkate alarak yeniden hükümlendirmelerine sebep olmuştur. Bu meseleyi genellikle talak, haddü'ş-şürb ve eşribe bahislerinde ele alan Hanefî fakihlerin mesele hakkındaki görüşleri belirli bir noktada karar ettikten sonra Osmanlı şeyhülislamlarından İbn Kemal, vermiş olduğu birtakım fetvalar sebebiyle bu maddeler etrafında bir tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla İstanbul ve çevresi dışında çok fazla akis bulmayan bu tartışma Ebussuud'un doğrudan İbn Kemal'i hedef alan fetvalarıyla sona ermiş gözükmektedir. Söz konusu süreçte kimi âlimler bu maddelerin hükümlerini konu alan müstakil risaleler kaleme almıştır.

Hanefi fakihlerin uyuşturucu maddeler hakkındaki görüşleri ile İbn Kemal ve Ebussuud arasındaki ihtilafı konu edinen bu çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın muhtevası, araştırmada takip edilen yöntem ve konuyla alakalı modern literatür hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca afyon, benc, haşiş ve bu bitkilere benzer muhtelif maddeler hakkında temel bilgiler sunulmuştur. Bu maddelerin mahiyetleri, İslam Dünyasındaki serüvenleri ve kullanım şekilleri hakkında veciz açıklamalar yapılmıştır.

İkinci bölümde Hanefî mezhep imamlarının eserlerinden başlayarak İbn Kemal'in vefatı, yani on birinci / on altıncı yüzyıla kadar geçen dönemdeki Hanefî fakihlerin kaleme aldıkları furû fıkıh metinleri arasından temsil kabiliyeti yüksek eserler

üzerinden söz konusu mesele hakkındaki görüşleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Öncelikle furû fıkıh metinlerinde yer verilen uyuşturucu maddeler ve ilintili oldukları sair meseleler hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Hanefi fakihlerin bu meselelere bakış açılarının değişimi üzerinden tespit edilen tarihî sınıflandırma esas alınarak bu fakihlerin eserlerinde zikrettikleri görüşleri serdedilmiştir. Son olarak ise ulaşılan bulgular üzerinden uyuşturucu maddeler hakkında söz konusu dönem eserleri özelinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Üçüncü bölümde öncelikle İbn Kemal'in söz konusu maddeler hakkında tartışmaları başlattığı düşünülen fetvaları ile bu mesele ile ilintili diğer fetvaları incelenmiştir. Sonrasında İbn Kemal'in eserlerinde bu meseleye dair görüşleri değerlendirilmiştir. İbn Kemal'in görüşlerinden sonra Ebussuud'un doğrudan İbn Kemal'i hedef alan fetvaları ile mesele ile ilintili olduğu tespit edilen diğer fetvaları üzerinden Ebussuud'un meseleye dair görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. İbn Kemal ve Ebussuud arasındaki ihtilafın çerçevesi çizildikten sonra Ebussuud ile onunla muasır âlimlerin görüşleri incelenmiştir. Bu âlimlerin görüşleri mesele hakkında müstakil eser kaleme alanlar ve almayanlar olarak iki başlık altında ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise ulaşılan kanaatler üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır.

Hazırlanan çalışmanın altı aydan daha kısa sürede yazılmış bir yüksek lisans tezi olması ve Koronavirüs'ün sebep olduğu COVID-19 salgını karantina önlemleri sürecinde İSAM Kütüphanesi ile yazma eser kütüphaneleri gibi araştırma merkezlerini kullanım imkanların yitirilmesi sebebiyle tezin çerçevesi hicrî on birinci yüzyılın başına kadarki Hanefî mezhebi furû fıkıh metinleri ve bu konudaki müstakil risaleler ile sınırlandırılmıştır. İlk bakışta zaman aralığı uzun gözükmekle birlikte Hanefî furû' fıkıh metinlerinde benc meselesinin değişiminin anlamlandırılabilmesi ve sağlıklı bir biçimde ortaya konabilmesi için bu durum şarttır.

Söz konusu kısıtlama nedeniyle Hanefi furû fıkıh metinleri çalışmamızda birincil kaynaklar olarak kullanılmış, gerekli görülmedikçe ikincil kaynaklara başvurulmamıştır. Hicrî onuncu yüzyıl öncesine ait furû fıkıh metinleri içerisinde her yirmi senelik dönem için bir muhtasar-şerh ve bir fetva türü eser tespit edilip kullanılması hedeflenmiştir. Ancak bu metinlerin büyük bir kısmının halen yazma halde bulunması, bu yazmalara erişimin kısıtlı olması ve bir kısmının tamamen kayıp

olması gibi sebeplerle bu kıstas tam anlamıyla uygulanabilmiş değildir. Ayrıca eserlerin tespitinde bölgesel dağılım da göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır.

İbn Kemal ve Ebussuud arasında vuku bulan ihtilafın Osmanlı Hanefî furû fıkıh literatürüne yansımalarının muahhar dönem uleması özelinde takibi de tez kapsamının dışında bırakılmış, bir başka çalışma konusu olmak niyâzıyla tehir edilmiştir.

Duhân / tütüne dair risalelerin bir kısmında afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucular hakkında önemli mülahazalar bulunmaktadır. çalışmamızın kapsamının daha belirgin ve tüketilebilir olması adına söz konusu risaleler de kapsam dışı bırakılmıştır. Zira duhân / tütün risalelerinin incelenmesi başlı başına bir doktora tezi olabilecek hacme sahiptir.

Benc meselesinin tarihî ve sosyal yönünü tespit etmek, İbn Kemal ile Ebussuud arasında vuku bulan ihtilaf ile benc meselesindeki değişimleri anlamlandırabilmek adına fıkıh metinleri haricinde pek çok ilim dalına ait kaynağın kullanılması gerekmektedir. Bununla birlikte yukarıda zikredilen sebepler dolayısıyla tarihî metinler, kronikler, kadı sicilleri, kanunnameler, İbn Sina sonrası tıp metinleri vb. pek çok kaynak çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu haliyle tez, ileriki çalışmalar için bir zemin oluşturmayı hedeflemektedir.

1.2. Kaynaklar

Tezin farklı bölümleri için farklı kaynaklara müracaat etmek gerekmiştir. Giriş bölümünde afyon, benc ve haşiş gibi maddeler hakkında bilgi almak adına lügat, tıp, botanik, tarih ve fıkıh metinlerine başvurulmuştur. Bu maddelerin ne olduklarına, İslâm dünyasında nasıl yaygınlık kazandıklarına ve kullanım şekillerine dair genel bilgi aktarıldıktan sonra ikinci bölümde bu maddelerin Hanefî furû fıkıh metinlerinde nasıl ele alındığı incelenmiştir. Bu nedenle ikinci bölümde İmam Muhammed'in kaleme aldığı metinlerden başlayarak hicrî onuncu yüzyıla kadar tespit edilen takriben üç yüz elli kadar metin içerisinden yüz metin seçilmiş ve bunların yetmiş beşinde benc meselesine yer verildiği görülmüştür. Seçilen metinler arasında muhtasar, şerh ve fetâvâ türü eserlere yer verilmiştir. İbn Kemal ve Ebussuud arasındaki ihtilaf ile onların muasırları olan Hanefî âlimlerin görüşlerinin ele alındığı üçüncü bölümde ise herhangi

bir seçki yapılmaksızın tespit edilen ve ulaşılabilen tüm furû fıkıh eserleri ile risalelerine başvurulmuştur.

Hanefi usul metinlerine bu çalışmada biliçli olarak yer verilmemiştir. Zira sarhoşluk müktesep ehliyet ârızalarından birisi olarak usul eserlerinde ele alınmaktadır. Başlığı konumuzla ilintili olsa dahi çalışmamızda usul eserlerine yer verilmesi halinde çalışmanın tüketilebilir olmaktan uzaklaşacağı endişesiyle usul eserlerinin çalışma kapsamına dahil edilmesinden imtina edilmiştir.

Haşiş üzerine Hanefi olmayan fakihler tarafından kaleme alınmış müstakil eserler de bulunmaktadır. Bu eserleri şöyle sıralamak mümkündür: Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfi'î'nin (v. 794 / 1392)[1] *Zehru'l-arîş fî tahrîmi'l-haşîş*'i,[2] Ebû Abdillâh Muhammed b. Süleymân b. Muhammed el-Meâfirî eş-Şâtıbî'nin (ö. 672/1274)[3] *Zehru'l-arîş fî tahrîmi'l-haşîş*'i, Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî'nin (v. 686/1287)[4] *Tekrîmu'l-ma'îşe bi-tahrîmi'l-haşîşe* ile *Tetmîmu't-Tekrîm li-mâ fi'l-haşîşi mine't-tahrîm* adlı eserleri,[5] Takıyyüddin Ebi't-tükâ el-Bedrî ed-Dımaşkî'nin (v. 894 / 1488) *Râhatu'l-ervâh fi'l-haşîşi ve'r-râh*'ı,[6] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Heytemî es-Sa'dî'nin (ö. 974/1567)[7] *Tahzîru's-sikât min ehli'l-küfte*

[1] Menderes Gürkan, "Zerkeşî, Bedreddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2013, https://islamansiklopedisi.org.tr/zerkesi-bedreddin.

[2] Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *Zehrü'l-arîş fî tahrîmi'l-haşîş* (Mansure: Dârü'l-Vefa, 1987); Ayrıca Rosenthal, eserinde tahkikli bir biçimde neşretmiştir. Bkz. Franz Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", içinde *Man Versus Society in Medieval Islam*, ed. Dimitri Gutas (Leiden: E.J. Brill, 2014), 131-334; Lozano da metni, İspanyolca tercümesi ile birlikte yayınlamıştır. Bkz. Indalecio. Lozano Camara, *Tres tratados árabes sobre el Cannabis indica: textos para la historia del hachis en las sociedades islámicas s. XIII-XVI* (Madrid: Agencia Española de Cooperación Internacional, Instituto de Cooperación con el Mundo Arabe, 1990).

[3] Ömer Türker, "Şâtıbî, Muhammed b. Süleyman", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010, https://islamansiklopedisi.org.tr/satibi-muhammed-b-suleyman.

[4] Abdülkadir Şenel, "Kastallânî, Muhammed b. Ahmed", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2001, https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-muhammed-b-ahmed.

[5] Lozano tarafından iki eserde doktora tezinin ikinci cildi olarak tahkik edilerek yayınlamıştır. Bkz. Indalecio Lozano Camara, "Estudios y Documentos Sobre La Historia Del Cañamo y Del Hachis En El Islam Medieval" (Doktora, Universidad de Granada, 1993).

[6] Kastallânî'nin önceki iki eseri ile birlikte bu eseri de doktora tezinin ikinci cildinde tahkik ederek yayınlamıştır. Bkz. Camara; Ayrıca Marino, Lozano'nun çalışmasına da dikkatele alarak bir başka tahkikini gerçekleştirniştir. Bkz. Takıyyüddin Ebü't-Tükâ ed-Dımeşkî el-Bedrî, *Râhatü'l-ervâh fi'l-haşîş ve'r-râh* (Basılmamış), erişim 19 Haziran 2020, https://www.theses.fr/2015USPCF009/abes/MARINO_Danilo_tome2_vavd.pdf.

[7] Cengiz Kallek, "İbn Hacer el-Heytemî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hacer-el-heytemi.

ve'l-kât'ı.[8] Söz konusu metinler, çalışmamızın sınırları dışında kaldığı için tez içerisinde doğrudan dahil edilmemişlerdir. Bununla birlikte Hanefî âlimler tarafından bu eserlere atıf yapıldığı ve bu eserlerdeki görüşlerin kullanıldığı durumlarda eserlere ve muhtevalarına metinde veya dipnotta yer verilmiştir.

Çalışmamızda takip edilen atıf ve kaynak gösterme esasları *The Chicago Manual of Style 17th Edition*'da belirlenmiş olan esaslar ve kurallardır. Atıf ve kaynak gösterme esasları ile ilgili her türlü işlem için *The Chicago Manual of Style 17th Edition*'a başvurulmalıdır.

1.3. Modern Literatür

Modern dönemde uyuşturucu maddeler ve bu maddelerle ilgili çeşitli meseleler hakkında yapılan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Uyuşturucu madde kullanımının toplumlarda sebep olduğu zararlar ve madde bağımlılığının büyük boyutlara ulaşmış olması bu durumun esas sebeplerinden birisidir. Bu meyanda afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucu maddelerle ilgili her bir çalışmanın burada listelenmesi veya incelenmesi mümkün değildir. Binaenaleyh afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin modern dönem öncesi İslâm dünyasındaki durumuna dair kaleme alınmış eser ve çalışmalar burada ele alınacaktır. Böyle bir sınırlandırmaya gidildiğinde incelenecek çalışma sayısı oldukça azalmaktadır. Nitekim Türkçe literatürde bu kapsamda ve kaynak zenginliğine sahip çalışma tespit edilememiştir.

1.3.1. Arapça Literatür

Uyuşturucu maddelerin modern dönem öncesi İslâm Dünyasındaki serüvenine ve fukahânın bunlar hakkındaki görüşlerine dair akın dönemde yapılan çalışmaların sayıları ilk bakışta oldukça fazla gibi görünmektedir. Ancak söz konusu eserler, bu meseleyi bir problematik olarak ele almaktan veya tarihî serüvenini yansıtmaktan çok uzaktır. Mezkûr eserlerin neredeyse tamamı, uyuşturucu maddelerin haramlığının kesinliğini kabul etmiş ve doğrudan bunların haram olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir. Söz konusu metinler, genellikle mezhep hassasiyeti barındırmayan ve

[8] Müellifin fetvalarıyla birlikte yayınlanmıştır. Bkz. Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye*, c. 2. c. 3-4. c. (377, 395 s.) (Diyarbakır: el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.), 4: 223-234.

meseleyi mezheplerden bağımsız ele alır tarzda telif edilmiş olup bu durum şüphesiz meselenin tarihî gelişimini irdelemek açısından büyük bir boşluğun oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Ahmed el-Husârî'nin *el-Hudud ve'l-eşribe fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Abdülvehhâb et-Tâvile'nin *Fıkhü'l-eşribe ve hadduha: Hükmü'l-İslâm fi'l-müskirat ve'l-muhaddirat ve't-tedhin ve turuku mualecetiha*, Ahmed Ali Taha Reyyân'ın *el-Muhaddirat beyne't-tıb ve'l-fıkh*, Muhammed Ali el-Bâr'ın *el-Muhaddiratü'l-hateri'd-dahim: el-afyon ve müştakkatuhu* ve Selvâ Ali Selîm'in *el-İslâm ve'l-muhaddirat* adlı eserleri sonuç odaklı kaleme alınmış eserlere örnek verilebilir.[9]

Daha yakın dönemde neşredilen Zeynelâbidîn b. Şeyh b. Ezvîn el-İdrîsî eş-Şınkıtî'nin *en-Nevâzil fi'l-eşribe*[10] adlı çalışmasında bu sonuç odaklı yazımdan farklılaştığı söylenebilir. Bununla birlikte önceki çalışmalarda olduğu gibi meseleyi mezhep bütünlüğü içerisinde ya da mezhepler arası bir problematik olarak ele almaktan uzaktır.

1.3.2. Batılı Literatür

İslam'da kadın, cinsellik, içki, uyuşturucu ve kölelik gibi konular Batılı araştırmacılar için daima, özellikle de yirminci yüzyılın ikinci yarısı sonrası cazip konular olmuştur. Bu konuların cazibesi son yıllarda daha da artmıştır. Bununla birlikte 1970'ler öncesine kadar İslâm Dünyasında uyuşturucu maddeler konusunu problematik olarak ele alan bir eser tespit edilememiştir. Zira kendi ilim geleneklerine bağlılıkları ile bilinen Batılı şarkiyatçıların önde gelen isimlerinden olan Franz Rosenthal, haşiş üzerine kaleme almış olduğu çalışmasının girişinde de bu durumdan dolayı hayıflanmaktadır.[11]

Rosenthal, 1971'te yayınlanan eseri *The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society*'de haşişi merkeze almakla birlikte İslâm Dünyasında sosyal hayatta karşılığı

[9] Bkz. Ahmed el-Husârî, *el-Hudûd ve'l-eşribe fi'l-fıkhi'l-İslâmî* (Amman: Mektebetü'l-Aksa, 1980); Abdulvehhâb Abdusselâm et-Tâvile, *Fıkhü'l-eşribe ve hadduha = Hükmü'l-İslâm fi'l-müskirat ve'l-muhaddirat ve't-tedhin ve turuku mualecetiha* (Beyrut: Dârü's-Selam, 1986); Ahmed Ali Taha Reyyan, *el-Muhaddirat beyne't-tıb ve'l-fıkh* (Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1984); Muhammed Ali el-Bâr, *el-Muhaddirâtü'l-hateri'd-dâhim: el-afyûn ve müştakkâtuhu* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1988); Selva Ali Selim, *el-İslâm ve'l-muhaddirât* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989).

[10] Bkz. Zeynelâbidîn b. Şeyh b. Ezvîn el-İdrîsî eş-Şınkıtî, *en-Nevâzil fi'l-eşribe* (Riyad: Dâru Kunûz İşbiliye, 2011).

[11] Bkz. Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 135.

olduğunu dile getirdiği benc, afyon gibi diğer uyuşturucu maddeler hakkında da bilgiler vermektedir. Rosenthal, çalışmasının başında söz konusu maddelere dair tespit ettiği müstakil eserlere yer vermiştir. Sonrasında Müslümanlar arasında tüketimi yaygınlık kazandığını söylediği uyuşturucu maddeleri incelemeye başlamıştır. İlk bölümde bu uyuşturucu maddelerin isimleri, tarihleri, hazırlama ve kullanma yöntemleri, haşişin insan üzerindeki etkileri ve bağımlılık ile bağımlılığın tedavi edilme yollarından bahsetmiştir. Bu bölüm Rosenthal'in çalışmasının merkezinde haşişin olduğunu, diğer maddelere ise yeri geldikçe değindiğini açıkça göstermektedir. İkinci bölümde Rosenthal, bu uyuşturucu maddelerin fıkhî hükmü üzerinde durmaktadır. Çalışmanın diğer bölümlerine göre daha yüzeysel işlendiği anlaşılan bu bölümde Rosenthal yalnızca tespit edip ulaşabildiği uyuşturucu maddeler hakkında kaleme alınmış müstakil eserleri kullanmaktadır. Çalışmasının son bölümünde ise uyuşturucu kullanımının ve uyuşturucu kullananların toplumdaki durumunu ele almaktadır. Rosenthal, çalışmasının sonunda haşiş üzerine kaleme alınmış üç şiirin tercümesine ve Zerkeşî'nin *Zehru'l-arîş* eserinin Arapça metnine yer vermektedir.

Rosenthal'den yaklaşık 11 sene sonra Alman şarkiyatçı Rudolp Gelpke, *Vom Rausch im Orient und Okzident* adlı çalışmasını ortaya koymuştur. Bu çalışmasında Gelpke, Batı'da ve Doğu'da sarhoşluğun tarihini ele almaktadır. Gelpke çalışmasında uyuşturucu maddeler olarak afyon ve haşişe yer vermektedir. Çalışmasında bu maddelerin hükümlerini ele almaktan ziyade bu maddelerin Doğu'daki -ki Gelpke "Doğu"dan yalnızca Müslümanları kastetmemekte, İslamiyet öncesi Farsları da içine katmaktadır- iz düşümlerini işlemektedir. Ayrıca Alamut Kalesi'ndeki haşhaşîleri de bir bölüm olarak ele almaktadır.[12]

İspanyol araştırmacı Indalecio Lozano Camara 1990 yılında haşiş hakkındaki üç metni edsiyon kritik ederek yayınlamıştır.[13] Bunlar; Ebû Bekr Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Kastallânî'nin *Tekrîmu'l-ma'îşe bi-tahrîmi'l-haşîşe* ile *Tetmîmu't-Tekrîm li-mâ fi'l-haşîşi mine't-tahrîm* adlı eserleri ve Takıyyüddin Ebi't-tükâ el-Bedrî ed-Dımaşkî'nin *Râhatu'l-ervâh fi'l-haşîşi ve'r-râh* adlı eserinden yapılan seçmelerdir.

[12] Bkz. Rudolf Gelpke, *Vom Rausch im Orient und Okzident* (Stuttgart: Klett-Cotta, 1995).

[13] Bkz. Lozano Camara, *Tres tratados árabes sobre el Cannabis indica: textos para la historia del hachis en las sociedades islámicas s. XIII-XVI*.

Lozano aynı çalışmasını genişleterek 1993'te doktora tezi olarak savunmuştur.[14] Her iki çalışmasının merkezinde de bu üç metin bulunmakta olup çalışmanın ana kaynağı Rosenthal'in *The Herb* adlı eseri olduğu söylenebilir.

Lozano, 1998 yılında Próspero Alpino ve Alex Russell ile birlikte uyuşturucular hakkında çeşitli metinlerin değerlendirildiği bir metin daha yayınlamıştır.[15] On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda yaşamış ulemanın üç metninin Lozano, Alpino ve Russell tarafından İspanyolcaya çevrildiği anlaşılan bu çalışmanın metnine ulaşılamadığı için muhtevasına daha fazla muttali olunamamıştır.[16]

Yahya Michot, İbn Teymiyye'nin haşiş ile ilgili verdiği fetvaları değerlendirdiği eserini 2001 yılında Fransızca dilinde yayınlamıştır. Yahya Michot, bu eserde İbn Teymiyye'nin haşişle ilgili fetvalarını toplamış, İbn Teymiyye'nin her türlü uyuşturucu maddeye nasıl karşı çıktığını anlatmış ve on beşinci yüzyılda ilk kahvehanelerin açılışına giden süreçteki payını irdelemeyi denemiştir. Bu ifadeler Yahya Michot'un eserinin arka kapağından alınmıştır. Zira eserin ne matbu ne de dijital nüshasına ulaşmak mümkün olmamıştır.[17]

İslâm Dünyasında içki ve uyuşturucu maddeler üzerine çalışma yapan bir diğer araştırmacı Rudi Mathee'dir. Mathee, 2005 yılında yayınladığı *The Pursuit of Pleasure* adlı çalışmasında 1500 ila 1900 yılları arasında Fars coğrafyasında içki ve uyuşturucu kullanımı incelemektedir. Çok çeşitli tarihî kaynaklardan yararlanan Mathee, alandaki önemli boşluklardan birini doldurmaktadır. Eserinde nadir de olsa İranlı âlimlerin içki ve uyuşturucu tüketimi hakkındaki görüşlerine atıfta bulunarak tarihî kaynakları değerlendirmesi nedeniyle Fars coğrafyasındaki durumun anlaşılmasını kolaylaştırması bakımından önemlidir.

Michot, Memlüklüler döneminden sonra Osmanlı döneminde uyuşturucu ve kahve tüketimini ele alan bir çalışma yapmıştır. Çalışmasında Yusuf Sinanüddin Efendi'nin (v. 1000 / 1592) *Tebyînü'l-mehârim* adlı eserinde afyonla ilgili görüşlerini ihtiva eden

[14] Bkz. Camara, "Estudios y Documentos Sobre La Historia Del Cañamo y Del Hachis En El Islam Medieval".

[15] Bkz. Próspero Alpino, Indalecio Lozano, ve Alex Russell, *Solaz del espíritu en el hachís y el vino: y otros textos árabes sobre drogas* (Granada: Universidad de Granada, 1998).

[16] Eserle ilgili bu bilgi kırıntısı için bkz. Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî, *Tütün İçmek Haram mıdır? : Bir Osmanlı Risalesi*, çev. Yahya Michot, Türkçeye çev. Ayşen Anadol, ve Mehmet Yavuz (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 34, 44 nolu dipnot.

[17] Bkz. Aḥmad ibn 'Abd al-Ḥalīm Ibn Taymīyah 1263-1328., *Le haschich et l'extase*, çev. Yahya Michot (Beyrouth: Albouraq, 2001).

isimsiz bir risaleyi yayınlamıştır. Michot, isimsiz olan bu risaleyi 1700 yıllarında kaleme alınmış olarak değerlendirse de risalenin kendisi on altıncı yüzyılın sonunda ölmüş olan Yusuf Sinanüddin Efendi'ye ait olduğu çalışmamızda ortaya konmuştur.[18] Michot, bu çalışmasında söz konusu risalenin Fransızca tercümesi ve Arapça metninden önce geniş bir giriş yazısı kaleme almıştır. Bu giriş yazısında afyon ve kahvenin tarihine dair önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Risale metninden sonra Michot, Hanefî âlim Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî et-Timurtâşî (v. 1004 / 1596) ile Şâfi'î âlim Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Remlî el-Menûfî el-Ensârî el-Mısrî'nin (v. 1004 / 1596) kahve ile ilgili birer fetvasına yer vermiştir. Bu fetvalar hakkında bir değerlendirmede bulunmayan Michot, eserinin geri kalanında afyon ile ilgili ağırlıklı olarak Batılı seyyahların görüşlerinden oluşan bir derleme hazırlamıştır. Bu derleme içerisinde Ebussuud'un bir fetvasına da yer verilmiştir.[19]

Michot, son olarak 2010 yılında Ahmed er-Rûmî el-Akhisârî'nin (v. 1041 / 1632) tütünle ilgili bir risalesini yayınlamıştır. Bu risalenin ikinci yarısı afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucu maddelerin hükmüne ayrılmıştır. Müellifin yaşadığı dönemi ayrıntılı bir biçimde tasvir etme ve müellifin zihin dünyasını yansıtma denemesi açısından başarılı bir çalışma gerçekleştiren Michot, eserinde risalenin hem Arapça metnine hem de İngilizce tercümesine yer vermiştir.[20] Michot'un *Against smoking: an Ottoman manifesto* adıyla yayınladığı bu eser *Tütün İçmek Haram mıdır?: Bir Osmanlı Risalesi* adıyla 2015 yılında Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır.[21]

Görüldüğü üzere modern dönem öncesi İslâm Dünyasında uyuşturucu maddeler konusu Batılı araştırmacılar tarafından genellikle konu hakkında telif edilmiş olan müstakil eserler üzerinden çalışılmıştır. Rosenthal'in bu alandaki nispeten erken bir zamanda ortaya çıkarmış olduğu kuvvetli çalışması, kendisinden sonra yapılacak çalışmalara büyük oranda öncülük etmiştir.

---

[18] Bkz. Tez içinde "3.2.1.5. Yûsuf Sinânüddîn Efendi'nin *Risâle fî Hurmeti'l-afyon* Adlı Eseri"

[19] Bkz. Yahya Michot, *L'Opium et le Cafe: Edition et Traduction d'un Texte Arabe Anonyme Precedees d'une Premier Exploration de l'Opiophagie Ottomane et Accompagnees d'une Anthologie* (Paris: Albouraq, 2008).

[20] Bkz. Ahmad al-Rumi al-Aqhisari, *Against smoking : an Ottoman manifesto*, çev. Yahya Michot (Leicestershire / Oxford: Kube Publishing LTD / Interface Publications LTD, 2010).

[21] Bkz. el-Akhisârî, *Tütün içmek haram mıdır ?*

Batılı araştırmacılar tarafından bu konuda yapılan araştırmalara nüfuz etmek için birden fazla Avrupa diline hâkim olunması gerekmektedir. Nitekim burada ele alınan çalışmaların üçü İngilizce, üçü İspanyolca, ikisi Fransızca ve biri de Almanca kaleme alınmıştır. Nitelikli çalışma yapmak isteyen araştırmacıların önündeki engellerden birisinin bu çok dilli literatür olduğunu söylemek mümkündür.

1.4. Afyon, Benc ve Haşiş

1.4.1. Mahiyetleri

Benc, afyon ve haşiş arasında Arapça dilinde tedavüle çıkan ilk ifadenin benc olduğu düşünülmektedir. Halil b. Ahmed'e (v. 175 / 791) göre benc, ilaç türü bir şeydir.[22] Max Meyerhof'a göre benc kelimesi Arapça'ya Farsça'dan, Farsça'ya da Sanskritçe "bhanga" kelimesinden değişime uğrayarak geçmiştir.[23] Bununla birlikte İslam öncesi dönemde Hint kenevirine işaret eden bu kelimenin müslümanlar arasında genellikle banotu (İng. henbane, Lat. hyoscyamus) için kullanıldığı söylenir.[24]

Benc kelimesi, İslam Dünyasında erken dönemlerde afyon, haşiş ve uyuşturucu özelliğe sahip bitkileri ifade edecek şekilde birbirlerinden çok fazla ayrıştırılmadan kullanılmıştır. Hatta benc kelimesinin diğerlerini kapsayacak şekilde kullanıldığı da görülmektedir. Mesela Câbir b. Hayyân (v. 200 / 815) *Kitâbu's-Sumûm* adlı eserinde "mübennice" (bencin tesirlerine sahip maddeler) ifadesini uyuşturucu maddeler için genel bir isim olarak kullanmıştır.[25] Hanefi furû fıkıh literatüründe de aynı şekilde uyuşturucu maddeler için cins isim olarak kullanılan benc ifadesi, hicrî yedinci yüzyıl içerisinde genel anlamıyla birlikte muayyen bir bitkiyi ifade eder tarzda özel isim olarak kullanılmıştır.[26] Bencin haramlığına dair Osmanlı döneminde yazılmış olan bir risalede de Hanefî fakih Haddâdî'nin (v. 800 / 1398) bencin umum ifade eden bir kelime, haşişin ise hâs bir lafız olduğu görüşüne yer verilmiştir.[27] Tabi bu tafsilata hekimler ve botanikçiler tarafından daha erken gidilmiştir.[28]

---

[22] Bkz. Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, 1988), 6: 153. İfadenin Arapça aslı şöyledir:

بنج: البنجُ من الأدوية، معرب.

[23] Max Meyerhof, "Bandj", içinde *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, erişim 17 Şubat 2018, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/bandj-SIM_1180?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=bandj.

[24] Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 152; Ebû Muhammed Ziyâuddîn Abdullâh b. Ahmed İbnü'l-Baytâr, *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytâr* (İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 2017), 117-1178; Paki Küçüker ve Yasemin Yıldız, "Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme (II)", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)* II, sy 1 (2018): 112.

[25] Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 152.

[26] Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî el-Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1910), 51; Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2000), 5: 28.

[27] "Risâle fi hürmeti'l-benc" (t.y.), 147a, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 678, Milli Kütüphane.

[28] Tıbbî ve botanik tetkikine dair devam eden sayfalara bkz.

Resim 1 Kara banotu, beyaz banotu, kızıl banotu (Soldan sağa)

Türkçe adı banotu olan benc, genellikle 50-120 cm boyunda olup, kötü kokuya sahiptir. Beşgen çiçekler açan, meyvesinde çok sayıda tohum taşıyan, yumuşak tüylü otsu bir bitkidir.[29]

Ali b. Rabben et-Taberî (v. 247 / 861'den sonra), Merv şehrinde yazmaya başlayıp Sâmerrâ şehrinde tamamlamış olduğu tıp eseri *Firdevsü'l-hikme*'de bencin üç çeşidinden bahseder. Bunlar kara, kırmızı ve beyaz banotudur.[30] Ebu Bekir er-Râzî (v. 313 / 925), İbn Sînâ (v. 428 / 1037), Bîrûnî (v. 453/1061 [?]), İbn Cezle (v. 493 / 1100) ve İbn Meymûn (v. 601 / 1204) gibi hekimler, Ebu Hanife ed-Dîneverî (v. 282 / 895) ile İbnü'l-Baytâr (v. 646 / 1248) gibi botanikçiler ve Fîrûzâbâdî (v. 817 / 1415) gibi lügat âlimleri de eserlerinde uyuşturucu bir ilaç olarak bence ve çeşitlerine yer vermişlerdir.[31] Taberî gibi Ebu Hanife ed-Dîneverî de bencin siyah ve kırmızı olanlarının tehlikeli olup ilaç olarak en faydalı olan türünün beyaz olduğunu belirtir.[32]

---

[29] Bkz. Ioannis D. Passos ve Maria Mironidou-Tzouveleki, "Hallucinogenic Plants in the Mediterranean Countries", içinde *Neuropathology of Drug Addictions and Substance Misuse Volume 2: Stimulants, Club and Dissociative Drugs, Hallucinogens, Steroids, Inhalants and International Aspects*, ed. Victor Preedy (London: Elsevier Academic Press, 2016), 768; nevsune, "Hyoscyamus niger Linnaeus", agaclar.org Bitki Veritabanı, erişim 15 Nisan 2020, http://www.agaclar.org/agac.asp?id=200.

[30] Ebu'l-Hasan Ali b. Rabben et-Taberi, *Firdevsü'l-hikme fi't-tıb* (Berlin: Matabiu Afitab, 1928), 402. Ayrıca Taberî, bencin üç çeşidinin de Galen tıbbına göre soğuk ve kuru olduğunu, bedeni uyuşturduğunu ve içlerinden beyaz olan çeşidinin kullanıldığını belirtir.

[31] Ebû Bekr Muhammed b Zekeriyyâ er-Râzî, *el-Havi fi't-tıb* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1: 76, 92, 133, 140, 159, vd.; Ebû Alî Hüseyn b. Abdillâh b. Alî İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-tıb* (Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, t.y.), 1: 113, 240, 263, vd.; Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydana fi't-tıb*, çev. Esin Kâhya (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011), 123; Ebû Muhammed Ziyâuddîn Abdullâh b. Ahmed İbnü'l-Baytâr, *el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1: 160-162; Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 153; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11: 427; Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1991), 181.

[32] Bkz. el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11: 428. Ebu Hanife ed-Dîneverî'nin eserinin büyük bir bölümünün kayıp olması nedeniyle ondan nakille Aynî'nin eserinden alınmıştır.

Mutarrizî'nin Hanefî fıkıh eserlerinde geçen garib kelime ve tabirleri toplamış olduğu lügati *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu`rib*'de benc şöyle tanımlanır:

> *Benc, "benk" lafzının Arapçaya geçmiş halidir. Sarhoş edici tanelere sahip olan bir bitkidir. Ayrıca yapraklarının, kabuğunun ve çekirdeklerinin de uyutucu olduğu söylenir. el-Kânûn'a göre aklı karıştıran ve onu iptal eden bir zehirdir. Ayrıca benc, delilik ve boğulmaya sebep olur.*[33]

İbnü'l-Baytâr'ın *el-Câmi"*si ise söz konusu eserler arasında benc ile ilgili derli toplu en çok bilginin yer verildiği eserdir.[34] İbnü'l-Baytâri eserinde bencin türlerine, nerelerde yetiştirildiklerine, etkilerine ve kullanım biçimlerine yer vermiştir.

Afyon ve haşişten farklı olarak İslamiyetin erken dönemlerinden itibaren benc hakkında menfi bir algının var olduğundan bahsedilebilir. Mal sahibinin hırsızlık amacıyla uyutulması ve uyuşturulması işlemine "tebnîc" ve bunu yapana da "mübennic" denilmektedir.[35] Vâkıdî (v. 207 / 823), Halid b. Velid'in (v. 21 / 642) Ermenistan fethini anlatırken, gönderilen elçinin Ermenistan kralı tarafından misafir edilmesini aktarmaktadır. Vâkıdî, elçiye hizmet etmek ve ağırlamakla görevli cariyenin babasıyla birlikte müslüman ordusunun içine girip güvenlerini kazandıktan sonra gerekli olursa "mübennec" (benc katılmış) yemek gönderip bundan yiyen Müslümanları uyutarak esir alma planından bahseder.[36] Bir başka eserde ise Tolunoğulları'nda Humâvereyh zamanında (hükümdarlık dönemi 270 / 884–282 / 896) yöneticilerinden olan Musa b. Tonyuk'un ahbabı olan ve yöneticiler için kitap temin eden bir kimsenin tebnîc yöntemiyle soyuluşu aktarılır.[37] Ebu Yusuf (v. 182 / 798), rivayete göre Hârûnürreşîd'in sorularına cevaben yazmış olduğu eseri *Kitâbu'l-Harâc*'da boğarak adam öldürmeyi alışkanlık haline getirmiş kimseler (hannâk, çoğ.

---

[33] el-Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, 51; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 5: 28. İfadenin Arapça aslı şöyledir:

(ب ن ج) : (البنج) تعريب بنك وهو نبت له حب يسكر وقيل يسبت ورقه وقشره وبزره وفي القانون هو سم يخلط العقل ويبطل الذكر ويحدث جنونا وخناقا وانما قال الكرخي ولو شرب البنج لانه يمزج بالماء او على اصطلاح الاطباء (والمبنج) الذي يحتال بطعام فيه البنج وهو في الرسالة اليوسفية.

[34] İbnü'l-Baytâr, *el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye*, 1: 160-162.

[35] Bkz. el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 1: 181.

[36] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî el-Vâkıdî, *Fütûhu'ş-Şâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2: 163-165.

[37] Ebû Ca'fer Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Bağdâdî İbnü'd-Dâye, *Kitâbü'l-mükâfe ve hüsnu'l-ukbâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001), 83.

hannâkûn) ve mübenniclere ne şekilde ceza verilmesi gerektiğini açıklarken söz kullanıma yer vermiştir.[38] Suğdî (v. 461 / 1068) de fetvalardan oluşturduğu bir seçki olan eserinde bencin ve haşişin benzer bir kullanıma işaret eder.[39]

Afyon (İng. opium, Lat. opion),[40] haşhaş bitkisinin sütünden elde edilir. Gelincikgiller familyasından olan haşhaş bitkisi bir iki metre boyuna ulaşan yıllık otsu bir bitkidir. Yaprakları sapsız ve kenarları dişlidir. Mor veya beyaz renkli büyük çiçekleri ve dallarının ucunda tek başına açan büyük meyveleri yaklaşık 4-5 cm çapında olup küre biçimindedir. Haşhaş kapsülüne yani meyvesine haşhaş başı veya kellesi denir. Kapsül, henüz olgunlaşmadan özel bir bıçakla çizilmesi sonucu kısa sürede katılaşan bir süt salgılar. Bu sütlerin bir araya toplanıp yoğrulmasıyla afyon elde edilir.[41] Yukarıda zikrettiğimiz hekimler ve botanikçiler eserlerinde afyona da yer vermişlerdir.[42]

Resim 2 Haşhaş kapsülü ile yaprakları, kapsülün olgunlaşmış hali ve kapsülün çizilip sütünün çıkarılmış hali (Soldan sağa)

[38] Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc* (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1962), 183. Ebu Yûsuf, mübennicin suçunu ikrar etmesi, yanında mübennec yemek veya insanların mallarının bulunması halinde hükmünün yöneticiye bırakıldığını, suçunu ikrar etmişse öldürülebileceğini ve asılabileceğini söyler.

[39] Bkz. Ebu'l-Hasen (Hüseyn) Rüknülislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî, *en-Nutef fi'l-fetâvâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 2: 695. Suğdî şöyle der: "İnsanların aklını başından alan veya akıllarını zail eden benc, şevkeran ve benzeri şeylerden insanlara içirip sonra da mallarını çalanlar, öldürülmezler ancak şiddetli bir cezaya çarptırılırlar, tevbe edene kadar hapsedilirler ve çaldıklarını borçlanırlar." Maveraünnehir'de yaşamış, Halvânî gibi döneminin büyük fakihleriyle görüş alışverişinde bulunmuş ve döneminde Kadı Hasan el-Mâturîdî ve Muhammed b. Hamza el-Alevî ile birlikte fetvaları kesin delil olarak kabul edilen bir fakihin dönemindeki bir olguya işaret etmesi açısından bu alıntı önemlidir.

[40] Bkz. İbnü'l-Baytâr, *Tercüme-i Müfredât*; Paki Küçüker ve Yasemin Yıldız, "Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (1b-150a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme", *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, sy 44 (2016): 20.

[41] Mustafa Baktır, "Afyon", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1: 442; Turhan Baytop, "Haşhaş", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 16: 403.

[42] et-Taberi, *Firdevsü'l-hikme fi't-tıb*, 406; er-Râzî, *el-Havi fî't-tıb*, 1: 76, 92, 133, vd.; İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-tıb*, 1: 113, 218, 240 vd.; el-Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydana fi't-tıb*, 79-80; İbnü'l-Baytâr, *el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye*, 1: 61-62.

Haşhaş bitkisi de afyon kadar güçlü olmasa da uyuşturucu özelliği haizdir.[43] Erken dönem Mâverâünnehirli Hanefî âlimlerden Ebu'l-Leys es-Semerkandî (v. 373 / 983) yeni karşılaşılan meselelere dair yazmış olduğu *Kitâbu'n-Nevâzil* adlı eserinde annelerin çok ağlayan bebeklerini sakinleştirmek için haşhaş kullanmalarının mümkün olduğundan bahsetmektedir.[44]

Haşîş / haşîşe, Arapçada aslen kuru ot anlamına gelmektedir.[45] Zamanla Hint keneviri için kullanılır hale gelmiştir. Arapça'da Hint keneviri için kullanılan isimler oldukça fazladır. Yere ve zamana göre değişmekle birlikte yetmiş kadar ismi zikredilmektedir. Bunlardan birkaçı şunlardır: kınnab, kunbus, şehdânec, şevkerân, Haydarî.[46]

Resim 3 Cannabis Indica ve Cannabis Sativa (Soldan sağa)

Kenevir bitkisi (cannabis sativa) 0,5-3,5 m yükseklikte, kısa ve sert tüylü, çift eşeyli, bir yıllık otsu bitkidir. Yapraklar uzun saplı ve 3-7 parçalı, parçalar ise sivri uçlu ve dişli kenarlıdır. Çiçek örtüsü yeşilimsi renktedir. Meyve 3-5 mm. çapında yumurtaya benzer (bazan yassı) sert taneler biçimindedir. Kenevirin temelde iki türü vardır. Bunlar lif keneviri (İng. Hemp, Lat. cannabis sativa) ve Hint keneviridir (İng. Indian Hemp, marijuana; Lat. cannabis indica). Lif keneviri, günlük hayatta pek çok şeyin üretiminde kullanılır. Liflerinden tekstil malzemeleri ve kâğıt üretiminde, tohumunun

[43] Baytop, "Haşhaş".

[44] Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, "Kitâbu'n-Nevâzil" (t.y.), 202a, Nuruosmaniye, 2067, Süleymaniye Kütüphanesi.

[45] el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, 3: 12; Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Okyanûsu'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît*, çev. Mütercim Âsım Efendi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 3: 2789; Turhan Baytop, "Esrar", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995).

[46] Ayrıntılı bilgi için bkz. Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 155-174.; el-Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydana fi't-tıb*, 404-5, 428; Küçüker ve Yıldız, "Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (1b-150a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme"; Küçüker ve Yıldız, "Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme (II)".

kendisi ve tohumundan elde edilen yağ hem gıda hem ilaç olarak kullanılmaktadır. Hint keneviri ise uyuşturucu özelliğiyle öne çıkmıştır. Bunun sebebi Hint kenevirinin yapraklarının uçlarında bulunan tetrahidrokannabinol (THC) adlı aktif madde oranının lif kenevirininkilerden daha fazla olmasıdır.[47]

Resim 4 Cannabis bitkisi ve meyvesi (Soldan sağa)

Hükemâ genellikle afyon, benc ve haşişe birlikte atıfta bulunulur. Sahip oldukları etkiler ve bitkilerin Galen tıbbına göre sahip oldukları tabiat özelliklerinin benzer olması nedeniyle bu durum makuldür. Bunlar tabiat olarak soğuk (bârid) ve kurudurlar (yâbis).[48] Afyon, benc ve haşiş; hususen ağrıların giderilmesinde kullanılmaktadır. Bunun dışında bu maddelerin gevşetici ve uyutucu özelliklerinden de bahsetmektedirler.[49]

İbn Sînâ, bu bitkiler içinde en kuvvetli olanın afyon olduğunu ifade eder.[50] İbnü'l-Baytâr, benc ile afyonun muadil ilaçlar olduklarını, gerekli görüldüğünde birisinin yerine diğerinin aynı ölçülerde kullanılabileceğini belirtir.[51] Benc ile afyonun iki dirhem[52] miktarından fazla kullanılması halinde ölümcül olacaklarını, haşişin ise iki dirhem miktarından fazla kullanılması halinde öldürmeyeceğini ancak insanın aklını tamamen başından alacağı ifade edilir.[53] Bununla birlikte bu maddelerin aşırı doz miktarları, kullanan kişinin toleransına göre artabilir.

---

[47] Baytop, "Esrar".

[48] Afyonun tabiatının soğuk mu yoksa sıcak mı olduğuna dair filozoflar ile hekimler arasında var olan tartışma için bkz. Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf: Mevâkıf Şerhi (metin-çeviri)*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 2: 363-366.

[49] er-Râzî, *el-Havi fî't-tıb*, 1: 176, 213, 246, vd.; İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-tıb*, 1: 309, 340, 550, vd.

[50] İbn Sînâ, *el-Kanun fi't-tıb*, 1: 309.

[51] İbnü'l-Baytâr, *el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye*, 1: 62, 162.

[52] Bir dirhem takriben 3-4 grama tekabül etmektedir. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994, https://islamansiklopedisi.org.tr/dirhem.

[53] İbnü'l-Baytâr, *el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye*, 1: 62, 162; 4: 291.

Afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucu, gevşetici ve uyutucu özelliklere sahip pek çok madde vardır. Hem klasik tıp, botanik ve fizik kitaplarında hem de bilhassa modern imkanlarla botanik, farmakoloji gibi bilim dallarında sağlanan gelişmeler sonucunda tespit edilmiş söz konusu özelliklere sahip sayısız madde bulunmaktadır. Bu maddelerin her birine burada yer verilmesi mümkün olmayacağı için Hanefi furû fıkıh metinlerinde kendilerine yer bulmuş bazı maddelerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Bunlardan ilki Hint cevizidir (Muskat, Ar. cevzetu't-tîb, Lat. Myristica, İng. Nutmeg). Meyvesiyle aynı ismi taşıyan ve yaklaşık yirmi metre yüksekliğe ulaşan tropikal bir ağacın meyvesidir. Büyüklüğü zeytin tanelerine yakın olan Hint cevizi baharat olarak kullanılmasının yanında yağı, esansı ve tazeyken meyvesi farklı amaçlarla da kullanılmaktadır. Hint cevizinin yüksek oranlarda tüketilmesi halinde halüsinasyon görülmesine ve tehlikeli zehirlenmelere yol açmaktadır.[54]

Resim 5 Muskat ağacı ve muskat (Soldan sağa)

Pire otu (Ar. Akırkarhâ, Lat. Anacyclus pyrethrum) papatyagiller familyasına ait, tüylü ve bodur bir bitkidir. 7-15 cm arasında boyuta ulaşan pire otunun köklerinin kendisi veya köklerinden çıkarılan yağ, kan şekerini düşürmek, iltihap gidermek, hazmı kolaylaştırmak ve ağrı kesmek gibi çok çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır.[55]

[54] The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Nutmeg", içinde *Encyclopædia Britannica*, erişim 23 Haziran 2020, https://www.britannica.com/topic/nutmeg.

[55] Sandeep Pandey vd., "Chemıcal Composıtıon and Medıcınal Uses of Anacyclus Pyrethrum", *Pharma Science Monitor* 9, sy 1 (27 Mart 2018): 551-60.

Resim 6 Pire otu

Erken dönemlerden itibaren fıkıh eserlerinde karşımıza çıkan bir diğer bitki ise tarla sarmaşığı (Ar. Sakamonya, Lat. Convolvulus arvensis, İng. Field bindweed) çiçekleri trompet şeklinde ve beyaz veya toz pembe renginde olan, yaprakları ise spiral ve 2-5 cm boyuta ulaşan bir bitkidir.[56]

Resim 7 Tarla sarmaşığı

Etrafındaki diğer bitkiler ve toprak için zararlı olmasından ötürü birçok ülkede ekimi yasaklanmış veya kontrollü bir biçimde yapılmaktadır. Tarla sarmaşığı, genellikle müshil olarak kullanılmasının yanında yaraların hızlı iyileşmesi, eklem ağrılarının giderilmesi, örümcek ısırığı gibi zararlı ısırıkların etkisini azaltmak için krem olarak da kullanılmıştır.[57]

[56] Ali Esmail Al-Snafi, "The Chemical Constituents and Pharmacological Effects of Convolvulus Arvensis and Convolvulus Scammonia- a Review", *IOSR Journal Of Pharmacy* 6, sy 6 (Haziran 2016): 64.
[57] Bkz. Al-Snafi, "The Chemical Constituents and Pharmacological Effects of Convolvulus Arvensis and Convolvulus Scammonia- a Review".

1.4.2. Tarihleri

Afyon, benc ve haşiş bitkilerinin insanlık tarihinde insanlar tarafından ne zamandan beri kullanılır veya ekilir oldukları tam olarak kestirilememekle birlikte milattan öncesine dayandığı kesindir. Mesela afyonun izi, Münbit Hilal'de milattan önce 5000'li yıllara, Avrupa'da milattan önce 4000'li yıllara ve Mısır'da ise milattan önce 2000'li yıllara kadar takip edilebilmektedir.[58]

Müslümanlar, kendilerinden önceki milletlerin bilgi birikimini alıp kullanmaları hasebiyle aslında bu bitkileri erken tarihlerden itibaren tanımaktadırlar. Galen tıbbı ve botanik hakkındaki bilgileri de tevarüs eden Müslümanlar, bu bitkileri daha da yakından tanımış olmalılar. Milattan sonra birinci yüzyılda yaşamış olan Dioscorides'in afyon, benc ve haşiş bitkiler hakkında verdiği bilgilere eserinin Arapça tercümesinden ulaşıyor olmamız, müslümanların bu tanışıklığı erken tarihlerde kurduğunun göstergelerindendir.[59]

Afyon, benc ve haşiş gibi bitkilerin tıbbî kullanımları bahsedildiği gibi tevarüs edilmiş bilgilerdir. Bu noktada asıl soru bu bitkilerin sarhoş olmak, aklı zail etmek ve keyif almak için toplumsal düzeyde içilmeye ne zaman başladıklarıdır. Ancak ne yazık ki bu konuda kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bununla beraber insan tabiatı göz önünde bulundurulduğunda bireysel olarak bu bitkilerin etkileri keşfedildikten sonra keyif alma amacıyla da kullanıldığı söylenebilir.

İslam âleminde bu bitkilerin suiistimalinin ne zaman toplumsal bir boyut aldığı hakkında akıl yürütmek için ise birtakım veriler bulunmaktadır. Verilerin en erken örneklerinden birisi Hanefî fıkıh eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Ebu Hanife (v. 150 / 767) ve Süfyan es-Sevrî'nin (v. 161 / 778) benc içerek sarhoş olan bir kişinin hukuki tasarruflarının durumu hakkındaki görüşleri Abdullah et-Tirmizî tarafından

---

[58] Nuran Taşlıgil ve Güven Şahin, "Tarihsel Süreçte Haşhaş (Papaver somniferum L.) ve Afyon", *Tarih Okulu Dergisi*, sy 34 (2018): 169-76, http://dx.doi.org/10.14225/Joh1234; Batı merkezli olmakla birlikte genel bir tarih anlatısı için bkz. Ernest L. Abel, *Marihuana: The First Twelve Thousand Years* (New York: Springer US, 1980); Andrew Sherratt, "Alcohol and Its Alternatives: Symbol and Substance in Pre-industrial Cultures", içinde *Consuming Habits: Global and Historical Perspectives on How Cultures Define Drugs*, ed. Jordan Goodman, Andrew Sherratt, ve Paul E. Lovejoy (London: Routledge, 1995), 11-46.

[59] Bkz. Pedanius Dioscorides, *Kitâbü'l-Haşâiş fî't-Tıb* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 65a, 171b, dördüncü makale.; Ayrıca bu geçişliliği sadece Grekler üzerinden değil Farslar üzerinden de gösteren bir makale için bkz. Sami H. Hamarneh, "Pharmacy in Medieval Islam and The History of Drug Addiction", *Medical History* 16, sy 3 (Temmuz 1972): 229-229, https://doi.org/10.1017/s0025727300017725.

nakledilmektedir. Bu rivayet, tarihî kayıtlar göz önüne alındığında takriben hicrî ikinci yüzyılının ilk yarısında Kufe'de vuku bulmaktadır.[60]

Hanefî fıkıh eserlerinde karşılaşılan bir diğer rivayete göre "haşiş fitnesinin" İslam âleminde yaygınlaştığı ilk bölge Iraku'l-Arab[61] olup Şâfi'î İmam Müzenî (v. 264 / 878) tarafından haramlığına fetva verilmiştir. Bu fetva Iraku'l-Acem'de bulunan Esed b. Amr'a (v. 190 / 806) ulaşınca, Esed b. Amr, haşişin bir ot olması hasebiyle mubah olduğu yönünde fetva vermiştir. Kısa bir süre sonra haşiş Iraku'l-Acem'de de yaygınlaşmıştır. Bunun üzerine Hanefî Mâverâünnehirli imamlar, haşişin haramlığı konusunda icmâ etmişlerdir. [62]

Bu iki rivayet erken dönem Hanefî eserlerinde karşımıza çıkmamaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu iki rivayeti nakleden metinlerin müellifleri hicrî yedinci yüzyıl ve sonrasında yaşamıştırlar.

Bîrûnî, beşinci yüzyılda sıcak iklimlerde yaşayan insanların ve bilhassa Mekke halkının sıkıntıyı gidermek, sıcağın etkilerini azaltmak ve daha uzun ve derin uyuyabilmek gibi sebeplerle afyon tüketimini alışkanlık haline getirdiklerini belirtir. Bîrûnî, bu alışkanlıkları nedeniyle normal şartlarda ölümcül olabilecek seviyedeki dozları Mekkeliler'in her gün aldıklarını belirtir.[63]

Haşişin İslam Dünyasında tanınmasına dair nakledilen bir diğer rivayet ise hicrî beşinci yüzyıl içerisinde faaliyet gösteren Nizârî-İsmailîlerin bir kolunun başı olan Hasan Sabbah ve fedaileri ile alakalıdır. Batılı kaynaklar tarafından bir dönem sıkça dile getirilen iddiaya göre Hasan Sabbah, fedailerini haşiş ile etkileyerek korkusuz ve

---

[60] Bkz. Ebu'l-Mehâsin Fahruddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr" (t.y.), 229a-b, Yazma Eserler, 89, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi. Rivayete göre Abdulaziz et-Tirmizî, Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'ye benc içip sarhoş olan kişi karısını boşadığında yapmış olduğu talakın geçerli olup olmadığını sorar. Her iki âlim de bencin bilerek içilmesi durumunda talakının geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

[61] Selçuklular devrinden itibaren İsfahan, Hemedan ve Tahran arasında kalan merkezî İran (el-Cibâl) için Irâk-ı Acem, Irak olarak bilinen Mezopotamya bölgesi için de Irâk-ı Arab tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Acem", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, erişim 22 Mart 2020, https://islamansiklopedisi.org.tr/acem.

[62] Ebu'l-Berekât Seriyyuddîn Abdulber b. Muhammed b. Muhammed İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye* (Diyubend (Deoband): Vakfü'l-Medeni el-Hayri [Madani Chartable Trust], 1422), 1 (2): 176.

[63] el-Bîrûnî, *Kitâbu's-Saydana fi't-tıb*, 79; Ayrıca bkz. Hamarneh, "Pharmacy in Medieval Islam and The History of Drug Addiction", 230-31; Taha Baasher, "The Use of Drugs in the Islamic World", *British Journal of Addiction* 76, sy 3 (01 Eylül 1981): 238, https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1981.tb00230.x. Bîrûnî, *es-Saydana* eserini seksen yaşının üzerindeyken yazmıştır. 443 (1051) yılında verdiği bilgilerin geçerli olduğu kabul edilebilir.

itaatkâr suikastçilere dönüştürmektedir.[64] Rosenthal'in de ifade ettiği üzere bu iddia haşişin İslam Dünyasında toplumsal bir afet halini alışını açıklamamaktadır.[65]

Haşişin İslam Dünyasında tanınması ilgili oldukça farklı bir başka anlatı da mevcuttur. Bu anlatıya göre haşiş, Haydarîlik, Kalenderîlik gibi çeşitli sufi-derviş grupları tarafından topluma sokulmuş ve insanlar arasında yaygınlaştırılmıştır. Zerkeşî (v. 794 / 1392) haşişle ilgili eserinde haşişin isimlerinden bahsederken haşişin Haydar tarafından takriben 550 yılında keşfedildiğini ve bu nedenle de haydâriye olarak da isimlendirildiğini nakleder. Zerkeşî, bir başka rivayete göre haşişin Ahmed es-Sâvecî el-Kalenderî tarafından keşfedildiğini ve binaenaleyh kalenderiye olarak adlandırıldığını nakleder.[66] Ahmed es-Savecî'nin kim olduğu bilinmemekle birlikte yedinci / on üçüncü yüzyılda Şam ve Dimyat'ta ortaya çıkan sonraları Kalenderiye olarak bilinen derviş hareketinin şeyhi Cemaleddin es-Sâvî ya da es-Sâvecî olması kuvvetle muhtemeldir.[67]

Mısırlı tarihçi el-Makrîzî (v. 845 / 1442) Mısır topografyası ve tarihini anlattığı eseri *el-Hıtatü'l-Makriziyye*'de, Zerkeşî'den farklı olarak haşişin Şeyh Haydar tarafından keşfinin 550'lerde değil de 608 yılında olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Makrîzî, haşişin keşfinin akabinde haşişin nasıl yayıldığına dair de bilgi vermektedir. Makrîzî, eserinde "haşîşetü'l-fukarâ" başlıklı bir fasıl açarak haşişin ortaya çıkış hikayesini aktarır. Hikâye, Zerkeşî'nin kabaca belirttiği haşişin Haydar tarafından bulunuşunun ayrıntılı bir anlatısıdır.

Makrîzî, İmadüddin Ebu'l-Fazl Hasan b. Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l-Bekâ el-Ukberî'nin[68] *es-Sevânihu'l-edebiyye fî medâihi'l-kınnebiyye* adlı eserinden alıntılayarak hikâyeyi anlatmaya başlar. Buna göre İbnü'l-Bekâ, hicrî 658 yılında Tüster şehrinde Cafer b. Muhammed eş-Şirâzî'ye haşişin sırrına ve dervişler ve hususen halk

[64] Bkz. Marshall G. S. Hodgson, *The Order of assassins : the struggle of the early Nizari Ismailis against the Islamic world* (Hague: Mouton & Co. Publishers, 1955), 134; Gelpke, *Vom Rausch im Orient und Okzident*, 95-122; Emevîler dönemi ile başlayan gizli Şiî gruplarından Nizârî İsmailî Hasan Sabbah ve fedaileri arasında bir ilişki kurma denemesi için bkz. Hamarneh, "Pharmacy in Medieval Islam and The History of Drug Addiction", 231-32.

[65] Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 176.

[66] ez-Zerkeşî, *Zehrü'l-arîş fî tahrîmi'l-haşîş*, 90.

[67] Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200 - 1550)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 51.

[68] İbnü'l-Cevzî'nin talebesi Bağdadlı Hanbelî âlim Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullah b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî'nin (ö. 616/1219) oğludur. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşılamadı. Kendisinden nakledilen rivayete göre 658 yılında hala hayattadır.

arasında ne şekilde yayıldığı bilgisine vakıf olup olmadığını sorar. Cafer ise kendi şeyhi olan Şeyhu'l-şuyûh Haydar'ın hayatı ve haşişi nasıl keşfettiği konusunda uzunca bir kıssa aktarır.[69] Rivayete göre şeyh öldükten sonra ashabı Horasan'ın ekâbirine ve zurefâsına bu bitkinin sırrını açmışlar ve kullandırmışlar. Çok geçmeden haşiş kullanımı Horasan'ın her yerine ve Fars illerine yayılmış. O dönemde ise Irak'ta ise bilinmeyen haşiş Hürmüz emiri ile Bahreyn emiri Muhammed b. Muhammed zamanında Irak'ta da bilinir olmuştur. Bu iki emir, Halife Mustansır billâh zamanında Fars illerine komşu sahillerin (sîfü'l-bahr) yöneticileridir. 628 yılında bu ikisinin maiyyetindekiler haşişi Irak'a getirmiş ve insanlara tanıtmışlardır. Sonrasında haşiş Irak'ta da meşhur olmuştur. Kısa süre sonra haşişin haberi Şam, Mısır ve Rum halklarına ulaşmış ve onlar da kullanmaya başlamışlardır.[70]

Bu anlatıda dikkati çeken önemli bir husus ise Zerkeşî'nin haşişin keşfiyle ilgili olarak zikretmiş olduğu iki kişinin de birer derviş hareketinin şeyhleri olmalarıdır.[71] *es-*

[69] Cafer kendi şeyhi olan Şeyhu'l-şuyûh Haydar'ın riyazette ve mücahedede aşırı, zahidlik ve ibadet konusunda ise ileri seviyede olduğunu söyler. Şeyh Haydar Horasan'daki Nişâbur'da doğmuş, makamı Nişâbur ve Zâve arasında bir yerdeymiş. Bu dağda kendisine bir tekke kurmuştur. Etrafında ise bir derviş grubu bulunmaktadır. Buradaki tekkesinde on yıldan fazla kalmış, kendisi dışarı çıkmamış, içeri ise hizmeti gören kimseden başkası girmemiştir. Bir gün şeyh uyanmış, öğle vakti sahraya çıkmış. Sonra yüzünde bir neşe ve mutlulukla önceki halinin tam zıddı bir biçimde dönmüş. Cemaatinin tekke içerisine girmesine izin vermiş ve onlarla konuşmaya başlamış. Şeyhe, bu kadar süre uzlette kalıp ve karanlık ruh hali ile bilirken bir anda değişmesinden ötürü kendisine ne olduğunu sormuşlar. Şeyh Haydar şöyle cevaplamış: "İnzivadayken aklıma tek başıma sahraya çıkmak geldi. Sahraya çıktım. Tüm bitkiler, rüzgar olmamasından ve yaz sıcağının şiddetinden ötürü hareketsizlerdi. Yapraklı bir bitkinin yanından geçtim. O bitki nazik bir biçimde hareket ediyordu. Onun yapraklarından aldım ve yemeye başladım. Akabinde bende müşahede ettiğiniz rahatlık hasıl oldu. Kalkın gelin size bitkiyi göstereyim ki şeklini tanıyabilesiniz." Sonrasında hep beraber sahraya çıkmışlar ve şeyh onlara bitkiyi göstermiş. Beraberindekiler bitkiyi gördüklerinde bu bitkinin kınnab olarak bilindiğini söylemişler. Şeyh Haydar onlara kınnabın yapraklarından almalarını ve yemelerini emretmiş. Onlar da bunu yaptıktan sonra tekkeye dönmüşler. Grubun tamamının kalplerinde saklamaktan aciz kaldıkları bir neşe ve mutluluk hasıl olmuş. Şeyh Haydar, cemaatin bu halini gördükten sonra cemaate bu bitkiyi muhafaza etmelerini ve halktan kimseye bahsetmemelerini emretmiş, dervişlerdense saklamamayı nasihat etmiş. Sonra da şeyh şöyle demiş: "Allahu Teâlâ, bu bitkinin sırrını size has kıldı. Bu bitkiyle endişelerinizi giderir ve yüce fikirlerinizi inceltir. Bu nedenle size emanet olanı gözetin ve sırrını saklayın."
Cafer anlatmaya devam ediyor. Cafer, bu bitkiyi Şeyh Haydar'ın tekkesinin çevresine dikmiş. Şeyh Haydar da ölümünden sonra bu bitkinin kabrine dikilmesini emretmiş. Sonrasında Şeyh Haydar, on sene daha yaşamış ve Cafer bu on sene boyunca onun hizmetinde bulunmuş. Cafer, Şeyh Haydar'ın haşiş yemediği bir gün bile görmemiş. Şeyh de kendilerine yemeği azaltıp haşiş yemelerini öğütlemiş. Şeyh Haydar 618 yılında tekkesinde ölmüş. Öldükten sonra mezarının üzerine büyük bir kubbe yapılmış. Horasan ehli ona adaklar adanmış, tazimde bulunmuş ve ashabına da hürmet etmişler. Bkz. Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Makrîzî, *el-Hıtatü'l-Makrîziyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2: 658-659.

[70] el-Makrîzî, 2: 658-659.

[71] Cemaleddin es-Sâvî ile Kutbuddin Haydar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, 51-60.

Sevânihu'l-edebiyye müellifinin "Dervişler, haşişi onda buldukları lezzetin yanında zinaya düşmekten nefislerini alıkoymak için meniyi kurutması ve şehveti kesmesi nedeniyle de kullanırlar" demesi, Karamustafa'nın derviş gruplarında tespit ettiği aşırı zühd ve kural karşıtı tutumlarına da uygun düşmektedir.[72]

Makrîzî, *es-Sevânihu'l-edebiyye* müellifinden aktarmaya devam eder. Buna göre müellif, Şeyh Muhammed eş-Şirazî el-Kalenderî'nin şöyle dediğini aktarır: "Şeyh Haydar, hayatında hiç haşiş yememiştir. Horasan ehli, Şeyh Haydar'ın ashabı haşiş yemekle meşhur olduğu için ona nispet etmişlerdir. Haşişin keşfi çok öncesine dayanır. Hind'de Pîr Ratan[73] adında bir şeyh haşişi ilk defa Hind ehline tanıtmış ve yemiştir. Bundan önce bilinmiyordu. Sonrasında hızlıca Hind bölgesine yayıldı. Oradan da sırasıyla Yemen'de, Fars, Irak, Rum, Şâm ve Mısır halkları arasında yaygınlaştı. Bîrratan, Sasanîler zamanında yaşamış, İslam'a yetişmiş ve müslüman olmuştur. İnsanlar o zamandan itibaren bunu kullanırlar."[74]

Haşiş üzerine müstakil eser yazmış olan bir başka âlim el-Bedrî (v. 894 / 1488) Makrîzî'nin aktardıklarını daha da ayrıntılandırarak Şeyh Haydar'ın da Şeyh Kalender'in de sadık dervişlerden olduklarını ifade eder. Devamında da haşişi onların cemaatine kimin soktuğunu aktarır. Buna göre Pîr Ratan'ın aslında Bengalli şeytana tapan birisidir ve şeytan bir put vasıtasıyla onunla konuşarak haşişi yemesini söylemiştir. Bu kişi sonrasında önce Şeyh Kalender'in ashabının arasına sonra da Şeyh Haydar'ın ashabının arasına karışmıştır. Pîr Ratan, onlara haşişi tanıtmış ve kullanmalarına vesile olmuştur. Gruptakiler bu bitkiye Bengalli olmasına binaen benga demişlerdir. Sonrasında haşiş Türklerin ve Çinlilerin memleketlerine yayılmıştır. Devamında Makrîzî'nin aktardığı gibi iki yönetici eliyle Irak'ta ve sırasıyla diğer memleketlerde yaygınlaşmıştır. Bedrî de Makrîzî gibi haşişin Mısır'daki yayılışını ve yaygınlığını vurgulamaktadır.[75]

---

[72] Karamustafa, 24-30.

[73] Rosenthal, "Bîr Ratan" olarak okumuştur. Pîr Ratan olarak okunuşu daha mantıklı gibidir. Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 178. İfadenin Arapça yazılışı şöyledir: بيررطن

[74] el-Makrîzî, *el-Hıtatü'l-Makrîziyye*, 2: 662.

[75] Camara, "Estudios y Documentos Sobre La Historia Del Cañamo y Del Hachis En El Islam Medieval", 2: 79-80.

Son olarak *es-Sevânihu'l-edebiyye* müellifi İbnü'l-Bekâ şöyle der: "Haşiş, Allah dünyayı var ettiği zamandan beri maruftur. Grekler zamanında da bilinir. Bunun delili ise hekimlerin kitaplarında bununla ilgili aktardıklarıdır."[76]

Yukarıda yer verilen rivayetlerin doğruluğunu kanıtlamak mümkün değildir. Derviş şeyhlerinin haşiş bitkisini keşfettiklerine dair rivayetlerin birer efsane olarak kabul edilmesi makul olmakla birlikte haşişin derviş grupları arasında kullanımının yaygınlık kazanıp oradan topluma aktarıldığı söylemi anlatılardaki ortak noktadır.

Haşişin İslam dünyasına girişi hakkındaki bir diğer anlatı, İbn Teymiyye tarafından dile getirilmektedir. Şeyh Haydar'ın muasırlarından birisi Cengiz Han'dır. Şeyh Haydar'ın öldüğü hicrî yedinci yüzyılda Moğollar, İslam topraklarını işgal etmeye başlamıştır. 617-618 yıllarında Moğol orduları, Horasan üzerinden Irak-ı Acem ve Azerbaycan'a seferler düzenlemiş, 656 yılında ise Hülâgû önderliğinde Bağdad'ı ele geçirmişlerdir.[77] İbn Teymiyye, Moğollar'a atıfta bulunmadan haşişin hicrî altıncı yüzyılın sonunda ortaya çıktığını söyler.[78] Bir fetvasında haşişin ortaya çıkışını, Moğollar'ın gelişine bağlayan İbn Teymiyye,[79] bir diğerinde ise "insanların haşişi yemeleri, Moğollar'ın zuhuruna yakın çıkmıştır. Haşiş ortaya çıktı ve onunla birlikte Moğollar'ın kılıcı da ortaya çıktı" der.[80] Zehebî'ye nispet edilen *el-Kebâir* adlı eserde[81] de İbn Teymiyye'nin eserinde zikrettikleri aynen aktarıldıktan sonra haşişin gelişi, doğrudan Moğollar'ın gelişiyle irtibatlandırılmıştır.[82]

Moğollar'a karşı fiilen savaşan İbn Teymiyye, müslümanlar üzerine toplu bir yıkım getiren Moğollar'ı toplumsal bir kötülük ve yıkıma sebep olan uyuşturucu belasından da sorumlu tutmak istemiş veya hem Moğollar'ın hem de haşiş fitnesinin

---

[76] el-Makrîzî, *el-Hıtatü'l-Makrîziyye*, 2: 663-664.

[77] Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2005, https://islamansiklopedisi.org.tr/mogollar.

[78] Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye fî ıslâhi'r-râ'î ve'r-ra'iyye* (Cidde: Dâru Âlemi'l-fevâid, 1429), 143.

[79] Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye, *el-Fetava'l-kübra* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1978), 3: 423.

[80] İbn Teymiyye, 3: 425.

[81] Muhammed Abdurrezzak Hamza tarafından tahkik edilmiş sonrasında pek çok yayınevi tarafından basılmış olan *el-Kebâir* nüshasının aslında Zehebî'ye ait olmadığını Muhyiddin Mestû kanıtlamıştır. Kendisi Zehebî'nin gerçek *el-Kebâir* eserini tahkik edip yayınlamıştır. Bununla birlikte önceki *el-Kebâir* nüshasının kime ait olduğu hala bilinmemektedir. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Kitâbü'l-Kebâir ve tebyînü'l-mehârim* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987), Muhakkikin mukaddimesi.

[82] Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Kitâbü'l-Kebâir* (Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.), 87.

Müslümanlar üzerine gönderilmiş birer musibet olduğunu düşünmüş olabilir. İbn Teymiyye'nin haşişi Moğollar'ın kılıcıyla ilişkilendirmesi, Moğollar'ın haşişi müslümanları zayıflatmak için bir araç olarak kullandıkları fikrine de kapı aralar. Rosenthal de bu minvalde bir yorum yapmıştır.[83] Bu yorum çok tutarlı gözükmemektedir.[84]

Rosenthal'in bir diğer yorumu Moğollar zamanında haşiş kullanımının doğrudan Moğollar'la alakalı olmayıp zamanın şartlarının bir sonucu olduğu yönündedir. Moğollar, yapmış oldukları işgallerle haşiş kullanan yerlileri sığınma amacıyla Batı'ya doğru hareketlendirmiş olabilir. Ayrıca o dönemde oluşmuş olan korku ve dehşet havası, gerçekleşen yıkımlar ve kıyımlar insanları uyuşturucu kullanmaya itmiş olabilir.[85] Böyle bir yaklaşım, uyuşturucu maddelerin kullanımının yaygınlaşmasının gerekçelendirilmesi açısından daha doğru olacaktır. Nitekim bu gibi büyük toplumsal değişimlerin, tek bir nedenle açıklanması her zaman eksik olacaktır.

Mısır coğrafyasından sonra haşişin Mağrib ve Endülüs'e yayılışı hakkında, Gırnata'daki Nasrî Hanedanlığı emirlerine vezirlik de yapmış olan tarihçi İbnü'l-Hatîb (v. 776 / 1374-75), muhtesip olan hocasının kendisine haşişin hem alt sınıflar hem de önde gelen aileler arasında yaygınlaştığından bahsetmektedir. İbnü'l-Hatîb tarih olarak da takriben 760'lı yılları göstermektedir.[86]

Uyuşturucu madde kullanımı ve satışının zaman zaman dönemin hükümdarları tarafından yasaklandığı görülmektedir. Mısır Bahriyye Memlüklüleri sultanlarından I. Baybars (hükümdarlık süresi 659-676 / 1260-77) haşişe karşı sert tutumu ile öne çıkmaktadır. Baybars 662 (1263-64) yılında Remle'de, daha sonra 665 (1266-67) yılında ise tüm Mısır'da haşiş yenmesini yasaklamış ve yakılan haşişin tazmin

[83] Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 187.

[84] Çünkü Moğol hükümdarlarının, mevzubahis olan maddeleri kullandığı bilinen gruplara karşı pek de olumlu bir tavra sahip olmadıklarına dair bilgiler aktarılmaktadır. Mesela, Hülâgû'nun huzuruna 658 yılında Harrân taraflarından gelen bir grup Kalender çıktı. Hülâgû, bunların kim olduğunu kendisine eşlik eden Nasîrüddin et-Tûsî'ye (v. 672 / 1274) sordu. Tûsî'nin "[Bunlar] bu dünyanın fazlalıklarıdır" demesi üzerine Hülâgû hepsinin idam edilmesini emretti. Bkz. Ebu'l-Fazl Kemâluddîn Abdurrezzâk b. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Fuvâtî, *el-Havâdîsü'l-câmi'a ve't-tecâribü'n-nâfi'a fî'l-mieti's-sâbi'a* (Bağdad: Mektebetü'l-arabiyye, 1932), 343; Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, 155, 66. Bu noktada farklı bir yorum da yapılabilir. İbn Teymiyye'nin müslümanlar arasında böyle bir kötülük zuhur edip yaygınlaşmasından ötürü Allah'ın müslümanları Moğollar'ın kılıcıyla cezalandırdığı gibi bir mana kastetmiş olması da mümkündür .

[85] Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 188.

[86] Ebû Abdullâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdullâh İbnü'l-Hatîb, *Nüfâdatü'l-cerâb fî ulâleti'l-igtirâb* (Dârülbeyzâ: Dârü'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1985), 183.

edilmemesi ve haşiş yiyenlere ise tazir cezası verilmesini emretmiştir.[87] 690 (1291) yılında Dımaşk naibi olan Emîr Alemüddin Sencer eş-Şucâ'î (v. 693 / 1294) tarafından haşiş tüketimi Dımaşk'ta yasaklanmıştır.[88] Burcî Memlüklüler'inden Barsbay döneminde (825-41 / 1422-38) 832 yılının Muharrem ayında hâcibu'l-hüccâb olan Emîr Kurkumas tarafından aynı yasaklar tekrar konmuştur.[89] Yöneticiler tarafından uygulanan bu yasaklar, tarihî kayıtlar içerisinde tespit edilebilmiş olanlardır. Bunların dışında kaynaklara yansımamış olan yasakların mevcudiyeti kuvvetle muhtemeldir. Zira bu yasakları doğrudan yöneticilerin uygulaması yerine hisbe memurlarının uyguladıkları bilinmektedir.[90]

Uyuşturucu madde kullanımının toplumdaki artışı ve yayılışı takip edildiğinde eldeki verilerden yola çıkarak şu iki kanaate varmak mümkündür. Bunlardan ilki, toplumsal düzeyde uyuşturucu madde kullanımının hicrî altı-yedinci yüzyıllardan itibaren Hind coğrafyasından başlayarak Horasan üzerinden yavaş yavaş batıya doğru ilerlediği ve tarihsel kayıtlar doğru kabul edildiğinde sekizinci / on dördüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren uyuşturucu madde kullanımının şarktan garba tüm İslam dünyasına yayılmış olduğudur. İkincisi ise derviş gruplarının doğrudan bu uyuşturucu maddeleri keşfetmemiş olsalar dahi bunların kullanımını topluma yayılması ve halk arasında kullanılır olması olmasının temel aktörlerden biri olduğudur. Ayrıca Moğol istilasının bu maddelerin kullanımının yaygınlaşmasına sebep olduğunu söylemek de mümkündür.

---

[87] Bkz. Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2: 36; el-Makrîzî, *el-Hıtatü'l-Makrîziyye*, 1: 305; Ayrıca bkz. Stanley Lane-Poole, *A History of Egypt in the Middle Ages* (London: Methuen Co.Ltd., 1901), 273; Cüneyt Kanat, *Ortaçağ Türk Devletinde Suç ve Ceza* (İstanbul: Küre Yayınları, 2010), 247-49; Hamarneh, "Pharmacy in Medieval Islam and The History of Drug Addiction", 236-37.

[88] Bkz. Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 2. Baskı (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1993), 51: 55.

[89] Bkz. el-Makrîzî, *Kitâbu's-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, 7: 185.

[90] Mesela Hind coğrafyasında Pencab bölgesinde yaşamış olan Ömer b. Muhammed es-Sinâmî (v. 725 / 1324 [?]), bu bölgede döneminin başı çeken âlimlerinden olup otuz yıl boyunca vaizlik ve muhtesiplik yapmıştır. Hisbe literatüründe kaleme aldığı eserinde muhtesibin görevlerinden birinin de benc gibi uyuşturucuların satımının engellenmesi olduğunu belirtir. Bkz. Ömer b. Muhammed b. Avvâd es-Sinâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb* (Mekke: Mektebetu Talibi'l-Câmii, 1986), 88.

1.4.3. Kullanım Şekilleri

Afyon, benc ve haşişin klasik dönemde kullanım şekilleri, sahip oldukları hususiyetler nedeniyle birbirleriyle neredeyse aynıdır. Hekimlerin ne şekilde ve ne kadar tüketilmeleri gerektiğine dair yorumları yalnızca hastalıktan hastalığa uygulanacak olan reçetelerde değişmektedir.

İbnü'l-Baytâr, her bir madde ve ona dair hususiyetler ile hekimlerin bu maddeler hakkındaki görüşlerini eseri *el-Câmi'* adlı eserinde tek bir başlık altında toplamıştır. Afyon, benc ve haşiş maddelerinin kullanım biçimleri arasındaki benzerlikleri göstermek açısından İbnü'l-Baytâr'ın bu maddelere dair ifadelerine bakmak yeterli olacaktır.

Afyon, kurutulup toz haline getirildikten sonra ister toz halinde ister içeceklerle karıştırılarak içilebilir. Hastalıklara göre farklı yağlarla karıştırılıp yerine göre damlatılarak yerine göre de içilerek kullanılabilir. Afyonun kendi kokusu, uyku getirmesi için solunabilir. Haşhaşın yaprakları ile birlikte kapsülünün suyu veya yağı çıkarılarak kullanılabilir. Suyu veya yağından macun yapılıp hap şeklinde tüketilebilir. Macun yapılırken en çok bal ve arpa unu kullanılır. Afyonun muadili bencdir.[91]

Afyon için saydıklarımızın hepsi benc için de geçerlidir. Bununla birlikte İbnü'l-Baytâr benc ile ilgili fazladan kullanım şekilleri sıralar. Bencin tohumunun demlenip suyunun içilmesi, yaprağının pişirilip yenmesi, inek, keçi ve at gibi çeşitli hayvanların sütleriyle karıştırılarak tüketilmesi gibi kullanım şekilleri saydıktan sonra verilen reçetelerdeki bencin yerine aynı ölçüde afyonun da kullanılabileceğini ekler.[92]

İbnü'l-Baytâr, haşişle ilgili olarak doğrudan yaprağının yenebileceğini, yaprak ve tohumlarının yağının çıkarılıp damlatma usulüyle kullanılabileceğini, haşiş kullanıldıktan sonra ekşi meyveler ve soğuk su içilmesinin zararını azaltacağını belirtir. Sonrasında ise kendi gözlemlerine dayanarak Mısır'daki dervişlerin haşişi ne şekilde kullandıklarından bahseder. Dervişlerin kullandıkları ilk usul, haşiş yaprağının pişirilip elle yoğrulduktan sonra macun haline getirilmesi ve macundan da haplar yaparak tüketilmesidir. İkinci usul ise yaprağın biraz kurutulup elle ufalandıktan sonra az

[91] İbnü'l-Baytâr, *el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye*, 1: 61-62.
[92] İbnü'l-Baytâr, 1: 160-62.

susam ve şeker ile karıştırılarak bir karışım elde edilmesi ve bu karışımın ağza atılıp uzun süre emilmesi, çiğnenmesi şeklindedir.[93]

Makrîzî, haşişle birlikte badem, Antep fıstığı, şeker ve bal gibi şeyler yenilmesinin gerektiğini ve haşiş yenildikten sonra sirkencübin şerbeti[94] içilmesinin haşişin zararlarını defedeceğini belirtir.[95] Bedrî ise haşişin tüketimi hakkında çok daha ayrıntılı bilgiler vermektedir.[96] Ayrıca Bedrî, Şeyh Kalender'den haşişin kullanımı hakkında uyulacak âdâbı ve haşiş yenirken okunacak ayet-i kerimeler ile dualaların neler olduğunu da aktarmaktadır.[97]

[93] İbnü'l-Baytâr, 4: 290-91.

[94] Su, bal ve üzüm sirkesi ile yapılan bir şerbettir.

[95] el-Makrîzî, *el-Hıtatü'l-Makrîziyye*, 2: 664.

[96] Camara, "Estudios y Documentos Sobre La Historia Del Cañamo y Del Hachis En El Islam Medieval", 2: 88-96; el-Bedrî, *Râhatü'l-ervâh fi'l-haşîş ve'r-râh*, 15-60; Ayrıntılı bilgi için bkz. Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 189-205.

[97] Camara, "Estudios y Documentos Sobre La Historia Del Cañamo y Del Hachis En El Islam Medieval", 2: 72-74.

İKİNCİ BÖLÜM

ON BİRİNCİ / ON YEDİNCİ YÜZYILA KADAR HANEFİ FURÛ FIKIH LİTERATÜRÜNDE AFYON, BENC VE HAŞİŞ

2.1. Hanefî Furû Fıkıh Metinlerinde Uyuşturucu Maddeler

Hanefi furû fıkıh metinlerine nazar edildiğinde uyuşturucu maddeler konusu ağırlıklı olarak ilaç olarak tüketilen uyuşturucu özelliğe sahip bitkiler ve hususen "benc" maddesinin tüketilmesi halinde sarhoş olan kişinin durumu özelinde ele alınır. Hanefiler tarafından doğrudan bu maddelerin helalliği ve haramlığı tartışılmamış olup daha çok bu bitkiler ve onlardan üretilen maddelerin hangi amaçla tüketildikleri ve tüketilmesinin sonuçları üzerinden hükmî çıkarımlarda bulunulmuştur.

Usul eserleri de dahil olmak üzere Hanefi fıkıh literatürüne ait eserlerde uyuşturucu maddeleri, "benc" ifadesinin temsil ettiği görülmektedir. Literatürde, benc ile afyon ve haşiş arasında ayrıma gidilmesi hicrî sekizinci / dokuzuncu yüzyıllar gibi nispeten geç bir döneme rastlamaktadır. Bunun öncesinde bilhassa mezhep metinlerinde ve yanı sıra şerhlerinde benc ile birlikte neredeyse hiç sair bitkilere atıf yoktur. Bunun istisnası sakamonya[98] adlı bitkidir ki ona da daha çok hicrî beş ila yedinci yüzyıllarda yaşamış olan fakihlerin metinlerinde yer verildiği görülmektedir.[99] Çeşitli uyuşturucu bitkiler arasında kesin ayrımlar geç döneme kadar yapılmamıştır ve genellikle müelliflerin, mesele üzerinde konuşurken doğrudan hangi bitkiye referansta bulunduklarını anlama imkânı bulunmamaktadır. Hanefî fukahânın eserlerinde muhtelif bitkilere ve maddelere yer vermemeleri anlaşılır bir durumdur. Zira fukahânın esas gayesi, uyuşturucu özelliğe sahip olan bitki ve maddeleri tanıtmaktan ziyade bu bitki ve maddelerin tüketim amaçlarının ve sonuçlarının Müslümanların fiillerini dünyevî ve uhrevî olarak ne şekilde etkilediğini ortaya koymaktır. Bu nedenle Hanefî fakihler eserlerinde uyuşturucu özelliğe sahip bitki ve maddeler için cins isim olarak benci kullanmış olmalıdırlar. Aynı sebepten ötürü bu çalışmada Hanefîler'in

[98] Bitki hakkında ayrıntılı bilgi için tez içinde bkz. s. 18

[99] Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *et-Tecrîd* (Kahire: Dârü's-Selam, 2004), 12: 6091; Zâhiruddîn Ahmed b. İsmâîl et-Timurtâşî, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr" (t.y.), 264a, Feyzullah Efendi, 756, Millet Yazma Eser Kütüphanesi.

uyuşturucu maddeler hakkındaki görüşlerine "benc meselesi" olarak atıfta bulunulacaktır.

Benc meselesi, sarhoşlukla ilişkisi üzerinden ele alındığından Hanefi literatüründe genellikle üç farklı konuda karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki talak bahsidir. Kimlerinin talaklarının geçerli olacağı sorusuna cevap verilirken sarhoş olan kimsenin talakı mevzubahis edilmektedir. Bu bağlamda benc içerek sarhoş olan bir kimsenin talakının geçerli olup olmayacağı problem edilmektedir.[100]

Meselenin ele alındığı diğer bir başlık haddü'ş-şürb bahsidir. Hamr içen veya sarhoş olan kimseye verilecek olan had cezası bağlamında benc içerek sarhoş olan kişiye had cezasının gerekip gerekmediği tartışılmaktadır.[101] Benc meselesinin karşımıza çıktığı üçüncü başlık ise eşribe bahsidir. Hamr ve sarhoş edici içeceklerin ayrıntılı bir şekilde irdelendiği bu bölümde mısır, arpa, buğday, pirinç gibi hububat ve meyvelerden elde edilen içeceklerin yanı sıra benc ve leben-i rimâk (kısrak sütü) da ele alınmaktadır.[102]

Bu bölümlerin haricinde benc meselesine nadiren yer verilen bir diğer başlık, kerâhiye / hazr ve'l-ibâha bölümüdür. İçilmesi veya yenilmesi kerih görülen maddelerle birlikte veya müteferrik bir mesele olarak bu bölümde benc meselesine de yer verilebilmektedir. Benzer şekilde bey` bahsinde bencden sarhoş olan kişinin alım-satımının cevazı ve namazda benc veya ilaç ile aklı zail olan kimseye kaza gerekip gerekmediği gibi meselelerde de benc meselesine müteallik tartışmalarla karşılaşılmaktadır.[103]

Ağırlıklı olarak mezkûr ilk üç başlık ve nadiren de dördüncü konu başlığı altında yer verilen benc meselesi, bir takım farklı meselelerle birlikte mütalaa edilmektedir. Bunların başında leben-i rimâk gelmektedir. Hanefî furû' fıkıh eserlerinde mubah yolla

[100] Mesela bkz. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324), 6: 172; Ebu'l-Mehâsin Fahruddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1: 415.

[101] Mesela bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 398; Ebu'l-Fazl Mecduddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009), 3: 508.

[102] Mesela bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 9, 17, 18, vd; Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 90-94.

[103] Mesela vekalet ile ilgili olarak bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 2: 520; Yemin ve nezrle ile ilgili olarak bkz. Burhânuddîn (Burhanu'ş-şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merginânî el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2003), 6: 203; Namazla ilgili olarak bkz. Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313), 1: 204.

sarhoşluğa verilen örneklerde neredeyse istisnasız bir biçimde bu iki madde birlikte bulunmaktadır.[104]

Leben-i rimâkın bencden vasıfsal olarak en büyük farkı içilebilir olmasıdır. Leben-i rimâkın diğer içecekler gibi iştidad ederek (fermente olarak) müskir hale gelmesi mümkündür. Ancak benc için böyle bir durum mümkün değildir. Ayrıca leben-i rimâkın kendisi hakkında da üç imam arasında bir ihtilaftan söz edilmektedir. Ebu Hanife'den atın müşerref bir hayvan olmasından ötürü eti gibi sütünün de mekrûh olduğu nakledilir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise böyle bir kerahet yoktur. Ebu Hanife'den nakledilen kerahetin tenzihen mi yoksa tahrimen mi olduğu konusunda da bir başka ihtilaf nakledilir. Bununla birlikte leben-i rimâk, mezhep içerisinde diğer sütler gibi gıda maddesi olarak görülmüş ve mubah olduğu görüşü meşhur görüş olmuştur. Kendi hususiyetlerine sahip olan leben-i rimâk, mubah bir madde olma bakımından benc ile bir tutulmaktadır.[105]

Benc meselesinin yakın ilişkili olduğu bir diğer mesele ise hububat, bal, meyveler gibi üzüm ve hurma harici gıda maddelerinden elde edilen içeceklerdir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre bunların lehv ve tarab olmaksızın sarhoş olunmayacak kadar içilmesi mubahtır. Serahsî, Ebu Hanife'nin görüşünü şöyle tevil eder: "Bunlar ta'âm manasına sahiptirler (gıda maddeleridir), ta'âmdaki değişim (*tegayyür*) maddenin hükmünü etkilemez ve gıda maddesinin hükmünün aynısı bunlardan üretilen içecekler için de geçerlidir. Aynı sebeple içecekteki iştidad da içeceğin hükmünü etkilemez." İmam Muhammed'e göre ise bunlar da haramdır. Çünkü bunların çoğunun içilmesi ile sarhoşluk hasıl oluyorsa azının içilmesi de haramdır.[106] Ancak ilk dönemlerde mezhebde tercih edilen görüş bunların mubah oldukları yönündedir. Hüküm bakımından bu içeceklerin de benc ve leben-i rimâk gibi değerlendirildikleri görülmektedir.

Bu noktada Hanefi literatürünün çeşitli yazım türlerinin hususiyetlerinin benc meselesinin eserlerde kendisine yer bulup bulmadığı, yer verilmişse de nerede veya

[104] Mesela bkz. Hâkim eş-Şehîd, "el-Kâfî" (t.y.), 322a, Hacı Beşir Ağa, 288, Süleymaniye Kütüphanesi.

[105] Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 90-91; Ebu'l-Feth Zeynuddîn Abdurrahîm b. İmâduddîn b. Alî el-Mergînânî, "el-Fusûlü'l-İmâdiyye" (t.y.), 267a, Yazma Eserler, 370, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi; Mesela bkz. Ferîduddîn Âlim b. Alâ el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî, *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye* (Mektebetu Hanefiyye, 2010), 18: 433.

[106] es-Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 18.

nasıl ele alındığı konusunda etki sahibi olduğunu belirtmek gerekir. Kısaca ifade etmek gerekirse muhtasar metinlerin ana gayesi mezhebin temel görüşünü ortaya koymaktır.[107] Bu nedenle kurucu imamlardan aktarılmamış veya var olan görüşler arasında genel kabule mazhar olmamış kaviller bu eserlerde zikredilmediği için muhtasar metinlerde benc meselesine doğrudan bir atıfla karşılaşılmamaktadır. Çünkü zâhiru'r-rivâye içerisinde bu konuda mezhep imamlarından aktarılan görüşler bulunmamaktadır. Bunun tespit edilebilmiş tek istisnası vardır. O da Timurtâşî el-Gazzî'nin *Tenvîru'l-ebsâr* adlı muhtasarıdır.[108]

Şerhler, üzerine yazıldıkları metinleri esas alırlar. Bu nedenle metnin şerhi doğrudan etkilediği aşikârdır. Şârihler, şerh ettikleri metnin ibaresiyle fıkhî hüküm, vasıfsal benzerlik vb. yönlerden ilgili gördükleri kısımlarda benc meselesine değinmektedirler. Bu nedenle bazı şerhlerde benc meselesine yalnızca eşribe bahsinde atıf yapılırken bazılarında sadece talak bahsinde atıfta bulunulmuştur. Bununla birlikte şârihler, gerekli gördüklerinde meseleyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş ve zâhiru'r-rivâye görüşler kadar gayru zâhiri'r-rivâye görüşleri de nakletmişlerdir.[109]

Nevâzil, vâkıât ve fetâvâ eserlerinde ise durum daha farklıdır. Bu eserler mahiyetleri gereği yeni ortaya çıkan meselelere dair olmaları, mezhebin temel görüşlerini aktarma iddiaları olmamaları bakımından öncekilerden farklılaşmaktadır. Hem mütûn hem de nevâzil türü eser telif etmiş olan bir müellifin iki eserinde birbirine zıt kavillere yer vermesi mümkündür. Çünkü ilkini yazarken müellifin gayesi mezhebin bu konudaki temel görüşünü aktarmakken nevâzil alanındaki telifinin amacı kendi içinde bulunduğu zaman, mekân ve şartlara göre en uygun fetvanın verilmesidir.[110]

Hem araştırmacıların hem de okuyucuların metinler arasındaki bu ayrımı dikkate almaları ve buna göre akıl yürütmeleri elzemdir. Aksi halde yanlış kanaatlere kapılmak mümkün olabilir. Mesela, Mergînânî el-Hidâye'de benc ve leben-i rimâkı mubah

---

[107] Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Hanefîlerde mezhep usûlü (Şerhu Ukûdi resmi'l-müfti)*, çev. Şenol Saylan (İstanbul: Klasik, 2016), 212-13.

[108] Bkz. Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî et-Timurtâşî, "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr" (t.y.), 631a, Hamidiye, 570, Süleymaniye Kütüphanesi; Alâuddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 678.

[109] Bu literatür tasnifi için mesela bkz. Orhan Ençakar, "Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü" (Doktora, Marmara Üniversitesi, 2019), 29-76.

[110] Bkz. Eyyüp Said Kaya, "Nevâzil", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2007, https://islamansiklopedisi.org.tr/nevazil.

nesneler içerisinde saymaktadır. Bunlardan sarhoş olanın talakının geçersiz olduğunu belirtir.[111] Mergînânî, nevâzil türü eseri olan *Muhtârâtu'n-nevâzil*'de ise benc içen kişinin içtiği şeyin benc olduğunu bilmesi halinde talakının geçerli olacağını söyler.[112] Bu durum yukarıda belirtildiği üzere Mergînânî'nin fıkhî hükümleri tam bilmemesinden veya pratik ihtiyaçlara göre kendisiyle tutarsız bir biçimde keyfî hükümler vermesinden kaynaklanmamaktadır. Mergînânî'nin ürettiği eser türüyle ilgili bir durumdur.

2.2. Hanefî Furû' Fıkıh Metinlerinde Benc Meselesinin Tarihî Gelişimi

Bir önceki başlıkta ifade edildiği üzere Hanefi furû fıkıh metinlerine nazar edildiğince bencden bir nevi ilaç olarak bahsedildiği görülmektedir. Bu durum, bencin hükmünün belirlenmesinde esaslı rol oynamaktadır. Eserler kronolojik olarak takip edildiğinde bencin hükmüne dair yorumların süreç içerisinde değiştiği gözlemlenmektedir. Bu yorum değişiminin bilhassa bencin kullanım alanları ve amacıyla alakalı olduğu söylenebilir.

Hicrî on birinci yüzyıla kadarki eserlerde benc meselesinin işleniş tarzı incelendiğinde bu tarihe kadar konuyla ilgili önemli dönüşümler göze çarpmaktadır. Hicrî altıncı yüzyılın son çeyreğine kadar benzer özellikler taşıyan metinler, altıncı yüzyılın sonundan itibaren değişmeye başlamaktadır. Hicrî altıncı yüzyılı takip eden sonraki üç yüzyılda benc meselesi bu tarihe kadarki dönemden farklılaşarak eserlerde üzerinde daha fazla durulur olmuş ve benc hakkındaki yorumlar esaslı biçimde farklılaşmaya başlamıştır.

Söz konusu değişimde zamanla birlikte mekânın takibi de oldukça önemlidir. Metinlerde benc meselesine yaklaşımın değişmeye başlaması ilk olarak Mâverâünnehir ulemasının eserlerinde görülmektedir. Sonrasında ise bu değişim Bilâdu'ş-Şâm ve Mısır coğrafyasında yaşayan âlimlerin eserlerine yansımaktadır. Bu değişim, uyuşturucu maddelerin İslam coğrafyalarındaki yayılım rotasıyla da örtüşmektedir. Tabii ki bu dönemlendirme de her tasnifte ve dönemlendirmede

[111] Bkz. Ebu'l-Hasen Burhânuddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2000), 2: 766.

[112] Bkz. Ebu'l-Hasen Burhânuddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *Muhtârâtü'n-nevâzil* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2014), 284.

olduğu gibi istisnalara açık olup dönemler içerisinde ayrıca öne çıkan isimlere yeri geldikçe değinilecektir.

2.2.1. Altıncı / On İkinci Yüzyıl Öncesi

Hicrî altıncı yüzyıl öncesinde karşılaşılan ilk eserler tabii ki de mezhebin nüvesini oluşturan İmam Muhammed'in (v. 189 / 805) eserleridir. Bu eserlerde ilginç bir şekilde benc meselesine doğrudan bir atfa rastlanmamaktadır. Benc meselesinin *Kitabu'l-Asl*, *Câmi`ayn*, *Ziyadât* ve *Ziyadâtu'z-Ziyadât*'ta bulunmaması Ebu Hanife ve ashabının meclisinde bu meselenin tartışılıp karara bağlanmamış olduğunu göstermektedir.[113] Bununla birlikte *gayru zahiri'r-rivaye* içerisinde imamlardan bazı kaviller aktarılmaktadır.

Gayru zahiri'r-rivaye içerisinde Ebu Hanife'den (v. 150 / 767) aktarılan bir rivayet şöyledir: Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'ye (v. 161 / 778) gelip birisi benc içerek aklı zail olan ve karısını boşayan kişinin durumunu sorar. Ebu Hanife buna cevaben "eğer kişi benc içerken içtiği şeyin benc olduğunu biliyorsa talakı geçerli, bilmiyorsa talakı geçersizdir" der.[114] Benc meselesi ile ilgili belirleyici bir muhtevaya sahip olan bu rivayet üzerinde ileride daha ayrıntılı durulacaktır.

İbn Semâ`a (v. 233 / 848), Ebu Yusuf'un (v. 182 / 798) şöyle dediğini nakleder: "Benc içip sarhoş olanın talakı geçerli değildir."[115] Hişâm (b. Ubeydullah er-Râzî, v. 221 / 836)ise İmam Muhammed'den şöyle nakleder: "… eğer kişi bir ilaç veya benc ya da biraz nebiz içse aklı zail olmasa ama sudâ' sebebiyle aklı zail olsa tasarrufları geçersizdir."[116] Buna göre imamlar benci mubah bir madde veya ilaçla aynı hükme tâbi bir madde olarak görmüşlerdir. Kullanımına ve kullanımı sonucu oluşan duruma dair hükümlerini de bu kanaat üzerine inşa etmişlerdir.

Bunların ötesinde doğrudan benc ile ilgili olmadığı halde uyuşturucu madde kullanımı konusunda hüküm vermede belirleyici genel kavillerden bahsedilebilir. Bunlar içerisinde belki de en önemlisi Ebu Yusuf'un kavlidir. Ebu Yusuf, Bişr b. Velid'e (v. 238 / 853) imlâ yoluyla *Kitabu'l-eşribe*'ye şöyle yazdırır: "Eğer kişi bir mecliste oturur da

[113] Ençakar, "Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü", 36.
[114] el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 4: 392.
[115] Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Uyûnü'l-mesâil fî furû'i'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 180.
[116] es-Semerkandî, 58, 180.

müselles[117] içer ve bundan sarhoşluk kastederse, o mecliste yediği haramdır, oturuşu haramdır, meclise gidişi haramdır. Aynı zinanın, zina etmeye gitmenin ve onu kastetmenin haram olduğu gibi."[118]

Ebu Yusuf'un bu kavli üzerine Nâtıfî (v. 446 / 1054) şöyle bir yorum yapar: "Bir [tahrîmen] mekrûhu istemek, ona yürümek, etrafında meclis kurmak ve [o davranışı] takviye etmek de mekruhtur; aynısı her haram için de geçerlidir. Hiçbir şeyden sarhoşluk kastetmek helal değildir velev ki o şey helal olsun. Mesela sütün [leben-i rimâk olsa gerek] fazlası sarhoş eder ve kişi bundan sarhoşluk kastetmişse bu ona helal değildir."[119] Bu ifadelerle birlikte kurucu imamların az önce zikredilen kavilleri dikkate alındığında ve Hanefi literatürü incelendiğinde nebizin mubahlığına hükmedilirken zikredilen "bilâ lehvin ve tarab"[120] kaydı benc meselesinde de benzer akıl yürütmenin ilk nesil fukahâdan itibaren mevcut olduğunu söyleme imkânı verecektir. Bununla birlikte meselenin tarihî yolculuğunun irdelenmesi ilerideki tartışmaları aydınlatması açısından faydalı olacaktır.

Eserlerde mezhep imamlarının kavilleri dışında doğrudan benc meselesine yapılmış olan ilk atıf Mâverâünnehirli Hâkim eş-Şehîd'in (v. 334 / 945) *el-Kâfî* adlı eserinde görülmektedir. Müellif eserin eşribe bahsinde nebiz ile ilgili hükümlerden bahsederken leben-i rimâk ve benci örnek olarak zikretmektedir. Hâkim eş-Şehîd, benc ile tedavi olmakta bir beis olmadığını, ancak bununla aklın giderilmesi murat edilirse bunun yapılmaması gerektiğini belirtir.[121] Müellifin benc ile aklın giderilmesi

---

[117] Üzüm şırasının üçte biri kalıncaya kadar kaynatılmasıyle elde edilen ve haram sayılmayan bir nevi içecek. Bkz. el-Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, 1: 68.

[118] Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hanefî en-Nâtıfî, *el-Ecnâs fî furû'i'l-fıkhi'l-Hanefî* (Riyad: Dâru'l-Me'sûr, 2016), 1: 408; es-Semerkandî, *Uyûnü'l-mesâil fî furû'i'l-Hanefiyye*, 180; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî" (t.y.), 491b, Damad İbrahim Paşa, 563, Süleymaniye Kütüphanesi.

[119] en-Nâtıfî, *el-Ecnâs fî furû'i'l-fıkhi'l-Hanefî*, 1: 408.

[120] Aktâ' bu kaydı, Ebu Hanife'nin görüşü olarak ona izafe etmektedir. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî el-Aktâ', "Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî" (t.y.), 260a, Çorlulu Ali Paşa, 207, Süleymaniye Kütüphanesi; Ebû Abdillâh Radıyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî, "el-Muhîtu'r-Radavî" (t.y.), 453a, Süleymaniye, 602, Süleymaniye Kütüphanesi; el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3: 514; Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed ez-Zebîdî el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire: Şerh li-Muhtasari'l-İmam Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî* (Amman: Ervika, 2015), 4: 423; Şeyh Bedreddîn es-Simâvî İbn Kâdî Simavna, *et-Teshîl şerhu Letâifi'l-işârât* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2019), 3: 279; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11: 438; Mehmed b. Ferâmurz Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fî şerhi Gureri'l-ahkâm* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1978), 2: 87.

[121] Hâkim eş-Şehîd, "el-Kâfî", 322a. Orijinal ifade şöyledir:

لم ينبغ أن يفعل ذلك

hakkındaki nispeten çekimser ifadesi imamlardan bu konuda aktarılan kavillere doğrudan karşı çıkmak istememesi ile ilgili olmalıdır. Çünkü Hâkim, çekimser de olsa bu konudaki mahzura dikkat çekmektedir. *el-Kâfî* şarihlerinden biri olan Halvânî (v. 452 / 1060 [?]), Hâkim eş-Şehîd'in benc ve lebenden örnekler getirmesinin nebizin azının mubah, çoğunun ise haram olduğu görüşünü delillendirmek için getirdiğini belirtir.[122]

Mâverâünnehir fukahası ve sonrasında Osmanlı uleması üzerinde etkili olan Ebu'l-Leys Semerkandî (v. 373 / 983) *Uyûnû'l-mesâil*'de mezhep imamlarının yukarıda yer verilen kavillerini zikretmiştir. Bu eseriyle bir bütün oluşturan ve mezhep imamlarının görüşlerinin yanı sıra yeni ortaya çıkan durumlara dair kendi meşâyıhının[123] görüşlerine de yer verdiği eseri *Kitâbu'n-Nevâzil*'de ise dikkat çekici ifadelerle karşılaşılmaktadır.[124]

Semerkandî'nin doğrudan bence atıfta bulunduğu meselelerden birisi kitâbu's-salât başlığı altında namazda uyuya kalan ve uykusunda kahkaha atan kişinin namazının durumu hakkındaki meseledir. Bu meseleyle ilgili olarak Semerkandî, şöyle bir delil getirir:

> *Nusayr [b. Yahya],[125] Şeddâd [b. Hakîm, v. 210 / 825-26]'den şöyle rivayet etti: Eğer kişi ikrah altında hamr içer [sarhoş olur ve ikrah altında olmaksızın] karısını boşarsa veya edviye türünden bir şey, benc ve haşhaş içerse ve aklı gider de karısını boşarsa talakı geçersizdir, müğmâ aleyh hükmündedir.*
> *Fakîh Ebu'l-Leys dedi ki: Bunların hepsi mezhebimize uygundur. Biz de bununla hükmederiz.[126]*

Bu nakilden Ebu'l-Leys'in kendi döneminde benc ve haşhaşı ilaç türünden gördüğü anlaşılmaktadır. Burada ilgi çekici noktalardan birisi Semerkandî'nin haşhaştan bahsetmesidir. Önceki Hanefî eserlerinde karşımıza çıkmayan haşhaş, burada ilk defa

---

[122] Ebû Muhammed Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî, "el-Mebsût" (t.y.), 684a, Ayasofya, 1381, Süleymaniye Kütüphanesi.

[123] Kaya'nın tespitlerine göre "Meşâyıh" adı verilen topluluklar, Hanefîler arasında beşinci tabakada ortaya çıkmıştır Eyyüp Said Kaya, "Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001), 179.

[124] es-Semerkandî, "Kitâbu'n-Nevâzil", 1b.

[125] Nusayr b. Yahya'nın ölüm tarihi bilinmemekle birlikte Ebu'l-Kâsım es-Saffâr'ın (v. 326 / 937-38) hocası olduğu ve Tahâvî, Hâkim eş-Şehîd ve Kerhî ile birlikte mezhebin beşinci tabakasında yer aldığını bilinmektedir. Bkz. Kaya, "Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl", 182.

[126] es-Semerkandî, "Kitâbu'n-Nevâzil", 173a.

zikredilmektedir ki haşhaş afyonun ham halidir. Müellifin haşhaş ile alakalı olarak zikretmiş olduğu bir başka mesele de haşhaşın o dönemdeki kullanım amaçlarından birine işaret etmektedir. Kitâbu'n-nikâh başlığı altında şöyle geçer:

> *Ebu'l-Kâsım [Ahmed b. Ham b. İsmet es-Saffar, v. 326 / 937-38]'a soruldu: Kadının ağlayan bir çocuğu var ve ona haşhaş veriyor. Bunun hükmü nedir? Dedi ki: Biz tıp bilmeyiz ancak eğer çocuğuna kadınların verdiği bir şey veriyorsa herhangi bir beis yoktur.*[127]

Bir diğer dikkat çekici mesele ise *Uyûnu'l-mesâil*'de zikretmemekle birlikte nevâzil türü eserinde nebiz hakkında müfta bih kavlin değişmesinden bahsetmesidir. Semerkandî, "ednâ tabha" yani kaynayacak kadar pişirilmiş ve iştidad etmiş nebiz-i zebib (kuru üzüm) ve temr (kuru hurma) ile iştidad etmiş olan gıda maddelerinden elde edilen içecekler hakkında Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un bir taraf olup İmam Muhammed'in bir diğer taraf olarak görüşlerini zikrettikten sonra bunların lehv kastıyla içilmesinin azının da çoğunun da sarhoş etsin etmesin ittifakla haram olduğunu belirtir. Devamında ise "Bu bâbda en ihtiyatlı kavil İmam Muhammed'in kavlidir ve biz de onunla hükmederiz" diyerek bu çoğu sarhoş edenin azının da haram olduğu görüşünü benimser.[128]

Bu alıntı, aynı anda mezhep metinleri ile nevâzil ve fetâvâ türü eserler arasındaki fark ve erken bir dönemden itibaren mezhep içerisinde en azından Mâverâünnehir bölgesinde hangi görüşle fetva verildiği göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu alıntı, benc meselesinin birlikte ele alınmış olduğu gıda maddelerinden elde edilen içecekler hakkında fetvanın da değişime işaret etmektedir. Bu değişim, genellikle kendisine makîs aleyh olarak kullanılan benc ve leben-i rimâkın hükümlerini de etkileyecektir.

Hâkim eş-Şehîd ile aynı zaman diliminde yaşayan ve meseleyi ele alan diğer bir fakih Bağdadlı Ebu'l-Hasan el-Kerhî'dir (v. 340 / 952). Kerhî, Tahâvî (v. 321 / 933) ile birlikte sarhoşun talakının geçerli olmadığını savunur.[129] Kerhî kendi iddiasını kanıtlamak üzere nebiz ile aklın zevalinin benc ve deva ile aklın zevali ile aynı olduğunu söyler.[130]

---

[127] es-Semerkandî, 202a.
[128] es-Semerkandî, 302b.
[129] Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî* (Medine: Dârü's-Sirac, 2010), 5: 13-15; el-Kudûrî, "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî", 153a.
[130] el-Kudûrî, "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî", 153a.

Bu noktada Kerhî'nin Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un nebiz hakkındaki görüşlerinden yola çıkarak nebiz ile benci mubahlık yönünden bir tuttuğu anlaşılmaktadır. Kerhî'nin önde gelen talebelerinden olan Cessâs (v. 370 / 981) ise hocasının bu görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Müskir (sarhoş edici bir içecek) içerek sarhoş olup günahkar olan kişiyle bedenine faydalı bir ilaç içerek sarhoş olup günahkar olmayan kişinin talaklarının hükümleri aynıdır. Çünkü onlar (Hanefîler) ikrah altında müskir içenle gönüllü olarak müskir içenin hükmü hakkında bir ayrım yapmamaktadırlar."[131] Cessâs'ın bu şerhi Kerhî ve Tahâvî'nin kavillerini daha anlaşılır kılmaktadır.[132]

Bağdad Hanefî geleneğini devam ettiren Kudûrî (v. 428 / 1037), Kerhî'nin muhtasarına yazmış olduğu şerhte Kerhî'nin kavline Cessâs'tan farklı bir açıklama getirmektedir. Kudûrî, Hanefîlerin benc içen kimse (mübennec) ile sarhoş arasında ayrım yaptığını belirtir. Mübennec kimse teklife muhatap değilken sarhoş muhataptır. Bunun sebebi ise insanların genellikle sarhoş edici içecekleri sarhoş olmak kastıyla içmeleri yani bu fiillerinin bir masiyet olmasıdır. İnsanların benc içme gerekçeleri ise genellikle masiyet değildir. Bu nedenden dolayı sarhoş edici içeceklerle sarhoş olanlar cezalandırılırken benc içerek sarhoş olan kişi cezalandırılmaz.[133]

Kudûrî bir diğer eseri olan *et-Tecrîd*'de ise şerhinde Kerhî'ye vermiş olduğu cevabı daha da ayrıntılandırmaktadır. Kudûrî örfen bencin sarhoş olunmak için içilmediğini, daha ziyade ilaç olarak kullanıldığını ifade eder. Bu nedenle aklın zevaline sebep olsa dahi kişi teklife muhatap kılınmaz. "O halde benc, masiyet için içilirse talakı geçerli olmalı" şeklindeki itiraza ise Kudûrî, esas alınanın örfte galip olan olduğu cevabını verir.[134] Kudûrî'nin istidlalinden bencin hükmünün örfe bağlı olarak değişebileceği sonucuna ulaşmak mümkündür.

---

[131] Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, 5: 16.

[132] Cessâs'ın açıklaması tam olarak doğru sayılmamalıdır. Zira mezhep imamlarından ikrah altında hamr içmenin zaruret hali gibi değerlendirildiği bilinmektedir. Mesela bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, ed. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), 7: 306, 414. Cessâs'ın kastettiği mesele ikrah altında hamr içen kişinin tasarruflarının geçerli kabul edilip edilmeyeceği yönündeki ihtilafla ilgili olsa gerektir. Zira Hanefîler'in bir kısmı ikrah altında hamr içen kişinin lezzet almasına binaen tasarruflarının geçerli olacağını belirtir. Mesela bkz. es-Semerkandî, *Uyûnü'l-mesâil fî furû'i'l-Hanefiyye*, 58; el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, 10: 4932-33; Ebû Bekr Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1910), 3: 100.

[133] el-Kudûrî, "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî", 153a-b; el-Aktâ', "Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî", 195a.

[134] el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, 10: 4932-33.

et-Tecrîd'in eşribe bahsinde hamrın haram kılınma illeti hakkında mülahazalarda bulunurken Kudûrî, bence benzer bir madde olarak sakamonyadan[135] bahseder. Kudûrî, "azının içilmesinin çoğunun içilmesine sebep olmasının" hamrın tahrim illeti olmadığını ifade eder. Çünkü bu illet, müteaddi değildir yani kâsır bir illettir. Kudûrî, örnek olarak ise sakamonyayı verir. Sakamonyanın çok tüketilmesi haramdır. Bunun illeti ise çoğunun zararlı olmasıdır. Bu zarar azında mevcut olmadığı için mubahtır. Sakamonyanın azının içilmesinin çoğunun içilmesine götürmediğini ancak hamr içenin tabiatı gereği daha fazla içmek istediği öne sürülmesi halinde Kudûrî bu iddiayı şöyle çürütmektedir: "Çoğu zarar veren yiyeceğin azı haram değildir. Velev ki azının yenmesi, çoğunun yenmesine sebep olsun. Harama götüren her şey haram değildir. Misal; kişinin hayızlı eşini öpmesi veya ona dokunması, haram olan hayızlı eşiyle cinsel ilişkiye girmesini çağrıştırsa da haram değildir."[136]

Kudûrî'nin bu ifadeleri Hanefîlerin bu tür bitkiler ile ilgili anlayışlarını açık bir şekilde göstermesi bakımından önemlidir. Öncelikle kendisine gelen bencin masiyet amacıyla tüketilmesi itirazına karşı örfü tayin edici kılması ve sonrasında sakamonyanın azının haram olmaması hakkındaki ifadeleri birbirleriyle tutarlıdır. Ayrıca, Hanefîlerin eşribe bahsinde gözetmiş oldukları haram bi-zâtihi ve haram li-gayrihi ayrımıyla da uyumludur.

Bağdat Hanefîleri'nin önde gelen temsilcilerinden olan Kudûrî, benc konusunda oldukça geniş açıklamalarda bulunmuştur. Bu ayrıntılı açıklamaların sebebi, Kudûrî'nin *et-Tecrîd*'ini hilaf eseri tarzında düzenlemesi olmalıdır. Bu dönemde Bağdad ve çevresinde uyuşturucu madde kullanımının yaygın olmadığı bilinmektedir.[137] Ayrıca Kudûrî'nin sakamonya gibi benc ile benzer niteliklere sahip bir bitkiden bahsetmiş olması da bencle ilgili mülahazalarını kuvvetlendirmektedir. Kudûrî'nin eserinde sakamonyayı örnek göstermesinin sebebi yaşadığı çevrede kullanılan bir bitki olmasıyla alakalı olsa gerektir. Bununla birlikte Kudûrî'nin

[135] Türkçesi tarla sarmaşığı olan sakamonya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. 14-15.
[136] el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, 12: 6091.
[137] Kudûrî'nin hicrî 428 yılında ölmüştür. Bağdad'ın hicrî dördüncü yüzıldaki durumunu tafsilatlı biçimde ele alan bu doktora çalışmasında uyuşturucu maddelere dair herhangi bir şeyden bahsedilmemektedir. Bkz. Abdülhamit Dündar, "4/10. Yüzyılda Bağdat (Topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)" (Doktora, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2019).

sakamonyayı örnek göstermesinin temel amacı hamrın haram kılınma illeti konusunda hasmının delillerini çürütmektir.

Bağdat'tan Mâverâünnehir'e doğru geçilirken Ebu Yusuf'un *Kitâbu'l-Harâc*'ında görülen meselenin bir benzerine Suğdî'nin (v. 461 / 1068), fetvalardan oluşturduğu bir seçkisinde tesadüf etmek mümkündür: "İnsanların aklını başından alan veya akıllarını zail eden benc, şevkerâna [haşişin adlarından biri] ve benzeri şeylerden insanlara içirip sonra da mallarını çalanlar, öldürülmezler ancak şiddetli bir cezaya çarptırılırlar, tevbe edene kadar hapsedilirler ve çaldıklarını borçlanırlar."[138] Suğdî'nin benc ile birlikte şevkerân işaret ediyor oluşu tebnîc işleminde haşişin de kullanılır hale geldiğini ve insanlar arasında bilinir olduğunu göstermektedir. Mâverâünnehir'de yaşamış, Halvânî gibi döneminin büyük fakihleriyle görüş alışverişinde bulunmuş ve döneminde Kadı Hasan el-Maturidî ve Muhammed b. Hamza el-Alevî ile birlikte fetvaları kesin delil olarak kabul edilen Suğdî'nin dönemindeki bir olguya işaret etmesi açısından söz konusu fetvası önemlidir.[139]

Bir diğer *el-Kâfî* şarihi Serahsî (v. 483 / 1090 [?]), Hâkim eş-Şehîd'in benc hakkındaki ifadelerinden sonra genel kaidenin şu olduğunu söyler: "Haram olan sarhoşluktur. Yalnızca hamrın azı çoğunun istenmesine sebep olur. Bu nedenle hamrın azının da içilmesi haramdır."[140] Serahsî'nin vermiş olduğu kaide, benc meselesini tam olarak vuzuha kavuşturmamaktadır. Meselenin yalnızca bir tarafı çözülmektedir. Buna göre benc içerek sarhoş olan kişi haram işlemiştir. Ancak bu kişiye had cezası vurulur mu veya tasarrufları geçerli kabul edilir mi? Serahsî, eserinin eşribe bahsinde zaruret durumunda hamr içmek zorunda kalan ama sarhoş olan kişinin durumunu anlatırken "mubah bir şey sebebiyle sarhoş olana had vurulmaz" demekte ve bu mubah yollara örnek olarak leben-i rimâk ve benci göstermektedir.[141] Bencin mubah olmasını ise Serahsî, Kudûrî'nin *et-Tecrîd*'inde yaptığı gibi bencin genellikle masiyet amacıyla tüketilmemesine bağlar. Bu nedenle de bencden kaynaklanan gaflet, bir çeşit hastalık

[138] es-Suğdî, *en-Nutef fi'l-fetâvâ*, 2: 695.

[139] Selâhaddin Abdüllatîf en-Nâhî, "Suğdi", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 475.

[140] es-Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 9. Serahsî'nin en başta zikrettiği genel kaidede zikretmiş olduğu hamrın azının haram kılınması hakkındaki ta'lili sorunlu gözükmektedir. Kudûrî et-Tecrîd adlı eserinde tam olarak "azının çoğuna sebep olması" illetini eleştirmiş ve hamrın haram kılınmasının illetinin bu olamayacağını belirtmiştir. Sonraki fakihler arasında Serahsî'nin eserinin tedavülde olup bolca kullanılmasından ötürü de bu illetlendirme genel olarak kabul edilmiş görünmektedir.

[141] es-Serahsî, 24: 29.

gibi görülüp baygınlık ile eş değer tutulur.[142] Sarhoşun talakının geçerli kabul edilmesi, had cezaları gibi o suçu işleyen kişiye bir ceza verilmesi ve zecr edici olması içindir. Bencde asıl olan masiyet olarak tüketilmemesi olduğu için de bencden sarhoş olanın talakı da geçersizdir.[143]

Alauddin Semerkandî (v. 539 / 1144), eseri *Tuhfetu'l-fukahâ*'da hububat, bal, meyve gibi gıda maddelerinden üretilen içeceklerden bahsederken zâhiru'r-rivâyeye, yani mezhebin sahih kavline göre bunların içilmesinin helal olduğunu, bunları içen kimseler sarhoş olsalar dahi had cezası gerekmeyeceğini belirtir. Bunu da Serahsî'nin yaptığı gibi,[144] içeceklerin gıda maddelerinden üretilmesine bağlar. Bu tür şeylerde sarhoşluğa itibar edilmediğini belirtir. Hatta bazı bölgelerde insanların ekmek ve benzeri gıda maddeleri sebebiyle sarhoş olduklarını ekler. Aynı şekilde benc ve leben-i rimâk sebebiyle sarhoş olanlar olduğunu da belirtir. Sonrasında Semerkandî, Hasan b. Ziyad (v. 204 / 819) yoluyla bu konudaki Ebu Hanife'nin şöyle dediğini aktarır: "Bunlardan sarhoşluk aynı müsellesten sarhoşluk gibi haramdır; ancak bunlardan sarhoş olana müsellesten sarhoş olanın aksine had cezası verilmez."[145] Semerkandî'nin Hasan b. Ziyad yoluyla naklettiği bu hüküm sonraki metinlerin merkezine aldığı görüş olacaktır.

2.2.2. Altıncı-Yedinci / On İkinci-On Üçüncü Yüzyıllarda

Hicrî altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren metinlerde benc meselesinin muhtevası ve ele alınış tarzı değişmeye başlamaktadır. Daha öncesinde yalnızca bu konuda mezhebin görüşünü aktarmak, mubah içeceklerin de onun gibi olduğunu söylemek için zikredilen benc, bazı eserlerde münferit bir mesele olarak karşımıza çıkmaya başlamaktadır. Metinlerdeki bu değişim, afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucu maddelere dair günlük hayatta kimi değişimlerin olduğuna işaret etmektedir. Bu maddelerin tarihine dair bilgiler verilirken bilhassa haşişin altıncı yüzyılda Mâverâünnehir'de yayılmaya başladığı tespit edilmişti.[146] Benc meselesinin

[142] es-Serahsî, 6: 172.
[143] es-Serahsî, 6: 172; 24: 18.
[144] es-Serahsî, 24: 18.
[145] Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 3: 328-329.
[146] Bkz. Tezin "1.4.2. [Afyon, Benc ve Haşiş'in] Tarihleri" başlığı.

metinlerde ele alınış biçimlerinin değişiminin de öncelikli olarak Mâverâünnehirli âlimlerin metinlerinde görülmesi bu sebeple oldukça tabiidir. Mesela, Alauddin Semerkandî'nin insanların gıda maddelerinden sarhoş olduklarına dair verdiği örnekler (başta ekmek, leben-i rimâk ve gıda maddesi olmasa da benc) altıncı yüzyılın başlarında bencden sarhoşluğun halk arasında var olduğuna bir işarettir.

Radıyyüddin Serahsî (v. 571 / 1176), *el-Muhît*'te Semerkandî'nin Hasan b. Ziyad'dan aktardığı rivayete yer verdikten sonra Semerkandî'nin had gerekmemesi hususunda zikrettiklerini nakleder. Sonrasında benc ve leben-i rimâkın da sarhoş ettiğini ancak had gerekmediğini belirtir. Bununla birlikte bencden sarhoş olmanın haram olduğunu, böylece gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olmanın da evleviyetle haram olduğunu söyler.[147] Radıyyüddin Serahsî, Şemsüleimme Serahsî'nin sarhoşluğun her halükârda haram olduğu kuralını daha açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu tekrar ifade edişin sahip olduğu önem ise şimdiye kadar metinlerde mubah madde olarak görülen benc ve leben-i rimâk ile hasıl olan sarhoşluğun haram oluşunun makîs aleyh olarak kullanılmasıdır.

Semerkandî'nin verdiği örnekleri aynı şekilde Kâsânî'nin (v. 587 / 1191) *Bedâ'i'u's-sanâ'i'* adlı eserinde de görmek mümkündür. Kâsânî, mubah olan maddelerden hasıl olan sarhoşluğun had cezasını gerektirmediğini ifade ederken ekmek ve benc örneklerini verir.[148] Benc veya ilaç nedeniyle aklı zail olan kimsenin talakının da geçerli olmayacağını, çünkü bunların masiyet amacıyla tüketilmediği ifade eder.[149]

Hanefî fıkıh literatürü içerisinde büyük bir öneme ve etkiye sahip olan ve en muteber ve yaygın kullanılan fetva kitaplarından biri olan Kâdîhân'ın (v. 592 / 1196) *Fetâvâ*'sında benc meselesi hakkında önemli ifadeler bulunmaktadır. Bunlardan ilki benc içip sarhoş olan kişinin talakı hakkında Ebu Hanife'den bir rivayetin / kavlin aktarılmaya başlanmasıdır.[150] Bu rivayet, sonraki müellifler tarafından benc ele alınırken sürekli kullanılacaktır. İlgili kavil şöyledir:

---

[147] es-Serahsî, "el-Muhîtu'r-Radavî", 454a.

[148] el-Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 5: 117.

[149] Kâsânî, talak konusunda sarhoş olan kişinin haram veya mubah yolla sarhoş olması arasında ayrım yapan müellif, haram yolla sarhoş olanın talakının, sarhoş olan kişiye zecr ve ceza olması amacıyla geçerli kabul edileceğini ama mubah yolla sarhoş olanın talakının geçerli olmayacağını belirtir. Bkz. el-Kâsânî, 3: 99. Ayrıca Kâsânî'nin *Bedâyi'u's-sanâi"*de hocası ve kayınpederi olan Semerkandî'nin *Tuhfetu'l-fukahâ*'sını şerh ettiği yönündeki görüşler, benc meselesi üzerinden gösterilebilir. Zira Kâsânî, benc meselesiyle ilgili *Tuhfetu'l-fukahâ*'da yer verilen aynı örnekleri ve görüşleri zikretmektedir.

[150] Tez içinde bkz. s. 34.

> *Benc veya leben-i rimâk ile aklı zail olanın tasarrufları geçersizdir. Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'den aklı benc ile zail olup karısını boşayan kişi hakkında şöyle rivayet olundu: Kişi benc tüketirken, tükettiğinin benc olduğunu biliyorsa talakı geçerli, bilmiyorsa geçersizdir. Ebu Yusuf ve Muhammed'den ise "ayrım olmaksızın benc ile aklı zail olanın talakı geçersizdir" şeklinde rivayet edilmiştir. Sahîh olan da bu görüştür.*[151]

Kâdîhân'dan önceki eserlerde tespit edemediğimiz bu rivayet, oldukça açık bir şekilde bilinçli olarak benc içen kişinin talakının geçerli olacağını ve Ebu Hanife ile Süfyan-ı Sevrî'nin bu görüşte olduklarını gösterir. Ebu Hanife'nin talebeleri ise herhangi bir ayrım yapmaksızın benc ile aklı zail olanın talakının geçerli olduğuna hükmetmişlerdir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu rivayetin zâhiru'r-rivâyeye dahil olmadığını söylemek mümkündür. Bunun üzerine Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşleri zâhiru'r-rivâye içerisinde mütalaa edilmiş olup, metinler bu görüş üzerinden ilerlemiştir.

Bir diğer dikkat çekici olan nokta ise eserin önceki bölümlerinde Kâdîhân, benc içenin talakının[152] ve vekil olarak yaptıklarının geçerli olmadığını[153], Tahâvî ve Serahsî'ye atıfla üzüm ve hurma aslından olmayan içeceklerde haddin gerekmediğini[154] ve yukarıda zikredilen rivayeti aktarmakla birlikte bencden aklı zail olana had cezasının gerekip gerekmediği hususunda ihtilaf edildiğini söyler. Bu ihtilafla birlikte sahîh olan görüşün ise had cezasının gerekmediği olduğunu ifade eder.[155] Daha önceki metinlerde böyle bir ihtilafa hiçbir atıf yoktur. Kâdîhân, ihtilafın taraflarını zikretmemektedir. Söz konusu ihtilafın meşâyıh arasında vuku bulmuş olması muhtemeldir.

Kâdîhân, *el-Câmi'u's-sağîr* şerhinde eşribe bahsi altında da benc meselesini ele alır. Burada da Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'den aynı rivayeti nakleder. Ancak sahîh kavlin, benc içerek sarhoş olanın tasarruflarının geçersizliği olduğunu kaydeder. Bu kavlini ise şöyle gerekçelendirir: "Sarhoşun tasarrufları zecr için geçerli kabul edilir. İnsanın tabiatı ise bence meyletmez. Bundan dolayı zecre gerek yoktur."[156] Bu

[151] Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 93.
[152] Kâdîhân, 1: 415.
[153] Kâdîhân, 2: 520.
[154] Kâdîhân, 3: 90.
[155] Kâdîhân, 3: 398.
[156] Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b.

gerekçelendirmeye Kâdîhân'a kadarki süreçte telif edilen ve incelenen metinlerde rastlanmamıştır. İlk defa Kâdîhân tarafından dile getirildiği görülen bu gerekçe, aslında örtülü / dolaylı bir biçimde önceki fakihler tarafından da ifade edilmektedir. Zira onlar da bencin tedavi amacıyla kullanılan bir ilaç olduğunu söyleyerek zımnen insan tabiatının bence meyletmediğini kastetmekteydiler. Çünkü insan, gerekmediği sürece ilaç kullanmaz ama içkiye meyleder. Ayrıca bencin özelliklerinden biri, fazla kullanılması halinde öldürücü olmasıdır. Bu da Kâdîhân'ın belirttiği "insan tabiatının bence meyletmemesi" yargısını açıklayabilir.

Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sında karşılaşılan durumun bir benzeri meşhur *el-Hidâye* müellifi Merginânî'nin (v. 593 / 1197) eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Yazıldığı dönemden sonra fıkıh tedrisini yönlendiren metinlerden birisi olan *el-Hidâye*'de Merginânî, aklı masiyet sebebiyle zail olanın talakının geçerli olduğunu belirtir.[157] Benc ve leben-i rimâk içilmesi gibi mubah yolla sarhoş olan kimseye ise had cezasının gerekmeyeceğini ifade eder.[158] Müellif, Ebu Hanife'yr göre gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoşluğun mubah olduğu, sarhoş olana had cezasının gerekmediği ve bu açıdan sarhoşun uyuyan ve benc içen kimse hükmünde olduğunu zikreder. Devamında ise İmam Muhammed'e göre ise bunların da haram olduğu, içene had cezasının gerektiği ve sarhoşun tasarruflarının geçerli olacağını aktarır.[159] Buraya kadar Mergînânî'nin eserindeki görüşleri önceki muhtasar metinler ve şerhleriyle paralellik arzetmektedir.

Merginânî, meselenin devamında meşâyıhtan, hangi içecekten sarhoş olduğuna bakılmaksızın sarhoş olana had cezasının gerektiği görüşüne yer verir. Meşâyıh bunu, kendi zamanlarında fasıkların içki meclislerinde hamr ve hamr cinsi içeceklerden ziyade gıda maddelerinden elde edilen içecekleri içtiklerini belirterek gerekçelendirirler. Yine bu duruma binaen sütlerden elde edilen içecekler eğer iştidad etmişse bu içeceklerin de haram olduğu yönünde hüküm vermişlerdir.[160] Merginânî de önceki metinlerden farklılaşan eserinde meşâyıhın hükmünü benimsemektedir. Daha önce Semerkandî'nin *en-Nevâzil*'inde gıda maddelerinden elde edilen içecekler

[157] el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 537.
[158] el-Mergînânî, 2: 766.
[159] el-Mergînânî, 4: 1530-31.
[160] el-Mergînânî, 4: 1532.

hakkında fetva değişmişti. Ancak ilk defa bir şerhte açık bir biçimde Mergînânî tarafından bu değişim dile getirilmektedir.

Benc, Mergînânî öncesinde daima gıda maddelerinden elde edilen içecekler ve süt (leben-i rimâk da dahil) gibi mubah kabul edilen bu maddeler ile birlikte değerlendirilmişti. Bu durumda benc içenlere de had cezasının gerekip gerekmediği, bencden sarhoş olanın tasarruflarının geçerli kabul edilip edilmemesi ve benc tüketmenin haramlığı konusu akla gelmektedir. Kâdîhân'ın eserinde bu ihtilafın dile getirildiğinden bahsedilmişti.

Merginânî'nin bir fetva kitabı olan *Muhtârâtu'n-Nevâzil* eserindeki konuyla alakalı fetvası dikkat çekmektedir:

> *Eğer kişi tatlı [iştidad etmemiş] bir içecek içse, [bu içecek] tabiatına uygun olmayıp sarhoş olsa ve karısını boşasa talakı geçersizdir. Aynısı benc, leben-i rimâk veya bir ilaç içerek aklı zail olan için de geçerlidir. Ebu Hanife'den de şöyle nakledilmiştir: "Eğer benc içen kimse, benc içerken bunun aklı zail ettiğini bilerek içmişse talakı geçerlidir."*
> *Benc yemek haramdır, çünkü zararlı ve aklı zail edicidir. Benc, ayniyle haram değildir. Çünkü haddi zatında bir ottur.*[161]

Merginânî'nin bu ifadeleri *el-Hidâye*'deki görüşleriyle birlikte düşünülmelidir. Buradaki ifadelerinden bencin de gıda maddelerinden ve sütten elde edilen içecekler gibi sarhoş olma kastıyla tüketildiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Altıncı yüzyılda hususen Mâverâünnehir bölgesinde böyle bir değişimin yaşandığı anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Horasan'da Haydarî dervişlerinin ortaya çıktığı ve bu bölgelerin Moğollar'ın tehdidi altında olduğunu da hatırda tutmak gerekir.

Ayrıca tam bu noktada Kudûrî'nin *et-Tecrîd*'inde sakamonyadan bahsetmesi de akla gelmektedir. O da sakamonyanın fazla yenilmesinin haram olduğunu, çünkü fazlasının zararlı hatta ölümcül olduğunu ifade etmiştir.[162] Merginânî'nin bence dair fetvası da sakamonyaya dair görüşe benzemektedir ancak Merginânî, benci "fazla yenmesi" ile kayıtlamamıştır. Bu durum kendi döneminde benc kullanımının daha önceden olduğu üzere tedavi gibi mubah amaçlarla tüketiminin örfteki yerini kaybedip masiyet amacıyla tüketiminin genellik / yaygınlık kazandığına işaret ettiği şeklinde anlaşılabilir.

[161] el-Mergînânî, *Muhtârâtü'n-nevâzil*, 284.
[162] el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, 12: 6091.

Merginânî'nin Ebu Hanife'den aktardığı bence dair kavli üzerindeki yorumu da dikkat çekmektedir. Merginânî, ilk halini Kâdîhân'da gördüğümüz kavil üzerine ziyadeler ifadeler içerecek şekilde "sarhoş olan kişi bencin aklı zail ettiği biliyorsa" şeklinde yorumlamaktadır. Bu ifade, Merginânî'nin benc konusundaki hassasiyetini, toplumsal hayatta bu maddenin akıl zail edici olarak kullananların olabileceğini lakin söz konusu maddenin tüm çevrelerce bilinen özelliklere sahip bir kullanımının olmadığını ve bu bilinmezliğin toplumda söz konusu madde kullanımının mütedavil olmadığını işaret etmektedir.[163]

Mergînânî'nin eserlerinde benc meselesine dair bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Bu dönüşüm alametlerinden en vazıhı Mergînânî'nin benc yenmesinin haram olduğuna hükmetmiş olmasıdır. Zira önceki metinlerde benc yemek haram olarak görülmemişti. Yalnızca bencden sarhoş olunmasının da haram olduğu belirtilmişti. Mergînânî'nin benc hakkında bu hükmü verirken bencin aklı zail edici özelliğini vurgulaması ve Ebu Hanife'ye nispet edilen kavli de bencin bu vasfını öne çıkaracak şekilde yorumlaması bir diğer farklılıktır. Mergînânî'nin eserlerinde bu değişimin uyuşturucu maddelerin İslâm Dünyasındaki yayılış rotasıyla paralellik arz ettiğini tekrar hatırlatmak fayda vardır.

Mâverâünnehirli bir başka fakih Zâhiruddîn Timurtâşi (v. 610 / 1213), *el-Câmi'u's-sağîr* şerhinde kişiyi sarhoş eden sonuncu kadehin haramlığından bahsederken meseleyi yemeğin fazlasının israf ve haram olmasına benzetir. Zira kişi tekavvî amacıyla lehv ve tarab kastetmeksizin gıda maddelerinden elde edilmiş bir içecek tüketebilir. Ancak bundan sarhoşluk hasıl olması haramdır. Aynısı benc ve sakamonya için de geçerlidir. Bunların tedavi amacıyla azının kullanılması mubahtır. Ancak fazlası kişinin aklını zail edeceği veya kişiyi öldüreceği için zararlı ve haramdır.[164]

Buhârâlı meşhur Burhân ailesine mensup olan Burhanuddin Buhârî'nin (v. 616 / 1219), zâhiru'r-rivâye, gayru zâhiri'r-rivâye ve vâkıât meseleleriyle birlikte babası Sadrüşşehîd Tâceddin Ahmed ve dedesi Sadruşşehîd'in (v. 536 / 1141) fıkhî birikimlerini harmanlayarak hazırladığı *el-Muhîtu'l-Burhânî* adlı eseri Hanefî fukahâ

[163] Bkz. el-Mergînânî, *Muhtârâtü'n-nevâzil*, 284.

[164] Bkz. et-Timurtâşî, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 264a. Muahhar bazı metinlerde Timurtâşî'nin *el-Câmi'u's-sağîr* şerhi kaynak gösterilerek nakledilen bir fetva vardır. Ancak bu fetva, Feyzullah Efendi 756 no'da kayıtlı olan *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* nüshasında tespit edilememiştir. Bu nedenle söz konusu fetvaya ilk defa nakledildiği eserle birlikte yer verilecektir.

arasında muteber bir eserdir. Müellif, eserinin talak başlığı altında benc içenin talakının geçerli olmayacağı görüşünü Kudûrî'den aktardıktan sonra Abdulaziz b. Tirmizî'nin[165] Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'den rivayet ettiği benc ile ilgili kavillerini nakletmiştir. İlk olarak Kâdîhân'da görmüş olduğumuz söz konusu rivayete, Buhârî râvisini de zikrederek eserinde yer vermiştir.[166]

Eşribe bahsinde ise Buhârî, kişinin benc nedeniyle aklının zail olması halinde tasarruflarının geçersiz olduğunu belirtir. Bunu ise şöyle gerekçelendirir: "Sarhoşun talakının geçerli oluşu, sarhoş olan kişiye zecr ve ceza olması içindir. Benc yenmesinde ise zecre gerek yoktur. Çünkü insan fıtratı ile benc arasında teneffür vardır."[167] Buhârî tarafından yer verilen gerekçelendirmenin Kâdîhân tarafından daha önce zikredilen talil ile aynı içeriğe sahiptir.[168]

Hicrî altıncı yüzyılın sonları ve yedinci yüzyılın başlarında Mâverâünnehir'de yaşayan fakihlerin eserlerinde karşılaşılmayan ancak muahhar ulemânın eserlerinde söz konusu dönemde yaşamış fakihlere nispet edilen görüşler bulunmaktadır. Bunlardan birisi *el-Vikâye* müellifi Sadruşşerîa'nın dedesi olan Cemâluddin Ubeydullah b. İbrâhim el-Mahbûbî'nin (v. 630/1233) *el-Câmi'u's-sağîr* rivayetinde[169] benc, sütler ve gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden kaynaklanan sarhoşluğun icmâen haram olduğu görüşüdür.[170] Söz konusu ifadeler Radıyyüddin Serahsî tarafından daha önce dile getirilen kaville örtüşmektedir.[171]

---

[165] Abdulaziz b. Halid et-Tirmizî, Ebu Hanife'nin ashabından olup fıkhını ondan almıştır. Nuh b. Ebi Meryem'in akranlarındandır. Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkādir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısrî el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993), 2: 430.

[166] Bkz. el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 4: 392.

[167] el-Buhârî, 19: 127-128.

[168] Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b. Tez içinde bkz. s. 43-44.

[169] Cemâluddîn Ubeydullâh b. Ahmed el-Mahbûbî'nin (v. 630/1233) el-Câmi'u's-sağîr şerhi olduğu kaynaklarda kaydedilmektedir. Ancak eserin yazma nüshası günümüzde kayıptır. Bkz. Mehmed Boynukalın, "el-Câmi'ü's-Sagîr li'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî: Dirâse Tevsîkıyye Tahlîliyye Nakdiyye", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy 20 (2008): 21.

[170] Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî, "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye" (t.y.), 197b, Carullah, 784, Süleymaniye Kütüphanesi; Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye* (Dâru'l-fikr, t.y.), 5: 309; Ebu'l-Hasan Sadruddîn Alî b. Alâuddîn Alî b. Muhammed İbn Ebu'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 4: 176-177; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 6: 316-317; Alâuddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî Musannifek, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye" (t.y.), 390a, Kılıç Ali Paşa, 427, Süleymaniye Kütüphanesi; Yûsuf b. Cuneyd et-Tokâdî Ahîzâde, "Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi Sadrişşerîati'l-uzmâ" (t.y.), 137b, Ayasofya, 1114, Süleymaniye Kütüphanesi; Süleymân b. Alî el-Karamânî, "Zübtedü'd-dirâye şerhu'l-Hidâye" (t.y.), 84a, Fatih, 1899, Süleymaniye Kütüphanesi.

[171] es-Serahsî, "el-Muhîtu'r-Radavî", 454a. Tez içinde bkz. s. 42.

Söz konusu dönem fukahâsına nispet edildiği halde literal varlığı tespit edilemeyen ikinci görüş ise Şemsüleimme Kerderî'ye (v. 642 / 1244) sorulan varaku'l-kınnab meselesidir. Ona varaku'l-kınnab olarak isimlendirilen haşiş sorulmuş, o da Mâverâünnehir eimmesinin yenmesinin haram olduğu yönünde fetva verdiklerini dile getirmiştir.[172] Kerderî'nin naklettiği bu fetva hicrî sekizinci yüzyıldan önce kaleme alınmış hanefi furû' fıkıh eserlerinde tespit edilememiştir.

Hind coğrafyasında yaşamış olan Ömer b. Muhammed es-Sinâmî (v. 725 / 1324 [?]) hocası Kemalüddîn es-Sinâmî'den Hamîdüddîn ed-Darîr'e (v. 666 / 1268) dair bir kıssa aktarır:

> *Buhârâlı bir genç, Hamîdüddîn ed-Darîr minberde vaaz verirken ona "bencin hükmünü" sordu ve Darîr cevap vermedi. Sonraki hafta o genç aynı soruyu tekrarladı ve Darîr yine cevap vermedi. Üçüncü hafta tekrar soruyu soran gence, Darîr bu sefer sinirlenerek "Ey derviş! Önümüzdeki hafta bekle sana cevap vereceğim" dedi. Darîr minberden indikten sonra Buhârâ emiri Sadr-ı Cihân'ın yanına gitti ve o bölgedeki tüm ulema ve müçtehidleri toplamasını istedi. Emir de dönemin içtihad ve fetva ehlini topladı. Darîr, emirden kütüphaneyi açmasını ve âlimlerden ise Hanefî imamlardan bencin haramlığına dair bir rivayet olup olmadığını aramalarını isteğini iletti. [Onlar da] Ebu Hanife'den bencin haram olduğuna dair bir rivayet buldular. Fasıkların, meclislerinde müskir içecekler gibi benc tüketmelerinden ötürü de bencin haramlığında maslahat gördüler ve bencin haramlığı üzerine icmâ ettiler. Vaaz günü Darîr minbere çıktı ve vaaz etti. Vaaz ettikten sonra bencin hükmünü soran genci sordu. Genç ayağa kalktı. Darîr şöyle dedi: "Bencin haram olduğuna dair Ebu Hanife'den rivayet bulduk ve bunun üzerine icmâ ettik. Böylece icmâyla da haramlığı sabit oldu. Denildi ki benc ile aklı zail olanın talakı ve ikrarı geçersizdir. Eğer kişi benc içtiğini bilmiyorsa böyledir. Ancak kişi yediği şeyin benc olduğunu bilir ve buna rağmen yerse talakı geçerlidir. Muhît sahibi bu konuda Ebu Hanife'den bencden sarhoşluğun haram, bencden sarhoş olanın talakının geçerli olduğunu ve içene had cezasının gerektiğini nakleder. Şâfi'î indinde de [hüküm] böyledir.*[173]

[172] Molla Abdulvâcid b. Muhammed, "el-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye" (t.y.), 103b, İsmihan Sultan, 214, Süleymaniye Kütüphanesi; Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid b. Abdulhamîd İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr* (Bulak: Matbaa-i Âmire, 1316), 3: 41; Kırk Emre Hamîdî, "Câmi'u'l-fetâvâ" (t.y.), 161b-62, Yazma Eserler, 1236, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176; Müeyyedzâde Abdurrahman b. Ali, "Fetâvâ" (t.y.), 312b, Esad Efendi, 1109, Süleymaniye Kütüphanesi. Naklin geçtiği diğer metinlere yeri geldiğinde tekrardan değinilecektir.

[173] es-Sinâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb*, 264-65.

Darîr hakkında aktarılan bu kıssada Buhârâ'da derviş bir gencin sorusu üzerine benc hakkındaki görüşün açık bir şekilde ortaya konmasını gerektirmiştir. Hicrî yedinci yüzyılın ortasında sufi-derviş gruplarının oldukça aktif oldukları ve 618 yılında vefat etmiş olan Şeyh Haydar'ın tâbileri arasında haşişin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Darîr bencin haramlığını savunurken Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen kavli ve fâsıkların meclislerinde benci çokça tükettikleri olgusunu gerekçe olarak kullanmaktadır. Darîr, Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'nin kavillerinden bencin mutlak olarak haram kılındığı sonucuna ulaşmaktadır. Zira ona göre benc ancak etkileri bilinmeden kullanılması halinde mubah sayılmaktadır. Bu istidlal kendisinden önce aynı kavli kullanan fakihler tarafından farklı yorumlanmıştı. Mergînânî, bencin aklı zail edici özelliğini vurgulayarak benc yemenin haram olduğunu ve bencin mutlak olarak haram olmadığını belirtmişti.[174] Darîr'in bencin mutlak haram olduğu şeklindeki akıl yürütmesi mezhep imamlarının kavillerine ve koydukları ilkelere de terstir. Zira benc nasla haram kılınmış hamr, domuz, leş ve kandan farklıdır. Darîr'in bencin haramlığına hükmederken kullanmış olduğu ikinci gerekçe ise önceki fakihlerin görüşlerinde yer bulmaktadır. Mesela; Mergînânî fâsıkların içki meclislerinde hamrdan ziyade gıda maddelerinden elde edilen içecekleri tüketmelerine ve iştidad etmiş olan sütleri içmelerinden ötürü, bunları içen kimselere İmam Muhammed'in kavli üzere had vurulması gerektiği yönünde meşâyıhın ittifak ettiklerini belirtmiştir.[175]

el-Fusûlü'l-İmâdiyye olarak da bilinen *el-Fusûlü'l-ahkâm li usûli'l-ahkâm* adlı eserin müellifi Abdürrahim el-Mergînânî (v. 670 / 1271), benc meselesini tafsilatlı ele almamış olsa da sarhoşa dair hükümler başlığı altında gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden hasıl olan sarhoşluğu, benc ve leben-i rimâktan hasıl olan sarhoşlukla eşit gördüğünü dile getirdikten sonra bu içecekler üzerinde uzun açıklamalar yapmıştır. Müellif, meşâyıh arasında bu içeceklerden hasıl olan sarhoşluk sonucunda içen kişiye had vurulup vurulmaması konusunda ihtilaf olduğunu belirtirken "bila lehv ve tarab" kaydıyla Ebu Hanife ve Ebu Yusuf' göre helal olduğunu ancak esah kavil olan İmam Muhammed'in kavline göre haram olduklarını ve içenlere de had cezası vurulması gerektiğini ifade eder. Bunun sebebi ise *el-Hidâye*'de görüldüğü üzere

[174] Bkz. el-Mergînânî, *Muhtârâtü'n-nevâzil*, 284.
[175] Bkz. el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 4: 1532.

fasıkların içki meclislerinde sair içeceklerden ziyade gıda maddelerinden elde edilen içecekler içmeleridir.[176]

Gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin hükmüne sütten elde edilen iştidad etmiş içecekleri de katan müellif, Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'den (v. 493 / 1100) bir kıssa nakletmektedir.

> *Pezdevî, Batı Karahanlılar hükümdarı Şemsülmülk'ün yanında Semerkand kâdılkudâtlığı görevini icra ederken gıda maddelerinden ekde edilen içecekler meselesi tartışılmaya başlandı. Hükümdar, Pezdevî ile Semerkand'ın önde gelen ulemasından (eimme) bu konuda fetva istedi. Pezdevî ve Semerkand'ın önde gelen uleması (âmmetü eimmeti Semerkand) had cezasının gerekli olmadığı yönünde görüş belirtti. Sonrasında ise Semerkand'ın İsbîcâb kadısı geldi. O da aynı minvalde görüş belirtti. Şeyhülislam Alauddin Ali Ahî ise bu konuda iki rivayet olduğunu belirtti. Bu, Şemsülmülk'e aktarıldı. O da çoğunluğun görüşüne meyilliydi. Sonrasında Pezdevî, matbuh nebiz-i temr ve zebibden hasıl olan sarhoşluk ile gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden hasıl olan sarhoşluk arasında ne fark olduğunu sordu. Çünkü aralarındaki fark, tasavvur edilemiyordu. Bu farkı ararken, imamların üçünden de had gerektiğine dair bir rivayet buldular. Bu kavle göre, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre had, tüm nebizlerde geçerlidir velev ki ibtidaen helal olsun. Çünkü onunla sarhoşluk hasıl olur. Sarhoşluk ise fesada sebep olur. Fesadın yeryüzünden kalkması için de zecran had gerekir. Bu mana (illet) bu [gıda maddelerinden elde edilen] içeceklerde de vardır.*[177]

Pezdevî'den nakledilen bu kavle göre fâsıkların bu içeceklere düşkünlüğünün yanı sıra bu içeceklerin fesâda sebep olmaları içenlere had cezasının gerekliliği konusunda bir başka delil olarak görünmektedir. Ayrıca Pezdevî'nin anlatısında, genel temayül bu içeceklerin mubahlığı yönünde olmakla birlikte kurucu imamlardan rivayet olunan bir kaville bunların da haram sayılmış olması, toplumdaki fesâdın önünün alınabilmesi için böyle bir kavlin aranıyor olduğunu düşündürtmektedir. Nakledilen "fesâda sebep olma" illeti benc için de geçerli kabul edilebilir. Zira Mergînânî, meselenin başında hüküm bakımından gıda maddelerinden elde edilen içeceklerle benc ve leben-i rimâkı eşitlemişti. Buna göre bencin tüketilmesi fesâda sebep oluyorsa benc yenilmesinin de haram olduğu söylenebilir. Darîr'in bencin haramlığına hükmederken kullandığı

[176] el-Mergînânî, "el-Fusûlü'l-İmâdiyye", 266b.
[177] el-Mergînânî, 267a.

gerekçelerden birisi olarak fâsıkların meclislerinde benc tüketmelerini göstermesi ile Mergînânî'nin ifadeleri birbirine paralellik göstermektedir.

Aynı dönemde Mâverâünnehir'in batısına intikal edildiğinde Biladu'ş-Şâm ve Irak bölgesinde hayatını geçirmiş olan Mevsılî (v. 683 / 1284) ve onun eserleriyle karşılaşılmaktadır. *el-Muhtâr*'ın müellifi olan Mevsılî'nin kendi muhtasarına yazmış olduğu *el-İhtiyâr*'da değişimin önemli bir alametine rastlanmaktadır. Gıda maddelerinden ve sütten elde edilen içecekler hakkında Mergînânî tarafından dile getirilen meşâyıhın görüşü artık meselede Mevsılî tarafından "esah" kavil olarak değerlendirilmektedir.[178] Bu süreç içerisindeki değişimi göstermesi açısından önemlidir. Çünkü Mevsılî'nin eserini yazma amacı öncelikli olarak Ebu Hanife'nin görüşlerini aktarmaktır. Bu meselede ise Ebu Hanife'nin kavlini terk etmiştir. *el-Muhtâr* ve *el-İhtiyâr*'ın fıkıh tedrisindeki yeri ile birlikte bu durum düşünüldüğünde Mevsılî'nin tasarrufunun önemi daha iyi kavranacaktır.

2.2.3. Sekizinci-Onuncu / On Dördüncü-On Altıncı Yüzyıllarda

Önceki bölümde anlatılmaya çalışıldığı üzere gibi hicrî altıncı yüzyılın son çeyreğinden başlayarak yedinci yüzyıl boyunca köklü bir değişim yaşanmıştır. Bu değişimle birlikte muahhar dönem müellifleri arasında iki türlü yol takip edildiğinden bahsedilebilir. Bu yollardan ilki zâhiru'r-rivâyeye göre müelliflerin metinlerini ve şerhlerini yazmaya devam etmeleri ve benc meselesi hakkındaki değişimden bahsetmemeleridir. Diğer yol ise değişimle mutabık bir biçimde meselenin eserlerde ele alınmasıdır. İkinci yolun benimsendiği eserlerde Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen rivayet meselede merkezi bir yer edinmektedir. Bu merkeziliği, zâhiru'r-rivâye kavilleri tercih eden müelliflerin büyük bir kısmı da görmezden gelememektedir.

el-Hidâye'nin ilk şarihlerinden olan Tâcüşşerîa (v. 709 / 1309) şerhi *Nihâyetü'l-kifâye*'de benc meselesi üzerine net yorumlar yapmaktadır:

> *... mübennecin talakı ancak içtiği şeyin benc olduğunu bilmemesi halinde geçersizdir. Eğer içtiğinin benc olduğunu biliyorsa ve ona rağmen [benci]tüketiyorsa o zaman talakı geçerlidir. Muhît [u'l-Burhânî] sahibi bunu Ebu Hanife'den nakletmiştir. Aynı şekilde*

[178] el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3: 515.

> *[Muhîtu'l-Burhânî sahibi] benc sebebiyle sarhoşluğun haram olduğunu ve bencînin talakının geçerli olduğunu zikretmiştir.*[179]

Ebu'l-Berekât Nesefî (v. 710 / 1310), Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin eseri *el-Fıkhu'n-nâfi'* üzerine yazdığı şerhi *el-Mustasfâ*'da benc meselesine doğrudan değinmemiştir. Ancak Nesefî haddu'ş-şürb başlığı altında Semerkandî'nin "benc ve leben-i rimâk gibi mubahlardan sarhoş olana had gerekmez" ifadesini şerh ederken meseleye dair temel bir ayrım getirmiştir. Nesefî, haddu'ş-şürbün hamr içilmesine ve haddu's-sükrün ise hamr dışındaki eşribeden sarhoş olunmasına bağlı olduğunu belirtir. Nesefî'nin şerhini kaleme alırken zâhiru'r-rivâyeye bağlı kalarak ilk yazım tarzını tercih ettiğini söylemek mümkündür.[180]

Tâcüşşerîa gibi ilk *el-Hidâye* şârihlerinden olan Sığnâkî (v. 714/1314) de talak bahsi altında benc meselesi hakkında Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'den ilgili rivayeti zikreder. Benc meselesinin devamında ise gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olanın durumu zikredilir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre bu kimsenin talakının geçerli olmadığını, İmam Muhammed'e göre geçerli olduğunu ifade ederek konuyu sonlandırır. Sığnâkî, kaynak olarak da *el-Muhîtu'l-Burhânî*'yi kullanmaktadır.[181]

Sığnâkî, Haddü'ş-şürb başlığında ise Mergînânî'nin benc sebebiyle sarhoşluğu, mubah maddeyle sarhoşluk saydığını belirttikten sonra İmam Mahbubî'nin *el-Cami`u's-sağîr* rivayetine muhalefet ettiğini söyler. Mahbubî, Ebu Hanife'den mezkûr rivayeti naklettikten sonra şöyle demiştir:

> *Gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden ve gayrından sarhoşluk icmâ ile haramdır. Yenilir olmasına rağmen bencden sarhoşluk haramdır, o halde içeceklerden sarhoşluk evleviyetle haramdır. Şeyhimin hattıyla şu yazıyı buldum: "Zamanımızda fetva*

[179] Ebû Abdillâh Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî Tâcuşşerîa, "Nihâyetü'l-kifâye şerhu'l-Hidâye" (t.y.), 2: 173b, Yazma Eserler, 77, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

[180] Bkz. Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Mustasfâ fî şerhi'n-Nâfi'* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2017), 3: 426-27.

[181] Hüsâmüddîn Hüseyn b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye" (t.y.), 354a, Hamidiye, 528, Süleymaniye Kütüphanesi; Selmân b. Cu'aydân Cedî' el-Harbî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye: Min bidâyeti kavlihi Kitabu't-talâk ilâ nihâyeti Faslu müddeti îlâi'l-eme (Dirâseten ve tahkîkan)" (Yüksek Lisans, Câmiatü Ümmü'l-kurâ, 1436), 112-13.

bencden sarhoş olanın talakının geçerli olması ve içene had vurulmasıdır. Çünkü insanlar arasında bu fiil çok yaygınlaşmıştır".[182]

Mahbûbî'den bu konuda aktarım yapan ilk isim Sığnâkî'dir. Mahbûbî'nin eseri günümüzde kayıp olduğu için bizzat eserinden kontrol etmek mümkün olmasa da neredeyse aynı fıkhî istidlalin Radıyyuddin Serahsî tarafından eserinde zikredildiğini hatırda tutmakta fayda vardır.[183]

Sığnâkî'nin eserinde dikkati çeken bir diğer husus ise kendisine kadarki eserlerde Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'den nakledilen ve kendisinin de *en-Nihâye*'de yer verdiği mezkûr rivayeti, Fahru'l-İslam Pezdevî üzerinden Ebu Yusuf'un kavli olarak aktarmasıdır. Rivayeti kullanmış olduğu mesele ise müselles, tılâ gibi diğer sarhoş edici içeceklerden sarhoşluğun icmâen haram olmasıyla alakalıdır. Mahbûbî'den aktardığı fıkhî istidlali aynı şekilde bu içecekler için de yürüten Sığnâkî, devamında hem Mahbûbî'ye hem de İmam Halvânî'ye İmam Muhammed'in görüşüyle fetva verdiklerini söyleyerek atıfta bulunur.[184]

Sığnâkî ile muasır sayabileceğimiz ancak daha doğuda, Hind coğrafyasında yaşamış olan Ömer b. Muhammed es-Sinâmî (v. 725 / 1324 [?])[185] benc meselesiyle ilgili tafsilatlı bilgiler vermektedir. Sinâmî, hisbe göreviyle ilgili olan eserinin başında muhtepsiliğin tanımını yaparken ihtisaplığın örfte bilinen görevlerini saymaktadır.[186] Toplamda muhtesibin elli görevini sayan Sinâmî, göre muhtesibin görevlerinden birisinin de "Müslümanları günah işlemekten, çalgı aletleri ve putlar edinmek ile benc ve nebiz satmaktan menetmek" olduğunu belirtir.[187]

İlerleyen sayfalarda Sinâmî, bence dair "Müslümanların elindeki bencin itlafı ve benc yiyip içene ta'zîr uygulanması" şeklinde ayrı bir başlık açar. Bu başlığa *Şerhu*

---

[182] Hüsâmüddîn Hüseyn b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye" (t.y.), 223a, Fatih, 1987, Süleymaniye Kütüphanesi.

[183] es-Serahsî, "el-Muhîtu'r-Radavî", 454a. Tez içinde bkz. s. 42. Mahbûbî, Radıyyuddin Serahsî'den yaşça küçüktür. Aynı havza içerisinde yaşamış olan her iki alimin arasında hoca-talebe ilişkisinden bahsetmek veya doğrudan olmasa da dolaylı etkileşimin var olduğunu farz etmek mümkündür.

[184] Hüsâmüddîn Hüseyn b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye" (t.y.), 478b-79, Hamidiye, 529, Süleymaniye Kütüphanesi.

[185] Hind coğrafyasında Pencab bölgesinde yaşamış olan Sinâmî, bu bölgede döneminin başı çeken âlimlerinden olup otuz yıl boyunca vaizlik ve muhtesiplik yapmıştır. Sinâmî'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için Sinâmî'nin eserinin muhakkikinin mukaddimesine başvurulabilir. Bkz. es-Sinâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb*, 23-28.

[186] es-Sinâmî, 84-92.

[187] es-Sinâmî, 88.

Muhtasari'l-Kerhî'den "bencin tedavi amaçlı yenmesi caizdir ancak aklı zail etmesi değildir" şeklinde bir alıntıyla başladıktan sonra, hocası Kemalüddîn es-Sinâmî'den dana önce "Altıncı-Yedinci / On İkinci-On Üçüncü Yüzyıllarda" başlığı altında yer verilmiş olan uzun kıssayı aktarır.[188]

Sinâmî kıssaya yer verdikten sonra mesele hakkındaki mülahazalarına devam eder. Bencin haramlığına, *el-Hidâye* ve sair eserlerde bencin mubah sayıldığı şeklinde bir itiraz gelmesi durumunda kıyasa muhalif haber-i vâhid ile amel edilmeyeceği kaidesi mucebince cevap verir, haber-i vâhid ancak bir fakihten naklediliyorsa makbuldür. İcmâ da aynı hadis gibi nakledilmiştir. *el-Hidâye*'nin bencin mubahlığına dair rivayeti bu icmâı ortadan kaldırmaz veya kendi rivayetinden başka rivayet olmamasını gerektirmez. Darîr, Şâfi'î mezhebine göre de bencin haram olduğunu nakletmiştir. Müteahhir ulema, bir müçtehidin görüşü üzerine icmâ ederse, bu onlardan sonra gelenleri bağlayıcıdır. Bu durumda bencin haramlığı üzerine Darîr ve oradaki fetva ehli âlimlerin icmâı da bağlayıcı hale gelmektedir.[189]

Sinâmî, bu delillendirmeyi yaptıktan sonra bencin haramlığı konusundaki delilin zahir olduğunu ve benc ile sarhoşluğun mubah sayılmasının İmam Mahbûbî'nin *el-Câmi`u's-sağîr* rivayetine muhalif olduğunu zikreder. Ayrıca tabipler, bencin bir zehir türü olduğunu söylemişlerdir. Benc, tıp eserlerine göre zararlıdır ve pek çok hastalığa sebep vermektedir. İnsana zarar veren şeyler yani zehirler ve zehir sayılan benc de haramdır.[190]

Sinâmî, bu söylediklerine "eğer zararlı olsaydı akıllı kimseler benc yemezdi ve bencin zararları zâhir olurdu" şeklindeki itiraza şöyle cevap verir:

> *Onu yiyen kimseler muhtemelen onun zararını engelleyecek şeyler tüketiyorlardır. Bu dediğinizden ise [bencin] zararsız olduğu anlaşılmaz. Çünkü benc, kuru ve soğuk olup ölüm tabiatına sahiptir. Eğer kişi benc yer de sonra üzerine panzehir veya yağ [nevinden] olan bir şeyler yemezse, benc kişiyi öldürür. Bu şekilde bencin zararlı olduğu bilinir.*[191]

[188] Bkz. es-Sinâmî, 264-65. Tez içinde s. 48-49.
[189] Bkz. es-Sinâmî, 265.
[190] Bkz. es-Sinâmî, 265-66.
[191] es-Sinâmî, 266.

Dildeki kullanımları da kendi görüşünü desteklemek için kullanan Sinâmî, kendi toplumlarında "bir kişi, hatayla yaptığı bir işten ar ederse ona bencî" denildiğini belirtir. Hatta akılsız hayvanlar bile bencden uzak durur; develer, büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar ondan hoşlanmaz ve yemezler. Ancak insan, hevası aklına galebe çalarsa benc yer. Sinâmî'ye göre böylece insan hayvandan daha aşağı olur. Sinâmî, muhtesiplerin örfünde bencin itlafının meşru olduğu ve tazmin gerektirmediğini de belirtir.[192] Sinâmî'nin bu son söyledikleri, Timurtâşî'nin (v. 610 / 1213) eserinden nakledilen Kerderî'nin (v. 642 / 1244) fetvasında zikrettiklerini akla getirmektedir.[193] Sinâmî son olarak Abdulaziz et-Tirmizî'nin Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den naklettiği fetvayı aktarır.[194]

Zeylaʿî (v. 743/1342), yazıldığı dönemden itibaren muteber kabul edilen ve Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan geniş eseri[195] *Tebyînü'l-hakâik*'te benc meselesi ile ilgili olarak Ebu Hanife'den mezkûr rivayeti zikretmekle yetinir.[196] Zeylaʿî gibi şerhinde dönemindeki güncel problemlere dair tafsilatlı açıklamalarda bulunan bir fakihin, bu konuya kısaca yer vermesi dikkat çekicidir.

Kıvâmuddin Kâkî (v. 749/1348), *el-Hidâye*'yi şerhettiği *Miʿrâcu'd-dirâye* adlı eserinin talak bahsinde benc ve ilaç gibi haram olmayan bir madde sebebiyle aklın zevalinin bir çeşit hastalık olarak kabul edildiğini ve hakikî sarhoşluk olmadığını söyler. Bu durumun baygınlık gibi değerlendirildiğini belirten Kâkî, meselenin devamında ise Ebu Hanife'nin bencle ilgili mezkûr rivayetine yer verir. Bencden hemen sonra ise gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olanın tasarrufları hakkında imamlar

---

[192] es-Sinâmî, 266.

[193] Timurtâşî'nin [*Şerhu*] *el-Câmiʿu's-sağîr*'inde şöyle geçer: Şemsüleimme Kerderî'ye bencin helalliği ve haşiş ile bencin haramlığı soruldu. Dedi ki: "Ebu Hanife ve ashabından bu konuda bir şey nakledilmemiştir. Çünkü onların zamanında bunların yenmesi zahir değildi aksine mesturdu. Zahir olsa bile ibaha-i asliyye ilkesine göre diğer bitkiler gibi mubah olurdu. Müzenî zamanına kadar bir şey aktarılmadı. Müzenî zamanında yaygınlaştı ve Şafiî mezhebine göre haramlığı yönünde fetva verdi. Haşişin fesadının ilk zuhuru Irâku'l-acem'de idi ve Müzenî de Bağdad'daydı. Fetvası Esed b. Amr'a ulaştı. O ise mubah olduğu yönünde fetva verdi. Haşişin belası ve fitnesi yaygınlaşınca olan oldu, zararları yaygınlaştı. Bunun üzerine Mâverâünnehir eimmesi hurmetini ihtiyar etti ve İmam Müzenî'nin yenmesinin haramlığı hakkındaki fetvasına rücu etmekte ittifak ettiler. Bu zamanda iki mezhebin fetvası haramlığı üzerinedir ki ulemamızdan bazısı bu nedenle "yenmesi ve tüketilmesi helaldir diyenin zındık ve mübtedi" olduğunu söylemişlerdir. Eimme-i Mâverâünnehir sarhoşta olduğu gibi benc yiyenin talakının zecran vaki olduğuna hükmetmişlerdir. Molla Abdulvâcid b. Muhammed, "el-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye"; İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176.

[194] es-Sinâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb*, 266.

[195] Kenan Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, ; (İstanbul: Gökkubbe, 2006), 151.

[196] ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2: 196.

arasındaki ihtilaftan bahseder ve bugün artık İmam Muhammed'in kavliyle, yani bunların haram olduğu, bunlardan sarhoş olanın talaklarının geçerli olduğu ve bunları içene had vurulması gerektiği görüşünün müftâ bih kavil olduğunu belirtir.[197]

Daha önce de dikkat çektiğimiz üzere, mezhepte gıda maddelerinden elde edilen içecekler hakkındaki müfta bih kavlin değişimi metinlerden takip edilebildiği kadarıyla hicrî altıncı yüzyılda gerçekleşmektedir. Kâkî, eşribe bahsinde müsellesin hükmüne dair de ilginç bir bilgi paylaşmaktadır:

> *Müselles hakkında Ebu Hafs el-Kebîr [v. 217/832] şöyle demiştir: "Müselles içmek helal değildir." [Bunun üzerine ona] "Neden Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a muhalefet ediyorsun?" diye soruldu. Ebu Hafs el-Kebîr şöyle cevap verdi: "Çünkü onlar istimrâi't-ta'âm [yemeğin sindirimini kolaylaştırmak] için helal demişlerdi. Ancak zamanımızda insanlar fucûr ve telehhî için içiyorlar. [Müsellesin hükmündeki] ihtilaf tekavvî [itaat ve ibadetlerde güç vermesi] için içilendedir. Telehhî için içilen ittifakla haramdır."*[198]

Bu nakilden, daha Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un talebeleri hayattayken bu içeceklerin telehhî ve fısk amacıyla içilir olduğu anlaşılmaktadır. Bu görüşün metinlere yansıması ise uzun bir sürece yayılmış gözükmektedir.

Kâkî meselenin devamında Ebu Yusuf'un *Emâlî*'sine yazdırdığı "[Eşribeyi] sarhoş olmak kastıyla içene azı da çoğu da haramdır; [hatta o mecliste] oturuşu, [o meclise] gidişi de haramdır" ifadelerine Nâtıfî'nin *Ecnâs*'ını kaynak göstererek yer vermiştir. Kâkî, meseleyi İmam Muhammed'in çoğu sarhoş eden içeceklerin azının da haram olduğu yönündeki görüşünü belirterek meseleyi hükümlendirmektedir.[199]

Eşribe bahsinde ise Kâkî, hocası olan Sığnâkî'nin Fahru'l-İslam'ın Ebu Yusuf'un kavli olarak naklettiği kavli Ebu Hanife'nin kavli olarak nakletmektedir. Rivayetin doğrusunun da bu olması daha muhtemeldir. Zira söz konusu kavil, kavle ilk defa yer veren Kâdîhân'dan Sığnâkî'ye kadar muhtelif alimler tarafından Ebu Hanife'ye ve bazen de Ebu Hanife ile Süfyân-ı Sevrî ikilisine atfedilmektedir. Kâkî meselenin devamında da Mahbûbî'den nakledilen benc, sütler ve gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden kaynaklanan sarhoşluğun icmâen haram olduğu görüşünü

[197] Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî, "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye" (t.y.), 68a-b, Carullah, 782, Süleymaniye Kütüphanesi.
[198] el-Kâkî, "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye", t.y., 198b.
[199] el-Kâkî, 198b.

nakleder. Buraya kadar Sığnâkî ile aynı çizgide devam eden Kâkî, "kîle" lafzını kullanarak bir kavil ve kendisine şimdiye kadarki metinlerde karşımıza çıkmayan bir hadis-i şerif nakleder. Ayrıca yine "kîle" lafzını kullanarak hadis-i şerifteki bir kelimenin teviline yer verir:

> *Denildi ki: benc yemek haramdır. Hz. Peygamber'den şöyle nakledilmiştir: Hz. Peygamber kumardan, hamrdan, kûbe ve gubeyrâdan nehyetti.*[200] *Denildi ki: Gubeyrâdan kasıt bencdir.*[201]

Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'indeki rivayette dile getirildiği üzere "gubeyrâ" lafzından kasıt Habeşliler tarafından mısırdan üretilen bir çeşit içki olduğu ve adının da "sükürke" olduğu anlaşılmaktadır.[202] Bu açıklama hem Hanefî hem de diğer mezheplere mensup âlimlerin hadis şerhlerinde de benzer lafızlarla yer almaktadır.[203] Bu açıdan bakıldığında Kâkî'nin vermiş olduğu anlam için "kîle" lafzını kullanmış olması, muhaddislerin doğrudan eleştirilerine hedef olmaktan kaçınmak amacıyla olabilir.

---

[200] Bu lafızla Ebu Davud'un *Sünen*'inde yer verilen rivayet, incelemiş olduğumuz eserler içerisinde ilk defa burada kullanılmıştır. Hadisin metni şu şekildedir:

> *… Abdullah b. Ömer dedi ki: Rasulullah, hamrdan, kumardan, kûbe ve gubeyrâdan nehyetti. Dedi ki: "Her müskir haramdır."*
> Ebu Dâvud dedi ki: Kasım b. Sellâm şöyle dedi: "Gubeyrâ, Habeşlilerin mısırdan ürettikleri içecek olan sükürkedir."

Hadisin Arapça aslı ise şöyledir:

حدَّثنا موسى بنُ إسماعيلَ، حدَّثنا حَمَّادٌ، عن محمد بن إسحاقَ، عن يزيدَ بن أبي حَبيبٍ، عن الوليدِ بن عَبَدَةَعن عبدِ الله بن عمرو: أن نبيَّ الله -صلَّى الله عليه وسلم- نَهَى عن الخَمْرِ والمَيسِرِ وا والغُبَيراء، وقال. "كُل مُسْكِرٍ حَرَامٌ"

قال أبو داود: قال القاسمُ بنُ سلاَّم أبو عُبيد: الغُبيراء: السُّكرُكَةُ تُعمل مِن الذُّرة، شرابٌ يعمله الحبشة

Bkz. Suleymân b. el-Eşʿaŝ es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenu Ebî Dâvûd*, ed. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009), 5: 527-28.

[201] el-Kâkî, "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye", t.y., 197b.

[202] Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünenu Ebî Dâvûd*, 5: 527-28; Ayrıca bkz. Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî en-Nesefî, *Tılbetü't-talebe fi'l-ıstılâhâti'l-fıkhiyye* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1995), 319; el-Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, 230, 336-37.

[203] Bkz. Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen* (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1932), 267; Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, ed. Mustafa b. Ahmed el-Alev ve Muhammed Abdülkebir el-Bekrî (Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1982), 5: 166-167; Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.), 10: 48; Muhammed b. İzzuddîn Abdullatîf b. Abdulazîz b. Emînuddîn b. Firişte İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-Sunne*, ed. Nureddîn Tâlib (Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 2012), 5: 88; Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fi tenkîhi mebâni'l-ahbâr fi Şerhi Meâni'l-âsâr* (Doha: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 2008), 16: 72, 82 vd.

Bu dönemde eser kaleme alan Hanefî fakihler arasında zâhiru'r-rivâyeye bağlı kalma yolunu tercih etmiş olan Celâluddin Kurlânî (v. 767 / 1366), *el-Hidâye* şerhinde benc meselesiyle alakalı olarak Ebu Hanife'den mezkûr rivayeti zikretmekle yetinmiş ve herhangi bir yorum yapmamıştır.[204] Kurlânî, Sığnâkî'nin talebesidir ve *el-Hidâye*'yi ondan okumuştur.[205] Buna rağmen Sığnâkî'nin *en-Nihâye*'de benc meselesine dair görüşlerine ve yer verdiği bilgilere eserinde yer vermemiştir.

Âlim b. Alâ'nın (ö. 786 / 1384) kendi dönemine kadarki muteber ve mezhep içerisinde etkili görülen Hanefî fıkıh eserlerinden derleyerek oluşturduğu eseri *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'de kendisinden önceki eserlerde yer bulan kavillerin büyük bir çoğunluğu aktarılmaktadır. Bununla birlikte eserde yer verilen bazı yeni görüşler benc meselesine dair önemli bilgiler sağlayacaktır.

Bunlardan bir tanesi, Sığnâkî ve Kâkî tarafından İmam Mahbûbî'ye nispetle aktarılan "Şeyhimin hattıyla şu yazıyı buldum: 'Zamanımızda fetva bencden sarhoş olanın talakının geçerli olması ve içene had vurulmasıdır'" ifadesini Âlim b. Alâ'nın *Câmi`u'l-cevâmi`* adlı bir eserden aktarmasıdır.[206] Müellif, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'de bu eserden pek çok kere alıntı yapmakta, ancak eserin kime ait olduğu konusunda bilgi paylaşmamaktadır. Aynı ifadenin sair eserlerde İmam Mahbûbî'ye nispetle aktarılmasından yola çıkarak *Câmi`u'l-cevâmi`*'nin ona ait olduğu söylenebilir. Bu durumda Mahbûbî'nin "şeyhimin hattıyla şu yazıyı buldum" ifadesi, benc meselesine dair hocalarının da görüşlerinin varlığına işaret ettiği gibi bence dair fetvanın değişiminin hicrî altıncı asırda başladığını göstermektedir.[207] Kâdîhân ve Mergînânî gibi Mâverâünnehir coğrafyasında ve onlarla aynı dönemde yaşayan Mahbûbî'nin hocalarının benc meselesinde benzer tutum sergilemeleri anlaşılırdır.

Bir diğeri ise müellifin gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olanlar hakkında meşâyıhtan naklettiği ihtilaftır. Âlim b. Alâ, Tahavî'nin şöyle dediğini nakleder: "Bunlar hamrın aslı olan üzüm ve hurmadan olmadıkları için bunlardan

---

[204] Celâluddîn b. Şemsuddîn el-Hârizmî el-Kurlânî, "el-Kifâye fî şerhil-Hidâye" (t.y.), 158a, Yazma Eserler, 327, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

[205] Şimşek, Kurlânî'nin el-Hidâye'yi hocası Sığnâkî'den kıraat, sema, rivayet ve dirayet yoluyla aldığını belirtmektedir. Bkz. Murat Şimşek, "Bir Hanefi Klasiği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XII, sy 23 (2014): 291.

[206] Ferîduddîn Âlim b. Alâ el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî, *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*, 6: 417.

[207] İmam Mahbûbî'nin hocalarından Hasan el-Kâğıdî es-Semerkandî, Merginânî'nin dostudur. Mahbûbî'nin Bahauddin Ebu'l-Mehâmid el-Merginânî ve Rükneddin el-Buhârî gibi hocaları da hicrî altıncı yüzyılın sonunda vefat etmişlerdir.

sarhoş olanlara had gerekmez. Aynı benc ve leben-i rimâkta olduğu gibi." Buna karşılık meşâyıhın bir kısmı had cezasının gerekeceğini söylemişlerdir. Bu kavlin de Hasan b. Ziyad'a ait olduğu söylenmiştir (kîle).[208] Bu ihtilafa kendisinde önce hem Kâdîhân hem de Mergînânî tarafından yer verilmiştir.[209]

Müellif, meselenin devamında ise Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *en-Nevâzil*'inden alıntıda bulunarak "gıda maddelerinden elde edilen içecekler iştidad etmişlerse pişirilmiş olsun olmasın sarhoş etmeyecek kadarı Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre caiz; ancak İmam Muhammed'e göre caiz değildir ve biz bununla (İmam Muhammed'in kavliyle) amel ederiz" ifadelerine yer vermektedir.[210] Böylece meşâyıh arasında vuku bulan ihtilafın sonucu olarak İmam Muhammed'in kavlinin kesin bir biçimde müftâ bih hale geldiği anlaşılmaktadır.

İslam dünyasının bir ucunda Delhi'de bulunan Âlim b. Alâ ile aynı tarihlerde Mısır'da yaşamış olan Bâbertî (v. 786 / 1384) *el-Hidâye* şerhi olan eseri *el-İnâye*'de kendisinden önce yaşamış olan bir diğer *el-Hidâye* şarihi Sığnâkî'den benc meselesi ile ilgili olarak İmam Mahbûbî'nin kavlini aktarır. Sonrasında ise Sığnâkî'nin yorumunun tam olarak doğru olmadığını belirtir. Öncelikle Bâbertî, Mergînânî'nin *el-Hidâye*'de mubahlar içerisinde benci de saymasının Hanefî mezhebinin kitaplarının geneline uygun olduğunu sadece İmam Mahbûbî'nin *el-Câmi`u's-sağîr* rivayetine uygun olmadığını belirtir. Bâbertî'nin kastı zâhiru'r-rivâye görüşlere yer veren metinlerde bencin leben-i rimâk ile birlikte mubahlardan sayıldığı bölümler olsa gerektir. Sığnâkî'nin, Mergînânî'yi eleştirmek adına İmam Mahbûbî'den nakletmiş olduğu ifadeler ise aslında bencin kendisinin haramlığına değil, bencden kaynaklanan sarhoşluğun haramlığına delalet etmektedir. Bu durumda Mergînânî'nin bencin kendisinin mubah olduğuna delalet eden kavli ile imam Mahbûbî'nin kavli arasında bir nefy ilişkisi olmamaktadır.[211]

Mergînânî'nin mezhep içerisinde muteber sayılan ve etkili olan eseri *el-Hidâye*'ye dair bir eleştiriyi savma girişimi olarak da görülebilecek olan bu yorum, kurucu imamların kavillerine daha uygun düşmektedir. Hanefî imamlarının nas ile haram kılınmamış

[208] Ferîduddîn Âlim b. Alâ el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî, *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*, 18: 432.
[209] Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 90; el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 4: 1532.
[210] Ferîduddîn Âlim b. Alâ el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî, *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*, 18: 432-33.
[211] Bkz. el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye*, 5: 309-310.

maddeleri, bizatihi haram görmeme yönündeki hassasiyetleri, eşribe bahsinde, hamr cinsinden olmayan içecekler hakkında verdikleri hükümlerde de görülmektedir.

Mısırlı Bâbertî'nin uzlaştırıcı tutumuna karşın Dımaşklı İbn Ebi'l-İz (v. 792 / 1390) *el-Hidâye*'nin problemli gördüğü yerlerini gösterme amacıyla kaleme aldığını *et-Tenbîh ala müşkilâti'l-Hidâye*'de farklı bir tutum sergilemektedir. İbn Ebi'l-İz, hudûd başlığı altında Mergînânî'nin mubah maddelerden hasıl olan sarhoşluğa had gerekmeyeceği hükmüne verdiği örnekleri eleştirir. İlk eleştirisi ise aklı zail eden maddelerin yenmesinin mubahlığına yöneliktir. Müellif, doğrudan aklı zail eden benc veya başka bir şey olsun bunun aklı zail etmesinin haram olduğunu belirtir. Bu nedenle bu tür maddelerin aklı gidermeyecek kadarının mubah olduğu söylenmemelidir. Mergînânî'nin sözleri ise buna kapı aralamaktadır. Müellif, bu meseleye örnek olarak doyana kadar yemek yemenin mubah ancak doyduktan sonra yemenin neden olduğu zararlar sebebiyle haram olmasını getirir. Bunun gibi bence veya başka bir maddeden aklı zail edecek kadarının yenmesi haramdır. Sığnâkî'nin şerhinden de delil getiren müellif, benc ve diğer mubah maddelerden sarhoşluk konusunda Mergînânî'nin kavlinin İmam Mahbûbî'nin *el-Câmi`u's-sağîr* rivayetine muhalif olduğunu dile getirir ve İmam Mahbûbî'nin Ebu Hanife'den mezkûr rivayeti naklettiğini belirtir.[212]

Müellifin ikinci itirazı ise benc yenilerek aklın zail olmasına "sükr" isminin verilmesi hakkındadır. İbn Ebi'l-İz, benc yenmesinin lezzet vermediğini ve bu nedenle de benc yiyene had gerekmediği söyler. Çünkü insanın tabiatında ona meyil yoktur. Bu nedenle de benc yiyen kimse için zecre gerek yoktur.[213] Müellife göre haşiş ise bencin aksine lezzet ve keyif hasıl eder; insan tabiatı da ona meyleder. Bu sebeple sahih olan kavil onun haram olduğudur. Dolayısıyla yaş üzüm suyunun azını içene had cezası gerektiği gibi Hz. Peygamber'in "Tüm sarhoş ediciler haramdır"[214] hadisinin hükmüne dahil olması sebebiyle haşişin azını yiyene de had cezası gerekir. Benc ise bunun aksinedir. Müellif benc nedeniyle aklı zail olan kimsenin baygın veya hasta hükmünde

[212] İbn Ebu'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, 4: 176-177.

[213] Aynı gerekçe muhtelif Hanefî fakihler tarafından da dile getirilmiştir. Bkz. Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b; el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 14: 127-28; İbn Ebu'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, 4: 177-78; Fahruddîn Yahyâ b. Abdullâh er-Rûmî, "Müştemilu'l-ahkâm" (t.y.), 9b, Yazma Eserler, 210, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi; es-Sinâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb*, 266.

[214] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

كل مسكر حرام

olduğunu ya da hummalı kimsede hasıl olan halüsinasyon, bir nevi delilik ve zihnin fesâdı gibi etkilere sebep olduğunu ifade eder. Bunun gibi sebeplerden ötürü aklın zevali ise sarhoşluk olarak adlandırılmamaktadır.[215]

İbn Ebi'l-İz'in Mergînânî'ye üçüncü itirazı ise leben-i rimâkın mubahlığı hakkındadır. Müellif, Türklerin kendi bildikleri bir yöntemle at sütünü sarhoş edici bir içeceğe dönüştürdüklerini belirttikten sonra bu içeceğin sarhoş etmeyecek kadarının mubah kabul edilip bundan sarhoş olana had cezasının gerekmediği şeklindeki görüşe itiraz eder. Aksine müellife göre "çoğu sarhoş edenin azı da haramdır" ve bu içeceği içene aynı hamr içende olduğu gibi had cezasının gerekeceği şeklindeki görüş doğrudur. Görüşünü ise şu delile dayandırır: Hz. Ömer şöyle demiştir: "Hamrı haram kılan ayet-i kerime nüzul oldu ki hamr, üzümden, hurmadan, baldan, buğdaydan ve arpadandır. Hamr aklı örtendir."[216] Bu haber üzerine de ittifak hasıl olmuştur. Müellife göre, kişinin isteği at sütü müskir hale gelmeden içmekse bundan "sarhoşluk" hasıl olmaz ve müskir hale gelmemiş meyve suyu hükmünde olur.[217] İbn Ebi'l-İz'in bu meseledeki itirazı çok kuvvetli gözükmemektedir. Zira Hanefî imamları hem süt hem de gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin lehv ve tarab kastıyla içilmesi halinde katiyetle haram olacaklarını belirtmiştir.

İbn Ebi'l-İz'in el-Hidâye müellifi Mergînânî'ye getirmiş olduğu itirazlar benc meselesiyle doğrudan alakalıdır. İbn Ebi'l-İz, öncelikle bencin aklı zail edecek kadarının yenmesinin açık bir şekilde haram olduğunu belirtmiştir ki Mergînânî'nin kendisi de *Muhtârâtu'n-Nevâzil* adlı eserinde aynı hükme yer vermiştir. İkinci olarak ise kendisine kadarki dönem şerhlerinde karşımıza çıkmayan benc-haşiş ayrımını yapmaktadır. Önceki metinlerde benc ile insan tabiatı arasında bir teneffür olduğu zikredilmiş[218] ve bu durum insanların benci masiyet için tüketmediği ve had cezasının gerekmeyeceği görüşlerinin doğrulayıcısı olarak kullanılmıştır. İbn Ebi'l-İz de insan tabiatının bence meyletmediğini ifade etmekle birlikte meseleye ikinci bir otu yani haşişi eklemiştir. Müellif, haşişi de lezzet alma illeti vasıtasıyla gıda maddelerinden

---

[215] İbn Ebu'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, 4: 177-178.

[216] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

نزل تحريم الخمر وهي من العنب والتمر والحنطة والشعير والعسل والخمر ما خامر العقل

[217] İbn Ebu'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, 4: 178-179.

[218] Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b; el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 14: 127-128; Ferîduddîn Âlim b. Alâ el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî, *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*, 18: 436.

elde edilen içeceklere kıyas ederek İmam Muhammed'in kavline göre haşişi tüketen kimseye sarhoş olmasa dahi had cezası verilmesi gerektiğini savunmuş ve İmam Muhammed'in kavlinin sahih görüş olduğunu kanıtlamak adına deliller sunmuştur.

Özellikle bu konuda döneminin şartlarının ve yaşamış olduğu coğrafyadaki baskın temayüllerin İbn Ebi'l-İz üzerindeki etkileri görünür hale gelmiştir. Dımaşk'ta yaşayan, dedesi kâdılkudât babası ise kadı olan İbn Ebi'l-İz, İbn Teymiyye'nin (v. 728 / 1328) görüşlerinin tartışılmaya devam ettiği bir ortamda büyümüş ve onun öğrencileri olan İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751 / 1350) ile Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr'den (v. 774 / 1373) büyük ölçüde istifade etmiştir.[219] Benc meselesinde de özellikle İbn Teymiyye'nin ve talebelerinin haşiş hakkında söyledikleri, benzer biçimde İbn Ebi'l-İz'in ağzından dökülmektedir.[220]

Yemenli Ebu Bekir el-Haddâdî (v. 800 / 1398) Kudûrî'nin muhtasarı üzerine yazmış olduğu şerhi *el-Cevheretü'n-neyyire*'nin eşribe başlığı altında İbn Ebi'l-İz'in tavrını takip ederek benc, haşiş ve afyonun haram olduğuna dair sarih ibarelere yer verir. Haddâdî'ye göre benc, haşiş ve afyonun yenilmesi haramdır; çünkü bunlar aklı ifsad eder. Aklı ifsad olan kişi ise aklı başında olmayan, ahlaksız ve fesâd ehli biri olur. Bunların tüketilmesi kişiyi Allah'ı zikretmekten alıkoyar. Ancak bunların haramlığı hamrın haramlığından alt rütbededir. Bu nedenle de kişi bunlardan sarhoş olsa dahi kendisine had cezası uygulanmaz. Bu durumda kendi idrarını içen veya dışkısını yiyen kimse gibi haram işlemiş olur ve ta'zîre müstahak olur.[221]

İncelenen metinler arasında Haddâdî'nin şerhi afyona yer verilen ilk metindir. Mısır'da hayatını geçiren Haddâdî'nin döneminde benc ve haşişle birlikte afyonun da suiistimalinin de yaygınlık kazandığı söylenebilir. Ayrıca Haddâdî'nin söz konusu maddelerin haramlığını savunma gerekçelerinden birisi de fesâddır ki aynı gerekçe Pezdevî tarafından gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin azının da haram olduğu yönündeki fetvasının gerekçelerinden biridir.[222]

---

[219] Ferhat Koca, "İbn Ebü'l-İz", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19: 468.

[220] Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Teymiyye, *el-Fetava'l-kübra*, 2: 99, 221-22; 3: 385; 4: 13, 383; 6: 478, 482-83, 492, 494; 7: 11, 13, 17, 19; İbn Teymiyye, *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye fî ıslâhi'r-râ'î ve'r-ra'iyye*, 140, 143; Ibn Taymīyah, *Le haschich et l'extase*.

[221] el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.

[222] Bkz. el-Mergînânî, "el-Fusûlü'l-İmâdiyye", 267a.

Haddâdî benzer bir şekilde gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin hükmünün ve benc yiyen kişinin tasarruflarının geçerliliği konularındaki ihtilafın meseleye konu olan maddelerin bunların tedavi amacıyla kullanılmasıyla ilgili olduğunu belirtir. Eğer bunlar lehv ve tarab kastıyla içilmişse bunları içenlerin talakları icmâyla geçerli sayılacaktır.[223]

Hicrî dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise Anadolulu âlimlerin benc meselesindeki görüşleri önemli bir yekûn oluşturmaya başlamaktadır. Ayrıca aşağıda görüşleri zikredilecek bazı müelliflerin, erken Osmanlı ulemasının hocaları ve yakın selefleri olmaları bakımından görüşleri önem arz etmektedir.

Söz konusu alimlerin önde gelen isimlerinden birisi Alâuddîn Ali Esved'dir (v. 800 / 1397). Aslen Afyonkarahisarlı olan Ali Esved, eğitimini benc meselesinin hicrî yedinci-sekizinci yüzyıllardan itibaren gündemde olduğu Fars coğrafyasında almıştır. Orhan Gazi zamanında (724-763 / 1324-1362) Anadolu'ya geri dönem Ali Esved, İznik Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır. Ali Esved'in müderrisliği zamanında da ve biraz daha öncesinde afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin Anadolu topraklarında da yaygınlık kazanmaya başladığı tahmin edilmektedir.

Ali Esved, *el-Vikâye* üzerine *el-İnâye* adında bir şerh kaleme almıştır.[224] Şerhinin talak başlığı altında masiyet sebebiyle sarhoş olanın talakının geçerli olduğunu belirtirken masiyet olmayan bir yol olarak benci örnek verir. Bencden sarhoşluğun hakikî sarhoşluk değil, hükmen sarhoşluk olarak değerlendirildiğini ifade ettikten sonra bu ifadelerini kayıtlamak amacıyla Ebu Hanife'ye nispet edilen benc ile ilgili kavli nakleder.[225]

Alâuddin Ali Esved, eşribe bahsinde gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin hükmünün benc gibi ilaçları da kapsadığını belirtir. Ali Esved şöyle der:

> *Zâhiru'r-rivâyeye göre bal, incir, buğday, arpa ve mısır mütegayyir olsun olmasın tenâvülü helaldir. Aynı şekilde bunlardan elde edilen içecekler de helaldir. Çünkü bu ta'âm manasındadır. Ta'âmdaki tegayyür ise haramlığı etkilemez. Aynı şekilde tek başına sarhoş edicilik vasfı (şidde) bir şeyi haram kılmaz. Bunun örneği benc gibi bazı ilaçlar ve fermente olmuş sütlerdir. Bu nedenle [söz konusu*

[223] el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 433.

[224] Bkz. Ahmet Özel, "Alâeddin Ali Esved", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1989, https://islamansiklopedisi.org.tr/alaeddin-ali-esved.

[225] Alâuddin Ali Esved, "el-İnâye şerhu'l-Vikâye" (t.y.), 152b, Ragıp Paşa, 562, Süleymaniye Kütüphanesi.

> *olan gıda maddelerinden ve sütlerden elde edilen iştidad etmiş] içecekleri içenlere had cezası gerekmez. … Şeyhulislâm el-Mebsût'ta şöyle dedi: "Esah olan had cezasının gerektiğidir. Çünkü fâsıklar içki meclislerinde diğer [hamr ve hamr cinsinden olan] içeceklerin yanında bunları da içerler. Sütlerden elde edilen içecekler de iştidad etmiş ise aynısı o içecekler için de geçerlidir.*[226]

Ali Esved, bu bölümü Serahsî'nin *el-Mebsût*'undan alıntılamaktadır.[227] Buna göre benc bizatihi haram değildir. Gıda maddelerinden elde edilen içecekler ile sütlerden elde edilen içecekler de zâhiru'r-rivâyeye göre bizatihi haram değillerdir. Ancak bunlar hakkında fetva değişmiştir. Ali Esved'in Serahsî'den aktardığı değişim, Darîr'den bence dair aktarılan kavilde de görüldüğünü daha önce ifade etmiştik.[228]

Ali Esved gibi Anadolulu olan bir diğer âlim, 821 yılından sonra vefat ettiği düşünülen İbn Melek'tir. *Mütûn-i erbaa*'dan olan *Vikâye* ve *Mecma*ʻ*u'l-bahreyn*'e yazmış olduğu şerhelere bakıldığında benc meselesine hiç değinmediği ya da sadece mezhep imamlarından aktarılan temel görüş olan "benc ile gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olanın talakının geçerli olmayacağı" görüşünü aktardığı görülür.[229]

İbn Melek, *Mecma*ʻ şerhinde, mubah yolla sarhoş olanın tasarruflarının geçerli olmayacağına dair görüşü belirtirken, öncesinde benc, leben-i rimâk gibi verilen örneklerin hiçbirisini vermemiştir. Devamında da "yaşadığı dönemde fetvanın İmam Muhammed'in kavli üzerine olduğunu ve ayrım yapılmadan tüm içeceklerden sarhoş olmanın haram olduğunu ve sarhoş olana da had cezasının gerekeceğini" belirtir.[230]

Şeyh Bedreddin namıyla meşhur olmuş İbn Kadı Simavna'nın (v. 823 / 1420) Osmanlı Hanefî ulema arasında muteber eserlerinden birisi de kendi yazmış olduğu *Letâifu'l-İşârât* muhtasarının şerhi olan *et-Teshîl*'dir. Bu eserinde kendi içtihadlarına sık sık yer veren İbn Kadı Simavna, benc içen kişinin talakı konusunda bencin mubah olması

[226] Alâuddin Ali Esved, "el-İnâye şerhu'l-Vikâye" (t.y.), 39b, Ragıp Paşa, 563, Süleymaniye Kütüphanesi.
[227] Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 18.
[228] Bkz. es-Sinâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb*, 264-65.
[229] Muhammed b. İzzuddîn Abdullatîf b. Abdulazîz b. Emînuddîn b. Firişte İbn Melek, "Şerhu Mecma'i'l-bahreyn" (t.y.), 178a, Yazma Eserler, 151, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi; Muhammed b. İzzuddîn Abdullatîf b. Abdulazîz b. Emînuddîn b. Firişte İbn Melek, "Şerhu'l-Vikâye" (t.y.), 78a, Murad Molla, 922, Süleymaniye Kütüphanesi.
[230] İbn Melek, "Şerhu Mecma'i'l-bahreyn", 223a-223b.

nedeniyle talakının geçerli olmadığını ancak Ebu Hanife'den bencin ne olduğunu bilerek tüketenin talakının geçerli olduğunun mervi olduğunu söyler.[231]

Eşribe bahsinde içecekler hakkında mezhebin görüşünü aktarırken "lehv ve tarab kastıyla" içilen içeceklerin hepsinin haram olduğunu belirtir. Gıda maddelerinden elde edilen içecekler, leben-i rimâk ve benc gibi mubah maddelerden kaynaklanan sarhoşluk nedeniyle had gerekeceğini "kîle" lafzıyla zikrettikten sonra "Her sarhoş edici haramdır" hadis-i şerifini delil göstererek bunlardan sarhoş olanlara had cezasının gerekeceği ve tasarruflarının geçerli kılınacağını söyler.[232]

Osmanlı Hanefîlerinin sık kullandığı kaynaklardan biri olan Hâfızüddin el-Kerderî el-Bezzâzî'nin (v. 827 / 1424) eseri *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, meseleyle ilgili olarak talak bahsinde benc veya afyon içmiş kimse hakkında Abdullah et-Tirmizî'nin Ebu Hanife'den naklettiği mezkûr rivayeti nakleder. Sonrasında ise Kâdîhân'ın "sahîh olan görüşün rivayette zikredildiği şekilde ayrıma gitmeden talaklarının geçersiz olması olduğu, çünkü bu kimsenin ilaç içtiği ve tasarrufunun geçerli kılınması için şart koşulan illetin içilenin haramlığı olduğu" şeklindeki değerlendirmelerine yer verir. Bu meseleyle bitişik olarak gıda maddelerinden elde edilen içecekleri zikreden Bezzâzî, Mergînânî gibi bunlar hakkında fasıkların bu içecekleri içki meclislerinde daha fazla içip etrafına meclisler kurduklarını zikreder ve zamanlarında bu içecekleri içenlere had vurulması ve tasarruflarının geçerli kılınması yönünde fetva verildiği belirtir. Hile ile düşürülme imkânı olan had cezasının uygulanması yönündeki fetvanın, gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olana had cezasının gerekmediği şeklindeki Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un kavlinin muhtâr olmadığını ve buna bağlı olarak da söz konusu sarhoşun tasarruflarının da geçerli kabul edilmesi gerektiği sonucunu doğurduğunu belirtir.[233]

Bezzâzî, eşribe bahsinde ise benci tedavi amacıyla tüketmekte bir beis olmadığını, benc ile aklı zail olan kişiye had cezasının gerekmediğini ancak İmam Muhammed'e göre gerektiğini belirtir.[234] Bezzâzî'nin bu ifadeleri, talak bölümündeki ifadeleriyle birlikte düşünüldüğünde bencle bilinçli olarak sarhoşluğu kasteden kişiye, Ebu Hanife

[231] İbn Kâdî Simavna, *et-Teshîl şerhu Letâifi'l-işârât*, 3: 17.
[232] İbn Kâdî Simavna, 3: 279-78.
[233] Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* (Diyubend (Deoband): Mektebetü'l-İttihad, t.y.), 1: 111.
[234] el-Bezzâzî, 3: 62.

ve Süfyan-ı Sevrî'den nakledilen rivayet ile İmam Muhammed'in kavline göre had vurulması gerekecektir.

Hayatı hakkında pek bilgi olmayan ve *Muhtasaru'l-Kudûrî* üzerine şerh yazmış olan Yusuf b. Ömer el-Bezzâr (Nebîre-i Ömer olarak da bilinir, v. 832 / 1428) eserinde doğrudan benc meselesine değinmemektedir. Bununla birlikte Nebîre-i Ömer, gıda maddelerinden elde edilen içecekler ile leben-i rimâktan elde edilen ve iştidad etmiş olan içeceklerin Mergînânî ve Bezzâzî gibi âlimlerin zikretmiş olduğu sebeplerle haram olduğu ve içenlere had vurulması gerektiği görüşünü paylaşır.[235]

Aslen Horasanlı olan ve Kütahya'da uzun süre müderrislik yapmış olan Molla Abdülvâcid b. Muhammed (v. 838 / 1434), *en-Nukâye* üzerine kaleme almış olduğu şerhi *el-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye* adlı eserinde benc meselesiyle ilgili olarak şunları aktarır:

> *[Ebu'l-Leys Semerkandî'nin eseri] Nevâzil'de Şeddad [b. Hakîm]'den şöyle rivayet olunur: "İkrah altında hamr içip sarhoş olan kişi ile ilaç türü ya da benc veya haşâişten bir şey içip aklı zail olanın talakı geçersizdir. Muğmâ aleyh hükmündedir." Timurtâşî'nin [Şerhu] el-Câmi`i's-sağîr'inde şöyle geçer: Şemsüleimme Kerderî'ye bencin helalliği ve haşiş ile bencin haramlığı soruldu. Dedi ki: "Ebu Hanife ve ashabından bu konuda bir şey nakledilmemiştir. Çünkü onların zamanında bunların yenmesi zahir değildi aksine mestûrdu. Zahir olsa bile ibâha-i asliyye ilkesine göre diğer bitkiler gibi mubah olurdu. Müzenî zamanına kadar [bu mesele hakkında] bir şey aktarılmadı. Müzenî zamanında [haşiş] yaygınlaştı ve Şâfi'î mezhebine göre haramlığı yönünde fetva verdi. Haşişin fesadının ilk zuhuru Irâku'l-Acem'de idi ve Müzenî de Bağdad'daydı. Fetvası Esed b. Amr'a ulaştı. O ise mubah olduğu yönünde fetva verdi. Haşişin belası ve fitnesi yaygınlaşınca olan oldu, zararları yaygınlaştı. Bunun üzerine Mâverâünnehir eimmesi hurmetini ihtiyar etti ve İmam Müzenî'nin yenmesinin haramlığı hakkındaki fetvasına rücu etmekte ittifak ettiler. Bu zamanda iki mezhebin fetvası haramlığı üzerinedir ki ulemamızdan bazısı bu nedenle "yenmesi ve tüketilmesi helaldir diyenin zındık ve mübtedi" olduğunu söylemişlerdir. Eimme-i Mâverâünnehir sarhoşta olduğu gibi benc yiyenin talakının zecran vâki olduğuna hükmetmişlerdir. Bu mesele bu şekildedir. Bu şekilde uzatmamın sebebi ise bu meselenin yakınımızda olması ve ona duyulan ihtiyacın şiddetindendir.*[236]

[235] Yûsuf b. Ömer el-Kaddûr el-Bezzâr Nebîre-i Ömer, "Câmi'u'l-muzmerât ve'l-müşkilât şerhu'l-Kudûrî" (t.y.), 354b, Damad İbrahim Paşa, 547, Süleymaniye Kütüphanesi.

[236] Molla Abdulvâcid b. Muhammed, "el-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye", 103b.

Molla Abdülvâcid söz konusu fetvayı, Timurtâşî'nin (v. 610 / 1213) *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr* eserinden aktardığını belirtmektedir. Molla Abdülvâcid'in yaptığı alıntıya görefetva Şemsüleimme Kerderî'ye (v. 642 / 1244) aittir. Ancak söz konusu fetvaya Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*'inde rastlanmamıştır. Bu fetva, incelenen Hanefî furû' fıkıh eserleri arasında ilk defa Molla Abdülvâcid'in *en-Nukâye* şerhinde karşımıza çıkmaktadır.

Fetvanın içeriğinde dikkat çeken bazı noktalar vardır. Bunlardan ilki Esed b. Amr ile Müzenî'nin Hanefî ve Şâfi'î mezheplerinin temsilcileri olarak öne çıkarılmasıdır. Söz konusu fetvada bahsedildiği gibi Müzenî'nin haşiş ile ilgili bir fetva vermesi, bu fetvanın Esed b. Amr'ya ulaşması ve Esed b. Amr'nın başka bir fetva vermesi tarihsel olarak pek mümkün gözükmemektedir. Zira, İmam Şâfi'î, İmam Malik 193 yılında öldükten sonra Mısır'a gelmiştir. Müzenî ise 175 yılında doğmuş ve İmam Şâfi'î'den fıkıh eğitimini Mısır'da almıştır. İmam Şâfi'î ise 204 yılında vefat edene kadar Mısır'da ikamet etmiş ve Müzenî ondan istifade etmiştir. Esed b. Amr ise 188 veya 190 yılında vefat etmiştir. Buna göre Esed b. Amr öldüğünde Müzenî, henüz İmam Şâfi'î'den fıkıh eğitimi dahi almaya başlamamıştır. Bu durumda Müzenî'nin vereceği bir fetva nasıl Esed b. Amr'a ulaşacaktır?

Molla Abdülvâcid tarafından eserinde yer verilen fetvada, haşişin öncelikle Irâku'l-Acem'de sonra ise Irâku'l-Arab'da yaygınlaştığı bilgisi ise eldeki tarihi verilere uygun gözükmektedir.[237] Molla Abdülvâcid'in söz konusu fetvanın sonuna iliştirdiği "meselenin vahametine" dair ifadeleri ise haşiş tüketiminin hicrî dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Anadolu topraklarında yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Anadolulu bir diğer Hanefî fakihi Seyyid Hasan el-Kumenâtî (Gümenekli, v. 840 / 1436) olarak *el-Vikâye* üzerine yazmış olduğu şerhi *el-İnâye*'nin talak bahsinde benc meselesiyle ilgili olarak Ebu Hanife'den mezkûr rivayeti aktarmaktadır.[238] Eşribe başlığına geçtiğinde ise Nebire-i Ömer'in aktardıklarına yer vererek gıda maddelerinden elde edilen içecekler ile lebenden elde edilen iştidad etmiş içeceklerin haram olduğunu zikretmektedir. Devamında ise İsa b. Muhammed b. İnanç el-

[237] Selçuklular devrinden itibaren İsfahan, Hemedan ve Tahran arasında kalan merkezî İran (el-Cibâl) için Irâk-ı Acem, Irak olarak bilinen Mezopotamya bölgesi için de Irâk-ı Arab tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Karaismailoğlu, "Acem".

[238] Seyyid Hasan el-Kumenâtî, "el-İnâye şerhu'l-Vikâye" (t.y.), 120a, Yozgat, 309, Süleymaniye Kütüphanesi.

Kırşehrî'nin (v. 734 / 1333'ten sonra) *el-Mübteğâ* adlı eserinden alıntılayarak şu ifadelere yer verir:

> *… haşiş ki o varaku'l-kınnabdır. Onu yemek haramdır. Hanefî ve Şâfi'î meşâyıhı bu konuda ittifak etmiştir. Kıymetinin heder sayılarak yakılmasına, satıcısının te'dîb edilmesine ve yenmesinin önlenmesine fetva vermişlerdir. İki mezhebin fetvası yenmesinin haramlığı üzerinedir. Hatta ulemamızdan "yenmesi helaldir" diyenin zındık ve mübtedi' olduğunu söyleyenler vardır. Aynı sarhoş gibi haşiş yiyenin talakının geçerli olduğuna hükmettiler.*[239]

Kumenâtî gibi Anadolulu bir âlim olan Kırşehrî, etrafındakilerin isteği üzerine dönemindeki önemli meseleleri topladığı eseri *el-Mübteğâ*'yı yazmıştır. Kumenâtî'nin eserinde ilk defa karşımıza çıkan ve Kırşehrî'nin *el-Mübteğâ*'sının kaynak gösterildiği fetva, daha önce Molla Abdülvâcid tarafından Şemsüleimme Kerderî'den nakledilen görüşün bir özeti gibidir. Hanefî ve Şâfi'î mezheplerinin haşişin yenmesinin haramlığı üzerine ittifak ettikleri konusunda, Kerderî'ye nispet edilen fetva ile *el-Mübteğâ*'dan aktarılan fetva arasında ortaklık vardır. *el-Mübteğâ*'dan aktarılan fetvada Esed b. Amr ve Müzenî arasında cereyan ettiği iddia edilenlerden bahsedilmemektedir. Aynı Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*'inde Molla Abdülvâcid'in eserinde yer verdiği fetva tespit edilemediği gibi *el-Mübteğâ*'nın incelenen yazma nüshalarında da mezkûr rivayet tespit edilememiştir.

Alauddin et-Trablusî (v. 849 / 1445'ten sonra) *el-Vikâye* üzerine yazmış olduğu ve önceki şerhlere müracaat edilmesine ihtiyaç bırakmayacağını iddia ettiği[240] şerhi *el-İstiğnâ alâ şerhi'l-Vikâye* adlı eserinde benc ile ilgili olarak *el-Muhîtu'l-Burhânî*'den alıntı yaparak benc ve leben-i rimâkın sarhoş edici olduklarını, bunlardan hasıl olan sarhoşluğun haram olduğunu ancak had cezasının gerekmediğini belirtir. Gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden hasıl olan sarhoşluğun da evleviyetle haram olduğunu zikreden müellif, İmam Muhammed'e göre bunları içenlere had cezasının gerektiği ve tasarruflarının da geçerli kabul edilmesi gerektiğini belirtir. Bunun sebebi olarak da bu sarhoşluğun "mutrib" bir içecek nedeniyle olduğunu belirtir.[241]

---

[239] el-Kumenâtî, 369a-369b.

[240] Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî, "el-İstiğnâ alâ şerhi'l-Vikâye" (t.y.), 1b-2a, Fatih, 1889, Süleymaniye Kütüphanesi.

[241] et-Trablusî, 315a.

Trablusî'nin edebü'l-kâdî türünde kaleme almış olduğu eseri *Mu'înu'l-hükkâm*'da ise doğrudan haşiş yiyen kişiye keyfiyeti kâdının içtihadına terk edilmekle birlikte ta'zîr gerektiğini, çünkü bunun insanın aklını örttüğünü söyler.[242] *el-Vikâye* şerhindeki açıklamaları ile uyumlu olan bu görüşü büyük ihtimalle Osmanlı mahkemelerinde de uygulanmaktaydı. Bu hükmün hemen altına ise el kesme cezası uygulanacak kişide ve benzeri durumlarda ise uyuşturucu maddelerin kullanılmasının caiz olduğunu belirtir.[243]

Benc meselesini tafsilatıyla ele alan fakihlerden birisi de Aynî'dir (v. 855 / 1451). İncelenen metinler arasında bencin tanımını açık bir şekilde veren ilk ismin Aynî olduğu görülmektedir.[244] Aynî'nin *el-Hidâye* şerhleri içerisinde metindeki lafızları açıklama hususiyetiyle öne çıktığı düşünüldüğünde, söz konusu durumun müellifin şerhin genelindeki telif üslubuyla tutarlı bir tavır olduğu görülecektir.

Aynî, talak bahsi içerisinde benc ve afyon kullanarak sarhoş olanın talakının geçerli olmayacağı şeklindeki kavli zikrettikten sonra Abdullah et-Tirmizî'nin naklettiği Ebu Hanife'nin mezkûr rivayetini zikreder. Devamında ise sarhoş olan kişinin tasarruflarının geçerli sayılabilmesi için masiyet işleyerek sarhoş olması gerektiğini dile getirir.[245]

Haddü'ş-şürb başlığı altında benc meselesini tekrar ele alan Aynî, bu sefer daha ayrıntılı açıklamalar yapar. Benc ve leben-i rimâk nedeniyle sarhoş olan kişilere had vurulmayacağı görüşüne karşın Sığnâkî'nin *en-Nihâye*'sine atıfta bulunarak İmam Mahbûbî'nin *el-Câmi'u's-sağîr*'inde bunun aksine rivayet olduğunu söyler ve Ebu Hanife'den nakledilen rivayeti tekrar nakleder. Sonrasında meşâyıhın gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden hasıl olan sarhoşluğu da haram gördüklerini ve dönemlerinde bencden sarhoş olanın talakının geçerli olup had cezası gerektiği yönündeki fetvalarını zikreder.[246]

Aynî, sonrasında Bâbertî tarafından İmam Mahbûbî'nin rivayeti ile *el-Hidâye*'nin metni arasındaki çelişkiyi gidermek adına Sığnâkî'nin ifadelerine itirazını ve

---

[242] Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-Trablusî, *Muinü'l-hükkam fima yetereddedu beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.), 185.
[243] et-Trablusî, 185.
[244] el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 5: 28; 11: 428.
[245] el-Aynî, 5: 27-28.
[246] el-Aynî, 6: 316-317.

Bâbertî'nin Sığnâkî'nin kavli üzerine yaptığı yoruma yer verir.[247] Sonrasında ise Aynî, Bâbertî'nin ifadelerini eleştirir:

> *Bâbertî'nin söyledikleri benc müdavimlerinin bahanelerini güçlendirir. [Halbuki] bencde apaçık bir fesad vardır. [Bâbertî] eserinin eşribe bahsinde şöyle demiştir: "Bencin tedavi için kullanılmasında beis yoktur ancak aklının zail olması helal değildir. Eğer bundan sarhoş olursa Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre had cezası gerekmez ama Muhammed'e göre had cezası gerekir." Bugün fesadın yaygınlaşmasının önüne geçilmesi için İmam Muhammed'in kavli ile fetva verilmesi gerektiğini düşünüyorum.*[248]

Aynî'nin Bâbertî'nin yorumuna verdiği cevapta, daha önce *el-Fusûl* sahibi ve Haddâdî tarafından zikredilen "fesâda engel olma" illetine vurgu yapıyor olması dikkat çekicidir.[249] Bilindiği üzere *sâ'î bi'l-fesâd*'a ölüm cezası uygulanabilmektedir.[250] Mezkûr illetten yola çıkıldığında uyuşturucu maddeleri kullanan ve kullanımının yaygınlaşması için çabalayan kimseleri *sâ'î bi'l-fesâd* (fesâdı yayan kişi) olarak addetmek mümkün olabilmektedir. Bu durumda uyuşturucu madde kullanan ve kullanımının yaygınlaşması için çabalayan kimselere ölüm cezası uygulanması mümkün gözükmektedir.

Aynî, eşribe bahsinde benc meselesine tekrar eğilir. Burada, gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin hüküm bakımından benc gibi olduklarını zikreden Aynî,[251]

---

[247] Bâbertî, Mergînânî'nin *el-Hidâye*'de mubahlar içerisinde benci de saymasının mezhebin kitaplarının geneline uygun olduğunu sadece İmam Mahbûbî'nin *el-Câmi`u's-sağîr* rivayetine uygun olmadığını belirtmişti. Devamında Sığnâkî'nin, Mergînânî'yi eleştirmek adına İmam Mahbûbî'den nakletmiş olduğu ifadelerin aslında bencin kendisinin haramlığına değil, bencden kaynaklanan sarhoşluğun haramlığına delalet ettiğini söylemişti. Bu durumda Mergînânî'nin bencin kendisinin mubah olduğuna delalet eden kavli ile imam Mahbûbî'nin kavli arasında bir nefy ilişkisi olmamaktadır.

[248] el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 6: 317.

[249] Bkz. el-Mergînânî, "el-Fusûlü'l-İmâdiyye", 267a; el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.

[250] Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 26: 124, 126; Muharrem Midilli, *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 125-35; Yavuz Aykan, "A Legal Concept in Motion: The 'Spreader of Corruption' (sā'ī bi'l-fesād) from Qarakhanid to Ottoman Jurisprudence", *Islamic Law and Society* 26, sy 3 (2019): 252-71, https://doi.org/10.1163/15685195-02612A02; Muharrem Midilli, "Hanefi Geleneğinden Klasik Osmanlı Kanunlarına Had-Kısas Dışı Ağır Ceza Formülü", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
 Darulfunun İlahiyat* XXX, sy 1 (2019): 25-48.

[251] Leben-i rimâkın Türkler tarafından istismarına da dikkat çeken Aynî, Ebu Yusuf'un *Emâlî*'sine kaydettirdiği, "sarhoşluk kastedilmesi halinde içeceğin azının da içilen mecliste oturmanın da haram olduğu" şeklindeki kavlini tekrarlar. Bkz. el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11: 429-430. Ayrıca eşribe bahsinin devamında leben-i rimâk ve gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin sair içkilere nazaran daha fazla içildiği ve etrafına daha fazla meclis kurulmasının neredeyse olağanlaştığını belirtir. Bunun sebebi olarak da bu içeceklere daha kolay ulaşılması ve bolca bulunması ya da insanların bunların mubah olduklarına dair inançları olabileceğini bildirir. Meselenin sonunda bunların hepsinin "lehv ve tarab kastıyla" içilmesi halinde ittifakla haram olduğunu belirtir. Bkz. el-Aynî, 11: 430, 436, 438.

Tâcüşşerîa'nın *Nihâyetü'l-kifâye* adlı *el-Hidâye* şerhine atıfta bulunarak Ebu Hanife'den nakledilen görüşe yer verir. Aynî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*'den de aynı rivayetin nakledildiğini kaydettikten sonra "kîle" diyerek sarhoş etmese bile bencin yenmesinin haram olduğu yönünde bir görüş nakleder. Bu görüşe bir hadis-i şerifi delil olarak gösterir:

> *[Rasulullah] kumardan, hamrdan, kûye ve anberden nehyetti.*[252]
> *Denildi ki: anberden kasıt benc, kûyeden kasıt ise tîldir.*[253]

Aynî, bu rivayet üzerine yorum yapmadan Hâherzâde'nin şerhinde şöyle dediğini aktarır: "Sakamonya ve bencin azının tedavi için yenmesi caizdir. Bundan ziyadesi eğer aklı giderecek veya öldürecek kadar olursa haram olur." Hemen peşine de *el-Beyân*[254] ve *Kitâbu'n-Nebât*[255] isimli eserlerden bencin detaylı tanımını vermektedir. Son eserde verilen tanım günümüzde ban otu (Hyoscyamus) olarak bilinen bitkiyle uyuşmaktadır.[256]

Aynî, bence dair ayrıntılı bir tanım verdikten sonra toplumda yaygın bilinen bir duruma, doğru sanılan bir yanlışa işaret etmektedir. Toplumda haşiş, bencin Arapça adı olarak bilinmektedir; ancak bu yanlıştır, benc ve haşiş iki ayrı bitkidir. Haşiş, benc gibi öldürücü değil, uyuşturucu ve gevşetici bir bitkidir. Ayrıca müteahhir ulema haşişin haramlığı üzerine icmâ etmişlerdir. Haşiş denen bitki kınnâb türüne aittir.[257]

Müteahhir ulemanın haşişin haramlığı üzerine birleştiklerini belirten Aynî, *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*, *el-Mübteğâ*, *el-İhtiyârât* veya Kumenâtî'nin *el-İnâye*'si gibi bu fetvanın yer verildiği veya nispet edildiği hiçbir kaynağa atıfta bulunmamaktadır. *el-İhtiyârât* müellifi Molla Abdülvâcid ile Kumenâtî, Aynî'den yaklaşık on beş yıl önce Anadolu'da vefat etmişlerdir. Her ikisinin de eserinin Aynî'nin eline geçmemiş olması muhtemeldir. Ancak *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr* ve *el-Mübteğâ* için aynı durum söz konusu değildir. Aynî'nin neden bu eserleri kullanmamış olduğu cevaplanması gereken bir

---

[252] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

نهى عن الميسر والخمر والكوبة والعنبر

[253] el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11: 427-428.
[254] Eserin kime ait olduğunu tespit edemedim.
[255] Ebu Hanife ed-Dineverî'ye (v. 282 / 895) ait olsa gerek.
[256] el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11: 428. Tez içinde bkz. "1.4.1. [Afyon, Benc ve Haşişin] Mahiyetleri"
[257] el-Aynî, 11: 428.

sorudur. Ayrıca her iki esere atıfla nakledilen kavillerin eserlerdeki talak, hudûd, eşribe ve kerâhiye bölümlerinde tespit edilemediğini tekrar etmekte yarar vardır.

Aynî, *Mecma'u'l-bahreyn* üzerine kaleme aldığı şerhinde benc meselesine hiç değinmemektedir.[258] Bunun sebeplerinden birisi metinlere üzerine kaleme aldığı şerhlerde farklı amaçlar gütmesidir. Aynî, *el-Mecma'* şerhini metinde yer alan meseleler hakkında Hanefî mezhep imamlarının görüşlerinin yanında İmam Şâfi'î, İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini de göstermek amacıyla kaleme almıştır.[259] Bu nedenle Aynî'nin *el-Mecma'* metninde yer almayan benc meselesi hakkında şerhinde görüş belirtmemiş olması normaldir.

Aynî, *Kenzü'd-dekâik* üzerine yazılan şerhlerin bazılarının çok uzun ve bazılarının da kısa olduğundan yakınarak orta hacimli bir şerh kaleme almıştır.[260] Aynî, bu eserinde benc meselesine değinmektedir. *el-Muhîtu'l-Burhânî*'yi kaynak göstererek Ebu Hanefi ve Süfyân-ı Sevrî'nin kavlini aktaran Aynî, devamında *el-Hidâye* şerhlerinden olan Serûcî'nin (v. 710/1310) *el-Gâye* adlı eserine atıfta bulunarak, bencin insanların örfünde ilaç olarak kullanıldığını, bu nedenle bencden sarhoş olanın sarhoşluğunun kaynağının masiyet olmadığını ve söz konusu sarhoşluğun zecri gerektirmediğini belirtir.[261] Aynî, eşribe bahsinde ise sadece benc ile sarhoş olana, İmam Muhammed'e göre had cezasının gerektiğini ve o kişinin tasarruflarının geçerli olduğunu belirtir.[262] Görüldüğü üzere Aynî'nin yazdığı şerhlerin hacimleri ile benc meselesine ayırdığı yer doğru orantılıdır.

Ali b. Yahya el-Karamânî (v. 860 / 1456) *el-Vikâye* şerhi üzerine almış olduğu haşiyesinde benc meselesiyle alakalı olarak yalnızca Sadruşşerîa'nın *et-Tavzîh* adlı eserinden mubah ve mahzur yolla sarhoş olma ile ilgili pasajı aktarmakla

[258] Bkz. Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, "el-Müstecma fi şerhi'l-Mecma" (t.y.), Murad Molla, 888, Süleymaniye Kütüphanesi.

[259] Bkz. el-Aynî, 2a. Sehâvî'nin ifadelerine göre Aynî, bu şerhini henüz yirmi bir yaşındayken kaleme almış ve hocasına sunmuştur. Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi [li-ehli'l-karni't-tâsi']* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 10: 134.

[260] Bkz. Ferhat Gökçe, "Bedreddîn el-Aynî'nin (762/1360-855/1451) Eserleri, Aynî ve Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Uluslararası Bedruddin el-Ayni Sempozyumu ve II. Hadis Toplantısı Sempozyum Tebliğleri Müzakereleri ve İhtisas Toplantısında Konuşma Metinleri ve Kararları*, 2016, 141.

[261] Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî, *Şerhu'l-Aynî alâ Kenzi'd-dekâik* (Karaçi: İdaretü'l-Kur'ân ve'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 2004), 1: 334-335.

[262] el-Aynî, 2: 396-397.

yetinmektedir. Buna göre benc ve afyon gibi ilaçlarla sarhoş olanlar mubah yolla sarhoş olmuşlardır ve muğmâ aleyh hükmünde kabul edilirler.[263]

Döneminin önde gelen Hanefî fakihlerinden olan İbnü'l-Hümâm'ın (v. 861 / 1457) *el-Hidâye* üzerine kaleme almış olduğu şerhi *Fethu'l-kadîr*'de, hocası Aynî'nin görüşlerinin benzerleri ile karşılaşılmaktadır.[264] İlk defa Molla Abdulvâcid'in eserinde rastladığımız ve hocası Aynî'nin de kaynak belirtmeden yalnızca meşâyıhın ittifakına işaret ettiği fetvaya İbnü'l-Hümâm talak bahsinde yer vermektedir:

> *… Şâfi'î ve Hanefî mezheplerinin meşâyıhları, haşiş yemekten aklı zail olanın talakı konusunda ihtilaf ettikten sonra talakının geçerli olduğu üzerine ittifak ettiler. Haşiş, varaku'l-kınnâbdır. Müzenî, bunun haramlığına, Esed b. Amr ise helal olduğuna fetva verdi. [Esed b. Amr'ın helalliğine fetva vermesinin sebebi] mütekaddim [imamların] kendi zamanlarında haşiş meselesinin zuhur etmemiş olması ve bu konuda bir şey söylememiş olmalarıdır. Ancak haşişin fesadı zahir olup yayıldığında her iki mezhebin meşâyıhı haşişin haram olduğu görüşüne rücu ettiler ve bununla sarhoş olanın talakının geçerli olduğuna hükmettiler.*[265]

İbnü'l-Hümâm tarafından nakledilen bu fetva, aynı Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'den nakledilen benc içip sarhoş olan kişinin talakı hakkındaki kavil gibi meselenin gidişatını değiştirmektedir. Bununla birlikte haşiş ve benc arasındaki ayrıma odaklanan ve bu ayrımı göstermeye çalışan hocası Aynî'nin eserinde bu rivayete yer verilmemiş olması ilginçtir.

İbnü'l-Hümâm, konunun devamında benc ve afyon nedeniyle aklı zail olan kişinin talakının geçersiz kabul edilmesinin sebebini bu maddeleri tüketmenin masiyet olmamasına bağlamaktadır. Bunu ise çok daha erken bir dönemde Kudûrî'nin yaptığı gibi çoğunlukla tedavi amaçlı ve ilaç olarak kullanılmalarına bağlamaktadır. Kudûrî'ye *et-Tecrîd*'de gelen itirazı, yani örfte bu maddelerin kullanımlarının masiyet olması durumunda bu maddelerin haram olmaları gerektiği itirazını, İbnü'l-Hümâm Kudûrî gibi bencin örfte masiyet amacıyla tüketilmediklerini öne çıkararak cevaplamamakta ve şöyle demektedir: "Ancak benc ve afyon eğer lehv ve kasten akla afet sokmak için

---

[263] Alî b. Yahyâ el-Karamânî, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye" (t.y.), 120a, 263a, Atıf Efendi, 804, Süleymaniye Kütüphanesi; Ayrıca bkz. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1957), 2: 185-186.
[264] İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 40-41.
[265] İbnü'l-Hümâm, 3: 41.

tüketilirse talakı geçerlidir dememiz gerekir."[266] İbnü'l-Hümâm, ifadesinin peşine de Ebu Hanife'nin mezkûr kavlini nakletmektedir.

İbnü'l-Hümâm, Ebu Hanife'nin rivayetini aktarırken seleflerinden farklılaşmakta ve rivayeti yorumlamaktadır. Zaruret hallerini dışarıda bıraktıktan sonra İbnü'l-Hümâm'a göre kişinin benci içerken "ne olduğunu bilmesi", kişinin benci lehv veya akla kasten afet sokmak maksadıyla içmesidir.[267] Böylece kendisinden önceki pek çok müellifin zikretmediği ancak kastetmiş oldukları mana, İbnü'l-Hümâm tarafından dile getirilmiştir.

Haddü'ş-şürb bahsinde İbnü'l-Hümâm, mubah kabul edilen gıda maddelerinden elde edilen içecekler, leben-i rimâk ve benc konusunda ise şöyle demektedir:

> *Esah kavil bunlara had cezasının gerektiğidir ki bu görüş İmam Muhammed'den nakledilir. Fasıklar bunlar etrafında sair içkilere nazaran daha fazla meclis kurmaktadırlar. İştidad etmiş olan sütlerden elde edilen içecekler de aynı hükme tabidir. Mubah yolla sarhoş olunanlara had gerekmediği görüşü muhtar görüş değildir. [Bence gelince] Abdulaziz et-Tirmizî şöyle dedi: Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'ye benc içip aklı zail olan kişinin talakının durumunu sordum. Dediler ki: "Eğer içerken bencin ne olduğunu biliyorsa talakı geçerli, bilmiyorsa talakı geçersizdir."*[268]

Böylece İbnü'l-Hümâm, talak bahsinde yaptığı gibi eşribe bahsinde de bence aynı hükmü verir. Buna göre bencin yenmesi haramdır. Bunun tek istisnası ise bencin tedavi amacıyla kullanılmasıdır.[269]

Şumunnî (v. 872 / 1468) hocası İbnü'l-Hümâm'ın aksine yalnızca mubah ve mahzur yolla sarhoşluk ayrımı yapmakla yetinmiştir. Mubah yolları açıklarken de benc ve afyon gibi bir ilaçla sarhoşluktan bahsetmiştir.[270] Bu açıdan Şumunnî, şârihler arasında yalnızca zâhiru'r-rivâye görüşlere yer verme yolunu seçmiş görünmektedir.

Fahruddin er-Rûmî (v. 864 / 1460), muteber fetva eserlerinden alıntılar yaparak oluşturmuş olduğu fetva mecmuası *Müştemilü'l-ahkâm* adlı eserinde Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sından Ebu Hanife'nin "kişi içerken benc içtiğini biliyorsa talakı geçerlidir"

[266] İbnü'l-Hümâm, 3: 41.
[267] İbnü'l-Hümâm, 3: 41.
[268] İbnü'l-Hümâm, 4: 184.
[269] Bkz. İbnü'l-Hümâm, 4: 184.
[270] Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-Şumunnî, "Kemâlü'd-dirâye fî şerhi'n-Nukâye" (t.y.), 114b-15, Hamidiye, 481, Süleymaniye Kütüphanesi.

kavline ve Kâdîhân'ın bencden sarhoş olanın tasarruflarının herhangi bir ayrım yapılmaksızın geçersiz olması gerektiği şeklindeki kavlin esah kavil olduğu fetvasına yer verir. Hemen arkasına da Abdulaziz et-Tirmizî'nin Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'den rivayetini nakleder. Devamında ise *ez-Zahîre*'den benc içip aklı zail olanın tasarruflarının geçersiz olduğunu, sarhoşun tasarruflarının geçerli kabul edilmesinin zecr amacıyla ceza olarak verildiğini ve insan tabiatı ile benc arasında bir teneffür olmasından ötürü zecre de hacet olmadığını bildirir.[271]

el-Vikâye üzerine şerh yazan bir başka müellif olan Musannifek (v. 875 / 1470) benc meselesi hakkında öncelikle talak bahsinde *el-Hulâsa*'dan[272] benc ve leben-i rimâk ile sarhoş olanın tasarruflarının geçersiz olduğu konusunda icmâ olunduğunu aktarır. Hemen akabinde *en-Nihâye* ve *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*'den Abdulaziz et-Tirmizî'nin Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî rivayetini aktarır.[273]

Haddü'ş-şürb başlığında ise Musannifek, benc meselesini daha tafsilatlı bir biçimde ele alır. Bu konuda farklı rivayetlerin var olduğunu belirten müellif, *el-Hidâye* sahibinin bencin mubah olduğu ve mubah yolla sarhoşluğa had gerekmediği görüşüne mukabil *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*'de ise fetvanın bencden sarhoş olana had cezası gerektiği şeklinde olduğunu kaydeder. Sığnâkî'nin İmam Mahbûbî'nin rivayetini kullanarak Mergînânî'ye itiraz ettiği belirten Musannifek, Sığnâkî'nin eserindeki ifadelerine aynı şekliyle yer verir.[274]

İbn Kutluboğa (v. 879 / 1474) *el-Fetâvâ*'sında benc meselesiyle ilgili olarak Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den ilgili rivayeti aktarmasının yanı sıra Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerinin bencden sarhoş olanın tasarrufları konusunda ayrım olmaksızın talakının geçersiz olduğu yönündeki kavillerini akarmıştır. Ancak Kâdîhân'ın yaptığı gibi esah olan kavli belirtmemiştir.[275] *et-Tashîh*'te ise İbn Kutluboğa, Haddâdî'nin *Muhtasaru'l-Kudûrî* şerhi *el-Cevhere*'ye atıfta bulunarak

---

[271] er-Rûmî, "Müştemilu'l-ahkâm", 9b; Bkz. Burhânuddîn (Burhanu'ş-şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merginânî el-Buhârî, "ez-Zahîretu'l-Burhâniyye" (t.y.), 90a, Yazma Eserler, 104, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi; İnsan tabiatının bence meyletmemesi hakkında ayrıca bkz. Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b; el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 14: 127-28; İbn Ebu'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, 4: 177-78; es-Sinâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb*, 266.

[272] Zahîruddîn el-Buhârî'nin (v. 619 / 1222) *Hulâsatu'l-fetâvâ* adlı eseri olması kuvvetle muhtemeldir.

[273] Musannifek, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye", 299b.

[274] Bkz. Musannifek, 390a.

[275] Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullâh İbn Kutluboğa, "el-Fetâvâ" (t.y.), 233a, Şehid Ali Paşa, 937, Süleymaniye Kütüphanesi.

kendi döneminde bencden sarhoş olanın talakının zecran geçerli kabul edileceğini belirtir.[276]

Münyetü'l-fukahâ, *Kunyetü'l-Münye*, *Tuhfetü'l-fukahâ*, *Câmi'u'l-fusûleyn*, *Fetâva'l-Bezzâziyye* ve *Fetâvâ Kâdîhân* gibi muteber fetva eserlerinden önemli meseleleri eseri *Câmi'u'l-fetâvâ*'da topladığını belirten Kırk Emre Hamîdî (v. 880 / 1475), eserinin kerâhiye başlığı altında İmam Timurtâşî'den nakledilen fetvaya yer verir. Önceki metinlerki rivayetlerden farklı olarak bu nakilde haşişin hükmü Şemsüleimme Kerderî yerine Şemsüleimme Serahsî'ye sorulmaktadır.[277] Naklin geri kalanı ise önceki nakillerle aynıdır. Kırk Emre Hamîdî, meseleye kerâhiye başlığı altında yer veren ilk fakihtir. Kırk Emre Hamîdî'nin meseleyi kerâhiye başlığı altında değerlendirmesi, meseleye önceki fakihlerden farklı bir bakış açısıyla yaklaştığını göstermektedir. Hanefî ulemanın neredeyse tamamı, daha önce de ifade edildiği üzere kurucu imamların zihinlerinde var olduğu bilinen benc meselesini ilişkilendirdikleri gıda maddelerinden elde edilen içecekler ve leben meselesiyle birlikte ele almaktadırlar. Bu açıdan benc meselesinin incelendiği yer bakımından kurucu imamları takip etmektedirler ve meselede ilk hükmün benc gibi maddelerin mubah olduğunu kabul etmektedirler. Kırk Emre Hamîdî ise meseleyi kerâhiye başlığına taşıyarak kendisinin meselede ilk hükmün tahrîmen mekrûh olması gerektiği kanaatinde olduğunu işaret etmektedir.

Molla Hüsrev (v. 885 / 1480) eseri *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*'ın eşribe bahsinde kendisinden önce Kâkî ve Aynî tarafından da nakledilmiş olan Ebu'l-Hafs el-Kebîr'in müsellesin hükmünün değişimi hakkındaki fetvasını nakleder. Devamında ise gıda maddelerinden elde edilen içecekler ile sütten elde edilip iştidad etmiş olan içecekler hakkında Mergînânî'den itibaren tekrarlana gelen ifadeleri aktarır ve esah kavlin günümüzde içecekler arasında ayrım yapmadan içene had cezası verilmesi olduğunu ifade eder.[278]

Molla Hüsrev'in bu içeceklerin içilmesinde "bila lehv ve tarab" kaydıyla ilgili önemli mülahazaları vardır. Müellif, mezkûr kaydın yalnızca gıda maddelerinden elde edilen

[276] Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullâh İbn Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercîh alâ Muhtasari'l-Kudûrî* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 341.
[277] Kırk Emre Hamîdî, "Câmi'u'l-fetâvâ", 161b-62.
[278] Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2: 87.

içeceklere has olmadığını, aksine her maddeyi şamil olduğunu belirtir. Hatta kişi su veya su gibi mubah maddeleri dahi lehv ve tarab kastıyla fasıklar hey'etinde içse bu fiili haramdır.[279]

Molla Hüsrev, Ebu Yusuf'un haram bir amaca binaen işlenen fiilerinin hepsinin haram olduğuna dair kavlini meseleyle ilgili bir zâbıt haline getirmektedir. Böylece aklı zail etmek, sarhoş olmak, keyif almak ve âlem yapmak için kullanılan tüm maddelerin kullanılmasının haramlığı bir kaide halini almış olur. Benc ve türevleri de evleviyetle buna dahildir. Ayrıca Molla Hüsrev'in mubah maddelere verilen örnekler arasında alışa gelinenin aksine ilgili kısımlarda benci saymadığını da belirtmek gereklidir.

Kara Sinan (v. 885 / 1480 [?]) *Şerhu'l-Vikâye*'ye yazmış olduğu haşiyesinde gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olanlara, benc ve leben-i rimâka kıyasla had cezasının gerekmeyeceğini ancak İmam Muhammed'in bunları sair eşribeye kıyas ederek had cezasının gerektiğini söyler.[280] Kara Sinan, İmam Muhammed'in sair eşribe hakkındaki kavlini kullanarak tahricte bulunmaktadır.

İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'in (v. 863 / 1459) oğlu olup hem müderrislik hem de kadılık vazifelerini üstlenen Yakup Paşa (v. 891 / 1486), *el-Vikâye* üzerine bir haşiye kaleme almıştır. Ancak haşiyesinde benc meselesine doğrudan veya dolaylı bir atıfta bulunmamıştır.[281]

Ahîzâde Yusuf Efendi (v. 905 / 1500) *el-Vikâye* üzerine kaleme almış olduğu haşiyesinde Zeylaʿî'nin Hâkim eş-Şehîd'nin *el-Kâfî*'si ve Mergînânî'nin ise *el-Hidâye*'sini kaynak göstererek "benc ve leben-i rimâktan sarhoş olanlara had cezasının gerekmeyeceği" şeklindeki görüşüne yer verir. Bu görüşünü ise Bâbertî'nin, Sığnâkî'ye vermiş olduğu cevabı aynen naklederek sonuca bağlar.[282] Böylece bencin haddizatında mubah olduğunu ancak bundan sarhoşluğun haram olduğu sonucuna varır.[283] Eşribe başlığı altında ise Ahîzâde, hocası olan Molla Hüsrev'in "lehv ve tarab"

---

[279] Molla Hüsrev, 2: 87.

[280] Sinânuddîn Yûsuf b. Abdulmelik b. Bahşâyiş Kara Sinân, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye" (t.y.), 341a, Damad İbrahim Paşa, 583, Süleymaniye Kütüphanesi.

[281] Bkz. Yakup b. Hızır, "Hâşiye alâ Şerhi'l-Vikâye" (t.y.), Ayasofya, 1116, Süleymaniye Kütüphanesi.

[282] Bâbertî, Mergînânî'nin *el-Hidâye*'de mubahlar içerisinde benci de saymasının mezhebin kitaplarının geneline uygun olduğunu sadece İmam Mahbûbî'nin *el-Câmiʿu's-sağîr* rivayetine uygun olmadığını belirtmişti. Devamında Sığnâkî'nin, Mergînânî'yi eleştirmek adına İmam Mahbûbî'den nakletmiş olduğu ifadelerin aslında bencin kendisinin haramlığına değil, bencden kaynaklanan sarhoşluğun haramlığına delalet ettiğini söylemişti. Bu durumda Mergînânî'nin bencin kendisinin mubah olduğuna delalet eden kavli ile imam Mahbûbî'nin kavli arasında bir nefy ilişkisi olmamaktadır.

[283] Bkz. Ahîzâde, "Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi Sadrişşerîati'l-uzmâ", 137b.

kaydıyla ilgili görüşlerini olduğu şekilde aktarır. Böylece bu konuda hocasıyla aynı görüşü paylaştığını göstermiş olur.[284]

Seriyyüddîn İbnü'ş-Şıhne (v. 921 / 1515), hocası İbnü'l-Hümâm gibi benc meselesini ele alırken katı bir tutum sergilemektedir. Haddü'ş-şürb başlığı altında İbnu'ş-Şıhne, *Fetâvâ Kâdîhân*'dan benc içene had vurulması konusunda ihtilafın olduğunu nakleder.[285] Tahâvî ve Serahsî benc ve leben-i rimâk nedeniyle sarhoş olanlara had gerekmeyeceğini savunurken, "bazıları" had cezasının gerekip tasarruflarının da geçerli kabul edileceğini kaydetmiştir. Had cezasının gerektiği görüşünü savunanların kim olduklarını İbnu'ş-Şıhne açıkça belirtmemektedir. Bu kavlin Hasan b. Ziyâd'a ait olduğu da rivayet edilmektedir. Devamında da İbnü'ş-Şıhne *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*'de döneminde muhtar olan görüşün de bu olduğunu nakleder.[286]

Gıda maddelerinden elde edilen içeceklerle birlikte benc ve leben-i rimâkı ele alan İbnü'ş-Şıhne, hocası İbnü'l-Hümâm'ın şerhinden kendi dönemlerinde muhtar olan görüşün bunları tüketenlere had cezasının gerektiği olduğu, çünkü fasıkların bu içecekler etrafında meclisler kurduklarını ekler. İbnü'ş-Şıhne, meselenin devamında *el-Fusûlü'l-İmâdiyye*'den Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin bu konuda kurucu imamlardan bir kavil bulunduğunu aktarır. Buna göre had cezası, ibtidaen içilmesi mubah olsa bile tüm nebizlerde geçerlidir. Bunun sebebi ise sarhoşluğa sebep olmalarıdır. Sarhoşluk ise fesâda neden olur. Fesâdın yeryüzünden silinmesi için de zecr, yani had cezası gerekir. İbnü'ş-Şıhne benzer ifadelerin Şeyhulislam Ali Ahî'den den nakledildiğini belirtir.[287] Bu alıntıyla birlikte İbnu'ş-Şıhne, fesâd illetine vurgu yapar. Böylece kronolojik olarak eserlerde sırasıyla Mâverâünnehir, Mısır, Şam ve Anadolu coğrafyalarında fesâd illetine vurgu yapılmış olmaktadır.[288]

Gıda maddelerinden üretilen içecekler, leben-i rimâk ve benc hakkında oldukça ayrıntılı bir biçimde duran İbnü'ş-Şıhne, eşribe bahsinin sonunda haşiş meselesine ayrı bir başlık açar. *el-Manzume*'nin yazarı İbn Vehbân'ın haşiş konusundan

---

[284] Ahîzâde, 234a.

[285] Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 398.

[286] Bkz. İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (1): 181-182.

[287] Bkz. İbnü'ş-Şıhne, 1 (1): 182. Şeyhulislam Ali Ahî'nin kim olduğu tespit edilememiştir. Ancak aktarılan kıssadan Pezdevî ile muasır olduğu ve Mâverâünnehir bölgesinde yaşadığı anlaşılmaktadır.

[288] Bkz. el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434; Molla Abdulvâcid b. Muhammed, "el-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye", 103b; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 6: 317, 11: 397-398; el-Kumenâtî, "el-İnâye şerhu'l-Vikâye", 369a-b.

bahsetmemiş olmasına şaşırdığını dile getiren İbnü'ş-Şıhne, haşiş meselesi hakkında mütekaddim ulemadan kavil bulunmadığını, kitaplarda neredeyse hiçbir şey yazılmadığını söyler.[289] İbnu'ş-Şıhne, mevcut durumu ifade ettikten sonra haşiş ile alakalı önceki eserlerde yer verilen görüşleri zikreder:

> *el-Mübteğâ'da el-mesâilu'ş-şetta kısmında denilmiştir ki: Haşiş ve varaku'l-kınnab yenmesi haramdır. Bu konuda Hanefî ve Şâfi'î meşâyıhı ittifak etmişlerdir. Ayrıca kıymeti olsa dahi yakılmasına fetva vermişlerdir. Satana hafif, yiyene ise ağır ta'zîr uygulanmasını emretmişlerdir. Her iki mezhep yenmesinin haramlığına fetva verdiği için bunun yenmesini helal gören zındık ve mübtedidir. Haşiş yiyenin talakı da sarhoşun talakının zecran geçerli kabul edildiği gibi geçerli kabul edilir.*

Ayrıca İbnü'ş-Şıhne, bir kitabın zahriyesinde meçhul bir hatla yazılmış olan bir paragraf gördüğünü aktarır. Meçhul hattın sahibi, İbnü's-Sâiğ'in (v. 776 / 1375)[290] hattıyla bir rivayet gördüğünü, lafızları farklı olmakla birlikte kendisinin de İbnü's-Sâiğ'in rivayetini doğruladığını belirtir. Bu nakil şöyledir:

> *Timurtâşî'nin eserine atıfla Şemsüleimme Kerderî'den bir kavil nakledilir: Şemsüleimme Kerderî'ye varaku'l-kınnab olan haşiş soruldu. Cevap verdi: "Ebu Hanife ve ashabından bu konuda bir şey nakledilmedi. Çünkü bunun yenmesi zamanlarında zahir değildi. Diğer bitkiler gibi aslı olan ibaha üzerine kaldı. Müzenî, zamanında yenmesi arttı ve yaygınlaştı. Bunun üzerine Müzeni Şâfi'î mezhebi üzerine haram olduğuna fetva verdi. Haşişin fesadının ilk zuhuru Iraku'l-Arab'da, Müzenî ise Bağdad'daydı. Onun bu fetvası Kadı olan Esed b. Amr'a ulaştı ki o da Iraku'l-Acem'deydi. Esed ise sarhoş olunmadığı sürece mubah olduğunu söyledi. Haşişin zararları her yere yayıldığında ve zahir olduğunda Mâverâünnehir eimmesi Müzenî'nin fetvası üzerine ittifak ettiler. Haşişin yenmesinin ve kullanılmasının haramlığına ve bu otların yakılmasına fetva verdiler. Kıymetini de heder saydılar. Bu nedenle âlimlerimizden bazısı dediler ki: 'Haşişin yenmesinin haram olduğunu söyleyen zındık, fasık ve mübtedidir.' Haşiş yiyerek sarhoş olan kişinin talakının zecran geçerli olduğuna hükmettiler.*[291]

[289] İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176.

[290] Tam adı Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî ez-Zümürrüdî olan Hanefî fakih İbnü's-Sâiğ, Kahire'de doğmuş ve büyümüştür. Kahire'deki Alâuddin Konevî, Zeylaʿî, Hatîb el-Kazvînî ve Alâuddin İbnü't-Türkmânî gibi büyük alimlerden ders almıştır. İbn Tolun Camii ve el-Medresetü'l-Eşrefiyye'de müderrislik, dâruladl müftlüğü ve kazaskerlik gibi görevlerde bulunmuştur. Bkz. Saffet Köse, "İbnü's-Sâiğ ez-Zümürridî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2000, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-saig-ez-zumurrudi.

[291] İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176.

Bu açıklamalarına binaen İbnü'ş-Şıhne, manzumeye iki beyit daha eklenmesi gerektiğini belirtir. Bu beyitler şöyledir:

Haşişin haram olduğuna fetva verdiler
Haşiş içenin talakını zecran kabul ettiler

Satana da ta'zîri gerekli gördüler
Helal görene ise zındık, fâsık dediler[292]

İbnu'ş-Şıhne ile Mısır-Şam aksında bulunan Hanefî fakihlerin eserlerinde karşılaşılan nakiller ve Mâverâünnehir ulemasına kıyasla takındıkları daha katı tutum devam etmektedir. Mısır-Şam aksındaki bu tutum Anadolulu âlimlerin eserlerine de sirayet etmiş gözükmektedir.

Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (v. 922 / 1516), fetva mecmuasının hudûd başlığı altında *Câmi`u'l-muzmerât*'tan alıntılayarak gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin İmam Muhammed'in kavline göre haram olduğunu ve *Câmi`u'l-muzmerât* müellifinin de bu görüşle fetva verdiğini belirtir. Aynı sayfanın derkenarında ise Molla Abdülvâcid'in bu konudaki görüşleri aynen kaydedilmiştir. Molla Abdülvâcid (v. 838 / 1434) ilgili kısmı "bu zamanda bu meselenin bilinmesine olan şiddetli ihtiyaç"tan bahsederek bitirmektedir.[293] Derkenara notu düşen kişinin de farklı eserlerde yer verilen bu meseleyi Müeyyedzâde'nin fetva mecmuasında eksik bıraktığını ve kesinlikle dikkat çekilmesi gereken bir mesele olarak gördüğü söylenebilir. Derkenara notu düşen kişi böylece Müeyyedzâde'nin eserinde eksik bıraktığı meseleyi, önemli bir fetva meselesi olarak mecmuasına ekleyerek eseri tamamlamaktadır. Müeyyedzâde, *el-Hidâye* haşiyesinde ise benc meselesine temas etmemektedir.[294]

Burhanuddin et-Trablusî'nin (v. 922 / 1516) *Mecma`u'l-bahreyn* sistematiğini esas alarak yazdığı muhtasar metin *Mevâhibu'r-rahmân fî mezhebi Ebî Hanîfeti'n-nu`mân*'da ve bu eserine kendi yazmış olduğu şerhi *el-Burhân şerhu Mevâhibu'r-rahmân*'da da bencden hasıl olan sarhoşluğun bir çeşit hastalık kabul edildiğini

[292] Beyitlerin Arapça aslı şöyledir:

وافتوا بتحريم الحشيش اثبتوا وتطليق محتش لزجر وقرروا
لبايعه التأديب والفسق أثبتوا وزندقة للمستحل وحرروا

İbnü'ş-Şıhne, 1 (2): 176.

[293] Bkz. Müeyyedzâde Abdurrahman b. Ali, "Fetâvâ", 313a.

[294] Bkz. Müeyyedzâde Abdurrahman b. Ali, "Hâşiye ale'l-Hidâye" (t.y.), Giresun, 20, Süleymaniye Kütüphanesi.

söylemiş ve devamında da Ebu Hanife'den mezkûr rivayeti nakletmekle yetinmiştir.[295] Trablusî'nin eserinde dikkat çeken bir başka durum ise muhtasar metne "gıda maddelerinden elde edilen içecekleri İmam Muhammed'in hamra ilhak ettiğini ve bu görüşe göre fetva verildiğini" eklemiş olmasıdır. Şerhinde ise Trablusî, metinde yer verdiği ifadeleri Hanefî metinlerinde çok fazla karşılaşılmayan bir şekilde delillendirmiştir.[296]

Kahire'de İbnü'l-Hümâm, İbn Hacer (v. 852 / 1449), Şumunnî ve Sehâvî (v. 902 / 1497) gibi âlimlerin talebesi olan İbnü'l-Kerekî (v. 922 / 1516) fetva verecek kişiler için mezhebin râcih ve mutemed görüşlerini topladığını söylediği *Feyzu'l-mevla'l-kerîm alâ abdihî İbrâhîm* veya *el-Feyz* olarak bilinen eserinin talak bahsinde benc gibi bir ilaç içip aklı zail olanın talakı hakkında üzerine yorum yapmadan *el-Muhîtu'l-Burhânî*'den mezkur Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî rivayetini aktarmaktadır.[297] Eşribe bahsinde ise kişinin tedavi amacıyla benc içmesinde sakınca olmadığını ve bunu içip sarhoş olana Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre had gerekmediğini ancak İmam Muhammed'e göre had cezasının gerektiğini söylemiştir.[298]

Bir başka *el-Hidâye* şarihi olan Süleyman b. Ali el-Karamânî (v. 924 / 1518), şerhi *Zübtedü'd-dirâye şerhu'l-Hidâye*'nin talak bahsinde benc ile ilgili olarak sırasıyla şunları ifade eder: *Cevami'u'l-fıkh*'tan[299] naklen aklı bir ilaç ya da benc yemek ile zail olanın talakının geçersiz olduğunu ve Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den mezkûr rivayeti nakleder. Devamında aynı eserden gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olanın talakının Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre geçersiz, İmam Muhammed'e göre ise geçerli olduğunu belirtir. Son olarak da *el-Yenâbi*'e atıfla benc veya ilaçla sarhoş olanın talakının icmâyla vaki olmadığını ve nâim hükmünde olduğunu belirtir.

---

[295] Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî ed-Dımaşkî et-Trablusî, "el-Burhân şerhu Mevâhibu'r-rahmân" (t.y.), 330b, Serez, 690, Süleymaniye Kütüphanesi.

[296] Bkz. et-Trablusî, 465a.

[297] Ebü'l-Vefâ (Ebü'l-Fazl) Burhânüddîn İbrâhîm b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Kāhirî İbnü'l-Kereki, "Feyzu'l-mevla'l-kerîm alâ abdihî İbrâhîm" (t.y.), 75b, Ayasofya, 1574, Süleymaniye Kütüphanesi.

[298] İbnü'l-Kereki, 220b.

[299] *Cevâmi'u'l-fıkh*, Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî'nin İlk Hanefî kaynaklarına dayanan ve Ebû Hanîfe ile talebelerinin görüşleri yanında mütekaddimîn ve müteahhirîn Hanefî âlimlerinin verdiği fetvaları da kapsayan eser *el-Fetâva'l-ʿAttâbiyye* adıyla tanınmış olan eseri olsa gerek. Yazma nüshaları için bkz. Halit Ünal, "Attâbî, Ahmed b. Muhammed", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1991, https://islamansiklopedisi.org.tr/attabi-ahmed-b-muhammed.

Buna göre müellif, talak bahsinde benc nedeniyle sarhoş olan kişinin talakının geçerli olmayacağı sonucuna ulaşmış gibi gözükmektedir.[300]

Karamânî, haddü'ş-şürb konusunda ise biraz daha farklı bir yol izlemiştir. Benc meselesiyle ilgili olarak bencin mubahlığının İmam Mahbûbî'nin kavline muahlif olduğunu zikreder. Sonra Bâbertî'nin bu konudaki açıklamasına yer verir. Buna göre İmam Mahbûbî ile Mergînânî'nin ifadeleri birbirlerini nefyetmemektedir. Aynî'nin ise Bâbertî'nin bu görüşlerinin fesâdı açık olan benc maddesini tüketenlerin elini güçlendirdiği yönündeki eleştirisine yer verdikten sonra kendi görüşüne geçer. Müellif öncelikle *el-Hulâsâ*'nın eşribe bahsinde bencin tedavi amacıyla tüketilmesinde bir beis olmadığını, benc sebebiyle aklın zail olması durumunda Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre had cezasının gerekmediği ancak İmam Muhammed'e göre had gerektiğini aktarır. Son olarak ise Aynî'nin bugün fesâdın önünün kesilmesi için İmam Muhammed'in kavli ile fetva vermek gerektiği görüşünü belirterek bitirir.[301]

el-Vikâye üzerine şerhinde Hüsamüddin Çelebi (v. 926 / 1520) benc meselesine doğrudan atıfta bulunmadan *et-Tavzîh* ve e*t-Telvîh*'ten mubah ve haram yolla sarhoşluk ayrımı hakkındaki görüşlere yer vermektedir. İlk alıntıda ilaçlardan hasıl olan sarhoşluğun hamr gibi haram bir madde ile hasıl olan sarhoşluktan keyfiyet bakımından bir farkı olmadığını söyledikten sonra Sadruşşerîa, müsellesi örnek olarak gösterip sarhoşluk kastedilmesi halinde ittifakla had cezasının gerektiğini belirtmektedir.[302] Eşribe bahsindeki ikinci alıntıda ise müellif, Taftazânî'nin mubah ve haram yolla sarhoşluk ayrımı ile mubah maddelerde niyet ve kastın belirleyici olduğuna dair ifadelerine yer verir.[303] Böylece müellif, açıkça belirtmese dahi benc ve afyon gibi maddeleri içerken kişi sarhoş olma kastına sahipse, had cezasına ve tasarruflarının geçerli kılınmasına müstahak olduğu sonucuna ulaşmaktadır. *el-Vikâye* üzerine kaleme alınan şerhlerden birisi de Zeynuddîn Cüneyd b. Sandal'a (ö.

[300] Süleymân b. Alî el-Karamânî, "Zübtedü'd-dirâye şerhu'l-Hidâye" (t.y.), Xa, Fatih, 1898, Süleymaniye Kütüphanesi.

[301] el-Karamânî, "Zübtedü'd-dirâye şerhu'l-Hidâye", t.y., 84a.

[302] Huseyn b. Abdurrahmân et-Tokâdî Nalbandzâde Husâmuddîn Çelebi, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye" (t.y.), 119b, Şehid Ali Paşa, 753, Süleymaniye Kütüphanesi; Ayrıca bkz. et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 2: 185-186.

[303] Husâmuddîn Çelebi, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye", 264b-65.

934/1527-28) aittir. Ancak Cüneyd b. Sandal *Tevfîku'l-inâye fî şerhi'l-Vikâye* adlı şerhinde benc meselesine değinmemektedir.[304]

Abdülalî b. Muhammed Hüseyn el-Bircendî (ö. 934/1527-28 [?]) *en-Nukâye* şerhinde öncelikle *Câmi`u'l-muzmerât*'tan benc veya ilaç ile sarhoş olanın talakı icmâen geçersiz olduğu ve nâim hükmünde sayıldığını aktarır. Sonrasında ise Sığnâkî'nin *en-Nihâye*'sinden ise bu fiilin insanlar arasında çok yaygınlaştığı, bu nedenle kendi döneminde bencden sarhoş olanın talakının geçerli kabul edileceği ve had cezasının gerekeceği yönünde fetva verildiğini nakleder. Müellif son olarak da Ebu Hanife'den nakledilen mezkûr görüşü verir.[305] Böylece müellif, bencin tedavi amaçlı içilmesi ile sarhoşluk kastıyla içilmesi arasındaki hüküm farkını izhar etmiş olur.

Muslihuddin el-Amâsî (v. 938 / 1532) fetâvâ türü eseri *Mahzenu'l-fıkh*'ın talak bahsinde *Letâifu'l-işârât*'tan benc içen eğer içtiği şeyi biliyorsa talakı geçerli olduğunu aktarır.[306] Eşribe bahsinde ise gıda maddelerinden elde edilen içeceklerle birlikte leben-i rimâk ve bencden bahseden müellif, içecekler hakkında İmam Muhammed'in kavlinin esah kavil olduğu ve onunla fetva verilmesi gerektiğini aktarır. Benc içen kişi ise, içtiği şeyin benc olduğunu biliyorsa had cezasını hak eder.[307]

2.3. Değerlendirme

İmam Muhammed'in eserlerinde benc meselesine doğrudan bir atıfla karşılaşılmamaktadır. Bununla birlikte benc meselesinin ileriki süreçte birlikte değerlendirildiği gıda maddelerinden elde edilen içecekler meselesinin zâhiru'r-rivâyeyi teşkil eden metinlerde ele alınıyor olması, benc ve leben meselesi hakkında kurucu imamlardan gayru zâhiri'r-rivâyede aktarılan kaviller ile *el-Asl*'ı şerh eden Hâkim eş-Şehîd'in gıda maddelerinden elde edilen içecekler meselesi altında leben ve bencin hükmüne dair değerlendirmelerde bulunuyor olması, benc meselesinin kurucu imamlar tarafından ele alınan bir meseleye dercedilmesine sebep olurken öte yandan bencin hicrî ikinci asırdan itibaren Hanefî çevrenin zihinlerindeki varlığına

[304] Bkz. Zeynuddîn Cüneyd b. Sandal el-Hanefî, "Tevfîku'l-inâye fî şerhi'l-Vikâye" (t.y.), Hacı Beşir Ağa, 218, Süleymaniye Kütüphanesi.

[305] Nizâmüddîn Abdülalî b. Muhammed Hüseyn el-Hanefî el-Bircendî, "Şerhu'n-Nukâye" (t.y.), 142a, Yeni Cami, 482, Süleymaniye Kütüphanesi.

[306] Muslihuddîn Mûsâ b. Mûsâ İmadzâde el-Amâsî, "Mahzenu'l-fıkh" (t.y.), 47a, Hamidiye, 560, Süleymaniye Kütüphanesi.

[307] el-Amâsî, 165b.

işaret etmektedir. Bununla birlikte incelenen metinlerde meselesinin literal varlığının Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfî*'si ile başladığı tespit edilmiştir. Benc meselesinin mezhep metinlerinde literal varlığının nispeten geç karşımıza çıkmasının çeşitli sebepleri olabilir. Kurucu imamlardan mesele hakkında aktarılanların gayru zâhiri'r-rivâye kavil olması bu sebeplerden birisi olsa gerektir.

Kurucu imamların benc hakkındaki ifadeleri, Hâkim eş-Şehîd'in benc ile tedavi olmakta bir beis olmadığını belirtmesi, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *en-Nevâzil* eserinde benci ilaç türünden sayıyor olması, Kudûrî ve Serahsî'nin örfen bencin ilaç olarak görüldüğü ve masiyet amacıyla tüketilmediğini ifade etmeleri, Alauddin Semerkandî'ye kadar bencden sarhoş olanların bencin mubah madde olması hasebiyle zecre muhatap kılınmaması şeklindeki kanaatleri bencin kullanımı ile sarhoşluk kastedilmesinin var olmakla birlikte dönemlerinde istisnai ya da nadir durumlar olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Alauddin Semerkandî'nin eserinde bencin mubah ancak ondan sarhoşluğun haram olduğunu açık biçimde ifade ediyor olması önceki metinlerde karşılaşmadığımız yeni bir yaklaşımdır. Alauddin Semerkandî'den yaklaşık otuz yıl sonra vefat eden Radıyyuddin Semerkandî'nin de *el-Mebsût*'unda da aynı kavle yer vermesi, meselenin hükmüne dair mezhep içerisinde yaşanacak değişimin habercileri gibidir.

Hicrî on birinci yüzyıla kadarki Hanefî furû' fıkıh eserlerinde benc meselesi, kurucu imamların ilgili gördükleri başlıklar altında değerlendirilmiş; yani talak, haddü'ş-şürb ve eşribe başlıkları altında ele alınmıştır. Bunun tek istisnası Kırk Emre Hamîdî'nin fetva mecmuasıdır. Hicrî dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında kaleme alındığı tahmin edilen metinde benc meselesi kerâhiye başlığı altına dercedilmiştir. Afyon, benc ve haşiş gibi maddeler merkeze alındığında ve bu maddelerin mubahlığı-haramlığı tartışıldığında söz konusu tartışmalara kerâhiye başlığı altında yer verilmesi anlaşılır olmaktadır. Ancak Hanefî fukahanın ekserisi söz konusu maddelerin hükmünü merkeze almaktan ziyade ne amaçla tüketildikleri ve tüketimlerinin ne tür sonuçlar doğurdukları üzerinde durmuşlar; bu nedenle söz konusu maddeleri kerâhiye başlığı altında değerlendirmemişlerdir.

Hicrî altıncı ve yedinci yüzyıllarda ise benc meselesine dair dikkat çekici gelişmeler vuku bulmaktadır. Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'ye benc ile ilgili benc tüketilmesinin hükmünün değişmesine sebep olan bir rivayet nispet edilmekte; benc içen kimseye

had cezasının gerekip gerekmediği konusundaki ihtilaftan bahsedilmekte; benc yemenin aklı zail etmesi ve zararlı olması sebebiyle haram olduğu ifade edilmekte; bencden sarhoşluğun icmâyla haram olduğu nakledilmekte; haşişin hükmü hakkında Kerderî'den bir rivayet aktarılmakta ve Buhârâ'da bir derviş gencin sorusuna binaen bencin hükmünün açık bir şekilde haram olduğu delilleriyle gösterilmektedir.

Hicrî altıncı-yedinci yüzyıllardan başlayarak benc meselesi ile ilgili görüşler, "bencin mubah bir madde olarak görülmesi ve mubah olması dolayısıyla zecre muhatap olmayacağı" şeklindeki görüşten, "bencin aslında mubah bir madde olduğu ama ne amaçla tüketildiği ve bu amaca binaen içen kişi üzerine ne hüküm terettüp edeceği" hakkındaki ayrıntılı görüşlere dönüşmektedir. İlk defa Kâdîhân tarafından *el-Fetâvâ*'da nakledilen Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'ye atfedilen rivayet bu dönemde meselenin işlenişinde giderek merkezi bir hal almaya başlamaktadır. Bu rivayete göre benc yemek haram bir fiil olmaktadır. Çünkü kişinin tükettiğinin benc olduğunu biliyor olması, tasarruflarının geçerli olmasını gerektirmektedir. Bu durum, imamların zâhiru'r-rivâye görüşleriyle çelişik gözükmektedir. Ancak benc meselesinin kazandığı önem, zâhiru'r-rivâye ile çelişik olsa dahi bu görüşün eserlerde kullanılmasının yolunu açmış gibi gözükmektedir.

Kâdîhân'dan yaklaşık iki buçuk asır önce Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfî*'de Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'nin kavillerinin zübdesi olan bilgi ve irade nüansına işaret etmektedir. Hâkim eş-Şehîd, "bencle tedavi olmakta bir beis olmadığını ancak kişinin benc ile aklını zail etmeyi irade etmemesi gerektiğini" belirtmektedir. Bu ifadeden benc içen kişinin bencin ne olduğunu ve ne gibi etkilere sahip olduğunu bildiğini, bu bilgisiyle birlikte benc ile aklını zail etmek istediği anlaşılmaktadır. Kâdîhân tarafından nakledilen kavli kendi yorumuyla aktaran Mergînânî de Hâkim eş-Şehîd ile aynı nüansı vurgulamaktadır. Mergînânî, *Muhtârâtu'n-nevâzil* adlı fetâvâ eserinde "Ebu Hanife'nin kişinin bencin aklı zail ettiğini bilerek içmesi halinde talakının geçerli olacağı" görüşünde olduğunu belirttikten sonra meseleyi vuzuha kavuşturmak için bencin ot olması hasebiyle mubah olduğunu ancak aklı zail edici ve zararlı bir bitki olmasından ötürü benc yenmesinin haram olduğunu ifade etmektedir. Kâdîhân ile aynı dönem ve coğrafyada yaşayan Mergînânî, Hâkim eş-Şehîd'den farklı olarak hicrî altıncı yüzyılın sonunda benc yenilmesinin haram olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Bu ise meselenin Mergînânî'nin yaşadığı dönemde kazandığı öneme işaret etmektedir.

Hicrî yedinci yüzyıl ortalarında Buhârâ'da Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den aktarılan kavlin bulunuşu ve bencin hükmü hakkında merkezi bir hal alışı konusunda Hamidüddin ed-Darîr'in başından geçenler dikkat çekicidir. Darîr riyasetinde o bölgedeki fetva ehli âlimlerin hepsinin benc yemenin haramlığı üzerine icmâ etmeleri ve Ebu Hanife'nin kavli yanında bir de icmânın hasıl oluşu en azından Buhârâ'da ulemanın benc meselesine bakışını ortaya koymaktadır.

Hicrî sekizinci ve onuncu yüzyıllarda kaleme alınmış Hanefî furû' fıkıh metinlerinde altıncı yüzyılda başlayan değişimin devam ettiği görülmektedir. Uyuşturucu kullanımının yaygınlaşmasına paralel olarak benc meselesine yaklaşımın kritik bir hâl aldığı bölgelerde yaşayan müellifler, benc meselesine daha fazla ihtimam göstermişlerdir.

Hicrî sekizinci yüzyılın başlarında vefat etmiş olan Sığnâkî, İmam Mahbûbî'den bencden sarhoşluğun haram olduğuna dair bir kavil ve Sığnâkî'nin ismini vermediği hocasının döneminde bencden sarhoş olana had cezasının gerekeceği yönündeki fetvasını nakletmektedir. Sığnâkî'nin hocasından naklettiği fetva, büyük ihtimalle Kâdîhân'ın *el-Fetâvâ*'sında naklettiği bencden sarhoş olana had cezasının gerekip gerekmeyeceği konusundaki ihtilafla ilgilidir. Kâdîhân zamanında meselede ihtilaf söz konusu iken yedinci yüzyıl içerisinde Mâverâünnehir'de fetvanın had cezasının gerekeceği yönünde değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Benc meselesine dair Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den aktarılan kavle de yer veren Sığnâkî'nin naklettiği İmam Mahbûbî'nin kavli ve Sığnâkî'nin kendi hocasının fetvasına sonraki fakihlerin eselerinde yer vermeleri de fetvadaki değişimin sürekliliğine işaret etmekte ve aynı zamanda değişimin daha vazıh takip edilebilirliğini sağlamaktadır.

Hicrî dokuzuncu yüzyılda öne çıkan gelişmelerden birisi altıncı yüzyılda yaşamış olan Şemsüleimme Kerderî'den, Ebu Hanife'nin talebesi olan Esed b. Amr döneminde haşişin hükmü ile ilgili bir kıssanın ve sonrasında Mâverâünnehir imamlarının haşişin yenmesinin haramlığı konusundaki icmâlarının aktarılmasıdır. Eserlerde yer bulan bu rivayet, Ebu Hanife ve Süfyan-ı Sevrî'ye nispet edilen görüş gibi metinlerde merkezî bir rol almış Mısır, Şâm ve Anadolu gibi belli coğrafyalarda benc meselesinin kesin bir sonuca bağlanmasında kullanılmıştır.

Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen fetvaya nazaran Kerderî'den nakledilen fetva, Esed b. Amr ve Müzenî ile ilgili olan kısmı tarihî olarak imkânsız gibi gözükse de Hanefî mezhebinin zâhiru'r-rivâye görüşlerine daha uygundur. Zira bencin tüketilmesinin haramlığı üzerine icmâ eden Mâverâünnehir meşâyıhı, bencin toplumda yarattığı fesâda binaen böyle bir hüküm vermektedir. Bu hüküm, gıda maddelerinden elde edilen içeceklerde olduğu gibi örfün değişimi ile açıklanabilmektedir. Nitekim bu içecekler de Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre lehv ve tarab kastedilmeksizin sindirimi kolaylaştırmak, bedeni kuvvetlendirmek gibi mubah amaçlarla tüketilmesi halinde sarhoş etmeyecek kadar tüketilmeleri helâl görülmüştür. Ancak bu içecekler etrafında fâsıkların meclisler kurmaları ve bu içecekleri bir nevi istismar etmeleri hükmün değişimine yol açmıştır. Tabi Hanefî mezhebi içerisinde fetvadaki bu değişimin Mâverâünnehirli âlimler eliyle gerçekleşmesi önemli bir ayrıntıdır. Bir diğer önemli ayrıntı ise kıssadaki meçhul Şâfi'î imamlar ile Hanefî imamlar arasında benc yemenin haramlığı üzerine ittifak edilmiş olunmasıdır. Bu durum Mısır ve Şam aksında bulunan Hanefî ve Şâfi'î ulemanın mesele hakkında ortak bir tutum göstermelerinin vasıtası veya sonucu olduğu söylenebilir.

Eserlerde atıf yapılan bir diğer nakil ise Hanefî ve Şâfi'î mezheplerinin haşişin haramlığı üzerine ittifakını bildiren *el-Mübteğâ*'dan aktarılan nakildir. Kırşehrî'nin eseri *el-Mübteğâ*'dan nakledilen bu fetva, İmam Timurtâşî'den nakledilen fetvanın ikinci kısmıyla neredeyse birebir aynıdır. *el-Mübteğâ*'dan nakledilen bu fetvada, Esed b. Amr ile Müzenî arasında geçenlere yer verilmemiştir. Söz konusu fetva da, İmam Timurtâşî'den nakledilen fetva gibi farklı yazmalarda taranmasına rağmen tarafımızca tespit edilememiştir. Bununla birlikte sonraki eserlerde *el-Mübteğâ*'dan yapılan alıntı sayıları artmaktadır.

Timurtâşî'nin eserinden nakledilen söz konusu fetvayla ilgili önemli bir başka husûs ise Molla Abdülvâcid'in *en-Nukâye* şerhinde mezkûr fetvayı naklettikten sonra düştüğü kayıttır. Molla Abdülvâcid, benc meselesi hakkında böyle uzun nakillerde bulunmasına, kendi zamanında bu meselenin çözümüne dair hissettiği aciliyet ve büyük ihtiyacı sebep olarak gösterir. Hicrî 838 (1434) yılında vefat eden Molla Abdülvâcid'in hayatının büyük bir kısmını Kütahya'da geçirdiği bilinmektedir. Yine Anadolu'da yaşamış ve 840'ta (1426) vefat etmiş olan Kumenâtî de bu meseleye dair

ayrıntılı görüşlere eserinde yer vermiştir. Bu bakımdan Anadolu coğrafyasında da meselenin çözümü kritik bir hâl almış ve bu maddelerin tüketilmesinin haramlığına verilen fetva benimsenmiş gözükmektedir.

Hicrî 921 (1515) yılında vefat eden İbnu'ş-Şıhne'nin *Manzûmetu İbn Vehbân* üzerine kaleme aldığı şerhinde benc meselesine dair aktarılan tüm kavilleri toplaması, Hanefî fukahanın kavillerinin tespiti açısından önemlidir. İbn Vehbân *el-Manzûme*'sinin başında Hanefî mezhebinin mesâilinin tamamına eserinde yer vermeyeceğini belirtmiştir. Şüphesiz İbnu'ş-Şıhne, İbn Vehbân'ın bu tasarrufunun farkındadır ancak benc meselesinin gündemde olduğu ve bu mesele hakkında katı bir tutuma sahip olan İbn Teymiyye ve öğrencileri ile aynı dönemde yaşayan 768 (1367) yılında vefat etmiş ve Dımaşklı olan İbn Vehbân'ın bu meseleyi neden eserine almadığına şaşırdığını belirtmektedir. Ayrıca İbnu'ş-Şıhne Hanefî fakihler tarafından eserlerde benc meselesine yeterince yer verilmediğinden de şikayet etmektedir.

Furû' fıkıh eserlerinde benc meselesi değerlendirilirken doğrudan zikredilmeyen ancak meseleyle bağlantılı bir konu daha vardır. O da haddu şürbi'l-hamr ve haddu's-sükr cezasını gerektiren vasıflardan biri olarak, tüketilen maddeden lezzet alınıp alınılmamasıdır. Sarhoş olan kişiye teklifî meselelerde tahfif, içtiği içkiden lezzet almasından dolayı mümkün değildir.[308] Meseleyle ilintili olarak Kâdîhân ve ondan sonraki fakihlerin bencden sarhoş olana zecr gerekmediğini delillendirmek için "insan tabiatının bence meyletmediğini" ifade etmeleri, tüketilmesi esnasında lezzet alınmaması vasfıyla birlikte düşünülebilir. Yine meseleyle ilintili olarak benc sebebiyle sarhoşluğun fakihlerin bir kısmı tarafından hükmî sarhoşluk olarak nitelendirilmesi de "lezzet almama" vasfının eksikliği ile ilişkilendirilebilir. Zira bencin masiyet amacıyla tüketilmeyip genellikle ilaç olarak tüketiliyor oluşu bencden sarhoşluğun hükmî sarhoşluk olarak değerlendirilmesinde etkilidir. Buradan yola çıkılarak benc gibi

[308] Hatta İmam Muhammed'e göre ikrah altında hamr içirilen kişinin tasarrufları geçerlidir, çünkü kişi ikrah altında hamr içmiş de olsa ondan lezzet almaktadır. Bkz. es-Semerkandî, *Uyûnü'l-mesâil fî furû'i'l-Hanefiyye*, 58. Kudûrî, bilerek ayağını kıran kişinin oturarak namaz kılmasına cevaz verilmesine dair itiraza verdiği cevap "lezzet alma" vasfının anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Kudûrî'nin hasmı, kişinin bilerek kendi ayağını kırmasının bir masiyet olduğunu ancak masiyet olmasına rağmen teklifte tahfife gidildiğini öne sürer. Kudûrî ise bu itirazı "lezzet almama" illetinden dolayı reddeder. Ayağını kıran kişi bundan lezzet almanın aksine acı çeker ancak sarhoşlukta lezzet alma söz konusudur, hatta sarhoş, sarhoşluğu mutluluğun zirvesi zanneder. Bkz. el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, 10: 4931-32.

sarhoş edici bitkilerden keyif alınması durumunda kişinin talakının geçerli olmaması gibi hafifletici imkanlar elinden alınmak durumundadır.

Hicrî on birinci yüzyılın sonuna ulaşmadan evvel, benc meselesi üzerinde Mâverâünnehir, Mısır, Şam ve Anadolu coğrafyalarındaki Hanefî fukaha arasında bir ittifakın hâsıl olduğu görülmektedir. Metinlerde, mezhebin temel görüşünü nakletme temayülü görülmekle birlikte metinlerin şerhlerinde ve nevâzil türü eserlerde benc, haşiş ve afyon gibi maddelerden sarhoşluğun haram olduğu, hatta bunları içenlere yerine göre had cezasının verilmesi gerektiği gibi görüşler dile getirilmiş ve bu görüşler Hanefî fukaha tarafından genel kabule mahzar olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN KEMAL VE EBUSSUUD İLE MUASIRLARI HANEFÎ ULEMANIN AFYON, BENC VE HAŞİŞE DAİR GÖRÜŞLERİ

3.1. İbn Kemal ve Ebussuud Arasındaki Tartışma

Afyon, benc ve haşiş gibi maddeler İbn Kemal'in yaşadığı zamanda yaygın bir şekilde tüketilmektedir. Bu maddelerin hem toplumsal hem de bireysel planda verdiği zararlar da ortadadır.[309] Bu nedenle de pek çok âlim bu uyuşturucu maddelerin

[309] Anadolu'da keyif verici madde tüketiminin yaygınlığı hakkında İbn Battûta (v. 770 / 1368-69), seyahatnamesinde önemli bilgiler vermektedir. İbn Battûta, Alanya halkının sahip oldukları faziletlerin yanında esrar tüketmek gibi bir kötü huyları olduğundan bahseder. *Seyahatname*'sinin bir başka yerinde İbn Battûta, Sinop'ta hüküm süren Pervâneoğulları'nın son hükümdarı olan Gâzi Çelebi'nin (v. 722 / 1322) vefatından sonra Sinop'a gittiğinden bahseder. Halk arasında Gâzi Çelebi ve ondan sonra Süleyman Şâh tarafından yerine atanan vali İbrahim Bey'in esrarı fazlaca tükettiklerinin bilindiğini aktaran İbn Battûta, Anadolu halkının esrar kullanma konusunda dikkatli davranmadıklarını belirtir. Orada bulunduğu süre içerisinde İbn Battûta, bir gün Sinop Cami'sinin önünden geçerken cami önünde peykelerde oturan kumandanları görür. Hizmetli, elinde içi esrar macunu dolaştırmakta ve komutanlar da kaşık kaşık ondan yemektedirler. İbn Battûta, bu durum karşısında hayretini saklayamaz. Bkz. Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî İbn Battûta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 1: 402, 443. Onuncu / on altıncı yüzyılın başlarında Osmanlı topraklarından uyuşturucu madde tüketiminin ne safhada olduğunu göstermek adına kimliği tam olarak bilinmeyen Ali b. Abdulkerim Halife isimli bir zatın tahta geçen Yavuz Sultan Selim'e sunmuş olduğu bir arz bize yardımcı olmaktadır. Ali Halife, o dönemdeki sorunları ve önceki sultanlar tarafından yapılmış olan yanlışlıkları Selim'e işaret etmektedir. Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi 3192'de kayıtlı olan bu arzda, Selim'e edilen şikayetlerden birisi toplumundaki ahlakî yozlaşmadır. İçki, afyon ve esrar kullanımı tüm toplumu sarmıştır. Ali Halife arzda "kadı içer, subaşı içer, bey içer, vezir içer, alim içer, cahil içer, hayvan içer, insan içer, zengin içer, yoksul içer, büyük içer, küçük içer, koca içer, bazı halde muttali olduk ki avret dahi içer" diyerek bir genelleme yapmaktadır. Bu genellemesi içki, afyon ve esrarın hepsine izafe edilebilir. Bkz. Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1969), 25-26; H. Erdem Çıpa, *The Making of Selim: succession, legitimacy, and memory in the early modern Ottoman world.* (Bloomington: Indiana University Press, 2017), 177. On birinci / on yedinci yüzyıl ortalarında kimliği meçhul bir devlet görevlisi tarafından kaleme alınmış ve Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya sunulmuş olan *Kitâbu mesâlihi'l-müslimîn ve menâfi'u'l-mü'minîn* adlı risalenin sekizinci babında kadı, imam ve müezzin taifelerinin afyon müptelalıklarından dem vurulmaktadır. Bkz. Yaşar Yücel, ed., "Kitâbu mesâlihi'l-müslimîn ve menâfi'u'l-mü'minîn", içinde *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 95-96. Halk arasında ve bilhassa sufi-dervişler arasında afyon, benc ve haşiş gibi keyif verici maddeler yaygındır. Bkz. Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire* (London: R. Baldwin, 1774), 120-21, 418-20; Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, "Osmanlı İmparatorluğunda Derviş Grupları, 1450-1550", 81-103; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Elif Kılıç, 5. Baskı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), 237-38; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler : (XIV-XVII. yüzyıllar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 118-32; Marinos Sariyannis, "Law and Morality in Ottoman Society: The Case of Narcotic Substances", içinde *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, ed. Elias Kolovos vd. (İstanbul: The ISIS Press, 2007), 312; Ayrıca on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Osmanlı topraklarında esriklikleriyle tanınan

tüketilmesinin haram olduğunu ancak zaruret sebebiyle kullanılabileceklerini belirtmiştir. Hicrî onuncu yüzyıla kadar Hanefî âlimlerin genelinin bunu yazmış oldukları eserlerde vurguladıkları önceki başlıkta ortaya konmuştur. Bununla birlikte bazı Hanefî âlimler bu maddelerin şarap gibi bizatihi haram olmadıklarını hatta metinlerin genelinde bencin mubah olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Binaenaleyh insanların bir kısmı bu maddeleri tüketmenin mutlak helal olduğunu düşünerek bu maddeleri tüketmişlerdir.

Otman Baba ve Pîrî Baba için bkz. Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufi Çevreler: Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufî Şahsiyetler*, 3. Baskı (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018), 152, 162. Faroqhi, haşhaşın on altıncı yüzyılın başlarında Isparta ve Karahisar çevresinde dikimine başlandığını ve Anadolu'daki bazı kentlerin gelir kalemlerinden birinin berş olduğunu belirtir. Bkz. Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 238. On altıncı yüzyılda İstanbul'da tüketilen uyuşturucular ve kullananlar hakkında seyyahların ifadeleri için bkz. Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul : Kent- Saray- Günlük Yaşam*, 2. Baskı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 174-76. On yedinci yüzyılda yaşamış olan Evliyâ Çelebi, döneminde yaygın olarak tüketilen keyif verici maddeleri şöyle sıralamaktadır: tütün, kahve, çay, bâdyân, kışır, sahlep, mahlep, pivo, med, şarab, şarab-ı nâb, vişne suyu, nar şarabı, hurma şarabı, dut şarabı, karpuz şarabı, koknar şarabı, avşıla şarabı, epsime şarabı, ıslama şarabı, mavuza şarabı, bedevine şarabı, müselles şarabı, misket şarabı, fışfış şarabı, nârdenk şarabı, bozon şarabı, hümül şarabı, rakı, gülefsen, ne horilka, fırna, sudına, poloniyye, hardaliyye, ramazaniyye, imamiyye, boza, talkan, kurut, yazma, kımız, balisıca, tostagansa, elma suyu, bal suyu, mübtecil suyu, arpa suyu, darçın suyu, kibrit suyu, göydürme suyu, afyon, berş, nûşdâr, cevâriş, mukîm, Bayrampaşa habbı, şarabiyye , benglik, kara pehlivan, habb-ı uşşakî, habb-ı rahîkî, habb-ı safâyî, habb-ı cedvâr, habb-ı şifa, şahî, habb-ı ferah, kâkunc macunu, cihan-bahş macunu, dilşâd macunu, kaysun macunu, mesir macunu, felâsife macunu, pirecan macunu ve dilküşâ macunu. Bunlardan hiçbirisini tüketmediğini belirten Evliyâ Çelebi yalnızca dilber dudağı macununu def'-i gam için kimseden habersiz tükettiğini ve babasının da kendisi gibi bu keyfe düşkün olduğunu belirtir. Bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, ed. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, c. 1 (2) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 658-59. Ayrıca keyif verici madde isimleri ve kullananlar hakkında kullanılan lakaplar için bkz. Sariyannis, "Law and Morality in Ottoman Society: The Case of Narcotic Substances", 310-12. Evliyâ Çelebi, İstanbul çarşılarındaki esnafları sayarken "macuncu, ehl-i keyf afyoncu ve ehl-i şevk bengilik esnafları"ndan da bahseder. Evliyâ Çelebi'nin ifadelerine göre macuncular esnafı 200 dükkan ve 500 neferden, afyoncular esnafı 104 dükkan ve 104 neferden ve bengilik esnafı ise 16 dükkan ve 600 neferden müteşekkildir. Dikkat çeken bir diğer husus ise macuncular esnafı ile afyoncular esnafının her ikisinin de pirlerinin Fisagores-i Tevhîdî olmasıdır. Bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1 (2):487, 607-8. Asitaneye yakın bir şehir olarak Bursa'da on altıncı yüzyılın son çeyreğinde içerisinde benc, macun ve berş tüketilen kahvehanelerin kapatılışı için bkz. R. R. Yücer, "Bozahane, Meyhane ve Kahvehane Yasakları", *Uludağ: Bursa Halkevi Dergisi*, sy 28 (1940): 42. Bursa'daki bu nevi kahvehaneler hakkında daha fazla bilgi almak için bkz. Cafer Çiftçi, "Osmanlı'da Kahve ve Bursa Kahvehâneleri", içinde *Bursa Halk Kültürü: Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı*, c. 3 (Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Kültür Sanat Kurulu Yayınları, 2005), 853-70. Uyuşturucu maddelerin tüketimine dair incelikler için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 207-13; Halil İnalcık, *Has-bağçede 'Ayş u Tarab: Nedîmler Şâirler Mutribler*, ed. Emre Yalçın (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 260; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hakk fi ihtiyâri'l-ehakk*, çev. Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabalcı Kitabevi, 2008), 47-48. Konu hakkında giriş düzeyinde bilgi edinmek için bkz. Abdülkadir Erkal, *Osmanlı Toplumunda ve Edebiyatında Afyon ve Esrar* (Ankara: Birleşik Yayınevi, 2016), 11-63. Miladî on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batılı seyyahların kahvehaneler ve uyuşturucu maddeler hakkındaki izlenimleri için bkz. Michot, *L'Opium et le cafe*, 123-97.

İnsanları bencin mutlak helal olduğunu düşünmeye sevk eden bir diğer sebep Hanefîle fukahânın eserlerinde benci mubah maddelere örnek göstermeleri ve bu maddelerden sarhoş olanlara had cezasının gerekmediği görüşleridir olabilir. Bu maddelerden sarhoş olanlara had uygulanıp uygulanmaması konusunda Hanefî âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bazı âlimler, sarhoşa had cezası uygulanması için sarhoş olunan şeyin sıvı olması, genellikle masiyet için tüketiliyor olması gibi şartlar da eklemişlerdir.

Her halükârda kendi devirlerinde bu maddelerin zararları zuhûr etmiş olan âlimler bu maddelerin masiyet amacıyla tüketilmelerinin haram olduğunu, hatta bazıları sarhoş olunmasa bile bunları tüketenlere aynı şarap içen kimse gibi had cezasının gerektiği görüşünü dile getirmişlerdir. Hicrî sekizinci yüzyıldan sonra bu maddelerin tedavi amacı dışında kullanılmasının haram olduğu görüşü genel kabul haline dönüşmüştür. Bununla birlikte Hanefî âlimler, muhtasar metinlerdeki temel mezhep görüşlerinin aktarımına devam etmiş ve yer yer bu görüşlerin tekrar hatırlanmasına vesile olmuşlardır. Bu âlimlerden birisi de İbn Kemal'dir.

Hicrî onuncu yüzyılda Osmanlı merkezinde yaşayan ve şeyhülislam olan İbn Kemal, Hanefî mezhep imamları Ebu Hanife ve Ebu Yusuf ile onların talebesi olan Esed b. Amr'ın benc, haşiş gibi maddelerin bizatihi haram olmadıkları ve mubah oldukları yönündeki görüşlerini diğer birçok Hanefî âlim gibi benimsemektedir. Bununla birlikte fetva düzeyinde âlimler, bu konuya daha ihtiyatlı yaklaşmaktadır. İbn Kemal'in bazı fetvaları bu ihtiyattan azade olup, bu uyuşturucu maddelerin tüketilmelerinin mutlak bir şekilde mubah olduğunu zannettirmektedir. Buna binaen tespit edilebildiği kadarıyla İbn Kemal'in bu fetvaları sebebiyle Osmanlı Hanefî ve bilhassa payitahta yakın çevrede bulunan âlimler arasında birtakım tartışmalar vaki olmuştur.

Uyuşturucu maddelerin hükmü hakkındaki tartışma İbn Kemal'in fetvaları ile başlamakla birlikte hemen akabinde bitmiş değildir. Aksine uzun bir süre Osmanlı âlimlerinin zihinlerini meşgul etmiştir. Âlimlerin bir kısmı bu mesele hakkında müstakil risaleler kaleme almışlardır. Ebussuud ise tartışmaya fetvaları ile müdahil olmuştur. Ebussuud'un fetvalarında doğrudan İbn Kemal'in adını vererek onun vermiş olduğu fetvaları eleştirmesi, her ikisinin de şeyhülislam olması, ikisinin de görüşlerini değerlendirmeye imkân tanıyacak kadar kaynak olması ve kimi âlimlerin eserlerinde

benc meselesini ele alırken taraflar olarak ikisini zikretmesi meselenin iki şeyhülislam üzerinden ele alınmasını mümkün kılmaktadır.

Bu bölümde öncelikle tespit edilen bu tartışmaya sebep olduğu düşünülen İbn Kemal'in fetvaları değerlendirilecek; İbn Kemal'in bu fetvaları diğer eserlerindeki görüşleriyle birlikte değerlendirilerek İbn Kemal'in meseledeki nihaî görüşüne varılamaya çalışılacak; sonrasında Ebussuud'un İbn Kemal'in fetvasına cevaben vermiş olduğu fetvalar ve diğer fetvalarıyla birlikte Ebussuud'un görüşü ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak ise İbn Kemal ve Ebussuud'un hayatlarında eser telif etmiş olması kuvvetle muhtemel olan âlimlerin kaleme aldıkları müstakil eserler ile benc meselesiyle ilgili müstakil eser kaleme almamış âlimlerin meseleyle ilgili görüşleri ele alınacaktır.

3.1.1. İbn Kemal'in Tartışmayı Başlatan Fetvası ve Konuyla İlgili Diğer Fetvaları

İbn Kemal, kariyerine askeriyede başlamış ve daha sonra ilmiyeye katılıp şeyhülislamlığa kadar yükselmiş bir âlimdir. "Müftî-yi sekaleyn" (insanların ve cinlerin müftüsü) lakabı verilmiş olan İbn Kemal, Safeviler'e ve Mısır'a yapılacak seferlerin, para vakıflarının cevazı ve Molla Kâbız ile İsmail Ma'şûkî gibi kimselerin katli gibi dönemin önemli gelişmelerinde görüş belirtmiş, fetvalar vermiştir. İbn Kemal'in vermiş olduğu fetvaların içerisinde afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucu maddelerin hükümleri hakkında fetvalar da vardır.

İbn Kemal, velûd bir müelliftir. Neredeyse ilgilendiği her konuyla ilgili risale/ler kaleme almıştır. Bunun yanında furû fıkıh alanında üç kitap kaleme almıştır. Bunlar; *Islâhu'l-Vikâye*, *Îzâhu'l-Islâh* ve *Mühimmâtu'l-müftî*'dir. *Îzâh* adlı eseri, İbn Kemal'in *el-Vikâye* metnine getirdiği eleştirilerden oluşan *Islâhu'l-Vikâye* adlı eserinin şerhidir ki ikisini birlikte kaleme almıştır. Bu nedenle bu iki eseri bir esermiş gibi değerlendirmek mümkündür. Hem *Îzâhu'l-Islâh* hem de *Mühimmâtu'l-müftî*'de fıkıh kitaplarında Hanefî furû' fıkıh yazım geleneğindeki konu tasnifi benimsenmiştir. Bu nedenle ilgili başlıklar altında her iki eserinde de benc meselesi ile ilgili görüşlerine yer veriyor olması muhtemeldir. Benc meselesi ile ilgili tartışmanın fitilini ateşlemesi hasebiyle öncelikle İbn Kemal'in fetvaları, daha sonra ise diğer eserlerinde konuyla alakalı olan görüşleri işlenecektir.

İlgili fetvaları incelemeye geçmeden önce "benc" kelimesinin Osmanlı çevresinde de yalnızca ban otunu manasına gelmediğini; hatta daha ziyade Hint kenevirine tekabül ettiği belirtilmelidir. Yaklaşık bir asır önce Aynî, bencin Hint keneviri manasında kullanımının insanlar arasında galat-ı meşhur olduğunu belirtmiştir.[310] Osmanlı coğrafyasında muhtemelen on yedinci yüzyılda kaleme alınmış müellifi meçhul bir risalede "bencin âm bir isim olduğu, haşişin ise hâs olduğu" belirtilmektedir.[311] Rosenthal, kendi çalışmasında Osmanlı döneminde Hint keneviri için kullanılan yaklaşık kırk isim arasında benci de saymaktadır. Bu nedenle Osmanlı döneminde incelenen metinlerde bencin sadece ban otunu ifade etmiyor olma ihtimalini akılda tutmak gereklidir.[312]

İbn Kemal'in fetvaları müstakil fetva mecmualarında toplandığı gibi farklı âlimler ve şeyhülislamların fetvaları ile birlikte derlenmiştir. Fetva mecmualarının yanı sıra İbn Kemal'e ait şukkalar da bulunmaktadır.[313] Bunlar, farklı yazma eser kütüphanelerinde, muhtelif kişiler tarafından derlenen çeşitli mecmualar içerisinde dağılmış halde bulunmaktadır. Bu nedenle konuyla ilgili İbn Kemal'in tüm fetvalarına ulaşıldığını iddia etmek mümkün değildir. İbn Kemal'in farklı mecmualar içerisinde bulunan fetvaları zamanla ortaya çıkabilir. Bu nedenle İbn Kemal'in benc meselesine dair fetvaları tespit edilebilenlerle sınırlıdır. İbn Kemal'in benc meselesiyle ilgili olarak kaynaklarda tespit edilen fetvaları şunlardır:

> *Bu mesele beyânında ne buyururlar ki, esrâr helâl midir, harâm mıdır, beyân buyurılub müsâb olasız? el-Cevâb: Esrâr mubâhu'l-asldır, harâm değildir.*[314]
> *Afyonun yemesi helâl midir? Cevap: Helâldir ekli.*[315]
> *Esrârın kalîl ve kesîri keyfiyet için yemek helâl midir? el-Cevâb: Harâmdır.*[316]

[310] Bkz. el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11: 428.
[311] Bkz. "Risâle fi hürmeti'l-benc", 147a.
[312] Bkz. Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 152-74.
[313] Kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat: mes'eleler ve çözümleri (Fetava-yı İbn Kemal)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011), 41-47; Pehlül Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012), 18-20.
[314] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, "Muhyiddin Efendi'nin Hüccet Ecvibesi" (t.y.), 319a, derkenar, Şehid Ali Paşa, 2752, Süleymaniye Kütüphanesi.
[315] İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 85, 220; "Fetâvâ-yı İbn Kemâl" (t.y.), 59a-b, 67b, Nuruosmaniye, 1967, Süleymaniye Kütüphanesi.
[316] İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 85, 220; "Fetâvâ-yı İbn Kemâl", 59a-59b, 67b; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde" (t.y.), 145a, Hacı Mahmut Efendi, 1224, Süleymaniye Kütüphanesi; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde" (t.y.), 10b, Carullah, 971,

Bir kimse esrârı keyfiyyet için yese ve "helâldir" dese şer'an ne lazım olur? el-Cevâb: İstiğfâr lazım olur.[317]

Esrâr helâl midir harâm mıdır beyan oluna? el-Cevâb: Hadd-i sekre varmayınca harâm olmaz.[318] *Hadd-i sekr nedir ne mertebedir beyân oluna? el-Cevâb: Tagyîr vazedip hezeyân söylemek.*[319]

Afyon suyuyla macunlar düzüp dahi eczâ katıp, hap düzüp yeseler ser'an helâl edâ var mı keyfiyyet içinde yeseler? el-Cevâb: Keyfiyyet için yemek helâl değildir.[320]

Esrâra helâl didin eyâ müftî-i devrân! Bi'l-lâh diye bâde-i gülgûna ne dirsin? el-Cevâb: Bâdenin hakkında bir hoş nükte buldum gûş idin, mest olun, teklif sâkıt olsun andan nûş edin.[321]

Sükrü harâm olan me'kûlâtın ve meşrûbâtın sükrü ne mertebedir? el-Cevâb: Halt-ı kelâm mertebesinde sükr harâmdır.[322]

Süleymaniye Kütüphanesi; Bu fetvanın, Veli Yegân tarafından yalnızca kelimelerin yeri değişmiş şekildeki hali için bkz. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ" (t.y.), 157b, Yazma Eserler, 2118, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ" (t.y.), 232a, Yazma Eserler, 1656, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ" (t.y.), 242b, Yazma Eserler, 1271, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; "Fetâvâ-yı Ebussuud" (t.y.), 191a, Yazma Eserler, 178, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi; "Mecmûatu'l-fetâvâ" (t.y.), 282a, Yazma Eserler, 3577, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; "Fetâvâ-yı Ebussuud" (t.y.), 382a, Çelebi Abdullah Efendi, 151, Süleymaniye Kütüphanesi; Düzdağ, bu fetvayı Ebussuud adına kaydetmiştir. Mehmed Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 2. Baskı (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 144-45; Düzenli, bu fetvayı Ebussuud'a nispet etmiştir. Bkz. Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 281.

[317] İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 85; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde" (t.y.), 69a, Darü'l-Mesnevi, 118, Süleymaniye Kütüphanesi.

[318] İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 85, 220; Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 145; "Fetâvâ-yı İbn Kemâl", 67b; "Mecmau'l-fetâvâ" (t.y.), 184b derkenar, Yazma Eserler, 1238, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b.

[319] İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 85, 220; "Fetâvâ-yı İbn Kemâl", 67b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ" (t.y.), 283b, Yazma Eserler, 3407, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

[320] İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 85, 219-20; Ahmet Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018), 648; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 145a; "Fetâvâ-yı İbn Kemâl", 59b; "Keyfiyet için" kısmı eksiktir. "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 11a; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 63a.

[321] Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 145; "Fetâvâ-yı Ebussuud" (t.y.), 181a, Yazma Eserler, 3164, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, "Muhyiddin Efendi'nin Hüccet Ecvibesi", 319a, derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b.

[322] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 181b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283b; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282a; "Mecmau'l-fetâvâ", 184b derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382b.

Nakl: Ebu Yusuf ile İmam Muhammed dedi ki: söylediklerini karıştırır ve kelamının çoğunda saçmalıyor ise o kişi sarhoştur. Fetva da bu kavil üzeredir. Kâdîhân.[323]

Esrârın e'imme-i Hanefîyye katında Şerh-i Nukâye'de: «Müteahhirîn, kalîlinin ve kesîrinin hurmetine fetvâ virdiler. Hilline fetvâ virmek ibtidâ' ve zendekadur» deyu vâki' olan naklin aslı ve tevcîhi nedür? Bu nakil ile âmil olalım mı? Ale't-tafsîl beyân buyurub müsâb olasız. el-Cevâb: Müzahraf kelimâtdur, ehl-i ilm sözi değildür. İmâm Timurtâşî'ye iftirâ etmiş, cehlin ve ta'assubun izhâr etmişdür. Haşîşi bencdür deyu i'tirâf etdükden sonra ol hezeyân sözi dimiş. Bencün ibâhatine tasrîh cemî'-i kütüb-i usûl ve furû'da vardur. Esed bin Amr İmâm-ı A'zam'ın telâmizesindendür ve e'imme-i Hanefiyyenün kibârındandur, esrârın ibâhatine fetvâ virmüşdür, ehl-i İslâmdan olan ana zındîk dimez, meger ki avâmdan ola zındîk ne idügin bilmeye.[324]

Mesele: Zeyd, "Esrâr mutlak helâl olıcak olursa avretim üç talak boş olsun" dese Amr "Mutlaka harâm olıcak olursa avretim boş olsun" dese kangısının avreti boş olur? el-Cevâb: İkisinin de boş olmaz.[325]

Bu fetvaların hiçbirisinde ne yazık ki tarih kaydı bulunmamaktadır. Ancak fetvalarından birinde bulunan "Esrâra helâl didin eyâ müftî-i devrân!" ifadesine dayanarak ve fetvalarının tartışmalara sebep olduğu göz önüne alınarak bu fetvaları şeyhülislamlığı döneminde verdiğini varsaymak mümkündür. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin suçlamalarına bakarak İbn Kemal'in esrârın mutlak olarak mubah olduğu şeklinde yorumlanması mümkün olan fetvalarını 935 yılının Şaban ayından önce verdiği söylenebilir.[326] Bu durumda bu fetvalarını şeyhülislamlığa başlamış olduğu Şaban 932 tarihi ile Şaban 935 tarihi arasında konumlandırmak mümkündür.

---

[323] Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283b; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282a; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382a. Arapça olan naklin aslı şöyledir.
النقل: وقال صاحباه إن أخلط كلامه فصار غالب كلامه الهذيان فهو سكران والفتوى على قولهما قاضي خان.

[324] İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 86, 220; "Fetâvâ-yı İbn Kemâl", 68a; Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, "Muhyiddin Efendi'nin Hüccet Ecvibesi", 319a; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191a.

[325] İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 72; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 8b; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 43a; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 132b; "Fetâvâ-yı İbn Kemâl", 40b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 181b; "Mecmau'l-fetâvâ", 184b derkenar; Bu fetva, Ebussuud'a ait olarak kaydedilmiş. bkz. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 658-59; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 281b.

[326] Bkz. Mehmet Gel, "Kanûnî Devrinde 'Müftî' ile Rumeli Kazaskeri Arasında Bir 'Hüccet-i Şer'iyye' İhtilafı Yahut Kemalpaşazâde-Fenârîzâde Hesaplaşması", *Osmanlı Araştırmaları*, sy 42 (2013): 58.

Tabi ki İbn Kemal, mezkûr uyuşturucu maddeler hakkındaki fetvalarını farklı tarih, zaman ve şartlar altında vermiştir. Ayrıca İbn Kemal'in bu fetvaları hangi münasebetle verdiği ayrıntısı kritiktir. Ne yazık ki bunların ayrıntısı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Osmanlı'daki fetva uygulamasının tamamen şahsî fetvalar vermek yerine bu fetvaların içerisindeki unsurlar objektifleştirilerek genel hükümler ifade eder hale getirildiğini hatırlamakta fayda vardır. Bu durumda İbn Kemal'in bu konudaki fetvalarını ayrı ayrı değerlendirmemiz gerektiği gibi birbirleriyle de ilişkilendirmemiz mümkündür. Zira müftiler, gerçek hayatla fıkıh arasında bağlantı fonksiyonu gören âlimlerdir. Ayrıca şeyhülislam olarak İbn Kemal'in verdiği fetvalar hususi görüşleri olmakla birlikte fikirlerinin siyasi ve ideolojik önem taşıdığı açıktır.[327] İbn Kemal'in değerlendirilecek olan ilk fetvası şudur:

> *Bu mesele beyânında ne buyururlar ki, esrâr helâl midir, harâm mıdır, beyân buyurılub müsâb olasız? el-Cevâb: Esrâr mubâhu'l-asldır, harâm değildir.*

Doğrudan esrârın helâl mi haram mı olduğu sorulan bu istiftâya İbn Kemal, esrârın aslının mubah olduğu cevabını verir. Bu cevap, ilk bakışta esrârın mutlak olarak mubah olduğunu zannettirse de daha öncesinde de görüldüğü üzere Hanefîler'in hem sair eşribe hem de esrâr, benc ve afyona dair temel yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Yani sarhoş eden maddeler içerisinde bizzat haram kılınmış olan yalnız hamrdır. Genel olaraksa domuz eti ve kan bizzat haram yani haramu'l-asldır. Bu meyandaki bir diğer fetvası da şudur: "Afyonun yemesi helâl midir? Cevap: Helâldir ekli." Aynı şekilde haddizatında haram kılınmamış olan bu maddelerin mubah olduklarına

> *Bir kimse esrârı keyfiyyet için yese ve "helâldir" dese şer'an ne lazım olur? Cevap: İstiğfâr lazım olur.*

şeklindeki fetvası da örnek olarak gösterilebilir. Sonuçta nasla kesin olarak haram kılınmamış bir şeyin helâl olduğunu söylemek kişiyi küfre götürmez, ancak günahkâr kılar. Haddâdî'ın bu maddelerin haramlığını, hamrın haramlığı altına yerleştirmesinin

[327] Bkz. Haim Gerber, "Hukuk Sisteminde Fetva", içinde *Osmanlı Hukukunda Fetva*, ed. Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, ve Yunus Uğur, çev. Ali Erken (İstanbul: Klasik, 2018), 260; Şeyhülislam fetvalarının siyasi ve ideolojik önemlerine dair ayrıntılı bir inceleme için bkz. Abdurrahman Atçıl, "The Safavid Threat and Juristic Authority in The Ottoman Empire During The 16th Century", *International Journal of Middle East Studies* 49, sy 2 (2017): 295-314, https://doi.org/10.1017/S002074381700006X.

sebeplerinden biri de buydu.[328] Bununla birlikte İbn Kemal'in ifadelerinin esrarın mubah olduğu manasına geldiği açık bir şekilde görülmektedir.

Hanefî fakihlerin açıkça ifade ettiği üzere mubâhu'l-asl olan bu maddeler lehv ve tarab kastıyla yani keyfiyet için yenmesi halinde haramdırlar. İbn Kemal de bunu açıkça fetvalarında ifade eder:

> *Esrârın kalîl ve kesîri keyfiyet için yemek helâl midir? Cevap: Harâmdır.*
> *Afyon suyuyla macunlar düzüp dahi eczâ katıp, hap düzüp yeseler ser'an helâl edâ var mı keyfiyyet içinde yeseler? Cevap: Keyfiyyet için yemek helâl değildir.*

İbn Kemal'in burada zikredilen ikinci fetvasından ilaç olarak kullanılmak amacıyla üretilmiş olan hapların, amacına uygun kullanılmasında bir beis olmadığı ve yasağın bunların keyfiyet için yenmesiyle ilgili olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin keyfiyet amacıyla kullanılması halinde haram olduklarına dair İbn Kemal sarih fetvalar vermiştir. Bu fetvalarıyla birlikte

> *Esrâr helâl midir harâm mıdır beyan oluna? Cevap: Hadd-i sekre varmayınca harâm olmaz. Hadd-i sekr nedir ne mertebedir beyân oluna? Cevap: Tagyîr vazedip hezeyan söylemek.*

fetvası ele alındığında ilk bakışta bir zıtlık olduğu göze çarpmaktadır. Fetvanın cevabında hadd-i sekrden bahsediliyor olması, bu maddelerin keyfiyet amacıyla tüketilmesi halinde dahi sarhoş olunmadığı sürece tüketilmelerinin haram olmadığını ihsas ettirmektedir. Ancak fetva sorusunda esrârın tüketilmesinin mutlak olarak ifade edilmiş olması, keyfiyet için içilmesi durumunun düşünülmediği manasına gelebilir. Çünkü Hanefî fakihler, eserlerinde bu maddelerden mubah maddeler olarak bahsetmektedirler. Bu bağlamda fetvaya bakan kişi, fıkıh eğitimi almışsa bunu anlayacaktır. Ancak fıkıh eğitimi almamış bir kimsenin bu ayrıntıyı fark etmesi pek mümkün gözükmemektedir. İbn Kemal'in bu meyanda vermiş olduğu şöyle bir fetva vardır:

> *Esrârın e'imme-i Hanefiyye katında Şerh-i Nukâye'de: «Müteahhirîn, kalîlinin ve kesîrinin hurmetine fetvâ virdiler. Hilline fetvâ virmek ibtidâ' ve zendekadur» deyu vâki' olan naklin aslı ve tevcîhi nedür? Bu nakil ile âmil olalım mı? Ale't-tafsîl beyân buyurub*

[328] el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.

müsâb olasız. el-Cevâb: Müzahraf kelimâtdur, ehl-i ilm sözi değildür. İmâm Timurtâşî'ye iftirâ etmiş, cehlin ve ta'assubun izhâr etmişdür. Haşîşi bencdür deyu i'tirâf etdükden sonra ol hezeyân sözi dimiş. Bencün ibâhatine tasrîh cemî'-i kütüb-i usûl ve furû'da vardur. Esed bin Amr İmâm-ı A'zam'ın telâmizesindendür ve e'imme-i Hanefiyyenün kibârındandur, esrârın ibâhatine fetvâ virmüşdür, ehl-i İslâmdan olan ana zındîk dimez, meger ki avâmdan ola zındîk ne idügin bilmeye.

İbn Kemal'e sorulan fetvadaki *Şerh-i Nukâye* adlı eserin Kütahyalı Molla Abdülvâcid'in kaleme almış olduğu *el-İhtiyarât fî şerhi'n-Nukâye* olması kuvvetle muhtemeldir. Fetvada sorulan kısım, *el-İhtiyârât*'ın talak bahsinde Zâhiruddin Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi*`*i's-sağîr* adlı eserinden nakledildiği ifade edilen ve önceki bölümde üzerinde uzunca durulan ifadelerin başından ve sonundan birer cümledir.[329]

Fetvada öncelikle söz konusu naklin aslı ve tevcihinin ne olduğu sorulmaktadır. İbn Kemal ise aktarılan bu cümleleri müzahref yani, aslı olmayan yalan ifade ve ilim ehlinin söyleyebilmesinin mümkün olmadığı bir söz olarak değerlendirmektedir. İmam Timurtâşî'nin eserinden nakledilen bu sözlerin ona iftira olduğunu belirten İbn Kemal, bu naklin İmam Timurtâşî'ye isnadı ile Molla Abdülvacid'in cehaletini ortaya koyduğunu belirtir. Zâhiruddin et-Timurtâşî'ye ait farklı *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr* nüshalarında ilgili nakil tespit edilemediği için İbn Kemal'in bu ifadelerinin kuru bir muhalefet olmadığı düşünülebilir.

Bencin haşiş olduğu açıklamasına karşı çıkmadığı görülen İbn Kemal, bencin mubah olduğuna dair Hanefî usûl ve furû eserlerindeki görüşlere atıfta bulunmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde görüldüğü üzere, hususen metinlerde mezhebin zâhiru'r-rivâye görüşlerinin aktarılması ve bencin mubahlığının bu görüşlerden biri

[329] Naklin tamamı: "Timurtâşî'nin el-Câmi`u's-sağîr'inde şöyle geçer: Şemsüleimme Kerderî'ye bencin helâlliği ve haşiş ile bencin harâmlığı soruldu. Dedi ki: "Ebu Hanife ve ashabından bu konuda bir şey nakledilmemiştir. Çünkü onların zamanında bunların yenmesi zahir değildi aksine mesturdu. Zahir olsa bile ibaha-i asliyye ilkesine göre diğer bitkiler gibi mübah olurdu. Müzenî zamanına kadar bir şey aktarılmadı. Müzenî zamanında yaygınlaştı ve Şafiî mezhebine göre harâmlığı yönünde fetva verdi. Haşişin fesadının ilk zuhuru Irâku'l-acem'de idi ve Müzenî de Bağdad'daydı. Fetvası Esed b. Amr'a ulaştı. O ise mübah olduğu yönünde fetva verdi. Haşişin belası ve fitnesi yaygınlaşınca olan oldu, zararları yaygınlaştı. Bunun üzerine Mâverâünnehir eimmesi hurmetini ihtiyar etti ve İmam Müzenî'nin yenmesinin harâmlığı hakkındaki fetvasına rücu etmekte ittifak ettiler. Bu zamanda iki mezhebin fetvası harâmlığı üzerinedir ki ulemamızdan bazısı bu nedenle 'yenmesi ve tüketilmesi helâldir diyenin zındık ve mübtedi' olduğunu söylemişlerdir. Eimme-i Mâverâünnehir sarhoşta olduğu gibi benc yiyenin talakının zecran vaki olduğuna hükmetmişlerdir. Bu mesele bu şekildedir. Bu şekilde uzatmamın sebebi ise bu meselenin yakınımızda olması ve ona duyulan ihtiyacın şiddetindendir." Molla Abdulvacid b. Muhammed, "el-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye" (t.y.), 103b, İsmihan Sultan, Süleymaniye Kütüphanesi.

olduğu vazıh bir biçimde karşımızda durmaktadır. Bu görüşlerin yanında Esed b. Amr'ın hicrî ikinci yüzyılın sonu ve üçüncü yüzyılın başında mubahlığına dair verdiği fetvanın da nakledilmesi İbn Kemal'in bu kadar açık ve sert ifadelerde bulunmasına imkân vermektedir.

İbn Kemal, mezhep geleneği içerisinde bencin mubahlığına dair görüşler bulunurken, bencin mubah olduğunu söyleyenlerin zındık ve mübtedi oldukları ithamının kabul edilemez olduğunu düşünmektedir. Esed b. Amr'ın zındık olarak ilan edilmesi, dolaylı olarak bencin mubahlığına dair kavillerinin aktarılması nedeniyle Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in de zındık ve mübtedi olarak ilan edilmeleri manasına gelecektir. Tabi ki nakil böyle bir muhtevaya sahip değildir. Çünkü naklin tamamına bakıldığında bencin haramlığı konusunda Şâfi'îler ile ittifak eden Hanefî meşâyıhı imamlardan ve Esed b. Amr'dan sonra yaşamışlardır. Bencin mubah olduğunu iddia edenin zındık ve mübtedi sayılmasının gerekçesi ise kısmen icmâ[330] oluşmuş olan bu meseleye muhalefet etmektir. İmamların ve Esed b. Amr'ın görüşlerinin, meşâyıh arasındaki ittifaka bir muhalefet teşkil ettiğini söylemek ise bir tür konuyu saptırma safsatası olacaktır.

Söz konusu fetvanın ikinci sorusu ise bu nakil ile amel edilip edilmeyeceğidir. İbn Kemal, ilk soruya vermiş olduğu sert cevapla, bu naklin aslı olmadığı için amel edilip edilmemesi sorusuna cevap vermeye ihtiyaç duymamış gibidir. Nitekim fetvanın cevabında bu soruya verilmiş bir cevap yoktur.

İbn Kemal'in tespit edilen fetvaları değerlendirildikten sonra kaleme almış olduğu fıkıh eserleri ve risalelerinin incelenmesi İbn Kemal'in bu mesele hakkındaki görüşünü doğru bir biçimde ortaya koyma konusunda faydalı olacaktır.

3.1.2. İbn Kemal'in Diğer Eserlerindeki Görüşleri

İbn Kemal'in tespit edilmiş üç furû' fıkıh eseri tespit edilmiştir. Bunlar; *Islâhu'l-Vikâye*, *Îzâhu'l-Islâh* ve *Mühimmâtu'l-müftî*'dir. *el-Islâh* ve *el-Îzâh* adlı eserlerini İbn Kemal, dört aydan daha kısa bir sürede 29 Şevval 928 / 21 Eylül 1522 tarihinde Edirne'de tamamlamış ve Kanunî Sultan Süleyman ile sadrazam İbrahim Paşa'ya ithaf

[330] Istılahî anlamdaki icmâ kastedilmemektedir. Hanefi ve Şafiilerin Mâveraünnehir, Horasan, Irak, İran, Mısır gibi coğrafyalarda çoğunluğu oluşturuyor olmalarından dolayı cumhurun ittifakı olarak anlaşılması daha doğru olacaktır.

etmiştir.[331] *Mühimmâtu'l-müftî* adlı eserini ise ne zaman yazdığına dair bir veri bulunmamaktadır. Ancak Mecdi Efendi, tarih vermeksizin İbn Kemal'in fetâvâdan müşkil meseleleri toplayıp adına *Mühimmât* adını verdiğini belirtir.[332] İbn Kemal'in uzun bir şeyhülislamlık tecrübesinden sonra bunu yapmış olması muhtemeldir.

İbn Kemal'in yazmış olduğu risaleler içerisinde benc meselesi ile alakalı risaleler mevcuttur. Bunlar; *Risale fi tabîati'l-afyon*, *Risale fi tabakâti's-sükr* ve *Risale fi beyâni haddi'l-hamr*'dır. Bu risalelerin yazım tarihlerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu risaleler içerisinden afyonun tabiatına ait olan risale, diğer risalelerden farklılaşmaktadır. İçerisinde hiçbir fıkhi hüküm bulundurmayan bir tıp-felsefe risalesi olan bu risalenin ayrıca ele alınması daha sağlıklı olacaktır.

İbn Kemal'in eserlerinin kronolojik olarak ele alınması benc meselesi hakkındaki görüşlerinin değişimi takip açısından daha yerinde olacaktır. Ancak söz konusu eserler içerisinde yalnızca *el-Îzâh*'ın yazım tarihi bilinmekte, risalelerininki bilinmemekte ve *el-Mühimmât*'ınki ise tahmin edilmektedir. Bu durumda önce *el-Îzâh* ile başlanması, söz konusu risaleleri incelendikten sonra *el-Mühimmât*'ın değerlendirilmesi mantıklı gözükmektedir.

3.1.2.1. *el-Îzâh fî şerhi'l-Islâh*

İbn Kemal'in eserin mukaddimesinde belirttiği üzere 928 yılında, henüz şeyhülislam olmazdan önce tamamlanmış olan bu eserde İbn Kemal, *el-Vikâye* metnine dair eleştirilerini sıralamaktadır. Yazıldığı dönemde çokça tartışılmış olan bu eser üzerine, Hacıhasanzâde Mehmed Şah, Hürremzâde Şah Mehmed, Celâlzâde Sâlih, Molla Uzun Bâlî, Gazzâlîzâde Abdurrahman ve Birgivî gibi farklı âlimler tarafından haşiyeler ve talikatlar da kaleme alınmıştır.[333]

İbn Kemal, eserinde benc, haşiş ve afyona dair hiçbir atıfta bulunmamıştır. Yalnızca daha önce Kâkî'nin *Mi'râcu'd-dirâye*'de, Aynî'nin *el-Binâye*'de ve Molla Hüsrev'in *ed-*

[331] Şemsuddîn Ahmed İbn Kemâl, *el-Îzâh fî Şerhi'l-Islâh fi'l-fıkhi'l-Hanefî* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 5-7; Musa Alak, "Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili" (Doktora, Marmara Üniversitesi, 2009), 144, (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

[332] Mehmed Mecdi Efendi, *eş-Şâkâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri: Hadâikü'ş-Şakâik* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 385.

[333] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.), 1: 109; İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002, https://islamansiklopedisi.org.tr/kemalpasazade#5-eserleri.

Dürer ve'l-Gurer'inde aktarmış oldukları Ebu Hafs el-Kebîr'in müsellesin hükmü hakkındaki fetvasına yer vermiştir.[334]

Eserini şeyhülislamlığı öncesinde kaleme almış olan İbn Kemal'in Ebu Hafs el-Kebîr'in müselles hakkındaki fetvası dışında benc meselesiyle doğrudan veya dolaylı hiçbir atıfta bulunmamış olması, eserin yazılış amacıyla ilgili olabilir. Zira İbn Kemal'in *el-Îzâh*'ı kaleme almasının sebebi *el-Vikâye* metnini eleştirmektir. Ayrıca *el-Vikâye*'nin metninde, muhtasar bir metin olması nedeniyle, benc meselesiyle ilgili bir lafız bulunmaması da İbn Kemal'in eserinde benc meselesine yer vermemesinin nedenlerinden birisi olabilir.

3.1.2.2. *Risâletün fi tabakati's-sükr*

İbn Kemal, risalenin başlığından da anlaşılacağı üzere bu risalelesinde, sarhoşluğun ne olduğu ve sarhoşluk çeşitleri üzerinde durmaktadır. Şimdiye kadarki metinlerin büyük bir çoğunluğunda benc meselesinin hükmü konusunda önemli tasniflerden biri olan haram yolla sarhoşluk ve mubah yolla sarhoşluk ayrımını ele almaktadır.

İbn Kemal risalede öncelikle sarhoşluğun tanımını yapar. Tanıma göre sarhoşluk, akla sürûrun galebesi ve bu galebeyi gerektiren maddenin doğrudan kullanımı ile hasıl olan gaflettir.[335] Tanımın ilk kısmına Serahsî'den itibaren muteber fıkıh eserlerinde yer verilmektedir. Ancak tanımın ikinci kısmı olan "bu galebeyi gerektiren maddenin doğrudan kullanımı ile hasıl olan gaflettir" kısmı, İbn Kemal tarafından eklenmiş görünmektedir. İbn Kemal, tanımdaki bu ikinci kısım ile nelerin tanım dışında kaldığına değinir:

> *Böylece tanımdan sürûru gerektirmeyen gaflet çıkmış olur. Aynı afyon, benc ve bunlar dışındakilerin içilmesi gibi. Çünkü bu gaflet, cünûn kabilinden olup sarhoşluk sayılmaz. Ancak ikisinin de hükmü şeriatta bir olduğundan sarhoşluğa ilhak edilmiştir.*[336]

---

[334] Ebu Hafs'ın fetvasının tamamı şöyledir: Müselles hakkında Ebu Hafs el-Kebîr [v. 217/832] şöyle demiştir: "Müselles içmek helal değildir." [Bunun üzerine ona] "Neden Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a muhalefet ediyorsun?" diye soruldu. Ebu Hafs el-Kebîr şöyle cevap verdi: "Çünkü onlar istimrâ için helal demişlerdi. Ancak zamanımızda insanlar fucûr ve telehhî için içiyorlar. [Müsellesin hükmündeki] ihtilaf tekavvî için içilendedir. Telehhî için içilen ittifakla haramdır." İbn Kemâl, *el-Îzâh fî Şerhi'l-Islâh fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, 2: 414; Ayrıca bkz. el-Kâkî, "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye", t.y., 198b; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 11: 438; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2: 87.

[335] Şemsuddîn Ahmed İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, ed. Hamza el-Bekri (İstanbul: Darü'l-Lübâb, 2018), 3: 73.

[336] İbn Kemâl, 3: 73.

İbn Kemal'e göre afyon, benc ve bunlar gibi maddelerin sebep oldukları şey sarhoşluk olarak değerlendirilemez. Çünkü bunlar, insanda sürûr, neşe ve çakırkeyifliğe sebep olmaz. Bunların sebep oldukları gaflet, bir nevi hastalık türünden sayılır.[337] Bunların birlikte ele alınmasının sebebi ise hükümlerinin aynı olmasıdır. İbn Kemal'in tanım üzerine yapmış olduğu yorumlar da daha önceki Hanefî fakihler tarafından dile getirilmiştir. Bir kısım fakihler, bu durumu "insan tabiati ile bunlar arasında teneffür (hoşnutsuzluk, nefret) vardır" diyerek ifade etmişlerdir.[338]

Sarhoşluk türlerini ele alan İbn Kemal, mubah yolla ve haram yolla sarhoşluğun her ikisine de örnekler verir. Bu örnekler literatürde aşina olunan örneklerdir. Tedavi amacıyla benc ve afyon gibi bir ilaç içmek, ikrah-ı mülci altındaki kişinin veya zaruret halindeki kişinin susuzluğunu giderecek kadar hamr içmesi ve Ebu Hanife'nin kavline göre gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden içmek İbn Kemal'in mubah yolla sarhoşluğa verdiği örneklerdir.[339] İbn Kemal'in haram yolla sarhoşluğa verdiği örnekler ise hamr, bâzik, munassaf gibi haram olan tüm içeceklerden hasıl olan sarhoşluktur.[340]

İbn Kemal'e göre mubah yolla sarhoşluk baygınlık hükmündedir. Bu tür sarhoşlukta lehv söz konusu olmadığı için kişinin muhatap kabul edilmemesi gerekir. Lehv söz konusu olmadığı için bir hastalık gibi değerlendirilen bu tür sarhoşluk, kişinin hukuki tasarruflarının geçersiz sayılmasını gerekli kılar.[341] Hemen sonrasında İbn Kemal, mubah yolla sarhoşluğun hem cünun hem de baygınlık hükmünde olduğunu söyler. Bu bir tutarsızlık gibi gözükse de her iki durumda kişinin hukuki tasarruflarının durumu hakkında aynı hükümleri terettüp ettirdiği için aynı kabul edilebilir.

Sarhoşluğun tanımı ve türlerine dair kısa bir risale kaleme almış olan İbn Kemal, risalesinde Hanefî geleneğini olduğu gibi takip ettiğini göstermektedir. Sarhoşluğun

---

[337] Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 172; el-Kâkî, "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye", t.y., 68b; Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ed-Dımaşkî et-Trablusî eş-Şiblî, "el-Yenâbî' fî ma'rifeti'l-usûl ve't-tefârî'" (t.y.), 98a, Âsâru'l-âmme, Hıyâzatu'l-mahtûtât, 22476, Bağdad Mektebetü'l-Evkâfi'l-İlmiyye; Alâuddin Ali Esved, "el-İnâye şerhu'l-Vikâye", t.y., 152b.

[338] Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b; el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 14: 127-28; İbn Ebu'l-İz, *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*, 4: 177-78; er-Rûmî, "Müştemilu'l-ahkâm", 9b; es-Sinâmî, *Nisâbü'l-ihtisâb*, 266.

[339] İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, 3: 73.

[340] İbn Kemâl, 3: 74.

[341] İbn Kemâl, 3: 73.

tanımı üzerine mülahazalarında afyon ve benc gibi maddelerin sebep olduğu gafleti hakiki sarhoşluk saymayan İbn Kemal bunu fetvalarına da yansıtmıştı.

Bu risalesinde İbn Kemal'in esrâr hakkında açıkça bir hükümde bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte İbn Kemal'in fetvalarından birinde "… Haşîşi bencdür deyu i'tirâf etdükden sonra…" şeklindeki ifadesi, Osmanlı döneminde bencden haşişin kastedildiğine dair bir başka örnektir.

3.1.2.3. *Risâletün fi beyani haddi'l-hamr*

İbn Kemal, Kur'an'daki hamr yasağını belirten ayet-i kerimeler ve hamr üzerine risaleler kaleme almıştır.[342] Bu risalelerinin birinde İbn Kemal, risaleyi yazma sebebi olarak Kur'an tefsirleri okunurken emirlerden ve vezirlerden bir kısmının hamrın haram kılınma illeti hakkında müfessir Beyzâvî'nin "hamrın haram kılınma illetleri, haram kılınmazdan da önce mevcuttur; bu nedenle bu illetlendirmenin sıhhatinde kusur vardır" diyerek getirdiği bir itiraz üzerine, oradakilerin akıllarına gelen soru işaretleri olduğunu belirtir.[343] İbn Kemal, risalenin devamında hamrın tedrici olarak haram kılındığı ayet-i kerimeleri tek tek ele alır. Bu ayet-i kerimelerin nüzul sebeplerine, lafızlarının manalarına, lafızlardaki belagat unsurlarına ve son olarak da hükümlerine değinir.

İbn Kemal'in burada ele alınan risalesi ise doğrudan hamr içmek üzerine terettüp eden had cezası ile ilgilidir. İbn Kemal, hamr ile ilgili diğer risalelerine nispetle daha kısa olan bu risalesinde hadd-i hamr ve hadd-i sükrün tanımları, sarhoşluk tanımı, haddi gerektiren sarhoşluk sınırının ne olduğu, hamrın haramlığı, hamr tarifi ve sarhoşun ikrarı meselelerini ele almakta ve son olarak ise bu konular ile ilgili tercihlerde bulunmaktadır.[344]

İbn Kemal, bu risalesinde önceki risalesindeki sarhoşluk tanımından farklı bir tanım yapmaktadır. "Sarhoşluk, insana ârız olan uçucu (mütesâide) buharların dimâğı doldurmasından kaynaklanan bir halettir. Bu haletle kişinin hasen ile kabîhi temyiz

[342] İbn Kemal'in hamr hakkındaki üç risalesi için bkz. Şemsuddîn Ahmed İbn Kemâl, *Resâil-i İbn Kemâl*, ed. Ahmed Cevdet (Dârülhilâfetilaliyye: İkdam Matbaası, 1898), 2: 335-380.
[343] İbn Kemâl, 2: 355.
[344] İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, 3: 79-85.

eden aklı muattal olur."[345] İbn Kemal, bu tanımı Teftazânî'den almaktadır.[346] Daha ziyade felsefî-tıbbî terimlerin kullanıldığı bu tanım ile İbn Kemal'in zikrettiği ilk tanım arasında bir zıtlık bulunmamaktadır. Her iki tanım birbirlerini tamamlamaktadır.

İlk tanıma göre sarhoşluk, "sürurun akle galebe çalması sonucu oluşan gaflettir." İkinci tanımda ise uçucu buharların dimağı doldurması olarak nitelenen durum aslında sürurun nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır. Her iki tanımda da insanın aklını kullanmaktan aciz kaldığı bir durum tavsif edilmektedir.[347]

İbn Kemal'in risalesinde ele aldığı ihtilaflı konular Hanefî fakihler arasında uzun süren bir tartışmanın parçasıdır. İbn Kemal'in Hanefî mezhebi içerisindeki bu ihtilaflı meselelere dair tercihleri ayrı bir araştırmanın konusu olarak incelenmelidir. Ancak bu risalesinin sonunda ifade etmiş olduğu bir cümle dikkat çekmektedir.

İbn Kemal, Molla Hüsrev'in *ed-Dürer ve'l-Gurer*'de sarhoşluğun mubah yolla da hasıl olacağını açıkça belirttiğini söyler. Buna örnek olarak da ilaçlar ve gıdalardan hasıl olan sarhoşluğu verir. İbn Kemal, risalesini şöyle bitirir: "benc ve benzerlerinin bu küllî [kaidenin]nin altına girdiğine şüphe yoktur."[348] İbn Kemal son ifadesiyle, kendisine gelen bir itiraza cevap verir gibi gözükmektedir. Bu itiraz, Şâfi'îler'in "çoğu sarhoş edenin azı da haramdır" ifadesine cevap olarak getirildiği de düşünülebilir. Ancak İbn Kemal, risale içerisinde Hanefî ve Şâfi'î mezheplerinin görüşlerini mukayese etmekten ziyade Hanefî mezhebi içerisindeki ihtilafları çözmeye çalışmaktadır. Bu nedenle son ifadesinin Şâfi'îler'in kavline cevap olmasından ziyade, fetvalarına getirilen eleştirilere bir yanıt olması daha muhtemeldir.

3.1.2.4. *Mühimmâtu'l-müftî / Mühimmâtu'l-furû' fî mezhebi'l-Hanefiyye*

el-Mühimmât eseri İbn Kemal'in fetvalar içerisinden problemli konularda seçmeler yaptığı ve yerine göre açıklamalar eklediği bir eserdir. İbn Kemal bu eserinde benc meselesini diğer eserlerinden ve fetvalarından radikal bir biçimde farkı olarak ele alır

[345] İbn Kemâl, 3: 79.
[346] et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 2: 391.
[347] Hanefî fakihler arasında sarhoşluk tanımında bir ihtilaf yaşandığı bilinmektedir. İmamların tanımları, tanımdan ziyade birer tasvir olması veya sarhoşluğun emarelerini içermesi dolayısıyla eleştirilmektedir. Bkz. İbrahim Kafi Dönmez, "Sarhoşluk", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009).
[348] İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, 3: 84. İbn Kemal, şüphe olmadığını şöyle ifade eder: لا خَفاءَ

ve bu eserinde söz konusu maddelerin haramlığı hakkında uzun açıklamalar yapar. İbn Kemal'in yapmış olduğu uzun yorumlar ve fetvalarındaki üsluba uymayan bu açıklamalar eserin, esrâr hakkındaki fetvalarının tartışmaya yol açmasından sonra yazdığı kanaatini güçlendirmektedir.

İbn Kemal, bu eserinde üç farklı yerde benc meselesine değinmektedir. Bu bölümler; talak bahsi, hadlerden sonra açmış olduğu müşterek mesele faslı ve eşribe bahsidir. Benc meselesinin Hanefî fakihler tarafından ele alındığı bölümler göz önüne alındığında talak ve eşribe bahisleri tanıdık gelmektedir. İbn Kemal'in benc meselesini ele aldığı ikinci bölüm de hadlerden sonra açtığı, "hudûd, cinâyet ve daman arasında ortak olan meseleler" hakkında bir fasıldır. Bu bölümde bence yer verilmesi, faslın haddü'ş-şürb ile bağlantısı nedeniyle alışılmadık değildir.

İbn Kemal, talak bahsinde öncelikle Ebu'l-Leys'e atıfla benc içen kişinin talakının geçersiz olduğunu belirtir.[349] Devamında İbn Kemal, Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen bilerek benc içen kişinin talakının geçerli olduğu şeklindeki kavlini nakleder. Akabinde Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in ayrım olmaksızın benc içenin talakının geçerli olmayacağı görüşünü ekler ve sahih olan görüşün bu olduğunu belirtir.[350] Böylece İbn Kemal, talak bahsinde Kâdîhân'ın görüşünü tercih ederek benc içerek sarhoş olan kişinin talakının geçersiz olduğu yönünde sonuca varmıştır.

İbn Kemal'in benc meselesini ele aldığı ikinci bahis "daman, cinâyât ve hudûd bahisleri arasında müşterek mesail" bahsidir. Bir cümleyle benc meselesine değinen İbn Kemal, haşiş için ta'zîr cezası olduğunu, esah kavle göre cumhurun ta'zîr üzerine birleştiğini ancak ta'zîrin keyfiyeti konusunda ihtilaf ettiklerini belirtir.[351] Meseleye ilgili *el-Emâlî*'ye atıfta bulunur ancak bu eserin müellifi tespit edilememiştir. Bununla birlikte meselenin, ilk olarak Kırşehrî, Molla Abdulvâcid, Kumenâtî ve daha sonra İbnü'l-Hümâm ve İbnu'ş-Şıhne'nin ifade ettiği iki mezhebin fetvalarının haşişin haramlığı üzere birleştiği ve yiyen ile satana ta'zîr cezası verilmesi yönünde fetva verdiklerine atıf olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Alauddin Trablusî'nin haşiş yiyene hâkimin

[349] Şemsuddîn Ahmed İbn Kemâl, *Mühimmâtu'l-müftî fi furû'i'l-Hanefiyye* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2019), 1: 310; Ayrıca bkz. el-Mergînânî, *Muhtârâtü'n-nevâzil*, 274.

[350] İbn Kemâl, *Mühimmâtu'l-müftî fi furû'i'l-Hanefiyye*, 1: 310; Ayrıca bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 93.

[351] İbn Kemâl, *Mühimmâtu'l-müftî fi furû'i'l-Hanefiyye*, 2: 186.

içtihadına göre belirli bir ta'zîr cezası uygulanması[352] ile Haddâdî'nin benc, afyon ve haşişin yenmesinin haramlığının hamrın haramlığı altında olup ta'zîr uygulanması gerektiği görüşlerini de akla getirir.[353]

Müellifin benc meselesine temas ettiği son bölüm olan eşribe bahsinde, müellif önceki bölümlere nispeten daha geniş ve tafsilatlı açıklamalarda bulunmuştur. İbn Kemal öncelikle benc ile ilgili hadis-i şerifleri sıralar. Bu hadis-i şerifleri iki grup şeklinde tefsir kitaplarından nakleder.

> *Sığnakî dedi ki: Hocam Hafizu'l-mille ve'd-din el-Buharî'nin[354] hattıyla Şerhu kitabi't-Te'vilat'ında[355] sikâttan [güvenilir ravilerden] muttasıl bir hadis-i şerif gördüm. Hz. Peygamber buyurdu ki: "Kim ki bencden bir lokma yerse, ömrü uzun olmaz. O kişi, melekler tarafından lanetlenir. Üzerinde yürüdüğü arz da ona lanet eder." Allah'ın Rasûlü doğruyu söyledi.[356]*
>
> *Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kıyamet gününde ümmetimin çoğunun helaki, yeşil ottan (el-haşîşu'l-ahdar) olacak."[357]*
>
> *Bir gün Rasûlullâh, Ebu Bekr ile Beni Neccâr'ın bahçesine girdi. Kınnab ağacını gördü ve başını salladı. Ebu Bekr "neden başını salladın ya Rasûlullâh?" diye sordu. Hz. Peygamber dedi ki: "İşte bu ağaç yüzünden ümmetim dalalete düşecek. Allah'ın laneti hem bu ağacın hem de ondan yiyenin üzerinedir."[358]*
>
> *Hz. Peygamber şöyle dedi: "Kim ki bir lokma benc yer o kişi fâsık olur. Tövbe edene kadar da dünyadan imanlı olarak ayrılamaz! Onunla tokalaşmayın ve kucaklaşmayın! Ben ondan beriyim, o da benden beridirler."[359]*

---

[352] et-Trablusî, *Muinü'l-hükkam fima yetereddedu beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm*, 185.

[353] el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.

[354] Ebu'l-Fadl Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî, 615 yılında Buhârâ'da doğmuştur. Şemsüleimme Muhammed b. Abdussettâr el-Kerderî'den fıkıh öğrenmiştir. El-Buhârî 693 yılında vefat etmiştir. Hayatı için bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 3: 337.

[355] İmam Maturidî'nin tefsiri olan *Te'vîlâtu'l-Kurân*'ın şerhi olması muhtemel. Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandî'nin (v. 539 / 1144) *Şerhu Te'vîlâti'l-Mâturîdî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 176) adlı eserinde ilgili rivayetlerin hiçbirisine rastlanmamıştır.

[356] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

من أكل لقمة من البنج لا يطول عمره وهو ملعون على لسان الملائكة ويمشي على الأرض والأرض تلعنه

[357] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

أكثر هلاك أمتي يوم القيامة من الحشيش الأخضر

Aynı hadis Bedrî tarafından nakledilmiştir. Ancak Bedrî, hadisi zikrettikten sonra haşişin hicrî altıncı yüzyıl sonu, yedinci yüzyıl başında Moğollar'la birlikte ilk defa ortaya çıktığını belirterek sanki bu hadisleri sıhhatli bulmadığına işaret etmiştir. Bkz. el-Bedrî, Râhatü'l-ervâh fi'l-haşîş ve'r-râh, 71.

[358]Hadisin Arapça aslı şöyledir:

من هذه الشجرة تضل بها أمتي لعن الله عليها وعلى آكلها

[359]Hadisin Arapça aslı şöyledir:

من أكل لقمة من البنج قبّح وجهه ولا يخرج من الدنيا مع الإيمان إلا أن يتوب فلا يصافحوهم ولا تعانقهم وهم مني برئ وأنا منهم برئ

Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edildi: "Hind memleketlerinde bir ağaç belirecek. Akılları ve dini birlikte zail edecek, şeytani hikmetin varisi olacaktır. İşte o ağaç haşiş değil de benc değil de nedir?! Kim ki ondan yerse ve yemeğe devam ettiği hal üzere ölürse tövbe etmemişse Müslüman olarak ölmemesine ramak kalmıştır."[360]
Hz. Peygamber dedi ki: "Kim benc yer ve bu hal üzere ölürse annesiyle yetmiş kere zina etmiş gibi olur."[361]
Me'âlimu't-tenzîl'de[362] *Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kim benc yer ve tövbe etmeden ölürse iki kaşı arasında 'Bu ebedi lanetlidir' yazılır."*[363]

İbn Kemal, hadis-i şeriflerden oluşan bu uzun alıntıdan sonra bencden kastın yeşil ot yani kınnab olduğunu belirtir. İbn Kemal'in serdettiği bu hadis-i şeriflerin sıhhatleri bir yana konacak olursa, bu hadis-i şeriflerde bencin aynı riba yiyene, hırsızlık yapana, dövme yaptırana, hammaddesinden şarap yapmak maksadıyla suyunu sıkana ve sıktırana, içene ve sâkilik yapana, taşıyana ve taşıtana, satana ve satın alana, bağışlayana, bunun parasını yiyene lanet edildiği gibi benc yiyene de lanet edildiği görülür. Bu önceki Hanefî âlimlerin ne eserlerinde ne de görüşlerinde şimdiye kadar görülmedik bir şeydir.

Daha sonra İmam Timurtaşî'nin *el-Câmi'u's-sağîr* şerhinden naklen İmam Kerderî'ye haşişin hükmünün sorulduğunu ve onun da "iki mezhebin fetvasının haşişin haramlığı üzerine olduğunu; [Hanefî] ulemanın haşiş yemenin helâl olduğunu söyleyen

---

[360]Hadisin Arapça aslı şöyledir:
ستظهر ببلاد الهند شجرة تذهب بالعقول والدين جميعا تورث الحكمة الشيطانية ألا وهي الحشيش وألا هي البنج، ألا فمن أكلها فمات على أكلها يوشك أن لا يموت مسلما إلا أن يتوب

[361]Hadisin Arapça aslı şöyledir:
من أكل البنج ومات على هذا فكانما زنى بأمه سبعين مرة
Benzer hadisler Mîr Gıyâsüddîn Mansûr b. Mîr Sadriddîn Muhammed ed-Deştekî eş-Şîrâzî (ö. 949/1542) tarafından kendi hocasından, hocası da Ehl-i Beyt'ten meçhul olarak naklen aktarılır. Ayrıca Mir Gıyâseddin Mansûr benc meselesini de içeren "Zikrâ" adında bir eser kaleme almıştır. Ancak eserin ne yazma ne de matbu nüshasına ulaşılamadı. Diğer kaynaklar ise Mir Gıyâseddin Mansûr tarafından nakledilen hadisleri aynen aktarmaktadır. Bkz. Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Mûsevî el-Hânsârî, *Ravzatü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât* (Tahran-Kum: Mektebetu İsmailiyyan, 1390), 7: 188-90; Alî b. İsmâîl en-Nemâzî eş-Şahrûdî, *Müstedreku Sefîneti'l-bihâr* (Tahran: Kısmü'd-Dirasati'l-İslamiyye fi Müesseseti'l-Ba'se, 1363), 1: 427; Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, 1991, 17: 85-86; Muhammedi er-Reyyi Şehri, *Mizânu'l-hikme* (Kum: Mektebetü'l-A'lami'l-İslâmî, 1982), 3: 970.

[362] Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) meşhur eseri *Me'âlimu't-tenzîl*'de bu rivayetlerin hiçbirisine rastlanmamıştır.

[363]Hadisin Arapça aslı şöyledir:
من أكل البنج ومات ولم يتب يكتب بين عينيه ملعون ابدا .
Hadislerin tamamı için bkz. İbn Kemâl, *Mühimmâtu'l-müftî fi furû'i'l-Hanefiyye*, 2: 353-354.

kimsenin zındık, mübtedi ve fasık olduğunu söylediklerini ve haşiş yiyenin talakının aynı sarhoşun talakı gibi zecran geçerli sayılacağını" belirtir.[364]

Devamında yine Timurtaşî'nin aynı eserinden Sığnakî'nin hocası olan Hafizu'l-mille ve'd-dîn'in ağzından İmam Kerderî'nin haşişin hükmü hakkındaki fetvasına yer verir.[365] Böylece aynı fetvayı tekrarlamış olur. İbn Kemal'in aynı meseleyi tekrar etme sebebi anlaşılır değildir. Zira ilk naklinde farklı bir kaynaktan da bahsetmemektedir. Bu eserinde iki kere yer vermiş olduğu İmam Kerderî'nin fetvasını, İbn Kemal'in kendi fetvalarında reddettiği unutulmamalıdır. İmam Kerderî'nin fetvasının Molla Abdülvâcid tarafından İmam Timurtâşî'ye atılmış bir iftira olarak niteleyen İbn Kemal, kendisiyle çelişir gözükmektedir.

el-Mühimmât'ın eşribe bahsinde yapmış olduğu açıklamalar göze alındığında İbn Kemal'in haşişin helâlliğini savunuyor olmasının imkânı yokmuş gibi görünmektedir. İbn Kemal, haşişin haramlığını ve mezheplerin bunun üzerine ittifak ettiklerini açık bir biçimde ifade eder. Yukarıda değinildiği gibi kendisinden önceki bazı âlimlerin bu konudaki görüşlerini göz önüne aldığına şüphe yoktur. Hatta İbn Kemal, bunu kanıtlamak için hadis-i şeriflere başvurur. Ancak İbn Kemal'in yer vermiş olduğu hadisler, muteber hadis eserlerinde tespit edilememiştir.

İbn Kemal'in hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı tahmin edilen eserinde bu konuda önceki fetvalarından daha sert bir biçimde benc, afyon ve haşişin haramlığını savunuyor oluşu, vermiş olduğu fetvalardan ötürü tepkiler almasıyla alakalı olsa gerektir.

3.1.2.5. *Risale fi beyani tabiati'l-afyon*

İbn Kemal, afyonun tabiatı üzerine bir tıp-felsefe risalesi kaleme almıştır. Bu risale içerisinde fıkhî hiçbir hükme atıfta bulunulmamaktadır. İbn Kemal, bu risalesinde mütekellimler ile tabipler arasında afyonun aslî tabiatının ne olduğuna dair süregelen tartışmaya müdahil olmaktadır. Söz konusu tartışmanın temelinde ise bazı tatların bi'l-araz etkide bulunmalarının mütekellimlerin tatların birer *fâil* ve *kâbil*den

[364] İbn Kemâl, 3: 354.
[365] İbn Kemâl, 3: 354-355.

meydana geldiğine dair görüşlerini çürütüp çürütmeyeceği meselesi vardır. Afyon ise meselenin kendisi üzerinden işlendiği bir örnektir.[366]

Fakihler, yeni karşılaştıkları şeyler hakkında hüküm verirken bu şeylerin sahip oldukları özellikleri, ne amaçla kullanıldıkları, beden üzerinde ne tür tesirleri olduğu, daha önce hükmü verilmiş bir şeye kıyas edilip edilemeyeceği gibi hususiyetleri de dikkate almaktadırlar.

Kahve, on altıncı yüzyılın başlarında ilk defa Mekke'de yaygınlaşmaya başladığında Mekke muhtesibi olan Hayır Bey, meseleyi kâdılkudât, kadılar ve âlimlerden oluşan bir kurula tevdi eder. Kurul kahve konusunda, kahvenin üretildiği bün bitkisi[367] hakkında aslî mubahlık ilkesinin geçerli olduğunu ancak bu maddeden dolayı insan aklına veya bedenine bir zarar gelmesi, sarhoşluk, çakırkeyiflik vermesi halinde ise haram olacağını; bu nedenle de meselede yetkili merciin hekimler olduğunu belirtirler. Bunun üzerine Hayır Bey, iki kardeş hekimi çağırtır ve onlara kahvenin yapıldığı bün bitkisini sorar. Kardeşler, bün bitkisinin mutedil insan bedenini ifsat eden bârid-yâbis (soğuk ve kuru) tabiatlı bitki olduğunu belirtirler ve zararlarından bahsederler. Bunun üzerine kurul, kahvenin haramlığı hakkında görüş belirtir.[368]

Bu kıssanın burada zikredilmesinin sebebi, kahve meselesinin benc meselesi ile arasında var olan ortaklıktır. Girişte bahsedildiği üzere hem benc hem de afyon soğuk tabiata sahiptirler. Klasik tıp bilgisine göre soğuk tabiata sahip bitkiler fazla tüketilmeleri halinde ruhun hareketini engeller ve zamanla insanın ölümüne sebep olur. Afyon ve bencin iki dirhemden fazla tüketilmesinin öldürücü olması böyle açıklanabilir.[369] İbn Kemal yazmış olduğu risalede afyonun tabiatının aslında soğuk değil, sıcak olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.

İbn Kemal'in afyonun tabiatına dair kaleme almış olduğu bu risale, Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinde afyonun tabiatına dair getirdiği açıklamanın savunusunu yapar gibi gözükmektedir. Risalenin sonundaki ifadeleri de bu iddiayı kuvvetlendirir niteliktedir. İbn Kemal'in bu risale ile afyonun fıkhî hükmüne dair

[366] el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2: 364-67.

[367] Kahve ağacının Arapça ismidir. Kahve hakkında bilgi için bkz. İdris Bostan, "Kahve", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2001, https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve.

[368] Şükrü Özen, "Sağlık Konularında Dinî Hükmün Belirlenmesinde Fakih-Hekim Dayanışması: Kahve Örneği", *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı / Proceedings of the 38th International Congress on the History of Medicine* II (2005): 703-4.

[369] Tez içinde bkz. s. 10-16.

doğrudan bir etkide bulunmak gibi bir amacı olduğu iddiası zayıf bir iddiadır. Ancak İbn Kemal'in risalesinde varmış olduğu sonuca binaen, afyonun hükmüne dair dolaylı bir değişimin mümkün olduğu farzedilebilir. Ayrıca İbn Kemal'e ait olan bu risalenin muhtevasına muttali olunmadan, bu risalenin afyonun haramlığına dair bir risale olduğu gibi yorumlar yapılmaktadır. İbn Kemal'in risalesi burada incelenerek risalenin muhtevası ortaya konmuş olacak ve afyonun fıkhî hükmüne dair bu risalede yazanların herhangi bir etkisinin olup olmadığı araştırılacaktır.

İbn Kemal, risalesine savunacağı tezin öncüllerini oluşturmak adına dokuz temel tattan bahsederek başlar. Bunlar sırasıyla; Murâre (acılık), Harâfe (keskinlik), Humûda (ekşilik), Mulûha (tuzluluk), Ufûsa (kekrelik), Kabz (burukluk), Halâve (tatlılık), Dusûme (yağlılık) ve Tefâhe'dir (yavanlık).[370]

İbn Kemal, daha sonra sıralamış olduğu her bir tadın özelliklerinden bahseder. Dönemin kabul edilen fizik bilgisine göre tatların fâil ve kâbil denen nitelikleri vardır. Tatların fâili sıcaklık (harâret), soğukluk (burûdet) ve bunların arasındaki bir nitelik olmalıdır. Tatların kâbilleri ise letafet, kesâfet ve bunlar arasındaki bir nitelik olacaktır. Basît tatlar da bu özelliklerin birbirleri ile olan kombinasyonlarından neşet etmiştir (3x3=9).[371] Bu basît tatların birbirleriyle sonsuz oranda kombinasyonlarından da mürekkep tatlar neşet etmektedir.

İbn Kemal, hangi tatların hangi özelliklere sahip olduklarını sıralar. Bunlar şu şekildedir:[372]

Adı	**Fâil**	**Kâbil**
Murâre (مرارة)	hâr	kesîf
Harâfe (حرافة)	hâr	latîf
Humûda (حموضة)	hâr	mutedil
Mulûha (ملوحة)	bârid	kesîf
Ufûsa (عفوصة)	bârid	latîf
Kabz (قبض)	bârid	mutedil

[370] İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, 3: 91.

[371] Cürcânî'nin, Îcî'nin basit tatları 9 ile sınırlamasına itiraz ettiğini belirtmek gerekir. Ona göre fâil ve kâbil niteliklerindeki üçüncü kısım olan iki taraf arasındaki oluşluk, sınırsız imkana sahiptir. Aynı 0 ile 1 arasında sonsuz sayıda sayı olması gibi. Bkz. el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2: 352-354.

[372] İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, 3: 92.

Halâve (حلاوة)	mutedil	kesîf
Dusûme (دسومة)	mutedil	latîf
Tefâhe (تفاهة)	mutedil	mutedil

Tablo 2 İbn Kemal'e göre basit tatların nitelikleri

İbn Kemal'in sıralamış olduğunu niteliklerin, Cürcânî tarafından Şerhu'l-Mevâkıf'ta açıklanan niteliklerden farklı olduğunu belirtmek gerekir. [373] Ancak bu farklılık, İbn Kemal'in argümanını üzerine oturttuğu murâre ve tefâhe tatları hakkında olmadığı için, İbn Kemal'in argümanını zedelememektedir.

İbn Kemal, basit tatların niteliklerini sıraladıktan sonra tefâhenin anlamı hakkındaki bir ihtilafa temas eder. İbn Kemal'in bu ihtilafa temas etmesinin sebebi ise filozofların "tatların mizaca tâbi olduklarında ittifak ettiklerini" belirtmektir. Çünkü tefâhe için verilen ilk mana "mizaca sahip olmayan cesetler gibi tadın olmaması"dır. Bunun karşısındaki ikinci mana "cismin tadının hissedilemiyor olmasıdır." Bu ikinci manayı kanıtlamak için hindiba örneğini veren İbn Kemal, hindibanın tadının murâre ve tefâheden mürekkep olduğunu ve bir tadının olduğunu belirtir. Böylece tefâhenin ikinci manasını tercih etmiş olur.[374] Cürcânî de şerhinde tefâhenin ikinci manasının tercihi için aynı örneği getirir.[375]

Bu öncüllerden sonra İbn Kemal, afyonun tabiatının aslında bârid değil, hâr olduğunu kanıtlamak için toplamda dört delil sıralar. İlk delil, afyonun son derece acı olmasıdır. Yukarıda gösterildiği üzere acılığın fâili sıcaktır. Afyonun soğuk olduğunu iddia etmek, bunu inkâr etmek manasına gelecektir.

Afyonun soğuk tabiatlı olmadığının ikinci delili, afyonun onu yiyen kişiye ferah / mutluluk vermesidir. Bu ise tecrübeyle sabittir. Ferahın akabinde ruhun inbisât ile dışarıya hareketi vardır. Afyon soğuk olsaydı onu yiyenin bayılması gerekirdi. Çünkü soğukluk ruhu kabzeder.

Üçüncü delil, tecrübeyle sabit olduğu üzere afyonun onu yiyene evvel emirde kuvvetli bir harâret vermesidir. Afyonun harareti arazla sabit olsaydı böyle olmazdı. Çünkü zât ile sâbit olan zarurî bir biçimde araz ile sabit olana mukaddemdir.[376]

[373] el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2: 352-364.
[374] İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, 3: 92-93.
[375] el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2: 362-363.
[376] İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, 3: 93; Ayrıca bkz. el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2: 364-367.

İbn Kemal, bu delili açıklama ihtiyacı duyar ve der ki: "Cahil hekimlerin bazıları, afyonun verdiği ferah kaybolduktan sonra kuvvetli bir soğukluğa sebep olmasına dayanarak afyonun tabiatının soğuk olduğunu iddia etmişlerdir ki bu onların zât ile sabit olanla araz ile sabit olan arasında ayrım yapamamalarından kaynaklanan fâsid bir zandır."[377]

İbn Kemal, soğukluk ve sıcaklığın ruh üzerindeki tesirleri üzerinde açıklamalar yaptıktan sonra afyonun soğuk tabiatlı olduğuna dair hekimlere göre sarih hükmün varid olduğu şeklindeki itirazı cevaplar. Buna İbn Kemal'in cevabı, hekimlerin afyonun hakikatine bakmayıp, onun hazmedilmesinden sonra hasıl olan burûdete ve beden üzerindeki tesirine bakarak hüküm verdikleridir. İbn Kemal, bu iki hüküm arasında tenâkuz olmadığını da belirtir. Zira filozofların görüşleri, eşyaların nefislerindeki hakikatler ile sınırlıdır.[378]

Afyonun tabiatının soğuk olmayışının son ve dördüncü delili, afyon yemeye alışan kimselerin afyon yemeyi tamamen bıraktıktan sonra ölmesidir. Çünkü afyon, tabiatındaki harâret ve ısıtıcılık (teshîn) ile ruhun cevherini noksanlaştırır ve nefyeder. Zamanla afyonun harâreti, ruhun makamına kaim olur. Afyonun yenmesi terk edilince de soğukluk bedeni ele geçirir ve kişi ölür. İbn Kemal, bu durumun eşyaların tabiatını bilen kişiler gözünde zahir olduğunu belirtmekten de geri durmaz.[379]

İbn Kemal, risalesinin sonunda müteahhir hekimlerden bazısının/bazılarının afyonun tadını inkâr ettikleri ve bu konuda akıllara durgunluk veren uzun açıklamalar yaptıklarını ifade ederek risalesini bitirir. [380]

İbn Kemal'in tartıştığı mesele, kelamcılar ile hekimler arasında daha önceden tartışılmakta olan ve İbn Kemal'in zamanında da canlı olan bir mesele gibi gözükmektedir.[381] İbn Kemal de bu tartışmanın bir parçası olarak kelamcıların görüşlerini savunmaktadır. Bununla birlikte İbn Kemal'in risalede kelamcılar ile hekimler arasında bir uzlaşma sağlama gayesi olduğu söylenebilir.

---

[377] İbn Kemâl, *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*, 3: 94.
[378] İbn Kemâl, 3: 94.
[379] İbn Kemâl, 3: 95.
[380] İbn Kemâl, 3: 95.
[381] Aynı tartışmayı sürdüren isimsiz bir risale için bkz. "Risâle fi'l-afyon" (t.y.), 24b-27a, Esad Efendi, 1826, Süleymaniye Kütüphanesi; Müteahhir bir hekimin görüşleri için bkz. Ebu'l-Hasan Alâuddîn Ali b. Ebi'l-Hazm İbnü'n-Nefîs, *eş-Şâmil fi's-sınâ'ati't-tıbbiyye: el-edviyye ve'l-agziye*, ed. Yusuf Zeydân (Abudabi: el-Mecmaü's-Sekafî, 2000).

Sonuç olarak İbn Kemal'in üzerinde durulan bu risalesi, afyonun fıkhî hükmüne dair herhangi bir etkide bulunmamaktır. Afyonun tabiatının zâtî olarak hâr olması, hekimlerin de tespit ettiği gibi onun insanın mizacını bozan ve yavaş ölüme götüren bir madde olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. İbn Kemal de bunun farkındadır ve risalesinde bunu belirtmektedir.

3.1.3. Ebussuud'un İbn Kemal'in Fetvasına Cevabı

Osmanlı döneminin en meşhur iki şeyhülislamından biri olan Ebussuud Efendi, şeyhülislamlık makamında en uzun süre kalmış âlimdir. Neredeyse yirmi dokuz yıl şeyhülislamlık ve altmış yıl kadar ilmiye ile devlet teşkilatında görev yapmış olan Ebussuud, dönemine ve sonrasına şekil veren etkilere vesile olmuştur. Arazi hukukunun problemlerine getirmiş olduğu çözümler, ilmiye teşkilatının teşkilat yapısını güçlendirmesi ve kaza sistemini iyileştirmesi bunlardan bazılarıdır.[382]

Ebussuud, İbn Kemal'in aksine gerisinde fıkıh alanında fazla bir eser bırakmamış, fıkıh bablarının tamamına şamil olan herhangi bir furû muhtasar veya şerh metin telif etmemiştir. *el-Hidâye*'nin bey', siyer ve cihâd gibi bahisleri üzerine yazmış olduğu haşiyeleri bulunmaktadır. Onun dışında para vakıfları, vakfın sair mesaili, mesh ale'l-huffeyn, kazâ ve teğannî gibi çeşitli konularda risaleleri de bulunan Ebussuud, fıkhî görüşlerini daha ziyade fetvalar vasıtasıyla aktarmaktadır. Kendisinden sonra derlenmiş olan fetva mecmularının sayısı oldukça fazladır. Ayrıca Ebussuud'un vefatından sonra derlenmiş olan ve padişaha sunularak onun onayı ile kanuna dönüşmüş olan fetvalarından oluşan *Ma'rûzât* adlı eseri vesilesiyle Ebussuud, Osmanlı'da yeni bir yazım geleneğinin başlatıcısı olarak da görülmektedir.

Ebussuud, en önemli eserlerinden birisi olan tefsiri *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-kerîm*'de bilhassa ahkâm ayetlerini tefsir ederken fıkhî müktesebatını ortaya koymuştur. Sarhoşluğun ve hamrın yasaklandığı ayet-i kerimeler buna iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bununla birlikte Ebussuud, tefsirinde benc meselesine dair görüş belirtmemiştir.

[382] Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994, https://islamansiklopedisi.org.tr/ebussuud-efendi.

Ebussuud'un fetvaları üzerine çalışma yapan araştırmacılar, fetvaların Ebussuud'a aidiyeti üzerinde durmuşlardır. Ebussuud'un fetvalarının derlendiği meşhur üç mecmuadan bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte anonim kişiler tarafından derlenen mecmualar da bulunmaktadır. Ebussuud'un mülâzımı ve fetva katibi Veli b. Yusûf el-İskilîbî, danişmendi Çorlulu Sinan b. Ramazan ve fetva katibi olan Bozanzâde Mahmud Efendi (Kadı Bozan)'ın mecmuaları, söz konusu mecmualar arasında öne çıkmaktadır. Bunlar arasında da en kapsamlısı Veli b. Yusûf'un mecmuasıdır.[383]

Ebussuud'un benc meselesi ile ilgili çeşitli bablarda derlenmiş fetvaları vardır ve benc meselesiyle doğrudan veya dolaylı bağlantılı olan yirminin üzerinde fetvası bulunmaktadır.[384] Bu fetvalar, benc meselesinin hükmüne dair olduğu kadar o dönemde karşımıza çıkan belli başlı olgulara da işaret etmektedir.

---

[383] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 24-27; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 85-100; Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 31-43; H. Necati Demirtaş, *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu'ud Efendi* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016), 11-13.

[384] Ebussuud'un benc meselesiyle ilişkili fetvaları ve fetvaların kaynaklarına metin içerisinde yer verilecektir. Söz konusu fetvaların bir arada görülmesinin faydalı olacağı düşünüldüğü için bablarına göre toplu listesi verilecektir. Bu fetvalar şunlardır:

Talak

Mesele: Zeyd benc yiyip ve boza içip aklı zâil iken avretini üç talak boşasa, talakına itibâr olunur mu? el-Cevâb: Yeri göğü bilmez idi ise olunmaz.

Eşribe

Mesele: Zeyd, "Esrâr mutlak helâl olıcak olursa avretim üç talak boş olsun" dese Amr "Mutlaka harâm olıcak olursa avretim boş olsun" dese kangısının avreti boş olur? el-Cevâb: İkisinin de boş olmaz.

Mesele: Esrârın şer`an bey`i câiz olur mu? el-Cevâb: At yağrına ve bunun emsali maslahata nefî` olursa ana sarf etmek için bey`i câizdir; gübre gibi bostan ekmek için bey`i câizdir. Ebussu'ud.

Mesele: Afyonu ve esrârı yimek günâh-ı kebâyirden addolunur mu? el-Cevab: Müslüman yiyicek merd erler değildir. Ebusuud.

Esrâr ekl eden kimseye şer'an ne lazım olur? el-Cevâb: Ta'zîr-i şedîd lazımdır.

Esrâr içmek câiz midir yoksa ehl-i hükm men eylemek lazım mıdır? el-Cevâb: Keffi vâcibtir.

Mesele: Bir şehirde esrâr ve esrâr ile mahlût aklı zail eyler ma'cûnlar bey' olunmak için dükkanlar olub âşikâre bey' ve şirâ' olunub merhûm Kemalpaşazâde rahimehullâh hazretlerinin fetvâ-yı şerîflerinde keyfiyet için yenmek helâldir diyene tevbe ve istiğfar lazımdur; bu cevab verdikleri bâ'isden ekser avâm helâl i'tikâd itdüklerinden mâ'adâ, âşikâre bey' olunmak ile ve yiyenler âşikâre yeyüb ve yerken hurmetin hatıra getirmeyüb istihlâl tarikiyle kimesneden hayâ etmeksüzin yiyenlere ne lazım olur? el-Cevâb: Mürted de dahi tevbe ve istiğfar lazımdur; keyfiyet için yiyilende harâm olmaz nesne yokdur. Tâife-i mezbûre yevm-i cezaya mu'terifler ise Hak Te'âlâ Hazretleri'nden havf edüb ehl-i İslâm'dan haya etmek lazımdur. Ebussu'ud.

Mesele: Zeyd, Amr'a "Esrâr ekl etdüğüm zamanda bir mertebe Hazret-i Rabbü izzetün kibriyâ ve celâl-i vahdâniyyetini mülâhaza ve müşâhede ederin ki kâbil-i ta`bîr değildür; kendi kendimi yitirüb hayran olurın; çıkarup gendüğimi bir hâl idesim gelür şevkimden" dedükde Amr, "El-iyâzü billâhi Te`âlâ harâmdır ekl edenin tevbesi makbûl değildür" dediği sahih mudur? el-Cevâb: Makbûldür; hemen yimeyüb ihlas ile tevbe etmeğe sa`y etmek lazımdur. Hazret-i Rabbü izzetin kibriyâ ve celâl benlik ile eğlenür değildür. Aklın başına cem` etmek lazımdur; evhâm ve hayâlât-ı fâsideden gelen şevk ve garâm ahkâm-ı şeytâniyyedendir. Ol halle Cenâb-ı kibriyâ mülâhazasın etmek hâşâ nâ-pâk iken mescide girmek belki namaz kılmak hükmündedir. Ebussu'ud.

قال النبي صلى الله عليه وسلم "إن أكثر فساد أمتي من الحشيش الأخضر." رواه ركن الإسلام وعلله بأنه يستر العقل وينقص نور المعرفة فيحرم عن الفكر والاعتبار المأمور بها كالخمر وأنشد في أكله:

أيها المستبيح أكل الحشيش عشت فيما أتيته شر عيش

دية العقل بردة كيف ترضى يا سفيها يتبعه بحشيش.

Esrârın e'imme-i Hanefiyye katında Şerh-i Nukâye'de: «Müteahhirîn, kalîlinin ve kesîrinin hurmetine fetvâ virdiler. Hilline fetvâ virmek ibtidâ' ve zendekadur» deyu vâki' olan naklin aslı ve tevcîhi nedür? Bu nakil ile âmil olalım mı? Ale't-tafsîl beyân buyurub müsâb olasız. el-Cevâb: Müzahraf kelimâtdur, ehl-i ilm sözi değildür. İmâm Timurtâşî'ye iftirâ etmiş, cehlin ve ta'assubun izhâr etmişdür. Haşîşi bencdür deyu i'tirâf etdükden sonra ol hezeyân sözi dimiş. Bencün ibâhatine tasrîh cemî'-i kütüb-i usûl ve furû'da vardur. Esed bin Amr İmâm-ı A'zam'ın telâmizesindendür ve e'imme-i Hanefiyyenün kibârındandur, esrârın ibâhatine fetvâ virmüşdür, ehl-i İslâmdan olan ana zındîk dimez, meger ki avâmdan ola zındîk ne idügin bilmeye. Harrerehû el-fakîr Ahmed. Mesele: Bu fetvâ hakkında fetvâ-yı şerîf nedür? tafsîlen beyân buyurula? el-Cevâb: Kendir yaprağı ki hâssası ukûl ve efhâmı minhâc-ı istikâmetden çıkarup vâdî-yi hayret ve dalâlete bırakub evhâm ve hayâlât-ı bâtılayı umûr-ı muhakkaka sûreti ile ibrâz eylemekdir. Eşrâr-ı nâsın nefs-i emmârelerinin ehvâ-yi zaîfe ve emânâ-yi fâriğalarına mu`âvin ve müsâ`id olmağın esrâr deyü tesmiye edüb isti`mâline mu`tâd olmuşlardır, dâller ve mudillerdir. Sarîhan harâmdır ve harâma mürtekiblerdir. Anın ibâhatine ihtimal vermek cehâlet-i sarîha ve mükâbere-i kabîhadur; ve'l-iyâzü billahi Sübhânehu ve Te`âlâ. Ebussuud.

Mesele: Berş ve afyon ve ma`cûn ki içinde esrâr ola mertebe-i sekre varmayıcak harâm olur mu? el-Cevâb: Feseka ve ehl-i hevâ yiyişi üzerine hiçbiri helâl değildür.

Mesele: Afyon helâldir deyü ekl eyleyene ne lazım olur? el-Cevâb: Mezmûm ve mekrûh tiryâk olmak lazım gelür. Ebussuud.

Mesele: Zeyd, Amr-ı tiryâkiye "Bire bâtıl bire sefîl" dese nesne lazım olur mu? el-Cevâb: Bundan dahi ziyade ne kadar elfâz-ı zemîme irâde iderse müstehıkk-ı nesne lâzım olmaz. Ebussuud.

Mesele: Afyon yemek def`-i gâm içün yahud iş işlemek içün halbuki ahyânen olsa ne lazım olur? el-Cevâb: İyi nesne değildür; dini dünyası ma`mûr olmak isteyen andan ictinâb etmek mühimdir. Ebussu'ud.

Mesele: Zeyd, afyon ve esrâr satub andan gayrı san`atı ve pîşesi olmasa şer`an helâl olur mu? el-Cevâb: Fesekaya esbâb-ı fesâdlarını ihzâr edivermek ile tahsil olunan mal helâl olmak mümkün müdür?! Ebussuud.

Mesele: Zeyd-i vâiz berş yeyüb ve yimesi içün halkı tergîb eylese ana ne lazım olur? el-Cevâb: Ta`zîr-i şedîd ile vaazdan hacr olunur. Ebussuud.

Beyt li'l-mevle'ş-şehir bi Deli Birâdır;

Süfehânın gıdası olduğuna; berş ü afyona budur istidlâl

Halk andan teneffür etdikce; çelebi zümresi olur meyyâl.

Mesele: Şeyh Ekmelüddin ve İbn Hümam, "Sekr cemî`-i edyânda harâmdır" deyü tasrîh itdüklerine ba`zı kimesneler itiraz edüb "Bundan tefsîk-i sahâbe lazım gelür ve andan sonra Hazret-i Resûlullâh sallellâhü Te`âlâ aleyhi ve sellem kırâat eder iken hata eden sekrâna inkâr ettikleri nakl olunmadı" deseler, bu itiraz sahîh olub mezbûrların kelamı batıl olmak lazım gelir mi ve mezkûr kelam fukahâ ve müctehidîn kelamında vâki` olmuş mudur? el-Cevâb: İtiraz sahîh değildür; inkar vâki`dir; mertebe-i sekre varıcak müskir içmek lâsiyyemâ lehv içün edyân-ı semâviyede harâm idüği vâki`dir. Ebussuud.

Nakl: Timurtâşî'nin el-Câmi`u's-sağîr'inde şöyle geçer: Şemsüleimme Kerderî'ye bencin helâlliği ve haşiş ile bencin harâmlığı soruldu. Dedi ki: "Ebu Hanife ve ashabından bu konuda bir şey nakledilmemiştir. Çünkü onların zamanında bunların yenmesi zahir değildi aksine mesturdu. Zahir olsa bile ibaha-i asliyye ilkesine göre diğer bitkiler gibi mubah olurdu. Müzenî zamanına kadar bir şey aktarılmadı. Müzenî zamanında yaygınlaştı ve Şafiî mezhebine göre harâmlığı yönünde fetva verdi. Haşişin fesadının ilk zuhuru Irâku'l-acem'de idi ve Müzenî de Bağdad'daydı. Fetvası Esed b. Amr'a ulaştı. O ise mubah olduğu yönünde fetva verdi. Haşişin belası ve fitnesi yaygınlaşınca olan oldu, zararları yaygınlaştı. Bunun üzerine Mâverâünnehir eimmesi hurmetini ihtiyar etti ve İmam Müzenî'nin yenmesinin harâmlığı hakkındaki fetvasına rücu etmekte ittifak ettiler. Bu zamanda iki mezhebin fetvası harâmlığı üzerinedir ki ulemamızdan bazısı bu nedenle "yenmesi ve tüketilmesi helâldir diyenin zındık ve mübtedi" olduğunu söylemişlerdir. Eimme-i Mâverâünnehir sarhoşta olduğu gibi benc yiyenin talakının zecran

Benc meselesi ile alakalı fetvaların büyük bir kısmı eşribe başlığı altına dercedilmiştir. Fakihin meseleyi hangi başlık altında ele alıyor oluşu meseleye hangi cihetten yaklaştığının en büyük alametlerinden birisidir. Ancak Ebussuud'un durumunda bu pek geçerli değildir. Zira fetvalarını kendisi tertip etmemiştir. Bu nedenle fetva mecmualarını derleyenlerin Ebussuud'un fetvaları hakkındaki görüşlerini yansıtmaktadır.

İbn Kemal'in vermiş olduğu fetvalar ile benc, afyon ve haşiş gibi uyuşturucu maddelerin haramlığı konusunda başlayan, toplumu ilgilendiren ve değiştiren tartışmaya Ebussuud'un kayıtsız kalması beklenemezdi. Ebussuud, bu tartışmada İbn

---

vaki olduğuna hükmetmişlerdir. Bu mesele bu şekildedir. Bu şekilde uzatmamın sebebi ise bu meselenin yakınımızda olması ve ona duyulan ihtiyacın şiddetindendir. Şerhu'n-Nukâye.

Haddâdî nam ile meşhur [müellif] Kudûrî şerhi olan Sirâcu'l-vehhâc'da şöyle der: afyon, benc ve kınnab yaprağından elde edilen haşîşi yemek caiz değildir. Bunların hepsi harâmdır. Zira bunlar aklı ve mizacı fesâda uğratır. İnsan onunla habis, alçak, hilekar ve daha nicesi olur. [Bunları içmek] insanı Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoyar. Ancak bunları [içmenin] harâmlığı, hamrın harâmlığından aşağı [mertebededir]. Bunlardan yiyen kişiye had gerekmez velev ki sarhoş olsun. Aynı bevl içen ve dışkı yiyen gibidir. Bu harâmdır ancak had cezası gerekmez. Bilakis had cezasının altında ta'zîr cezası gerekir. Bazıları haşişin Ahmed b. Hanbel'in mezhebinde necis olduğunu söylediler. Kerhî ise aklı izale etmeyecek kadar benc içmenin caiz olduğunu, aklı zail ederse müskir olmasından ötürü harâm olduğunu söyler.

İmâmet

Mesele: Zeyd-i imâm sırren ve alenen benc ve afyon yemeği âdet edinüb, kâh bengî kâh tiryaki olsa, imameti câiz olur mu? el-Cevâb: Azli vacibdür. Ebussuud.

Mâ tukrahu fi's-salât

Mesele: Zeyd-i bengî, namazı kazaya komak mı evladır, yoksa bengile kılmak mı evladır? el-Cevâb: Kılmak yeğdir, sahih kılabiliyorsa. Ebussuud.

Zekât

Mesele: Zeyd esrâr ekip biçip bey` edip akçesin zekât yerine vermek şer`an câiz olur mu? El-Cevab: Bu sorunun cevabı tıpkı Hz. Ali'nin kerremallâhu vechehu şu sözündeki gibidir: "Yazıklar olsun sana! Ne zina edeceksin, ne de sadaka vereceksin."

Savm

Mesele: Zeyd, günde bir dirhem afyon yemeye mu`tâd olub, sinni dahi elliden mütecâviz olub, savm-i Ramazan'a kâdir olmasa, fidye verilmek ile savmı edâ olunur mu? el-Cevâb: Sa`y edüb tutadurmak lâzımdur. Ebussuud.

Kerahiyye

Mesele: Sâir cihetden kâr ü kisbe kâdir olmayıb afyon bey` eylemek âdeti olan Zeyd'in kesbi helâl olur mu? el-Cevâb: Hıll ve hurmet kaydında olan öyle eylemez; bâb-ı rızk meftuhdur. Ebussuud.

Mesele: Afyon bey`i âdeti olan Zeyd'in kesbi helâl olur mu? el-Cevâb: Helâl olmaz; afyonu tiryakâlere satub etibbâya satmayıcak. Ebussu'ud.

Mesele: Esrâr satmak âdeti olan Zeyd'in kesbi helâl olur mu? el-Cevâb: Olmaz. Ebussu'ud.

Mesele: … soru kısmını kitapta vermemiş. el-Cevâb: Elsine-i nâsda kizble ve esrârhorluk ile şöhreti olanın muktedâ-yı nâs olmağa liyâkati yokdur, azli lâzımdır ve bu makûlenin azlinde tevakkuf eden hâkim dahi azle müstahak olur.

Kaza ve kader hakkındaki

Mesele: Zeyd, Türk tâifesi yaramazdır; zira mesela Celâleddin er-Rûmî Mesnevî' de Türk tâifesin zemm etmişdir dedükde Amr dahi "Monla Hünkâr bir ışıkdır; esrâr ekl edüb bulduğun söyler" dese Amr-ı mezbûra ne lâzım olur? el-Cevâb: Re'y-i hâkime müfevvazdır. Ebussuud.

Kemal'in vermiş olduğu iki fetvayı doğrudan değerlendirmekte ve tartışmaya katılmaktadır. Ebussuud'un söz konusu fetvalarından birisi şöyledir:

> *Mesele: Bir şehirde esrâr ve esrâr ile mahlût aklı zail eyler ma'cûnlar bey' olunmak içün dükkanlar olub âşikâre bey' ve şirâ' olunub merhûm Kemalpaşazâze rahimehullâh hazretlerinin fetvâ-yı şerîflerinde keyfiyet içün yenmek helâldir diyene tevbe ve istiğfar lazımdur;*[385] *bu cevab verdikleri bâ'isden ekser avâm helâl i'tikâd itdüklerinden mâ'adâ, âşikâre bey' olunmak ile ve yiyenler âşikâre yeyüb ve yerken hurmetin hatıra getirmeyüb istihlâl tarikiyle kimesneden hayâ etmeksüzin yiyenlere ne lazım olur? el-Cevâb: Mürtedde dahi tevbe ve istiğfar lazımdur; keyfiyet içün yiyilende*[386] *harâm olmaz nesne yokdur. Tâife-i mezbûre yevm-i cezaya mu'terifler ise Hak Te'âlâ Hazretleri'nden havf edüb ehl-i İslâm'dan haya etmek lazımdur. Ebussu'ud.*[387]

Ebussuud, fetvasının başında toplumdaki duruma dair tespitlerde bulunmaktadır. "Bir şehirde" lafzıyla muhtemelen İstanbul'u kasteden Ebussuud, şehirde haşiş ve haşişin içine katılmış olduğu çeşitli macunların satıldığı dükkanların bulunduğu ve açıktan bu dükkanların haşiş ve macunları sattığını belirtmektedir. İbn Kemal'in "esrârı keyfiyet için yemek helâldir diyenin tövbe ve istiğfar etmesi" gerektiği şeklindeki fetvası, Ebussuud'a göre yangını körüklemektedir. Çünkü halkın çoğu İbn Kemal'in bu fetvasına dayanarak esrârın keyfiyet için yenmesini helâl zannederek esrâr yemekte ve satmaktadırlar. Bunları yaparken de esrârın keyfiyet için yenmesinin haramlığını akıllarına getirmeden istihlâl yani helâl görerek utanmadan bunları yemektedirler. Yani benc, haşiş ve afyonun keyfiyet için yenilmesi hususunda toplumda meşru bir alan yaratılması için İbn Kemal'in fetvası kullanılmaktadır.

İbn Kemal'in vermiş olduğu fetva, önceki bölümde açıklandığı üzer Hanefî mezhebinin temel görüşlerine uygundur. Çünkü haşişin bizzat kendisi haram kılınmış değildir, hamrdan farklıdır. Bu durumda bunları yemeyi mubah gören kimse kafir olmayıp

---

[385] "... lâzımdur deyu cevab virub küfr lâzım değildir dimesiyle avâmın ekseri" " "Mecmûatu'l-fetâvâ", 281b.

[386] "yiyilende ve içilende" Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283a.

[387] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 658; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 281, 347; Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 145; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283a; "Mecmau'l-fetâvâ", 184b derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191a; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382a-b.

günahkâr olmaktadır. Bunun için de tövbe etmesi gereklidir. Ancak Ebussuud, meseleye farklı bir açıdan yaklaşmaktadır.

Ebussuud, fetvasında "mürtedlerin dahi tövbe etmesi gerekir" diyerek haşişi helâl görerek keyfiyet için tüketenlerin ve satanların mürted olduklarına işaret eder. Bu oldukça ağır bir hükümdür. Çünkü mürted olan birisinin evliliği, velayeti ve hatta hayatı tehlike altına girmektedir. Ebussuud'un böyle ağır tehditler içeren bir fetva vermesinin arkasında farklı amaçlar güdüyor olması beklenir. Zira toplumda yaygın olarak görülen bu fiilleri işleyenlerin mürted ve kafir olduklarını ilan büyük etkilere sebep olacaktır.

Ebussuud'un haşişi helâl görerek keyfiyet için tüketenlerin mürted olduklarını söylemesinin Hanefî mezhebine göre dayanakları olduğu söylenebilir. Ebussuud'un fetvasında "keyfiyet" olarak ifade ettiği durum, Hanefî fukahâ tarafından haramlığı her fırsatta dile getirilen "lehv ve tarab" durumudur. Fukahâ bilhassa istismara açık olan müselles, nebîz gibi hamrdan tanım olarak farklı içki türlerinin "lehv ve tarab" kastıyla içilmesinin kati olarak haramlığını her defasında dile getirmektedirler. Bu kati haramlığın helâl görülmesi ise insanı din dairesinin dışına taşıyabilir. Ebussuud'un verdiği hükümlerde istinat ettiği muhtemel bir diğer kavil de İmam Muhammed'in "çoğu sarhoş edenin azının da haram olduğu" şeklindeki kavlidir. Sair içkilerde bu kavli tercih ettiğini fetvalarında açık olarak gördüğümüz Ebussuud, aynı hükmü benc, haşiş ve afyon gibi maddelere de teşmil etmiş olabilir.

Ebussuud'un İbn Teymiyye'nin akıl yürüttüğü gibi sarhoş edicilik illetine binaen esrârın bizzat kendisinin haram olduğu şeklindeki bir akıl yürütmede bulunması pek mümkün değildir. Nitekim öncelikle kendisi Hanefî bir fakihtir; ikinci olarak da kendisinin vermiş olduğu diğer fetvalarda "keyfiyet için", "ehl-i feseka yiyişi üzere" gibi kayıtlar koyması bunu açıkça göstermektedir. Zira bizzat haram olan hamr için aynı kayıtların koyulması zaittir.

Ebussuud'un vermiş olduğu bu iki fetvada, insanları korkutarak bu fiillerden uzak durmalarını sağlamaya gayret ettiği söylenebilir. Zira fetvalarının bir kısmında Ebussuud, doğrudan meselenin hükmünü belirtmekten ziyade işlenilen işin kötülüğüne işaret etmiş ve diğer bir kısmında ise küfür ve irtidaddan bahsetmiştir.[388]

[388] Bkz. *Mesele: Afyonu ve esrârı yimek günâh-ı kebâyirden addolunur mu? el-Cevab: Müslüman yiyicek merd erler değildir. Mesele: Afyon helâldir deyü ekl eyleyene ne lazım olur? el-CEVAB: Kendi kâfir,*

Ayrıca Ebussuud'un benzer konularda da bu tavrı takındığı görülmektedir.[389] Ebussuud'un bu fetvaları ile irtidadına hükmettiği kimselerin toplum içerisinde bir meşruiyet alanı kazanmalarına engel olduğu ve bu kimseleri toplumdan dışladığı da söylenebilir. Zira irtidadın tarihsel olarak kazandığı anlamlardan birisi de budur.[390] Ebussuud'un fetvasına bakarak hukukî bir kaidenin giderek ahlakîleştiğini de söylemek mümkündür. Ebu Yusuf'un müselles ile ilgili olarak şu ifadesi Nâtıfî tarafından farklı bir aşamaya taşınmaktadır: "Eğer kişi bir mecliste oturur da müselles içerse ve bundan sarhoşluk kastederse, o mecliste yediği haramdır, oturuşu haramdır, meclise gidişi haramdır. Aynı zinanın, zina etmeye gitmenin ve onu kastetmenin haram olduğu gibi."[391] Nâtıfî, Ebu Yusuf'un kavline dayanarak "her mekrûhu istemek, ona yürümek, etrafında meclis kurmak ve [o pratiği] takviye etmek de mekrûhtur, aynısı her haram için de geçerlidir" şeklinde bir yorumda bulunmaktadır.[392] Molla Hüsrev, lehv ve tarab kastıyla fasıklar hey'etinde su gibi mubah maddelerin dahi tüketilmesinin haram olacağını belirtir.[393] Böylece mesele git gide bir fıkıh kaidesi

---

zevcesi boş olduktan sonra mezmûm ve mekrûh tiryâk olmak lazım gelür. Mesele: Zeyd, Amr-ı tiryâkiye "Bire bâtıl bire sefîl" dese nesne lazım olur mu? el-CEVAB: Bundan dahi ziyade ne kadar elfâz-ı zemîme irâde iderse müstehıkk-ı nesne lâzım olmaz. Mesele: Afyon yemek def`-i gâm için yahud iş işlemek için halbuki ahyânen olsa ne lazım olur? el-CEVAB: İyi nesne değildür; dini dünyası ma`mûr olmak isteyen andan ictinâb etmek mühimdir. Mesele: Zeyd, afyon ve esrâr satub andan gayrı san`atı ve pîşesi olmasa şer`an helâl olur mu? el-CEVAB: Fesekaya esbâb-ı fesâdlarını ihzâr edivermek ile tahsil olunan mal helâl olmak mümkün müdür?

[389] Bkz. Mesele: Bozahâneye girib acı boza içene ne lazım olur? el-Cevâb: Tevbe edüb bir dahi etmemek lazım olur. Cevâb-ı diğer: âsim olur; tevbe ve istiğfâr edüb min-ba'd varmamak gerek. Mesele: Bu sûretde kezâlik kahvehânelere dahi muttasıl ehl-i hevâ cem' olub ayru ayru meclis kurub şatranç ve tavla ve bunun emsali mâlâya'nî kelimât edüb bu itdüklerinin hurmetini hatıra getürmeyüb istihfâf edüb ve bu makûle hâlle içilen kahveyi helâldir deyü i'tikad edenlere dahi ne lâzım olur? el-Cevâb: Hak Te'âlâ Celle ve Alâ Hazreti'nin melâike-i kirâmın ve cumhûr-ı ehl-i İslâm'ın lâneti lâhık ve lâzım olur. Mesele: Zeyd, mütâla'aya kuvvet içtin yahud hazm-ı ta'âm içun kahve içse helal olur mu? el-Cevâb: Feseka âlet-i lehv ve fücûr ile içdikleri mekrûhu adam isti'mâl mi eder. Mesele: Zeyd, "Kahve için ve içmek helâldir, diyen kimesne kafir olub nikâhı münfesih olur" deyüb, Amr, "Kahve içmek haramdır diyen kafir olub nikâhı münfesih olur" dese şer'an kangısının kavli makbûldür? el-Cevâb: Eğer mahall-i nizâ'ları; kahveyi, feseka hamr içdikleri uslûb üzerine kahvehânelerde yahud müstakil meclisde telehhî için evzâ'-ı mu'tâde üzerine içmek ise söz Zeyd'indir, helaldir diyen kafirdir. Eğer mahall-i nizâ'ları kahveyi tahfîf-i rutûbât için izâle-i nevm için mütâla'aya yahud ibâdete lâneti olduğiyçün içmek ise haram değildür, sâir otlar gibidir; tenâvülü mubâhdır; fâideyi müşâhede edenler hufyeten isti'mâlden nehy olunmaz. Lakin bu asıl mubaha haramdır diyen husûsan teverru'an ve tedeyyünen deyicek kafir olmak ihtimali yokdur. Amr vech-i evvel üzere vucûben tecdîd-i iman ve nikah etmek gerekdür; vech-i sanî üzere ihtiyâten. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 657-58.

[390] Bkz. Taha Cabir al-Alwani, *Apostasy in Islam: a historical and scriptural analysis.*, çev. Nancy Roberts (London; Washington: The International Institute of Islamic Thought, 2011), 10, 130-31.

[391] en-Nâtıfî, *el-Ecnâs fî furû'i'l-fıkhi'l-Hanefî*, I, 408; es-Semerkandî, *Uyûnü'l-mesâil fî furû'i'l-Hanefiyye*, 180; el-Kudûrî, "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî", 491b.

[392] en-Nâtıfî, *el-Ecnâs fî furû'i'l-fıkhi'l-Hanefî*, 1: 408.

[393] Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2: 87.

olmaktan çıkarak günlük hayat içerisinde insanların yaşam biçimlerine dair önemli kıstaslara dönüşür. Ebussuud'un "keyfiyet için yenilende haram olmaz nesne yokdur" kavli de bunun bir başka veçhesidir.

Ebussuud'un İbn Kemal'i muhatap alarak fikrini beyan ettiği bir diğer fetva ise şöyledir:

> *Esrârın e'imme-i Hanefiyye katında Şerh-i Nukâye'de: «Müteahhirîn, kalîlinin ve kesîrinin hurmetine fetvâ virdiler. Hilline fetvâ virmek ibtidâ' ve zendekadur» deyu vâki' olan naklin aslı ve tevcîhi nedür? Bu nakil ile âmil olalım mı? Ale't-tafsîl beyân buyurub müsâb olasız. el-Cevâb: Müzahraf kelimâtdur, ehl-i ilm sözi değildür. İmâm Timurtâşî'ye iftirâ etmiş, cehlin ve ta'assubun izhâr etmişdür. Haşîşi bencdür deyu i'tirâf etdükden sonra ol hezeyân sözi dimiş. Bencün ibâhatine tasrîh cemî'-i kütüb-i usûl ve furû'da vardur. Esed bin Amr İmâm-ı A'zam'ın telâmizesindendür ve e'imme-i Hanefiyyenün kibârındandur, esrârın ibâhatine fetvâ virmüşdür, ehl-i İslâmdan olan ana zındîk dimez, meger ki avâmdan ola zındîk ne idügin bilmeye. Harrerehû el-fakîr Ahmed. Mesele:*[394] *Bu fetvâ hakkında fetvâ-yı şerîf nedür? tafsîlen beyân buyurula? el-Cevâb: Kendir yaprağı ki hâssası ukûl ve efhâmı minhâc-ı istikâmetden çıkarup vâdî-yi hayret ve dalâlete bırakub evhâm ve hayâlât-ı bâtılayı umûr-ı muhakkaka sûreti ile ibrâz eylemekdir. Eşrâr-ı nâsın nefs-i emmârelerinin ehvâ-yi zaîfe ve emânâ-yi fâriğalarına mu`âvin ve müsâ`id olmağın esrâr deyü tesmiye edüb isti`mâline mu`tâd olmuşlardır, dâller ve mudillerdir. Sarîhan harâmdır ve harâma mürtekiblerdir. Anın ibâhatine ihtimal vermek cehâlet-i sarîha ve mükâbere-i kabîhadur; ve'l-iyâzü billahi Sübhânehu ve Te`âlâ. Ebussuud* [395]

İbn Kemal'in fetvalarını incelerken ele alınan bu fetvanın hükmünün doğrudan Ebussuud'a sorulduğu görülmektedir. Ebussuud İbn Kemal'in de daha önceden tasrih ettiği gibi benc ifadesinden kastın "kendir" yani kenevir olduğunu zımnen belirtir. Haşişin insan üzerindeki etkisinden bahsettikten sonra insanların şerlilerinin kenevire esrâr adını vererek onu kullanmayı alışkanlık haline getirdiklerini belirtir. Bunu yapan o kimseler sapmışlar (dâl) ve saptırmışlardır (mudil). Fetvasının devamında Ebussuud, esrârın açık bir biçimde haram olduğunu ve bunu tüketenlerin de haram işlediklerini

[394] "Mesele" yerine "bu sûretde" Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b derkenar.

[395] Akgündüz, "mükâbere" lafzını "mekkâre" olarak okumuş. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 659-60; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b-43; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b derkenar; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283b; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 281b-82; "Mecmau'l-fetâvâ", 185a.

belirttikten sonra esrârın mubahlığına ihtimal vermenin açık bir cehalet ve çirkin bir kibir olduğunu belirtir. Sonrasında ise bundan Allah'a sığınır.

Ebussuud, isim vermeden bu maddelerin keyfiyet için tüketilmesinin mubah olduğuna ihtimal vermenin büyük bir cehalet ve çirkin bir kibir olduğunu belirterek İbn Kemal'e işaret ediyor gözükmektedir. Ebussuud, İbn Kemal'in kendi fetvasında Molla Abdülvacid ve onun üzerinden aynı kanaatleri paylaşan müelliflere yönelttiği eleştirilerin benzerini İbn Kemal'e yöneltmektedir.

İbn Kemal'in yapmış olduğu gibi bazı şeylerin mubah olduğunu söylemek yalnızca mubah hükmü verilen madde ile sınırlı bir etkiye sahip olmamaktadır. Haşişe mubah denmesi, bu haşişle birlikte bunların tüketildiği, satıldığı, bu tür maddeleri kullananların toplandığı mekanların da meşruiyetini beraberinde getirmektedir. Benzer bir mesele olarak kahve ve kahvehanelerle ilgili Ebussuud'un fetvalarını hatırlamakta fayda vardır. Kahve ve kahvehanelerle ilgili fetvalarında Ebussuud, daima kahvenin iki türlü içilişinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki mubah, ikincisi ise haram olan şeklidir.[396] Aynı benc, afyon ve haşiş gibi maddelerde olduğu gibi. Ebussuud'un sürekli bu ikili durumu fetvalarında hatırlatma gereği duymasının sebebi, İbn Kemal'in haşiş gibi maddeler hakkındaki fetvalarında düştüğü hatayı

[396] Ebussuud'un kahve hakkındaki fetvalarından bazıları: "Mes'ele: Padişah-ı dîn-penâh zıll-i zalîl-i ilah hazretleri kerrât ve merrâtla men' etmişler iken memnu'lar olmayıb, tâife-i evyâşdan ba'zı kimesneler vech-i ma'âş içün kahvehaneler tutub hengâmeleri kerem olmağiçin yanlarına bî-haya ve şerem yalın yüzlü şakirdler alub nerd-şatranç gibi ba'zı âlât-ı lehv ve tarab müheyyâ ve müretteb kılub şehrin ehl-i hevâsına kâr-sâde rû'y-i halî'u'l-'ızârları cem' olub bereş [doğrusu berş] ve afyon ve benklik ve ma'cûn ekl eyleyüp üzerine meyhane ve bozahanelerde vaz'-ı feseka ve erbâb-ı fecere üzere kahveler içün kıvâmlarında oyuna ve fünûn-ı ekazib ve müyûna iştigâl ile edâ-i salât-i mektûbede ihmal etseler, şer'an zikr olan kahvefürûşlara ve kahve-nûşlara men' ve def'ine kâdir olub men' etmeyen hakimlere ne lazım olur? el-Cevab: Kabâ'ih-i mezbûreye mübâşeret ve te'âtî edenlere ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile men' ve zecr olunub zecrlerinde müsâhele eden hükkâm azl olunmak lazımdur."; "Mes'ele: Zeyd, "Kahve için ve içmek helaldir, diyen kimesne kâfir olub nikâhı münfesih olur" deyüb, Amr, "Kahve içmek haramdır diyen kâfir olub nikâhı münfesih olur" dese şer'an kangısının kavli makbûldür? el-Cevâb: Eğer mahall-i niz'ları; kahveyi, feseka hamr içdikleri uslûb üzerine kahvehanelerde yahud müstakil meclisde telehhî için evzâ'-ı mu'tâde üzerine içmek ise söz Zeyd'indir, helaldir diyen kafirdir. Eğer mahall-i nizâ'ları kahveyi tahfîf-i rütûbât için izâle-i nevm içünvmütâla'aya yahud ibâdete i'âneti olduğiyçün içmek ise haram değildür, sâ'ir otlar gibidir; tenâvülü mübâhdır; fâideyi müşâhede edenler hufyeten isti'mâlden nehy olunmaz. Lakin bu asıl mübâha haramdır diyen husûsan teverru'an ve tedeyyünen deyicek kâfir olmak ihtimali yokdur. Amr vech-i evvel üzere vücûben tecdîd-i îmân ve nikâh etmek gerekdür; vech-i sânî üzere ihtiyaten." ve daha fazlası için bkz. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 657-58; Ayrıca 975 (1567-68) yılında Ebussuud'un şeyhülislam ve II. Selim sultanken Eyüp, Suriçi İstanbul ve Galata'daki kahvehanelerin kapatılması için kadılara fermanlar gönderilmiştir. Ahmet Yaşar, "'Külliyen Ref'ten 'İbreten li'l-ğayr'e: Erken Modern Osmanlı'da Kahvehane Yasaklamaları", içinde *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekan, Sosyalleşme, İktidar*, ed. Ahmet Yaşar, 3. Baskı (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018), 45.

tekrarlamak istememesi olsa gerektir. Çünkü bu tasnif yapılmadığı zaman, kahvenin her halükârda mubah olduğu sonucu ortaya çıkacak ve insanlar Ebussuud'un fetvalarında tavsif etmiş olduğu haram olan şekillerde kahveyi tüketmeye devam edeceklerdir.

3.1.4. Ebussuud'un Konuyla İlgili Diğer Fetvaları

Ebussuud'un benc meselesine dair açık bir şekilde İbn Kemal'in fetvalarını değerlendirdiği iki fetvasından başka yirmiye yakın fetvası daha bulunmaktadır. Ebussuud, geri kalan fetvalarında da İbn Kemal'e vermiş olduğu cevaplardaki tutumunu devam ettirmiştir.

Ebussuud'un bu meselede Hanefî geleneğini takip ederek afyon, benc ve haşiş yenmesinin mutlak olarak haram kabul etmediği gösteren fetvaları şunlardır:

> *Mesele: Zeyd, "Esrâr mutlak helâl olıcak olursa avretim üç talak boş olsun" dese Amr "Mutlaka harâm olıcak olursa avretim boş olsun" dese kangısının avreti boş olur? el-Cevâb: İkisinin de boş olmaz.*[397]
> *Mesele: Berş ve afyon ve ma`cûn ki içinde esrâr ola mertebe-i sekre varmayacak harâm olur mu? el-Cevâb: Feseka ve ehl-i hevâ yiyişi üzerine hiçbiri helâl değildür.*[398]
> *Mesele: Afyon yemek def`-i gâm içün yahud iş işlemek içün halbuki ahyânen olsa ne lazım olur? el-Cevâb: İyi nesne değildür; dini dünyası ma`mûr olmak isteyen andan ictinâb etmek mühimdir.*[399]

---

[397] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 658-59; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 281b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191a; Bu fetva, İbn Kemal'e ait olarak kaydedilmiş. bkz. İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 72; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 8b; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 43a; "Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde", t.y., 132b; "Fetâvâ-yı İbn Kemâl", 40b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 181b; "Mecmau'l-fetâvâ", 184b derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382a.

[398] Akgündüz, "yiyişi" ifadesini "işi" olarak okumuştur. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 145; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 280-81, 348; Demirtaş, *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu'ud Efendi*, 253; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 181b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 284a; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282a; "Mecmau'l-fetâvâ", 184b derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382b.

[399] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b-33; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 383a.

Ebussuud, zikredilen ilk fetvasında doğrudan esrârın ne mutlak haram ne de mutlak helâl olduğunu belirtir. İkinci fetvasında ise esrârın mutlak olarak ne zaman haram olduğunu açıklar. Son fetvasında bu maddelerin keyfiyet maksadından başka gamı gidermek ve çalışırken güç vermesi[400] gibi amaçlarla tüketilmesi konusunda ise kesin bir hüküm vermekten kaçınan Ebussuud, mekrûh oluşuna işaret etmektedir. Bunların dışında hamr gibi bizatihi haram olmayan bu maddelerin ilaç olarak kullanılması ise mubahtır.

Ebussuud'un "mertebe-i sekre varmayıcak haram olur mu?" şeklindeki fetvaya verdiği cevap, İbn Kemal'in benzer bir soruya verdiği cevaptan farklılaşır. İbn Kemal, "Esrâr helâl midir haram mıdır beyan oluna?" şeklindeki soruya "hadd-i sekre varmayınca haram olmaz" diyerek cevap vermişti.[401] Bu fetva, Ebussuud'a bilinçli sorulmuş gibi gözükmektedir. Ebussuud, İbn Kemal tarafından verilen cevabı hem genelleştirmiş hem de kayıtlamıştır. Ebussuud, sadece esrârı değil, afyon, içinde esrâr olan berş ve macunu da soruya dahil ederek bunların hiçbirinin "ehl-i hevâ ve feseka yiyişi üzerine helâl olmadığını" belirtmiştir.

> *Mesele: Zeyd benc yiyip ve boza içip aklı zâil iken avretini üç talak boşasa, talakına itibâr olunur mu? el-Cevâb: Yeri göğü bilmez idi ise olunmaz.*[402]

Ebussuud'un talakla ilgili bu fetvasında, benc ve boza gibi bizatihi haram olmayan ancak o dönemde insanların bunları keyfiyet amacıyla birlikte tükettikleri iki madde örnek verilmektedir.[403] Eğer bu kişiler yer ile göğü ayıramayacak derecede sarhoş

---

[400] İngilizce ve Fransızcadaki "stimulant" (uyarıcı) sözcüğü tarihî gerçeklere biraz daha yakındır, zira bu maddeler büyük bir zevk vermekle kalmaz, "çalışma"ya da yarar. Bu maddelerin kulağa paradoks gibi gelen tarihsel hizmeti işte bu "zevk içinde çalışmak"tır. Bkz. Wolfgang Schivelbusch, *Keyif Verici Maddelerin Tarihi: Cennet, Tat, Mantık*, çev. Zehra Aksu Yılmazer (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019), 12. Gelibolulu Mustafa Âlî de afyon ve berşin "neşât bâis" olması amacıyla tüketildiklerinden bahseder. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis*, 299.

[401] "Mecmau'l-fetâvâ", 184b derkenar; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b.

[402] Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 45; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 347.

[403] Örnek bir fetva: "Mes'ele: Padişah-ı dîn-penâh zıll-i zalîl-i ilah hazretleri kerrât ve merrâtla men'' etmişler iken memnu'lar olmayıb, tâife-i evyâşdan ba'zı kimesneler vech-i ma'âş içün kahvehaneler tutub hengâmeleri kerem olmağiçin yanlarına bî-haya ve şerem yalın yüzlü şakirdler alub nerd-şatranç gibi ba'zı âlât-ı lehv ve tarab müheyyâ ve müretteb kılub şehrin ehl-i hevâsına kâr-sâde rû'y-i halî'u'l-'ızârları cem' olub bereş [doğrusu berş] ve afyon ve benklik ve ma'cûn ekl eyleyüp üzerine meyhane ve bozahanelerde vaz'-ı feseka ve erbâb-ı fecere üzere kahveler içün kıvâmlarında oyuna ve fünûn-ı ekazib

olmuşlar ise "sahih kasıt" söz konusu olamayacağı için talak geçersiz sayılır. Bu görüş Tahavî, Kerhî ve Kirmânî gibi erken dönem Hanefî fakihleri tarafından dile getirilmiştir.[404]

"Yeri göğü bilmemek" şeklindeki sarhoşluk tanımı Ebu Hanife'ye aittir. İmameyn'in tanımı ise "düzgün konuşamamak, saçmalamanın hâkim hale gelmesi" şeklindedir. Sarhoşluğun bu iki farklı tanımı üzerine fakihler arasında ihtilaf vaki olmuştur. Meşâyıh ve sonraki âlimlerin büyük bir kısmı da İmameyn'in kavlini tercih etmişlerdir.[405] İbn Kemal de verdiği fetvalardan birinde ve bir risalesinde Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in kavlini tercih ettiğini açıkça ifade etmektedir.[406]

Ebussuud, verdiği bu fetvada bu ikili sarhoşluk tanımının imkanlarından faydalanıyor gibi gözükmektedir. Zira Ebu Hanife'nin tanımı sarhoşluğun son raddesi olarak yorumlanmaktadır. Buna binaen talakın mümkün mertebe geçersiz sayılması amacını önceler gibi gözüken Ebussuud, sarhoşluğun son mertebesinde sahih kastın kesin olarak bulunamayacağını düşünerek böyle bir fetva vermiş olabilir. Benzer bir ayrım İbn Kemal'in *el-Mühimmât*'ında görülmektedir. İbn Kemal de talak başlığı altında bencden sarhoş olanın talakının geçersiz olduğunu belirtmek üzere Kâdîhân'ın

---

ve müyûna iştigâl ile edâ-i salât-i mektûbede ihmal etseler, şer'an zikr olan kahvefürûşlara ve kahve-nûşlara men' ve def'ine kâdir olub men' etmeyen hakimlere ne lazım olur? el-Cevab: Kabâ'ih-i mezbûreye mübâşeret ve te'âtî edenlere ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile men' ve zecr olunub zecrlerinde müsâhele eden hükkâm azl olunmak lazımdur." Bkz. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 657.

[404] Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*, 5: 13-16; el-Kudûrî, "Şerhu Muhtasari'l-Kerhî", 153a; Ebu'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-Kirmânî, "Cevâhiru'l-fetâvâ" (t.y.), 136b, Yazma Eserler, 345, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi; Tahâvî ve Kerhî'nin bu görüşüne atıfta bulunan diğer metinler için bkz. el-Kudûrî, *et-Tecrîd*, 10: 4930; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 172; Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Alî b. Muhammed el-Cürcânî, *Hizânetü'l-ekmel fi furû'i'l-fıkhi'l-Hanefî* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 1: 661; Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 1: 410; el-Mergînânî, *el-Hidâye*, 2: 536; Ebu'l-Hasan Hüsâmuddîn Alî b. Ahmed b. Mekkî er-Râzî İbnu'l-Mekki, *Hulasatü'd-delail fi tenkihi'l-mesail* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2007), 1: 678; ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2: 196; el-Kâkî, "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye", t.y., 68b; el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye*, 3: 489; el-Kumenâtî, "el-İnâye şerhu'l-Vikâye", 120a; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 5: 28; el-Aynî, "el-Müstecma fi şerhi'l-Mecma", 173a; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 40.

[405] es-Serahsî, *el-Mebsût*, 9: 105, 24: 30; el-Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 5: 118; Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 92; Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî el-Hanefî İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1: 42; Sirâcuddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri İbn Nuceym, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1: 58; Ebu'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed Alî el-Kâri, *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye* (Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1997), 3: 225; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 1: 274.

[406] Fetvanın tamamı: "Hadd-i sekr nedir ne mertebedir beyân oluna? Cevap: Tagyîr vaz edip hezeyân söylemek." Bkz. İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat*, 85, 220; İbn Kemâl, *Resâil-i İbn Kemâl*, 3: 80.

tashihine yer vermiştir.[407] Ancak İbn Kemal, eşribe bahsine intikal ettiğinde benc yemenin haramlığına dair çokça delil zikretmiştir.[408]

Ebussuud'un afyon, benc ve haşişin hükmüne dair fikir veren fetvalarından birisi de şudur:

> *Mesele: Afyonu ve esrârı yimek günâh-ı kebâyirden addolunur mu? el-Cevâb: Müslüman yiyicek merd erler değildir.*[409]

Hamr ve domuz gibi nas ile haram kılınmış bir şey olmamasına binaen Ebussuud, bunları yemenin kebîre (büyük günah) olduğunu sarih bir şekilde ifade edememektedir. Tabi bu soruda bunların "keyfiyet" için yenmeleri kaydının takdir edildiğini akılda tutmak gereklidir. Nitekim yukarıda zikredildiği üzere gamı defetmek için mekrûh, ilaç olarak ise kullanımı zaten mubahtır. Durum böyle olunca Ebussuud, sorunun cevabın "merd er" değildir diyerek kapalı bir biçimde fâsık olduklarına işaret etmektedir. Çünkü büyük günah işlemek Müslümanı dinden çıkarmaz ancak günahkâr kılar. Ebussuud'un bir diğer fetvasını da aynı bağlamda anlamak mümkündür:

> *Mesele: Afyon helâldir deyü ekl eyleyene ne lazım olur? el-Cevâb: Mezmûm ve mekrûh tiryâk olmak lazım gelür.*[410]

Ebussuud, verdiği bir fetvada esrar yemenin cezasından açıkça bahsetmektedir:

> *Esrâr ekl eden kimseye şer'an ne lazım olur? el-Cevâb: Ta'zîr-i şedîd lazımdır.*[411]

Bu fetvadan kişinin sarhoş olup olmamasına bakılmaksızın esrar yiyen kişiye ağır ta'zîr cezası verilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Burada Haddâdî'ın *Muhtasaru'l-Kudûrî* üzerine yazmış olduğu iki şerhinde de zikrettiği[412] ve Ebussuud'un fetvalarını

---

[407] İbn Kemâl, *Mühimmâtu'l-müftî fi furû'i'l-Hanefiyye*, 1: 310.

[408] İbn Kemâl, 2: 186, 3: 353-354.

[409] Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b.

[410] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 145; Demirtaş, *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu'ud Efendi*, 253; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 181b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 284a; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282a; "Mecmau'l-fetâvâ", 185a derkenar; "Mezmûm" ifadesinden önce "Kendi kâfir, zevcesi boş olduktan sonra" ifadesi vardır. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382b.

[411] Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 145.

[412] el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434; Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed ez-Zebîdî el-Haddâdî, "es-Sirâcu'l-Vehhâc" (t.y.), 141b-42, Yazma Eserler, 63, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

derleyenlerden biri olan Veli Yegân'ın mecmuasında da yer verdiği sözlerini hatırlanmalıdır. "…bunları [afyon, benc ve haşişi içmenin] haramlığı, hamrın haramlığından aşağı [mertebededir]. Bunlardan yiyen kişiye had gerekmez velev ki sarhoş olsun. Aynı bevl içen ve dışkı yiyen gibidir. Bu haramdır ancak had cezası gerekmez. Bilakis had cezasının altında ta'zîr cezası gerekir…"[413] Haddâdî'nin dışında afyon, benc ve haşiş tüketenlere ta'zîr cezası verilmesi gerektiği pek çok âlim tarafından da dile getirilmiştir.[414]

Ebussuud, cezanın yanında esrar yenmesinin kanunen de yasaklandığını bir diğer fetvasında belirtmektedir:

> *Esrâr içmek câiz midir yoksa ehl-i hükm men' eylemek lazım mıdır?*
> *el-Cevâb: Keffi vâcibtir.*[415]

975 (1567-68) yılında Eyüp, Suriçi İstanbul ve Galata'daki söz konusu keyif verici maddelerin sıklıkla birlikte tüketildiği ortak alanlar olan kahvehanelerin kapatılması için kadılara fermanlar gönderildiği bilinmektedir.[416]

Ayrıca İbn Kemal'in *Mühimmâtu'l-müftî* eserinde zikretmiş olduğu hadis-i şerifin bir benzeri Ebussuud'un fetvasında karşımıza çıkmaktadır:

> *Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ümmetimi en çok fesada uğratacak şey yeşil ottur." Bu hadis-i şerifi Rüknü'l-İslâm*[417] *rivayet etti. Bu otta aynı hamr gibi aklı örtmesi, marifet nurunu azaltması ve emredilen akledip düşünmekten mahrum bırakması illetlerini zikretti ve haşişin yenmesi hakkında şöyle bir şiir yazdı:*
> *Ey haşiş yemeyi mubah gören Hayatını öyle bir kötü yaşadın ki*
> *Aklın diyeti on binlerce dirhemdir Buna nasıl razı olursun ey haşişin kulu ahmak.*[418]

---

[413] Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b derkenar; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282b-83; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b-92.

[414] Mesela bkz. Molla Abdulvâcid b. Muhammed, "el-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye", 103b; et-Trablusî, *Muinü'l-hükkam fima yetereddedu beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm*, 185; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 6: 316-317; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 41; Kırk Emre Hamîdî, "Câmi'u'l-fetâvâ", 161b-62; İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176; Müeyyedzâde Abdurrahman b. Ali, "Fetâvâ", 312b. vd.

[415] Demirtaş, *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu'ud Efendi*, 253.

[416] Bkz. Yaşar, "'Külliyen Ref'ten 'İbreten li'l-ğayr'e: Erken Modern Osmanlı'da Kahvehane Yasaklamaları", 45. Asitaneye yakın bir şehir olarak Bursa'da on altıncı yüzyılın son çeyreğinde içerisinde benc, macun ve berş tüketilen kahvehanelerin kapatılışı için bkz. Yücer, "Bozahane, Meyhane ve Kahvehane Yasakları", 42. Bursa'daki bu nevi kahvehaneler hakkında daha fazla bilgi almak için bkz. Çiftçi, "Osmanlı'da Kahve ve Bursa Kahvehâneleri".

[417] Ebussuud, bir diğer fetvasında "Rüknü'l-İslam" lakabını Suğdî için kullanmaktadır. Bkz. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 354.

[418] Akgündüz, 658; Burada nakil olarak değil müstakil bir mesele olarak zikredilmiştir. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî

Sonunda "Ebussuud" kaydı bulunan bu meselede, Ebussuud'un "Rüknülislam" ile kimi kastettiği tam olarak bilinememekle birlikte haşişte hamrın haram kılınma illetini tespit edip ifade etmiş olması önemlidir. Bu durumda haşişin eklinin en azından sarhoş edecek kadarının haram olduğu belirtilebilir. Çünkü hamr dışındaki diğer içkilerde de aynı illetler bulunmakla birlikte bazılarının sarhoş etmeyecek kadarının mubah olduğu yönünde görüşler mevcuttur.[419]

Afyon, benc ve haşişin helâllik ve haramlığı ile doğrudan alakalı olan bir mesele de bunların alışverişe konu olup olmayacaklarıdır. Zira mutlak haram olan maddeler, Müslümanlar arasında mal olarak satılamazlar. Bu konuda verilen en meşhur örnekler domuz, şarap ve kandır. Ebussuud'un mevzubahis maddeler ile ilgili verdiği fetvalar şöyledir:

> *Mesele: Esrârın şer`an bey`i câiz olur mu? el-Cevâb: At yağrına ve bunun emsali maslahata nefî` olursa ana sarf etmek içün bey`i câizdir; gübre gibi bostan ekmek içün bey`i câizdir.*[420]
> *Mesele: Sâir cihetden kâr ü kisbe kâdir olmayıb afyon bey` eylemek âdeti olan Zeyd'in kesbi helâl olur mu? el-Cevâb: Hıll ve hurmet kaydında olan öyle eylemez; bâb-ı rızk meftuhdur.*[421]
> *Mesele: Afyon bey`i âdeti olan Zeyd'in kesbi helâl olur mu? el-Cevâb: Helâl olmaz; afyonu tiryakîlere satub etibbâya satmayıcak.*[422]
> *Mesele: Esrâr satmak âdeti olan Zeyd'in kesbi helâl olur mu? el-Cevâb: Olmaz.*[423]
> *Mesele: Zeyd, afyon ve esrâr satub andan gayrı san`atı ve pîşesi olmasa şer`an helâl olur mu? el-Cevâb: Fesekaya esbâb-ı fesâdlarını*

b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191a derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382a.

[419] Burada alimlerin görüşlerini desteklemek için muteber hadis kitaplarında yer verilmeyen ve mevzu olması kuvvetle muhtemel hadisleri kullanmaları önemli bir mesele olmakla birlikte bu tezin kapsamı dışında kalmaktadır. Ayrıca haşişi sahip olduğu sarhoş etme illetinden dolayı hamr ile bir tutanlar vardır. İbn Teymiyye, talebeleri ve İbn Ebi'l-İz bu alimlerden bazılarıdır.

[420] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 658; Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 145-46; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283a; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 281b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 181b; "Mecmau'l-fetâvâ", 184b derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191a; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382a.

[421] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 648.

[422] Akgündüz, 648-49; Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 145.

[423] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 649.

ihzâr edivermek ile tahsil olunan mal helâl olmak mümkün müdür?![424]

Ebussuud'un bu konudaki fetvalarından bu maddelerin satışı hakkında üç farklı hüküm verdiği anlaşılmaktadır: Helâl, haram ve mekrûh. Her hüküm kendi şartlarına bağlıdır. Ebussuud'a göre mezkûr maddelerin, doktorlara ilaç olarak satılması, at yemi, gübre olarak kullanılması ve benzeri amaçlarla için satılması helâldir. Bir sakıncası yoktur. Ancak bu maddeleri, bunların müptelası olmuş kişilere satmak ve bunu âdet haline getirmek yani bir meslek edinmek haramdır. Çünkü kişinin bu yaptığı fesâda ve fâsıkların da günah işlemesine sebep olmaktadır. Bu maddeleri satmayı meslek edinmek ise mekrûhtur. İhtiyaca binaen yapılıyor olsa bile bir an önce bırakılması gerekmektedir. Zira yapılan iş, bile isteye olmasa bile fesâda ihtimal vermektedir. Ebussuud'un zekât babı altına dercedilen bir başka fetvası da bu manaları kuvvetlendirmektedir:

Mesele: Zeyd esrâr ekip biçip bey` edip akçesin zekât yerine vermek şer`an câiz olur mu? el-Cevâb: Bu sorunun cevabı tıpkı Hz. Ali'nin kerremallâhu vechehu şu sözündeki gibidir: "Yazıklar olsun sana! Ne zina edeceksin ne de sadaka vereceksin."[425]

Hz. Ali, zina ile para kazanan ve bu paradan zekât vermek isteyen bir kadını hem zinadan hem de zina ile kazandığı paradan zekât vermekten men etmektedir. Ebussuud fetvasında, soran kişiye Hz. Ali'nin ifadeleri ile cevap vererek esrâr ekip satan kişinin kazancını, fuhuş yaparak elde edilen kazançla aynı kefeye koymakta ve bu yolla kazandığı maldan zekât vermesinin caiz olmadığını belirtmektedir.

Ebussuud'un İbn Kemal'in aksine benc yemeyi helal görenlerin irtidadına hükmederek farklı bir akıl yürütmede bulunduğu zikredilmişti. Ebussuud'un bu tutumunun muhtemel gerekçelerinden birisi olarak da sarhoşluğun ve sarhoş olunmasa bile "lehv ve tarab" kastıyla işlenilen fiillerin haramlığının katiliği ile bunu helâl görmenin küfre

---

[424] Akgündüz, 660; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 233a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283a; "Mecmau'l-fetâvâ", 185a derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 383a.

[425] Cevabın Arapça olan aslı şöyledir:

هو كما قال علي كرّم الله وجهه: فويلكِ لا تزني ولا تَتَصدّقي

Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 114; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 256; Bozanzâde Mahmûd Efendi, "Resâilu'l-mesâil" (t.y.), 15b, Şehid Ali Paşa, 1028, Süleymaniye Kütüphanesi.

götürdüğüydü. Ebussuud, vermiş olduğu fetvaların birisinde zikredilen muhtemel gerekçeyi ispat eder gibidir:

> *Mesele: Şeyh Ekmelüddin ve İbn Hümam, "Sekr cemî`-i edyânda harâmdır" deyü tasrîh itdüklerine ba`zı kimesneler itiraz edüb "Bundan tefsîk-i sahâbe lazım gelür ve andan sonra Hazret-i Resûlullâh sallellâhü Te`âlâ aleyhi ve sellem kırâat eder iken hata eden sekrâna inkâr ettikleri nakl olunmadı" deseler, bu itiraz sahîh olub mezbûrların kelamı batıl olmak lazım gelir mi ve mezkûr kelam fukahâ ve müctehidîn kelamında vâki` olmuş mudur? el-Cevâb: İtiraz sahîh değildür; inkar vâki`dir; mertebe-i sekre varıcak müskir içmek lâsiyyemâ lehv içün edyân-ı semâviyede harâm idüği vâki`dir.*[426]

Ebussuud'un fetvasında Bâbertî ve İbnü'l-Hümâm'dan naklettiği "sarhoşluğun tüm dinlerde haram olduğu" görüşü aslında onlardan önceki ve sonraki âlimler tarafından da dile getirilmiş bir görüştür.[427] Bu görüş, ehl-i zimmet olan bir kimsenin hamr içtiğinde had cezasına çarptırılıp çarptırılmayacağı meselesiyle ilgilidir. Mezhebin esas görüşüne göre zimmî hamr içerse had cezasına çarptırılmaz. Ancak Hasan b. Ziyâd'dan istihsanen onların da had cezasına çarptırılacağı nakledilir. Kâsânî, bunu "hasen" olarak nitelerken Yusuf es-Sicistânî (v. 666 / 1268) bunu esah kavil olarak niteler.[428] Daha sonra bu kavil, *el-Muhît* sahibi tarafından zimmîlerin şahitliği hususunda sarhoş olmalarının adaletlerini zedeleyeceğini görüşünü delillendirmek için kullanılır.[429] Sonraki metinler ise bu görüşü hamrın haram kılınmasının güzelliklerini (mehâsin) sıralarken zikrederler.[430]

---

[426] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 233a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 284a; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282b; "Mecmau'l-fetâvâ", 185b.

[427] el-Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 5: 113; 7: 40; el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 13: 289; el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye*, 10: 89; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısrî Kâri'u'l-Hidâye, "Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye" (t.y.), 113a, Yazma Eserler, 2587, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; İbn Nuceym, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 3: 150; Damad Abdurrahmân b. Gelibolulu Şeyhî Mehmed b. Süleymân Şeyhîzâde, *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1910), 4: 244; Muhammed b. Hüseyin b. Alî et-Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 8: 399.

[428] el-Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 7: 40; Yûsuf b. Ebî Saîd Ahmed es-Sicistânî, "Münyetü'l-müftî" (t.y.), 157a, Yazma Eserler, 4009, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

[429] el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*, 13: 289.

[430] el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye*, 10: 89; İbn Nuceym, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 3: 150; Şeyhîzâde, *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 4: 244; et-Tûrî, *Tekmiletü'l-Bahr*, 8: 399.

Ebussuud'un fetvasında bu meseleye getirilen itiraz iki kısma ayrılır. Bunlardan ilki "ashabın tefsîki" ikincisi ise Hz. Peygamber'in namaz kılarken kıraatinde hata eden sarhoşu uyarması konusunda bir şeyin nakledilmemiş olmasıdır.

"Sahabenin tefsîki" meselesi, kaynaklarda söz konusu görüşten ziyade müselles ve nebizin haram kabul edilmesiyle alakalı olarak dile getirilmektedir. Büyük sahabelerin müselles ve nebiz içtiklerine dair var olan rivayetlerden ötürü Ebu Hanife'nin bunları haram kabul etmediği nakledilir.[431] Hatta Ebu Hanife'den Ehl-i Sünnet olmanın şartları arasında Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'den daha faziletli ve mestler üzerine meshin caiz olduğunun kabul edilmesi yanında nebizin haram kabul edilmemesi de nakledilir.[432] Meselenin kendisi uzun ihtilaflar barındırması sebebiyle daha fazla meselenin ayrıntısına inilmeyecektir.[433]

İkinci itiraz, muayyen bir hâdise hakkındadır. Hz. Ali şöyle aktarıyor:

> *Bir gün Abdurrahman b. Avf bizi ziyafete davet etti. Yemeğin yanında bize hamr ikram etti. Hamrdan sarhoş olduk. Namaz vakti gelince beni öne geçirdiler. Namazda "* قل يا أيها الكافرون لا أعبد ما تعبدون *" şeklinde [yanlış] okudum. Bunun üzerine şu ayet indi: {* يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى *}.*

Tirmizî'nin aynıyla *es-Sünen*'inde yer verip sahih kabul ettiği hadis-i şerif, hâdisenin hamr haram kılınmadan önce gerçekleştiğinin belirtilmesi gibi küçük farklarla Ebu Dâvud tarafından da *es-Sünen*'de nakledilmiştir.[434] Ebussuud'un fetvasındaki itiraz, bu hadis-i şerifte Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye herhangi bir uyarıda bulunmuyor oluşu olmalıdır. Zira Ebussuud, aynı rivayeti tefsirinde Bakara 219. ayet-i kerimesinin[435]

---

[431] Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ezdî Hacrî Mısrî el-Hanefi et-Tahâvî, *Şerhu Meânî'l-âsâr* (Kahire: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1994), 4: 215-227.

[432] el-Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 5: 116-117.

[433] Ayrıntısı için bkz. el-Kâsânî, 5: 116-117; Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 90; el-Mevsılî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3: 513-514; ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 6: 46; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 12: 386; İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar*, 6: 55; 10: 33-34.

[434] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünenu't-Tirmizî*, ed. Şuʿayb el-Arnaût ve Abdullatîf Hârezullâh (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009), 5: 269; Ebû Dâvûd, *Sünenu Ebî Dâvûd*, 5: 515.

[435] Bakara 2/ 192:
{ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ۖ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا ۗ وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ}

tefsirinde[436] ve Nisa 43. ayet-i kerimesinin[437] nüzul sebebi olarak zikretmekte ancak herhangi bir yorum yapmamaktadır.[438]

Ebu Yusuf, sebeb-i nüzulü ifade eden rivayeti, kendi tercih ettiği sarhoşluk tanımına delil olarak kullanmaktadır. Buna binaen Ebu Yusuf'un bir kişinin, sarhoş olup olmadığının anlaşılması için Kâfirûn sûresini okuttuğu nakledilir.[439]

Her iki itiraz birlikte İbn Âbidîn'in haşiyesinde ele alınır. İbn Âbidîn, sarhoşluğun tüm dinlerde haram olduğunun kabul edilmesi halinde ashâbın fâsık olacaklarını belirtir. Zira İslam'ın ilk zamanlarında hamr haram değildir. Ashâb da hadis-i şerifte görüldüğü üzere bundan sarhoş olmaktadırlar. İbn Âbidîn, bu itirazdan "sarhoşluğun tüm dinlerde haram oluşu" görüşünün İslam dininin bu konudaki emrinin istikrar etmesiyle olduğunu söyleyerek kaçınır.[440] İbn Âbidîn, bu meseleyi aktarırken herhangi bir kaynağa atıfta bulunmaz. Ancak İbn Âbidîn tarafından dile getirilen bu itirazın Ebussuud öncesinde de dile getirilmiş olabileceği kabul edilebilir.

Ebussuud, sorulan soruya verdiği cevapta itirazın sahih olmadığını belirtir. Devamında "inkâr vâkidir" diyerek Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi uyardığını ifade ediyor olmalıdır. Böylece itirazların ikincisine cevap verir. Ebussuud, ikinci itiraza ise sarhoş olacak kadar içki içmek ve bunu bilhassa keyfiyet için yapmak semavi dinlerde haramdır diyerek cevap vermektedir. Her iki cevap da kısa ve delilden yoksundur.

Tezin giriş bölümünde haşişin ilk ortaya çıkışı ve derviş grupları arasında yaygın kullanımları ile Osmanlı dönemindeki bazı derviş grupların bu maddeleri kullandıkları zikredilmişti. Ebussuud'un aşağıdaki fetvasında zikredildiği üzere derviş gruplarının bu maddeleri yalnızca sarhoş olmak amacıyla değil, öteki âlemlere geçip dinî tecrübeler yaşama amacına binaen kullandıkları olgusuna işaret eder:

---

[436] Muhammed b Muhammed b Muhyiddin İmad Ebussuud, *İrşadü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.), 1: 218.

[437] Nisa 4/ 43:

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ۚ وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا}

[438] Ebussuud, *İrşadü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*, 2: 179.

[439] es-Serahsî, *el-Mebsût*, 24: 30; el-Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 5: 118; el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye*, 5: 313; el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 351-352; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 6: 359-60; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 5: 30-31.

[440] İbn Âbidîn, *Hâşiyetu Reddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar*, 6: 55.

Mesele: Zeyd, Amr'a "Esrâr ekl etdüğüm zamanda bir mertebe Hazret-i Rabbü izzetün kibriyâ ve celâl-i vahdâniyyetini mülâhaza ve müşâhede ederin ki kâbil-i ta`bîr değildür; kendi kendimi yitirüb hayran olurın, çıkarup gendüğimi bir hâl idesim gelür şevkimden" dedükde Amr, "El-iyâzü billâhi Te`âlâ harâmdır ekl edenin tevbesi makbûl değildür" dediği sahih mudur? el-Cevâb: Makbûldür; hemen yimeyüb ihlas ile tevbe etmeğe sa`y etmek lazımdur. Hazret-i Rabbü izzetin kibriyâ ve celâl benlik ile eğlenür değildür. Aklın başına cem` etmek lazımdur; evhâm ve hayâlât-ı fâsideden gelen şevk ve garâm ahkâm-ı şeytâniyyedendir. Ol hâlle Cenâb-ı kibriyâ mülâhazasın etmek hâşâ nâ-pâk iken mescide girmek belki namaz kılmak hükmündedir. [441]

Ebussuud, dinî tecrübeler yaşamak amacıyla bu maddeleri tüketenlerin aslında şeytanî hayaller gördüklerini belirtir. Bunun haram olduğunu ifade etmek içinse açık bir benzetmede bulunur. Bu halde Allah'ı müşahede etmek haşa, gusülsüz mescide girmek ve hatta namaz kılmak gibi haramdır. Ancak böyle yapmış olanların tövbeleri, tövbelerinde samimi oldukları sürece makbuldür.

Ebussuud'un tasavvufla dolaylı olarak alakalı olan bir başka fetvası ise şöyledir:

Mesele: Zeyd, Türk tâifesi yaramazdır; zira mesela Celâleddin er-Rûmî Mesnevî' de Türk tâifesin zemmetmişdir dedükde Amr dahi "Monla Hünkâr bir ışıkdır; esrâr ekl edüb bulduğun söyler" dese Amr-ı mezbûra ne lâzım olur? el-Cevâb: Re'y-i hâkime müfevvazdır.[442]

Fetvanın kendisi Veli b. Yegân tarafında kaza ve kader babının altına dercedilmiştir. Fetvada iki taraf vardır. Taraflardan biri "Türk" taifesini kötülemekte ve bunu yaparken Mevlana'ya atıfta bulunmaktadır. Buna karşılık olaraksa karşı taraf Mevlana'nın Kanunî döneminde Osmanlı topraklarından sürülmüş olan taife-i ışıkıyân yani hurufî olduğunu söylemektedir.[443] Bunu söyleyen kişinin hükmü ise kadıya bırakılmıştır. Burada mesele hakaret davasına benzemektedir.

Fetvalardaki benzer bir hakaret meselesi ise şöyledir:

---

[441] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 658; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b derkenar; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283a; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 281b; "Mecmau'l-fetâvâ", 185a; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191a.

[442] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 774.

[443] Reşat Öngören, "Osmanlılar", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2007, https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlilar#12-tasavvuf-ve-tarikatlar.

Mesele: Zeyd, Amr-ı tiryâkiye "Bire bâtıl bire sefîl" dese nesne lazım olur mu? el-Cevâb: Lâzım olmaz.[444]

Bir Müslümana, "bâtıl, sefîl" demek bunu söyleyen kişinin ta'zîr cezasına çarptırılması için yeterlidir. Ancak Ebussuud afyon bağımlısı olan bir kişiye bunları söylemeyi hakaret saymadığı için cezaya da gerek görmemiştir. Ayrıca mecmuaların birisinde Ebussuud'un cevabı "bundan dahi ziyade ne kadar elfâz-ı zemîme irâde iderse müstehıkk-ı nesne lazım olmaz" şeklinde kaydedilmiştir ki bu verilen hükmü daha da vurgulamaktadır.

Ebussuud'un yaşadığı dönemde madde bağımlılığının ve kullanımının yaygınlığının gösterilmesi açısından şu üç fetvası dikkat çekmektedir:

Mesele: Zeyd-i vâiz berş yeyüb ve yimesi içün halkı tergîb eylese ana ne lazım olur? el-Cevâb: Ta`zîr-i şedîd ile vaazdan hacr olunur.[445]
Mesele: Zeyd-i imâm sırren ve alenen benc ve afyon yemeği âdet edinüb, kâh bengî kâh tiryaki olsa, imameti câiz olur mu? el-Cevâb: Azli vacibdür.[446]
Mesele: …. el-Cevâb: Elsine-i nâsda kizble ve esrârhorluk ile şöhreti olanın muktedâ-yı nâs olmağa liyâkati yokdur, azli lâzımdır ve bu makûlenin azlinde tevakkuf eden hâkim dahi azle müstahak olur.[447]

Fetvalara göre bu maddeleri kullanan vaiz ve imam görevlerinden azledilmelidirler. Aynı şekilde esrâr yemekle meşhur olan kimseler imamlığa ve müderrisleğe de layık değildir. İlk fetvada vaiz sadece kullanmayıp halkı kullanımına teşvik ettiği için ayrıca ta'zîrle cezalandırılmalıdır. Vaizle ilgili fetvanın peşine şu naklin eklenmesi ise önemlidir:

---

[444] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Olmaz" ifadesinden önce "Bundan dahi ziyade … elfâz-ı zemîme irâde iderse müstehıkk-ı nesne lâzım" ifadesi vardır. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; "Olmaz" ifadesinden önce "nesne lâzım" ifadesi vardır. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 181b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 284a; "Mecmau'l-fetâvâ", 185a derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382b.

[445] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 181b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 284a; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282a-282b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382b-83; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 383a.

[446] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 74; Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 69; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 347.

[447] Düzenli, eserinde fetvanın meselesine yer vermediği ve gösterdiği kaynak, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nin karantina şartlarından dolayı okuyucu hizmetine kapalı olmasından dolayı kontrol edilemediği için boş bırakılmıştır. Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 273.

Beyt li'l-mevle'ş-şehir bi Deli Birâder;
Süfehânın gıdası olduğuna; berş ü afyona budur istidlâl
Halk andan teneffür etdikce; çelebi zümresi olur meyyâl.[448]

Uyuşturucu madde kullanımını, üdebâ ve zürefâ arasında yaygın olduğu şair tezkireleri incelendiği zaman açıkça görülmektedir.[449] Şairler, manzum ve mensur eserlerinde afyon, benc ve haşişe sık sık yer vermişlerdir.[450] Klasik Türk Edebiyatının öne çıkan şairlerinden Fuzûlî'nin (v. 963 / 1556) *Beng u Bâde*'si böyledir. Keyif verici madde kullanımına seyfiye ve kalemiye sınıfları arasında da rastlamak mümkündür.[451] Büyük bir problem olan bu durumdan müderrislik de yapmış olan Deli Birâder de şikayetçi olmaktadır.

Ebussuud bir diğer fetvası benc içen kişinin namazı ile alakalıdır:

Mesele: Zeyd-i bengî, namazı kazaya komak mı evladır, yoksa bengile kılmak mı evladır? el-Cevâb: Kılmak yeğdir, sahih kılabiliyorsa. [452]

Ebussuud'a göre kişi namazı doğru kılabiliyorsa zaten sarhoş değildir. Bu nedenle Nisa suresinde zikredilen sarhoşken namaza yaklaşmama yasağı kapsamına

---

[448] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; Müstakil mesele olarak nakledilir. Bkz. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Mecmau'l-fetâvâ", 185a derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 383a.

[449] Keyif verici madde kullanan üdebâ ve zürefâ hakkında genel bir özet için bkz. Erkal, *Osmanlı Toplumunda ve Edebiyatında Afyon ve Esrar*, 63-76; Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 216, 237-38.

[450] Bkz. Erkal, *Osmanlı Toplumunda ve Edebiyatında Afyon ve Esrar*, 77-112; Ayrıca keyif verici maddelerin münazaraları için bkz. Şeyma Benli, "Klasik Türk Edebiyatında Münazara" (Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2019), 165-226; Hatice Aynur ve Jan Schmidt, "A Debate Between Opium, Berş, Hashish, Boza, Wine And Coffee; The Use And Perception Of Pleasurable Substances Among Ottomans", *Journal of Turkish Studies* 31, sy 1 (Kasım 2007): 51-117.

[451]Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, Nushatu's-selâtîn adlı eserinde seyfiye ve kalemiye sınıfları arasında keyif verici madde tüketiminin yaygınlığı konusunda önemli bilgiler vermektedir. Âlî'ye göre serdarlar, beylerbeyleri, yüksek dereceli komutanlar ve katipler ile münşilerin büyük bir kısmı keyif verici madde bağımlısıdırlar. Âlî'nin kendi konumu göze alındığında biraz abarttığı düşünülebilir lakin böyle bir olgunun varlığını doğrulamaktadır. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Nushatü's-selâtîn = Siyaset sanatı.*, ed. Faris Çerçi (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015), 315-17, 322, 359-60, 368, 370, 375. Ayrıca Ebussuud'un vefatından yaklaşık on sene sonra 1584 (991-92) yılında afyon kullandığı bilinen Özdemiroğlu Osman Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.Bkz. İbrahim Peçevî, *Peçevi Tarihi* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981), 2: 15; Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, 237; Sariyannis, "Law and Morality in Ottoman Society: The Case of Narcotic Substances", 319; Rosenthal, "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society", 276-90; Abdul-karim Rafeq, "Public Morality in the 18th Century Ottoman Damascus", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, Villes au Levant, sy 55-56 (1990): 181, https://doi.org/10.3406/remmm.1990.2342.

[452] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 87.

girmemektedir. Bu durumda kişinin namazını kazaya bırakması için bir sebep de yoktur.

Bir diğer mesele ise oruçla alakalıdır:

> *Mesele: Zeyd, günde bir dirhem afyon yemeye mu`tâd olub, sinni dahi elliden mütecâviz olub, savm-i Ramazan'a kâdir olmasa, fidye verilmek ile savmı edâ olunur mu? el-Cevâb: Sa`y edüb tutadurmak lâzımdur.*[453]

Ebussuud, kişinin afyon alışkanlığı makbul bir şey olmadığı için buna binaen oruç tutmak yerine fidye vermesinin caiz olmadığını belirtir. Bu durumdaki kişi, oruç tutmak için çaba sarf etmelidir.

Ebussuud'un fetvalarının yanı sıra daha sonra fetvalarını tertip edenler tarafından eklendiği düşünülen nakiller bulunmaktadır. Bu nakiller bazı mecmualarda mesele olarak da kaydedilmiştir. Ancak bunlardan ikisinin nakil olduğu açıktır.

Mevzubahis olan bu iki nakilden, biri Molla Abdülvâcid'in *en-Nukâye* şerhi içerisinde Timurtâşî'nin *el-Câmi`u's-sağîr* şerhinden diğeri ise Haddâdî'nin *es-Sirâcu'l-vehhâc* adlı *Muhtasaru'l-Kudûrî* şerhinden nakledilir. İlk nakil tanıdık bir nakildir. Önceki bölümde bu nakil üzerinde özellikle durulmuştur:

> *Nakl: Timurtâşî'nin el-Câmi`u's-sağîr'inde şöyle geçer: Şemsüleimme Kerderî'ye bencin helâlliği ve haşiş ile bencin harâmlığı soruldu. Dedi ki: "Ebu Hanife ve ashabından bu konuda bir şey nakledilmemiştir. Çünkü onların zamanında bunların yenmesi zahir değildi aksine mesturdu. Zahir olsa bile ibaha-i asliyye ilkesine göre diğer bitkiler gibi mubah olurdu. Müzenî zamanına kadar bir şey aktarılmadı. Müzenî zamanında yaygınlaştı ve Şâfi'î mezhebine göre harâmlığı yönünde fetva verdi. Haşişin fesadının ilk zuhuru Irâku'l-acem'de idi ve Müzenî de Bağdad'daydı. Fetvası Esed b. Amr'a ulaştı. O ise mubah olduğu yönünde fetva verdi. Haşişin belası ve fitnesi yaygınlaşınca olan oldu, zararları yaygınlaştı. Bunun üzerine Mâverâünnehir eimmesi hurmetini ihtiyar etti ve İmam Müzenî'nin yenmesinin harâmlığı hakkındaki fetvasına rücu etmekte ittifak ettiler. Bu zamanda iki mezhebin fetvası harâmlığı üzerinedir ki ulemamızdan bazısı bu nedenle "yenmesi ve tüketilmesi helâldir diyenin zındık ve mübtedi" olduğunu söylemişlerdir. Eimme-i Mâverâünnehir sarhoşta olduğu gibi benc yiyenin talakının zecran vaki olduğuna hükmetmişlerdir. Bu mesele bu şekildedir. Bu şekilde uzatmamın sebebi ise bu meselenin*

[453] Akgündüz, 146.

yakınımızda olması ve ona duyulan ihtiyacın şiddetindendir. Şerhu'n-Nukâye.[454]

Bu nakil, Veli Yegân'ın derlemesi olan fetavâ nüshalarında karşımıza çıkmaktadır. Naklin peşine getirildiği fetvalar ise nüshadan nüshaya değişmektedir. Bir yerde sarhoşluğun tüm dinlerde haramlığı hakkındaki fetvadan sonra gelirken,[455] diğer ikisinde ise berş, afyon ve macunun sarhoş etmeyecek kadarının haram olup olmadığı hakkındaki fetvadan sonra nakledilmektedir.[456]

İkinci nakil ise şöyledir:

> *Haddâdî nam ile meşhur [müellif] Kudûrî şerhi olan es-Sirâcu'l-vehhâc'da şöyle der: afyon, benc ve kınnab yaprağından elde edilen haşîşi yemek caiz değildir. Bunların hepsi harâmdır. Zira bunlar aklı ve mizacı fesâda uğratır. İnsan onunla habis, alçak, hilekâr ve daha nicesi olur. [Bunları içmek] insanı Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoyar. Ancak bunları [içmenin] harâmlığı, hamrın harâmlığından aşağı [mertebededir]. Bunlardan yiyen kişiye had gerekmez velev ki sarhoş olsun. Aynı bevl içen ve dışkı yiyen gibidir. Bu harâmdır ancak had cezası gerekmez. Bilakis had cezasının altında ta'zîr cezası gerekir. Bazıları haşişin Ahmed b. Hanbel'in mezhebinde necis olduğunu söylediler. Kerhî ise aklı izale etmeyecek kadar benc içmenin caiz olduğunu, aklı zail ederse müskir olmasından ötürü harâm olduğunu söyler.*[457]

Haddâdî aynı görüşleri bir diğer *Muhtasaru'l-Kudûrî* şerhi olan *el-Cevheretü'n-neyyire*'de de dile getirir. Söz konusu nakille Veli Yegân'ın derlemelerinde karşılaşılmaktadır. Bu nakil sadece bir nüshada mesele olarak kaydedilmiş, gerisinde nakil olarak kaydedilmiştir.[458] Tüm nüshalarda İbn Kemal'in pekmez şırası toprak katılıp katılmayacağı ile ilgili verdiği bir fetvanın Ebussuud tarafından tashihi olan fetvadan sonra nakledilmektedir ki fetvanın, benc ile alakası kurulamamıştır.[459] Zira

---

[454] Naklin kendisi Arapçadır. Akgündüz, 660-61; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; "Berş ve afyon ve ma`cûn ki içinde esrâr ola mertebe-i sekre varmayıcak haram olur mu?" fetvasından sonra getirmektedir. Bkz. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382b.

[455] Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660-61.

[456] Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b.

[457] Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b derkenar; "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282b-83; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b-92.

[458] Mesele olarak kaydedilen nüsha için bkz. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243b.

[459] Fetvanın tamamı: "Mesele: Pekmez şırasına toprak katılub kaynatsalar şer'an câiz olur mu? el-Cevâb: Şer'îdir; öyle olmayınca pekmez olmaz; sorılacak nesne değildür. Merkum Mevlana Kemal

bir sonraki başlık olan *Kitâbu's-Sayd*'dan hemen önce yer verilen bu fetvanın kendisi gibi bir başka fetva ve söz konusu nakille birlikte derlemeye son anda yerleştirilip asıl olmaları gereken yerlerde olmadıkları kuvvetle muhtemeldir.

Ebussuud, İbn Kemal'in iki fetvasını doğrudan muhatap alarak ona verdiği cevaplarda sert bir tutum takınmıştır. Hatta bazı fetvalarında İbn Kemal'i cahillikle ve kibirle suçlamıştır. İbn Kemal'in görüşleri ise bir bütün olarak değerlendirildiğinde, İbn Kemal'in Ebussuud ile aynı görüşlere sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Hatta İbn Kemal de konuyla ilgili görüşlerini benc meselesiyle ilgili son tavrını yansıttığı düşünülen *Mühimmâtu'l-müftî*'de ortaya koyarken Ebussuud'un kullandığı kaynakları kullanmaktadır. İkisi arasında bariz tek fark, İbn Kemal'in fetvalarında benc yemenin helal olduğuna itikad edenleri irtidad ile suçlamıyor oluşudur. Ebussuud ve İbn Kemal'in görüşlerinin mukayesesi değerlendirme kısmında daha geniş ele alınacaktır.

3.2. Ebussuud ile Muasır ve Yakın Dönem Âlimlerin Konu ile ilgili Görüşleri

İbn Kemal ve Ebussuud'un görüşleri değerlendirildikten sonra, bu bölümde öncelikle İbn Kemal ve Ebussuud'la muasır ve benc meselesine dair müstakil eser kaleme almış olan Hanefî âlimlerin bu konudaki görüşleri ele alınacaktır. Sonrasında ise İbn Kemal ile Ebussuud'la muasır olan diğer Hanefî âlimlerin içlerinde benc meselesi tespit edilen furû' fıkıh eserlerindeki görüşleri incelenecektir.

3.2.1. Konu ile ilgili Müstakil Eser Kaleme Almış Olanların Görüşleri

İbn Kemal ile Ebussuud'un muasırları olan ve benc meselesi hakkında müstakil eser kaleme almış olan veya öyle değerlendirebilecek sekiz metin tespit edilmiştir. Bu başlık altında sırasıyla bu metinlerin müellifleri ve muhtevaları hakkında bilgi verilecektir. Risaleler incelenirken telif tarihleri göz önüne alınmaya gayret edilmiştir. Risalelerin telif tarihlerinin bilinmemesi halinde müelliflerinin ölüm tarihleri esas alınmıştır.

Paşazâde'ye isnâd olunan söz bir galata mebnîdir; sûret-i fetvâyı yazan câhil şıraya deyücek yerde şaraba toprak katılub deyü yazmış. Merhûm anı şaraba demek sanub 'Haramdır' deyü cevâb yazmışdır." Bkz. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, 243b; Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 661. Akgündüz, "şarab"ı "şıra" olarak yanlış okumuştur.

3.2.1.1. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin İbn Kemal'e *Ecvibe*'si

İlk Osmanlı şeyhülislâmı Molla Fenârî'nin oğlu Yûsuf Bâlî'nin torunu, Rumeli Kazaskeri Alâeddin Ali Fenârî'nin oğlu olan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, Hatibzâde Muhyiddin'ye mülâzım olmuştur. Fenârî ailesine tanınan imtiyazdan faydalanarak kariyer basamaklarını hızla geçen Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, 930 (1524) yılında Rumeli kazaskeri olmuştur. İbn Kemal'in şeyhülislamlığı esnasında Rumeli kazaskeri olan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, 949 (1453) yılında Abdülkadir Hamîdî Çelebi yerine şeyhülislam olmuştur.[460]

Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi ile İbn Kemal arasında Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin vermiş olduğu bir mahkeme kararının hücceti hakkında bir tartışma vuku bulmuştur. Bu tartışma üzerine taraflar, karşılıklı birbirlerini eleştirdikleri risaleler kaleme almışlardır.[461] Bu karşılıklı yazışmaların sonuncusu olduğu zannedilen Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin cevabının son bölümü ise İbn Kemal'in esrar ve afyon gibi maddelere dair verdiği fetvaları hedef almaktadır.[462] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin risalesinin sonunda doğrudan İbn Kemal'i hedef alarak benc meselesi ile alakalı mülahazalarda bulunuyor oluşuna binaen risalenin bu bölümü müstakil eserler başlığı altında ele alınmaktadır.

Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, bölüme hüccetteki hatalarını kabul ettiğini ifade ederek başlar. Hatalarını kabul etmekle birlikte Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, bir hüccette yapılan hatalar ile şeriata halel gelmeyeceğini ancak esrara helal demek ve insanların esrar ve afyonu helal zannedip yemelerine sebep olmakla şeriata halel getirdiklerini belirtir. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, İbn Kemal'in adını veraçıkça zikretmeden onu büyük bir hata etmekle suçlar.[463]

Konuyla ilgili görüşlerini aktarmaya başlayan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, öncelikle döneminde müftâ bih kavlin İmam Muhammed'in kavli yani sarhoş edici maddelerin azının da çoğunun da haram olduğunu belirtir. Kaynak olaraksa açık isim zikretmeden "bazı *el-Hidâye* ve *el-Mecma'* şerhlerini" adres gösterir.[464]

---

[460] Bkz. Mehmet İpşirli, "Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi", DİA, 1995, https://islamansiklopedisi.org.tr/fenarizade-muhyiddin-celebi.

[461] Tartışmanın ayrıntıları ve tamamı için bkz. Gel, "Kanûnî Devrinde 'Müftî' ile Rumeli Kazaskeri Arasında Bir 'Hüccet-i Şer'iyye' İhtilafı Yahut Kemalpaşazâde-Fenârîzâde Hesaplaşması".

[462] Gel, 666-71.

[463] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, "Muhyiddin Efendi'nin Hüccet Ecvibesi", 318a.

[464] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, 318a.

Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, bencin hükmüne dair görüşleri nakletmeye geçer. Fenârîzâde, Hâherzâde'nin *el-Mebsût*'undan[465] ve *Fetâva'l-Bezzâziyye*'den bencin tedavi amaçlı kullanılmasında bir beis olmadığını ve bencin mubahlığının illetinin tedavi amacıyla kullanılması olduğunu nakleder.[466] Buna karşın Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, Hanefî ulemanın geneli tarafından benc ve gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin mubah oldukları ve bunlardan sarhoşluğun iğmâ hükmünde olduğuna dair ifadeler aktarıldığını da belirtir. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, bencin mubahlığının ancak benc tüketilirken bundan sarhoş olmayı kastetmemeleri, benc bağımlısı olmamaları ve akla halel gelmemesi şartlarına bağlı olduğunu belirtir. bencin mubahlığını dile getiren ulemanın kavilleri de buna hamledilmelidir. Nitekim Molla Hüsrev'in de belirttiği gibi keyfiyet için yenmesi halinde mubahlar haram olur.[467]

Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, isim zikretmeksizin İbn Kemal'in verdiği fetvalara işaret eder. İbn Kemal, fetvalarından birinde bence mutlak helal ve bir diğerinde ise sarhoş etmeyecek kadarının helal olduğunu söylemiştir.[468] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin işaret ettiği fetvalar İbn Kemal'in şu fetvaları olsa gerektir:

> *Bu mesele beyânında ne buyururlar ki, esrâr helâl midir, harâm mıdır, beyân buyurılub müsâb olasız. el-Cevâb: Esrâr mubâhu'l-asldır, harâm değildir.*
> *Afyonun yemesi helâl midir? Cevap: Helâldir ekli.*
> *Esrâr helâl midir harâm mıdır beyan oluna. Cevap: Hadd-i sekre varmayınca harâm olmaz.*

Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, İbn Kemal'in müftâ bih olmayan kavillerle fetva verdiğini, müftâ bih kaville fetva verse dahi yukarıda zikrettiği şartların kesinlikle zikredilmesi gerektiğini belirtir.[469] Fenârîzâde'nin bu yargısının kaynağı İbnü'l-Hümâm olmalıdır. Zira İbnü'l-Hümâm da mubah yolla sarhoş olanlara had cezasının gerekmediği şeklindeki görüşün muhtâr görüş olmadığını belirtir.[470]

Bencin bu şartlarla mubah olduğuna dair delillerini sıralamaya başlayan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, bölümün başında Hâherzâde'den nakletiği görüşü tekrarlar;

---

[465] Ulaşılabilir bir nüshası tespit edilememiştir.
[466] Bkz. el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 1: 111.
[467] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, "Muhyiddin Efendi'nin Hüccet Ecvibesi", 318a; Bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2: 87.
[468] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, "Muhyiddin Efendi'nin Hüccet Ecvibesi", 318a.
[469] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, 318a-18b.
[470] Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 1: 184.

sonrasında Ebu Yusuf'un içeceği lehv ve tarab amacıyla tüketmenin, o mecliste oturmanın ve o meclise gitmenin haram olduğuna dair kavline yer verir.[471] İfadelerini devamında ise Gazâlî'nin *İhyâu ulûmi'd-dîn* eserinin mühlikât babından şakalaşmayı örnek olarak getirir: "Şakalaşmak, gerçeği söylediğin sürece mubahtır. Ancak bunda aşırıya kaçılmaması gerekir. Kişinin şakalaşmayı meslek haline getirmesi ve bunun mubah olduğunu söylemesi ise büyük bir hatadır. Bu gibi küçük hatalarda ısrar ise büyük günahtır."[472] Bunun peşine de Hz. Ömer'in fazla et yemekten nehy ettiğini; normalde et yemenin mubah olduğunu ancak aşırı et yemenin ise yasak olduğunu zikreden Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, mubahların nasıl harama dönüştüğüne dair farklı deliller getirmek istiyor olmalıdır.[473] Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un müsellesin mubahlığını sarhoşluk kastedilmemesi ile kayıtlaması ve Hz. Peygamber'in kokusu değişmiş olan yağın (ihâle) ancak zararlı olduğundan korkulması halinde haram olduğu şeklindeki hadis-i şerifini[474] de nakleden Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, bunların hepsi nedeniyle esrar ve afyonun mubah olmalarının için sarhoşluk kastedilmemesi, akla halel ve bedene herhangi bir zarar gelmemesi şartlarına bağlı olduğunu tekrarlar.[475]

Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, bölümü bir tehditle bitirir. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, bu şartlarla esrar ve afyonun mubah olduğuna fetva verilebileceğini ve verilen bu fetvanın muhtâr olmayan görüş üzere doğru olduğunu ifade ettikten sonra söz konusu şartları göz ardı ederek muhtâr olmayan bu fetvayı veren kişinin küfre girmiş olmasının muhtemel olduğunu belirtir.[476]

Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin yazmış olduğu bölümden anlaşıldığı üzere İbn Kemal'in afyon, benc ve haşiş hakkında vermiş olduğu fetvalar, en azından Osmanlı merkezindeki âlimler tarafından bilinmektedir. Bununla birlikte Fenârîzâde

---

[471] Bkz. en-Nâtıfî, *el-Ecnâs fî furû'i'l-fıkhi'l-Hanefî*, 1: 408.

[472] Bkz. el-İmâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1983), 3: 127-128.

[473] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, "Muhyiddin Efendi'nin Hüccet Ecvibesi", 318b; Bkz. el-Cürcânî, *Hizânetü'l-ekmel fi furû'i'l-fıkhi'l-Hanefî*, 3: 494.

[474] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

إذا رميت بسهمك فغاب عنك فأدركته فكل ما لم ينتن

Bkz. Ebu'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed Alî el-Kâri, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhi Mişkâti'l-mesâbîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 8: 8.

[475] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, "Muhyiddin Efendi'nin Hüccet Ecvibesi", 318b-19.

[476] Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, 319a.

Muhyiddin Çelebi, vuku bulan sürtüşmede karşı tarafı kötülemek için bu fetvaları kullanılmaktadır. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin bu fetvaları böyle bir amaçla kullanmış olması, İbn Kemal ve verdiği fetvalar hakkındaki yorumlarının yanlış olduğunu göstermez.

Fenârîzâde, İbn Kemal'in fetvalarını mezhep içi görüşler hiyerarşisini dikkate alarak cevaplamaktadır. İbn Kemal'in fetvasının muhtâr olmayan görüş olduğunu belirterek İbn Kemal'in fetva verirken yanlış kavil üzerine dayandığına dikkat çeker. Fenârîzâde'nin burada mezhep içi çelişkili görünen kavilleri uzlaştırıcı tutumu önemlidir. Bu tutumunda İbn Melek'in *el-Menâr* şerhindeki ifadeleri merkezi rol üstlenmiş gözükmektedir.[477] Bununla beraber Fenârîzâde, mubah olan nesnelerin haram olma imkanlarını göstermek adına *el-İhyâ*'dan şakalaşma örneğini, Hz. Ömer'in fazla et yemekten sakındıran sözlerini ve Hz. Peygamber'in av ile ilgili hadis-i şerifini delil getirmesi meselenin ele alınış biçimini zenginleştirmiştir.

3.2.1.2. Dede Cöngi'nin *Risale fî tahrîmi'l-benc* Adlı Eseri

Dede Cöngî, eğitimini Anadolu'da almış ve kariyerinin büyük bir kısmını Anadolu'daki çeşitli medreselerde müderrislik yaparak geçirmiştir. Bunun iki istisnası vardır. Bunlardan ilki 952-957 (1545-1550) yılları arasında Haleb müftülüğü ve Haleb Hüsrev Paşa Medresesi müderrisliği ile 965-971 (1558-1564) yılları arasında yapmış olduğu Kefe müftülüğüdür. Dede Cöngî, *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye* adlı eseri ile tanınırlık kazanmıştır. Bununla birlikte çeşitli eserler üzerine haşiyeler ve çeşitli meseleler hakkında risaleler de kaleme almıştır. Bunlardan birisi de benc üzerine kaleme almış olduğu risaledir.[478]

Akgündüz tarafından *Risale fi'l-benc ve'l-haşîş ve tahrîmihâ* olarak kaydedilen eser,[479] yazma nüshasının ilk sayfasında *Risale fî tahrîmi'l-benc* adıyla kaydedilmiştir.[480] Eserin girişinde müellif adını İbrahim b. Bahşî b. İbrahim şeklinde açıkça zikretmektedir.[481]

---

[477] Bkz. Muhammed b. İzzuddîn Abdullatîf b. Abdulazîz b. Emînuddîn b. Firişte İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslami, 2010), 2: 578-579.

[478] Ahmet Akgündüz, "Dede Cöngî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994, https://islamansiklopedisi.org.tr/dede-congi.

[479] Akgündüz.

[480] İbrahim b. Bahşi b. İbrahim Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc" (t.y.), 44a, Şehid Ali Paşa, 1192, Süleymaniye Kütüphanesi.

[481] Dede Cöngî, 44a.

Ayrıca bu risale üzerine kaleme aldığı şerh ve talik çalışmasında İbnü'l-Hanbelî risalenin Dede Cöngî'ye ait olduğunu ifade etmektedir.[482]

İbnü'l-Hanbelî, Dede Cöngî'nin eserini Haleb müftüsü ve Hüsrev Paşa Medresesi müderrisi iken yazdığını ifade etmektedir.[483] İbnü'l-Hanbelî'nin şerhinin yazım tarihi ise Rebîülevvel 953 olarak kaydedilmiştir.[484] Bu durumda Dede Cöngî'nin risalesini Haleb müftüsü ve Hüsrev Paşa Medresesi müderrisi olarak atandığı 952 yılı ile 953 Rebîülevvel'i arasında kaleme almış olması muhtemeldir.

Dede Cöngî, risalenin mukaddimesinde tartışmalı ama önemli bir mesele olan benc meselesi hakkında muteber fetva ve makbul şerh kitaplarından yararlanarak bir derleme yapacağını söylemektedir.[485] Dede Cöngî'nin eserinde herhangi bir tasnif ve sıralama takip etmediği göze çarpmaktadır. Bu bakımdan mukaddimesinde belirttiği gibi müellif, ilgili meseleleri bir araya getirmiştir. Bununla birlikte Dede Cöngî, bazı alıntılardan sonra "ben derim ki" diyerek naklettiği alıntıları yorumlamakta ve hükümler vermektedir.

Dede Cöngî eserine bencin mubah olduğuna delalet eden sarih ifadelere yer vererek başlar. Bunlara kaynak olarak da *et-Tavzîh*'i ve *İfâdatu'l-envâr*, *Keşfu'l-esrâr* ve *Câmi'u'l-esrâr* gibi usûl metinlerini kaynak gösterir.[486] Devamında ise Celalüddin et-Tabbânî'nin (v. 792 / 1389-90) *el-Menâr* şerhinden bencin haramlığına dair alıntılar yapar.[487] Bu alıntılardan birisi bencin tedavi amacıyla kullanılmasında beis olmadığıdır. Diğeri ise Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen benc içerek sarhoş olanın talakı hakkındaki rivayettir. Tabbânî ilgili kısımda aktardığı bu iki rivayetten ilkinde bencin ancak sarhoşluk kastedilmesi halinde haram olduğu, ikincisinin ise sarhoş olmak ya da tedavi amacıyla kullanılsa dahi bencin tesirinin bilinmesi halinde

---

[482] Ebu Abdullâh Radiyyuddîn Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş" (t.y.), 3a, Şehid Ali Paşa, 2718, Süleymaniye Kütüphanesi.

[483] İbnü'l-Hanbeli, 3a.

[484] Ebu Abdullâh Radiyyuddîn Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş" (t.y.), 285a, Yusuf Ağa, 626, Konya Yazma Eser Kütüphanesi.

[485] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 44a-b.

[486] Dede Cöngî, 44a-b; Bkz. et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 2: 185-186; Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî* (İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1890), 4: 352-353, 356; Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî, *Câmiu'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr li'n-Nesefî* (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997), 4: 1358-60; Mahmûd b. Muhammed ed-Dihlevî, *İfâdatu'l-envâr fî idâeti usûli'l-Menâr* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 526-27.

[487] Celâluddin Resûl b. Ahmed et-Tabbânî'nin bu eseri *Şerhu'l-Menâr* adıyla Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 655 numarada kayıtlıdır.

haram olduğunun ifade edildiğini söyler. Dede Cöngî ise her iki rivayet üzere bu dönemde bencin haram olduğunun belirtir. Çünkü insanlar bencin akıl üzerindeki tesirini bilmektedir.[488]

Muhtasaru'l-Kudûrî şerhlerinde bencin insanların örfünde tedavi amacıyla kullanıldığı bu nedenle de bencden sarhoş olanın talakının geçerli olmadığı nakledilir.[489] Dede Cöngî, bu hükmün de değiştiğini belirtir. Zira insanlar arasında artık galip olan bencin masiyet için yenilmesidir. Bu nedenle Dede Cöngî'ye göre benc yemek haramdır ve bundan sarhoş olanın tasarrufları da geçerlidir.[490]

Dede Cöngî, risalenin devamında *Nisabu'l-ihtisab*'da nakledilen Hamiduddin ed-Darîr'in benc meselesi ile alakalı başından geçenlere yer verir ve Sinâmî'nin eserindeki görüşlerini aynen iktibas eder.[491] Bu uzun iktibastan sonra Dede Cöngî Molla Abdülvâcid'in *el-İhtiyârât*'ından önceki müellifler tarafından da nakledilen Timurtâşî'nin *el-Câmi`u's-sağîr* şerhindeki meseleyi aktarır.[492] Aynı meseleyi Kara Sinan'ın *el-Vikâye* şerhinden ve *Câmi'u'l-fetâvâ*'dan da nakleden Dede Cöngî, bunlarda nakledilenler ile *Zahîriyye*, *Fetâvâ Kâdîhân* ve *el-Hidâye* şerhinde Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen rivayetin birbirlerine muhalif olduğunu belirtir.[493] Zira *el-İhtiyârât*, *Şerhu'l-Vikâye* ve *Câmi'u'l-fetâvâ*'da ilk imamlardan bu konuda bir rivayet olmadığı iddia edilmektedir. *Matlûbu'l-Hânî*,[494] *Nisâbu'l-ihtisâb* ve *Şerhu'l-Kerhî* adlı eserlerde ise bencin icmâ ile haram olduğu zikredilir. Ayrıca *İhya* ve *Matlûbu'l-Hânî*'de bencin bir tür zehir olduğu ve haram olduğu söylenir.[495]

Dede Cöngî, bu nakillerden afyonun da haram olduğu sonucunun çıktığını belirtir. Sonrasında İbnü'l-Hâcib'in hocası Şihâbuddin el-Irâkî'nin eseri *Zahîratü'l-melâike*[496] adlı eserinden haşiş tüketene hem had hem de ta'zîr gerektiği görüşünü nakleder.

---

[488] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 44b.

[489] Dede Cöngî'nin el-Akta' şerhini işaret etmiş olması muhtemeldir. Bkz. el-Aktâ', "Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî", 195a.

[490] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 44b-45a.

[491] Dede Cöngî, 45a-b.

[492] Dede Cöngî, 45b-46a.

[493] Dede Cöngî, 46a-b; Bu eserde ilgili alıntıya rastlanmamıştır. Bkz. Kara Sinân, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye"; İlgili alıntı için bkz. Kırk Emre Hamîdî, "Câmi'u'l-fetâvâ", 161b-62.

[494] Radıyyüddin İbnü'l-Hanbelî'nin eseri. Herhangi bir baskısı yapılmamış olup yazma nüshasına ulaşılamadı.

[495] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 46b.

[496] Dede Cöngî'nin İbnü'l-Hâcib'in hocası olduğunu söylediği Şihabüddin el-Iraki ve eseri hakkında bilgiye ulaşılamadı.

Had cezası haşişin hamra kıyas edilmesi nedeniyle, ta'zîr cezası ise kişinin haşiş yemek gibi çirkin işler işlemesi nedeniyle gerekir.[497]

Dede Cöngî, bundan sonra Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Zâdu'l-kulûb*[498] ve İbnu'l-Hanbelî'nin *Matlûbu'l-Hânî* eserini kaynak göstererek Enes b. Malik'in Hz. Peygamber'den şöyle naklettiğini ifade eder:

> *Haşişten aman ha sakın! Haşiş acemin hamrıdır. Gözden hayayı, son nefeste ise imanı alıp götürür.*[499]

Ebu Saîd el-Hudrî ise şöyle demiştir:

> *Kesinlikle Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum: "Kim ki benc yemiş olsun, o kişi annesi ile yetmiş defa zina etmiş gibi olur ve kim ki annesi ile bir kere zina etmiş olsun Kâbe'yi yetmiş kere yıkmış gibi olur.*[500]

Dede Cöngî, bu hadislerin manasını kuvvetlendirmek adına İsa b. Ebân ve İbn Abbas'ın İsra Suresi 61. ayet-i kerimesindeki "şeceretü'l-mel'ûne"[501] lafzını tefsir ederken söz konusu ağacın benc olduğu şeklindeki kavillerine yer verir.[502] İbn Abbas ve İsa b. Ebân'ın bu kavilleri ise tespit edilememiştir.

---

[497] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 46b.

[498] Semerkandî'nin böyle bir eserine ulaşılamadı.

[499] Hadisin Arapça aslı:

إياك والحشيش، إياك والحشيش؛ فإنه خمر الأعاجم يسلب الحياء من العين والإيمان عند النزع

Haşiş lafzı olmaksızın benzer hadisler mevcuttur. Haşiş yerine gubeyrâ veya hamru'l-acem lafızlarıyla geldiği olmuştur. Ancak daha önce açıklandığı üzere gubeyrâdan kasıt mısırdan elde edilen bir tür içkidir. Arent Jean Wensinck, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-hadisi'n-nebevi: Teane-Gamere = Concordance et indices de la tradition musulmane.* (Leiden: E.J. Brill, 1962), 4: 458; Bkz. Camara, "Estudios y Documentos Sobre La Historia Del Cañamo y Del Hachis En El Islam Medieval", 50; el-Bedrî, *Râhatü'l-ervâh fi'l-haşîş ve'r-râh*, 69.

[500] Hadisin Arapça aslı:

صمت أذناي أن لم أكن سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: من أكل البنج فكأنما زنى بأمه سبعين مرة، ومن زنى بأمه مرة فكأنما هدم الكعبة سبعين مرة

Benzer hadisler Mîr Gıyâsüddîn Mansûr b. Mîr Sadriddîn Muhammed ed-Deştekî eş-Şîrâzî (ö. 949/1542) tarafından kendi hocasından, hocası da Ehl-i Beyt'ten meçhul olarak naklen aktarılır. Ayrıca Mir Gıyâseddin Mansûr benc meselesini de içeren "Zikrâ" adında bir eser kaleme almıştır. Ancak eserin ne yazma ne de matbu nüshasına ulaşılamadı. Diğer kaynaklar ise Mir Gıyâseddin Mansûr tarafından nakledilen hadisleri aynen aktarmaktadır. Bkz. el-Hânsârî, *Ravzatü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât*, 7: 188-90; eş-Şahrûdî, *Müstedreku Sefîneti'l-bihâr*, 1: 427; et-Tabersî, *Müstedrekü'l-Vesâil*, 17: 85-86; er-Reyyi Şehri, *Mizânu'l-hikme*, 3: 970.

[501] İsra 17/61: ﴿وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ﴾

[502] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 47a.

Dede Cöngî, *Fethu'l-kadîr*'den iki mezhebin imamlarının haşişin haramlığı konusunda ittifak ettiklerini nakleder.[503] Kumenâtî'nin de bunu naklettiğini belirten Dede Cöngî, Hüsam Çelebi'nin *el-Vikâye* şerhine atıfla bencden sarhoş olmanın haram ancak haddi gerektirmediğini nakleder.[504] Devamında ise *Hâniyye*'den[505] Seyfü'l-ismet'e[506] şöyle bir fetva sorulduğunu nakleder:

> *Benc yiyen ve bunu helal görüp helal olduğunu söyleyenin hükmü hakkında meşâyıhın kavli nedir? el-Cevâb: eğer o kişi benci lehv için yemişse bu haramdır. Bu yaptığının helal olduğunu itikad ediyorsa kafir olmuştur." Ruknuddin Vâncânî'ye[507] soruldu: "Benc içen ve bunun helal olduğunu itikad edene ne lazım gelir? Dedi ki: Bu kişi fasıktır, helal olduğunu itikad etmesinden dolayı küfrü muhtemeldir. Eğer bu itikadı kesin olarak bilinirse katli mubah olur.[508]*

Dede Cöngî'nin nakletmiş olduğu bu son iki fetva Ebussuud'un bazı fetvalarında afyon, benc ve haşiş yemeyi helal görenlerin irtidad ettikleri şeklindeki hükümlerini destekler niteliktedir. Bununla birlikte bu iki fetvaya, incelenen önceki eserlerde tesadüf edilmemiştir.

Dede Cöngî daha sonra İbnu'ş-Şıhne'nin *Manzûmetu İbn Vehbân* şerhinde metne ilave olması gerektiğini düşündüğü iki mısrasını nakleder.[509] Bu mesele hakkında İbn Hacer[510] ve İbn Habîb'in[511] de aynı görüşte olduklarını belirten Dede Cöngî, İbnu'ş-

---

[503] Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 40.

[504] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 47b; Bkz. el-Kumenâtî, "el-İnâye şerhu'l-Vikâye", 369a-b; Husâmuddîn Çelebi, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye", 119b.

[505] Fetâvâ Kâdîhân'da böyle bir fetva tespit edilememiştir. İbnü'l-Hanbelî'nin *el-Matlûbu'l-hânî* adlı eseri olması muhtemeldir.

[506] Kim olduğu tespit edilemeyen Seyfü'l-ismet, Timurtâşî el-Gazzî tarafından Seyfu'l-usbe olarak anılmaktadır.

[507] Rüknüddin el-Vâncânî el-Hârezmî, döneminin önde gelen âlimlerindendir. Hanefi mezhebinin zamanının imamlarındandır. Kâdîhân'ın talebesi olan Necmuddin el-Hukeymî'den fıkıh öğrenmiştir. Ebu'r-Recâ Zâhidî'nin hocasıdır.Bkz. el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudıyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, 4: 338; Mahmûd b Süleymân el-Hanefî el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2017), 3: 291-293.

[508] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 47b.

[509] Bkz. İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1(2): 176.

[510] İbn Hacer el-Mekkî olsa gerek. Timurtâşî el-Gazzî de İbn Hacer el-Mekkî'nin görüşlerine atıfta bulunmaktadır. Tez içinde bkz. s. 179.

[511] İbnü'ş-Şıhne'nin hocası olan İbn Habîb el-Halebî olsa gerek. İbn Habîb'in hayatı için bkz. Süleyman Tülücü, "İbn Habîb el-Halebî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-habib-el-halebi.

Şıhne'nin şerhinden *el-Mübteğâ*'dan ve Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*'inden nakledilen mezkûr alıntıları yapar. [512]

Dede Cöngî, risalesinin devamında ise öncelikle "hamr"ın manası ve Hanefîler'in verdikleri tanımları ile cumhur ile olan ihtilaflarından bahseder.[513] Devamında "çoğu sarhoş edenin azı da haramdır" şeklindeki cumhurun görüşünden bahseden Dede Cöngî, Hanefîler'in bu konudaki duruşunu aktarıp, Hanefîler'in görüşünü savunur.[514] Dede Cöngî, gıda maddelerinden elde edilen içecekler hakkında Hanefî imamlarının görüşleri ve neden İmam Muhammed'in kavli ile fetva verildiğinden bahsederek risalesini bitirir.[515]

Dede Cöngî'nin risalesi incelendiğinde müellifin belli bir konu ve argüman sıralaması takip etmediği anlaşılmaktadır. Belki risalenin ilk kısmı -*İhyâ*'dan alıntı yaptığı yere kadar ki kısım- bu değerlendirmenin dışında bırakılmalıdır. Zira bu ilk kısımda Dede Cöngî sırasıyla Hanefî ulemanın eserlerinde benc hakkında birbirine ters görünen ifadeleri değerlendirmiş ve bir sonuca ulaşmayı denemiştir. Bu denemesinin ne kadar kuvvetli olduğunu ayrıca tartışılmalıdır.

Eserinin geri kalanında Dede Cöngî, meseleyle ilgili bulduklarını sıralamış gibi gözükmektedir. Eseri bitirirken konuyu bir yere bağlamayıp "bu konuda söylenecek daha çok şey var ama bu kadarı da yeterli" demesi de bu ihtimali güçlendirmektedir.

Dede Cöngî'nin risalesi, incelenen önceki furû fıkıh metinlerinde karşılaşılmamış yeni bilgilere ve âlimlerin görüşlerine yer vermesi bakımından önemlidir. Dede Cöngî'nin eserinde benc meselesi ile ilgili olarak kabaca bencin tedavi amacı dışında kullanılmasının haram olduğu, tedavi amacıyla kullanılırken dahi dikkatli olunması gerektiği ve benci lehv ve tarab için tüketmeyi helal görmesinin kişiyi dinden çıkaracağı sonuçlarına ulaştığı söylenebilir.

[512] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 47b-48a. Bkz. İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176.
[513] Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 48b-50a.
[514] Dede Cöngî, 50a.
[515] Dede Cöngî, 50a-51a.

3.2.1.3. Radıyyuddin İbnü'l-Hanbelî'nin *Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş* Adlı Eseri

Tam adı Ebû Abdillâh Radıyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Halebî el-Hanefî olan İbnü'l-Hanbelî, 908 (1502) yılında doğmuş ve 971 (1563) yılında vefat etmiştir. Anne tarafından dedesi Ebû Velîd İbnu'ş-Şıhne'dir (v. 815 / 1412). Kendisi Hanefî olmakla birlikte babası ve dedeleri Hanbelî olmasından ötürü İbnü'l-Hanbelî lakabıyla anılmıştır. Sadece fakih kimliğiyle değil, tarihçi, edip ve dilci kimlikleriyle de tanınan İbnü'l-Hanbelî, çeşitli alanlarda eserler kaleme almıştır.[516] Bu eserlerden birisi de *Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş*'dir.

Eserin tespit ve temin edilebilmiş üç nüshasında da eser İbnü'l-Hanbelî'ye nispet edilmektedir. İki nüshada müstensihlerin adı da belirtilirken Manisa İl Halk Kütüphanesi'ne kayıtlı nüsha müellif nüshası olarak kataloglanmıştır.[517] Bu nüshanın müellif nüshası olduğunu doğrulamak henüz mümkün olmamakla birlikte Kâtip Çelebi de eseri İbnü'l-Hanbelî'ye nispet etmiştir.[518]

Manisa ve Konya'da bulunan nüshalara göre müellif eserini 953 yılının Rebiülevvel ayında tamamlamıştır.[519] Kâtip Çelebi'nin ifade ettiği üzere İbnü'l-Hanbelî, Dede Cöngî'nin risalesinden seçmeler yapmış ve seçtiği bölümleri şerh etmiştir.[520] İbnü'l-Hanbelî şerhinden talik olarak bahsetmektedir.[521]

İbnü'l-Hanbelî'nin metni mukaddime ve iki fasıldan oluşmaktadır. İlk fasıl haşişin, ikincisi ise bencin hükmü hakkındadır. Bu fasıllar sürh hatla yazılmış olup şerhte metnin parçası olarak görülmektedir. Bu eser önceki metnin şerhi olduğu için şârihin sadece meseleye ve metne katkılarından bahsedilecektir.

Şârih, mukaddimesinde Dede Cöngî'nin risalesinin benc meselesi hakkında çeşitli yazılanlar arasında güzel bir derleme olduğunu belirttikten sonra risalenin faydasının arttırılması için bu eseri kaleme aldığını ifade etmektedir. Ayrıca Zerkeşî'nin *Zehru'l-*

---

[516] Cevat İzgi, "İbnü'l-Hanbelî, Radıyyüddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2000, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hanbeli-radiyyuddin.

[517] Bkz. Ebu Abdullâh Radiyyuddîn Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş" (t.y.), 188a, Manisa İl Halk, 2986, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi; İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 285a; İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 16a.

[518] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1: 1, 851; 2: 1120.

[519] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 188a; İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 285a.

[520] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 2: 1120.

[521] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 16a.

arîş fî tahrîmi'l-haşîş ve Kastallanî'nin *Zevâciru'r-rahmân fî tahrîmi haşîşeti'ş-şeytân* adlı eserleri ile benc meselesiyle alakalı diğer metinlerde zikredilmeyen bilgilere yer vereceğini söylemektedir.[522]

İbnü'l-Hanbelî, mukaddimesine hamdele ve salvele ile giriş yaptıktan sonra ilk olarak bencin tarifi üzerinde durmaktadır. Tarifte bencin müskir sıfatına mı yoksa müfsid sıfatına mı ait olduğu üzerinde durmuştur. Yapılan sarhoşluk tanımlarına göre ne benc ne de haşiş içkiler gibi şiddet-i mutribe özelliğine sahip olmadığı için müskir olarak değerlendirilmemeli ve benc ile haşiş muhaddir müfsid olarak kabul edilmelidir.[523] İbnü'l-Hanbelî, benc ve haşişin fıkhî sarhoşluk tarifine göre müskir olup olmadıklarına dair ayrıntılı bir açıklama yapmaktadır. İbnü'l-Hanbelî, vardığı sonuç bakımından Zerkeşî ile aynı görüşe sahiptir.[524] Hem Zerkeşî hem de İbnü'l-Hanbelî delillendirme bakımından benc ve haşişin müfsid olduğunu belirten Karâfî'den farklılaşmaktadırlar.[525] Sonrasında eserini iki ana bölüme ayırdığından bahsetmektedir.

İbnü'l-Hanbelî'nin şerhinin ilk bölümü haşiş hakkındadır. İbnü'l-Hanbelî, bölüme Karâfî ve İbn Teymiyye tarafından haşişin haramlığı hakkında icmâ nakledildiğini belirterek başlamaktadır. Bu icmâın tartışmalı olduğunu belirten İbnü'l-Hanbelî, icmânın vuku bulduğuna dair kati delil olması gerektiğini; zira icmâ ile sabit olan bir hükmü reddetmenin küfrü gerektirdiğini belirtmektedir.[526] Ancak küfrü gerektiren icmâ da şârihe göre sahabenin icmâıdır. Çünkü sahabe icmâı mütevatir haber sayılmaktadır. Halbuki bu konuda ne sahabeden ne de dört imamdan bir görüş nakledilmemiştir. Çünkü onların zamanında haşiş henüz ortaya çıkmış değildir.[527] Böylece İbnü'l-Hanbelî, mesele hakkındaki icmâa iddialarını yanıtlamış olmaktadır.

---

[522] İbnü'l-Hanbeli, 1b. İbnü'l-Hanbelî, *Zevâciru'r-rahmân* adlı eseri Kastallânî'ye nispet etmektedir. İbnü'l-Hümâm ise eseri Şemsüddin Muhammed b. Abdullah el-Mukri' es-Sûfî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî'ye nispet etmektedir. Eserle ilgili bir bilgiye ulaşılamadığı için hangi nispetin doğru olduğu tespit edilememiştir.

[523] İbnü'l-Hanbeli, 3b-4a.

[524] ez-Zerkeşî, *Zehrü'l-arîş fî tahrîmi'l-haşîş*, 101-13.

[525] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-Karâfî, *el-Furûk = Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1928), 1: 214-218.

[526] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 5a.

[527] İbnü'l-Hanbeli, 5b.

İbnü'l-Hanbelî, *Fethu'l-kadîr*'den Hanefî ve Şâfi'î imamların haşişin haramlığı üzerine ittifak ettiklerini nakleder. İbnü'l-Hümâm'ın kınnab yaprağı olarak açıkladığı haşiş hakkında İbnü'l-Hanbelî, *Zevâciru'r-rahmân* adlı eserden hadis-i şerif de nakleder:

> *Hz. Peygamber'den şöyle nakledildi: "Ümmetimin ağber yediği bir zaman gelecek." Soruldu ki: "O nedir ya Rasulallah?" Hz. Peygamber şöyle cevapladı: "[O] kınnab yaprağıdır. Bundan içkilerini üretecekler. Eğer o kimseler ile karşılaşırsanız onları değnekle cezalandırın!" Bir başka lafızla: "Onları öldürün!"* [528]

Zevâciru'r-rahmân müellifi Şemsüddin Muhammed b. Abdullah el-Mukri' es-Sûfî ed-Dımeşkî eş-Şâfi'î hadis-i şerifi Taberânî'nin rivayet ettiğini belirtir.[529] İbnü'l-Hanbelî, hadis-i şerifin bir diğer lafzındaki "öldürün!" emrinin ya değnekle cezalandırmaya ya da bunu tüketmeyi helal görenlerin öldürülmesine hamledilmesi gerektiğini belirtir.
İbnü'l-Hanbelî, haşiş hakkında iki hadis-i şerif daha nakleder. İbnü'l-Hanbelî, bunlardan ilkinin garib bir hadis-i şerif olduğunu ve İbn Ebi'd-Dünyâ'nın (v. 281 / 894) Ebu Hureyre'den naklettiği belirtir. Hadis-i şerif şöyledir:

> *Gubeyrâdan sakının! Şüphesiz o Acemin hamrıdır.*[530]

Aynî'nin de daha önce *Sünenu Ebî Dâvud*'dan naklettiği rivayette Hz. Peygamber gubeyrâdan nehyetmişti. Hadis âlimleri de gubeyrâdan kastın sükürke denilen Habeşlilerin mısırdan ürettikleri bir içki olduğunu ifade etmişlerdi.[531] İbnü'l-Hanbelî, gubeyrâ hakkında Dede Cöngî'nin farklı yorumlarına yer vermektedir. "Acemin hamr"ının haşiş olduğunun insanlar arasında bilinir olduğunu belirten Dede Cöngî,

---

[528] İbnü'l-Hanbeli, 5b-6a. Hadisin Arapça aslı şöyledir:
روي عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: "سيأتي على أمتي زمان يأكلون الأغبر" قيل ما ذاك يا رسول الله؟ قال: "ورق القنب يصنعون منه مسيكرتهم فإذا لقيتموهم فاجلدوهم" وفي لفظ: "فاقتلوهم" رواه الطبراني

[529] Şemsüddin Muhammed b. Abdullah el-Mukri' es-Sûfî ed-Dımeşkî eş-Şâfiî'nin kim olduğu tespit edilememiştir.
Taberânî'nin eserlerinde böyle bir hadis tespit edilememiştir. Riba ile ilgili ve benzer lafza sahip bir hadis şöyledir:
عن أبي هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "يأتي على الناس زمان يأكلون فيه الربا"، قال: قيل له: الناس كلهم؟ قال: "من لم يَأكُلْه منهم، نالَه من غُبارِه"

[530] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 6a. Hadisin Arapça aslı şöyledir:
رواه ابن أبي الدنيا عن أبي هريرة رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "إياكم والغبيراء فإنها خمرة الأعاجم"

[531] Tez içinde bkz. s. 71.

hadis imamlarının gubeyrâ lafzı içeren sahih hadis-i şeriflerle karşılaştıklarında henüz haşiş meşhur olmadığı için gubeyrâdan kastın sükürke olduğunu zannettiklerini ifade eder.[532] Ancak gubeyrâya bu manayı veren yalnızca hadis imamları değildir. Nesefî ve Mutarrizî gibi Hanefî fakihler telif ettikleri sözlüklerinde de gubeyrâya aynı manayı vermektedirler.[533]

Gubeyrânın anlamı üzerine Dede Cöngî'den yeni bir yorum nakleden İbnü'l-Hanbelî, bu manayı desteklemek için Dede Cöngî'nin *el-Firdevs* adlı eserin müellifini[534] kaynak göstererek naklettiği bir hadis-i şerife yer verir:

> *Saîd b. Cübeyr'den mürsel olarak nakledildi ki: "Hint topraklarından [gelecek,] adı şahdâne adında bir ağaçla karşılaşacaksınız. Kim ondan yerse Adem aleyhisselâm ondan beridir. Adem'den beri olan benden de beridir. Benden beri olan da Allah'tan beridir. İşte o [ağaç] gubeyrâdır. Kim ondan yerse dinine ve aklına halel getirir ve lanet ile zillet onun üzerine olur.*[535]

İbnü'l-Hanbelî, İbnü'l-Hümâm'ın eserinden yaptığı nakli tamamladıktan sonra İbn Teymiyye'nin haşişin hicrî altıncı asrın sonunda Moğollar ile birlikte ortaya çıktığına dair görüşünü nakleder ve Esed b. Amr ile Müzeni'nin bu konuda görüş belirtmiş olamayacaklarını söyler. Zira henüz ortada haşiş denen bir ot bulunmamaktadır. Sonrasında ise İbnü'l-Hanbelî, haşişin ortaya çıkışına dair Şeyh Haydar ve Ahmed Sâvî (veya Sâvecî) menkıbelerini nakleder.[536] İbnü'l-Hanbelî'nin bu ifadelerinden, Zahîruddîn Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*'ine nispet edilen Kerderî fetvasının ilk bölümünü yani Esed b. Amr ile Müzenî arasında geçen kısmı reddettiği anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Hümâm'ın naklettiklerini, İbnu'ş-Şıhne'nin *Manzûmetu İbn Vehbân* şerhinde söylediklerine bağlayan İbnü'l-Hanbelî, haşişin helal olduğunu söyleyenlerin zındık oldukları ibaresini desteklemek adına deliller getirir. İbnü'l-Hanbelî, Cemâluddîn

---

[532] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 6a.

[533] Bkz. en-Nesefî, *Tılbetü't-talebe*, 319; el-Mutarrizî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, 230, 336-37.

[534] Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî'nin (v. 509 / 1115) *Firdevsü'l-ahbâr* adlı eseri olması muhtemeldir. Ancak bu eserde zikredilen hadise rastlanılmadı.

[535] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 6a. Hadisin Arapça aslı şöyledir:
عن سعيد بن جبير رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "سيظهر عليكم من أرض الهند شجرة يقال لها شاه دانه من أكلها فقد برئ من آدم عليه السلام ومن برئ من آدم فقد برئ مني ومن برئ مني فقد برئ من الله عز وجل ألا وهي الغبيراء من أكلها اغبر دينه وقل يقينه وتبلد ذهنه فعليه من الخزي واللعنة"

[536] İbnü'l-Hanbeli, 6b.

Zeylaʿî'nin *Nasbu'r-râye*'de ahkâmu'l-mürteddîn başlığı altında tahric ettiği bir hadis-i şerife yer verir. Buna göre Hz. İkrime, Hz. Ali'nin zındıkları yaktıklarını ve daha sonra İbn Abbâs'ın Hz. Ali'ye: "Ben olsam yakmazdım; zira Hz. Peygamber: 'Allah'ın azabı ile cezalandırmayın'" dediğini aktarır. Bununla birlikte Zeylaʿî, İbn Abbâs'ın naklettiği Hz. Peygamber'in: "Kim dinini değiştirirse onu öldürün" hadis-i şerifine binaen zındıkların öldürülmesi gerektiğini belirtir.[537] İbnü'l-Hanbelî, bu meselede bazılarının haşişin haramlığına tevil yoluyla ulaşıldığı ve bu nedenle de helal görenlerin dinden çıkmayacakları şeklinde getirilen bir itiraza "Bir müskir maddeyi helal olduğuna itikad ederek tüketmek kişiyi kafir kılar" diyerek cevap vermektedir.[538]

İbnü'l-Hanbelî, İbnu'ş-Şıhne'nin eserinden sonra Kırşehrî'nin *el-Mübteğâ* adlı eserinin kaynak olarak gösterildiği iki mezhebin haşişin haramlığında ittifak ettikleri görüşüne atıfta bulunur. Tekrar Şemsüleimme Kerderî'ye haşişin hükmünün sorulması kıssasına yer vermekle birlikte daha farklı yorumlar yapmaktadır. İbnü'l-Hanbelî, kıssada nakledilen Müzenî'nin fetvasının Esed b. Amr'a ulaşmasının mümkün olmadığına dikkat çeker. Zira Esed b. Amr vefat ettiğinde henüz Müzenî, fetva verecek yaşta değildir.[539] İbnü'l-Hanbelî, bu itirazı getirmekle birlikte naklin geri kalanını olduğu gibi kabul etmiştir.

İbnü'l-Hanbelî, kendi eseri olan *el-Matlûbu'l-hânî*'ye atıfta bulunarak haşişin azının da sarhoş edici özelliğe sahip olmasından ötürü cumhur tarafından haram kabul edildiğini belirtir. Zeylaʿî'ye nispetle bu zamanda İmam Muhammed'in kavli ile fetva verildiğini belirten İbnü'l-Hanbelî, Ebu Hanife ile Ebu Yusuf'un müsellesin sarhoş etmeyecek kadarı hakkında verdikleri mubah fetvasının insanlar tarafından istismar edildiğine dikkat çeker.[540]

İbnü'l-Hanbelî, Dede Cöngî tarafından risalesinde nakledilen ravisi Enes b. Malik olan hadis-i şerifi ele alır. Hz. Ali'den de benzer bir hadis-i şerif ile haşişin Hind coğrafyasından yayılacağı hakkında bir hadis-i şerif nakleden ve hadis-i şeriflerin

[537] İbnü'l-Hanbeli, 7a-b; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye me'a hâşiyetihi Buğyetu'l-elma'î fî tahrîci'z-Zeyla'î* (Beyrut: el-Müessesetü'r-Reyyân, 1997), 3: 456.

[538] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 7b.

[539] İbnü'l-Hanbeli, 8a-b; Aynı eleştiriyi Kefevî de yapmaktadır. Bkz. el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 1: 428-429.

[540] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 9a; Bkz. ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2: 196-197.

manaları üzerinde duran İbnü'l-Hanbelî, hadis-i şeriflerin senetleri ve Hz. Peygamber'e aidiyetleri hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmaz.[541]

Haşişin haram ve necis olduğu konusunda Şâfi'î âlimler arasında ihtilaf olmadığını belirten İbnü'l-Hanbelî, haşişin satışının yasak olup olmaması konusundaki ihtilaftan bahseder. Âlimlerin bir kısmı haşişi zehir hükmünde görerek azının tedavi amacıyla satılmasına cevaz vermişlerdir. Bu bakımdan afyon, cevzetu't-tîbe benzetmişlerdir.[542] Cumhurun, "çoğu sarhoş edenin azı da haramdır" şeklindeki görüşünü Şâfi'î imamlar üzerinden dile getirdikten sonra İbnü'l-Hanbelî, Hanefîlerden İmam Muhammed'in de bu görüşte olduğunu belirtir.

İbnü'l-Hanbelî, haşişin hükmü konusunda sonuca vardıktan sonra haşiş içene ne ceza gerektiği konusuna girer. Burada sırasıyla önce Şâfi'îler, sonra Mâlikîler ve Hanbelîler'den haşiş içene şiddetli ta'zîr veya had cezasının gerektiğini belirten ibareler nakleder. Şâfi'î âlimlerin görüşlerini naklederken haşiş tüketen kimseye had değil ta'zîr cezası verilmesi gerektiğini düşünen âlimlerin de görüşlerine atıfta bulunan İbnü'l-Hanbelî, bölüm sonunda haşiş yemenin haram olduğu, helal olduğunu itikad edenin zındık ve kafir olduğu ve haşişi tüketen kişiye had cezasının gerekli olduğunu belirterek birinci faslı bitirir.[543]

İbnü'l-Hanbelî, bencin hükmü hakkındaki farklı görüşleri zikrederek ikinci bölüme giriş yapar. İlk olarak bencin mutlak olarak haram olduğu görüşünü dile getiren İbnü'l-Hanbelî, haram ile tedavi olma konusunu da değinir. Zaruret hali olması halinde zaten haramlığın ortadan kalktığı, bu nedenle de haram ile tedavi olunmadığı hükmüne varan İbnü'l-Hanbelî, Şâfi'îlerin haram ile tedavi meselesinde katı bir tutuma sahip olduklarını da belirtir. Bencin hükmü konusundaki bir diğer tutum ise mutlak olarak

---

[541] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 9b-10a. Söz konusu hadislerin Arapça asılları şöyledir:

وفي زاد القلوب للإمام أبي الليث السمرقندي عن أنس بن مالك رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «إياك والحشيش إياك والحشيش فإنها خمر الأعاجم يسلب الحياء من العين والإيمان عند النزع»

وقد روي عن علي بن أبي طالب رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إياكم وخمرة العجم لأن لا تنسيكم الشهادة» وفي رواية له عليه السلام أنه قال: «إياكم ومسيكرة العجم فإنها تعجل بغضب الله تعالى»

[542] İbnü'l-Hanbeli, 10a-11a.

[543] İbnü'l-Hanbeli, 11a-12a. Mesela bkz. es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y., 223a.

mubah olduğu iddiasıdır. Bencin mutlak mubah kategorisine sokulması içinse sarhoşluk kastının olmaması şart koşulur.[544]

İbnü'l-Hanbelî, benc içerek sarhoş olanın tasarrufları hakkında Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen rivayetin bencin mutlak haramlığına delalet ettiğini söyler. Zira kişinin bencin ne ve ne tür etkilere sahip olduğunu bilmesi tasarruflarının geçerli kılınmasını sağlamaktadır. Aynı şekilde bencin mutlak haramlığına Hamiduddin ed-Darîr'den nakledilen uzun kıssa ve ulemanın bu konuda icmâını da birer delil olarak getirir. İbnü'l-Hanbelî kendi eseri olan *el-Matlûbu'l-Hânî*'den bencin bir zehir olduğu ve zehrin de haramlığı üzerinde icmâ olduğunu belirtir. Devamında İbnü'l-Hanbelî, Rüknuddin Vâncânî'nin bencin helal olduğunu itikad eden kimsenin küfür tehlikesinde olduğu ve *el-Gunye* eserinin haşiyelerinden nakledilen benc bağımlısının öldürülebileceği fetvalarını nakleder.[545]

Bencin mutlak haram olduğunu söyleyenlerin delillerini ve kaynaklarını zikrettikten sonra İbnü'l-Hanbelî, bencin mezkûr şartla mutlak mubah olduğunu iddia edenlerin delil ve kaynaklarına geçer. Hanefî ulemanın ekserisi bu görüştedir ve eserlerinde mubahlara örnek olarak benci vermişlerdir. Şimdiye kadar metinlerin ekserisinde mubaha yolla sarhoş olanın tasasrruflarının geçerli olmayacağı şeklindeki ibarelere atıf yapan İbnü'l-Hanbelî, benc ve afyonun onlar indinde ancak sarhoş olma, lehv ve tarab kasdına sahip olmaları halinde haram sayıldığı açıklamasını getirir. Buna binaen bu âlimlere göre benc ve afyon sadece tedavi amacıyla değil, harama götüren kasıtlar olmadığı sürece farklı amaçlarla da kullanılabilir. İbnü'l-Hanbelî, benc ve afyon gibi kullanılan bir diğer madde olarak berşi de örnek verir.[546]

İbnü'l-Hanbelî, Hanefî ulema arasında benc içene ve bencden sarhoş olana had cezasının gerekip gerekmeyeceği tartışmasının taraflarını zikreder. Tabbânî'den benci sarhoş olmak kastıyla içip sarhoş olana zecran had cezasının verilmesi gerektiği görüşü naklederek kendi görüşünü ortaya koyan İbnü'l-Hanbelî, sonrasında ise Akta''ın *Muhtasaru'l-Kudûrî* şerhinden alıntılara yer verir. Akta''ın bencin örfte masiyet amacıyla kullanılmadığı, bu nedenle de bencden sarhoş olanın tasarruflarının geçersiz olduğu görüşünü zikrettikten sonra İbnü'l-Hanbelî, örfteki bu durumun

[544] İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 12a-b.
[545] İbnü'l-Hanbeli, 12b-13b.
[546] İbnü'l-Hanbeli, 13b-14a.

değişip artık yaygın olanın haşiş gibi bencin de masiyet için kullanılıyor olduğunu belirtir.[547] Şarih son olarak Şâfi'î ve Malikî âlimlerden bencin haramlığına dair görüşler serdeder ve şerhini bitirir.[548]

İbnü'l-Hanbelî'nin eserinin en büyük katkılarından birisi Hanefîlerin yanında cumhurun görüşlerine yer veriyor olması ve bu görüşlerle birlikte meseleyi değerlendiriyor olmasıdır. İbnü'l-Hanbelî şerhinde, Dede Cöngî'nin yazdıklarını olduğu gibi kullanmamış, onun dağınık halde yer verdiği görüşleri tasnif etmiş ve şerh etmiştir. Bu değerlendirme aşamasında ise fıkhî istidlal açısından kuvvetli bir görüşler bütünü sunmuştur.

3.2.1.4. İbnü'l-Cezzâr'ın *Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn* Adlı Eseri

Hakkında çok fazla bilgiye sahip olunmayan İbnü'l-Cezzâr'ın tam adı Ebu'l-Hasen Nûrüddîn b. Alî b. Muhammed el-Mısrî'dir. İbnü'l-Cezzâr, yazma halindeki eserlerinde "Mısır ikliminin şeyhi" ve "İmam Şâfi'î'nin halifesi" gibi sıfatlarla anılmaktadır. Bunlardan kendisinin Şâfi'î mezhebine müntesip olduğu ve tasavvufla organik bir ilişkisi olduğu rahatlıkla söylenebilir. İbnü'l-Cezzâr, 984 (1576) yılında Kahire'de meydana gelen deprem vesilesiyle kaleme aldığı risalesi *Tahsînü'l-menâzil min hevli'z-zelâzil*'i hayatının son dönemlerinde yazdığı düşünüldüğünde hicrî onuncu yüzyılın sonlarında vefat ettiği tahmin edilmektedir.[549]

İbnü'l-Cezzâr'ın ifadelerine göre Mısır'da "berş" adıyla bilinen pis bir macun ümmetin belası haline gelmiş olup, fesâdı onu kullanan insanların yüzlerine sirayet etmiş ve ümmeti mahvetmiştir. Bunun üzerine *Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn* adlı risalesinin muhtevası kendisine Allah tarafından ilham edilmiş ve o da bu risaleyi kaleme almıştır.[550]

Risale iki babdan oluşmaktadır. İlk babda bu macunun meydana getirildiği maddelerin kendilerinin ve bu maddelerinin toplamı olan bu macunun haramlığı hakkındaki

[547] İbnü'l-Hanbeli, 14b-15b.
[548] İbnü'l-Hanbeli, 15b-16a.
[549] Tahsin Görgün, "İbnü'l-Cezzâr, Ebü'l-Hasan", içinde *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).
[550] Ebu'l-Hasan İbnü'l-Cezzâr, "Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn" (t.y.), 114a-b, Mehmed Ağa Camii, 149, Süleymaniye Kütüphanesi.

delillere ve görüşlere yer verilmiş, ikinci bab ise berşi ve berş kullananları zemmeden edebî ifadelere ayrılmıştır.

Berşin hükmüne geçmeden önce İbnü'l-Cezzâr, haşişin ve ona tâbi olan diğer maddelerin hükmünü ele almaktadır. İbnü'l-Cezzâr, haşişin hicrî beşinci yüzyıldan sonra ortaya çıktığını ve ne Hz. Peygamber ve ashabı ne tabiîn ne de mezhep imamları zamanında bilinmediği ifade eder. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in "Tüm sarhoş ediciler haramdır"[551] hadis-i şerifinin bunların hükmünü de sarahaten kapsadığını belirtir. Ayrıca Bakara 195. ayet-i kerimede[552] insanların kendilerini kendi elleriyle tehlikeye atmaları yasaklanmıştır. Bu da insanların bedenlerine zarar veren şeyleri kullanmalarını yasaklayan bir ayet-i kerimedir.[553]

Haşişin haramlığı hakkında Zerkeşî'nin zaten *Zehru'l-arîş fî tahrîmi'l-haşîş* adında müstakil bir eser kaleme aldığını belirten İbnü'l-Cezzâr, "Günah, kalbini tırmalayıp duran ve insanların bilmesini istemediğin şeydir"[554] hadis-i şerifini zikrederek şöyle der:

> *Bir parça berş veya haşiş yaprağını alıp Ezher Cami'sinin en büyük ders halkasına gitsen ve aralarında o maddeyi çıkarıp yutsan bu yaptığını onaylarlar mı yoksa seni fırçalar, seni bundan alıkoymaya mı çalışırlar?![555]*

İbnü'l-Cezzâr, "Haramlar açıktır, helaller açıktır"[556] hadis-i şerifini zikrederek berş ve haşişin haramlığının da açık bir şekilde bilinir olduğunu vurgular.[557]

İbnü'l-Cezzâr, tabiplerin berşin soğuk bir tabiata sahip ve doyurucu olduğu yönündeki görüşlerini öne sürerek kendisine itirazda bulunan muhaliflerine, Şâfi'îlerin "tahsis olunmamış hiçbir âm lafız yoktur" usul kaidesini öne sürerek karşı çıkar. Tabiplerin bu verdikleri hüküm, mutlak değildir. Zira bahsedilen etkiler, kişiden kişiye, bedenlerdeki

---

[551] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

كل مسكر حرام

[552] Bakara 2/ 195: ﴿ولا تلقوا بايديكم الى التهلكة﴾

[553] İbnü'l-Cezzâr, "Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn", 114b-15.

[554] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

الإثم ما حاك في صدرك وكرهت أن يطلع عليه الناس

[555] İbnü'l-Cezzâr, "Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn", 115a-b.

[556] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

الحلال بين والحرام بين

[557] İbnü'l-Cezzâr, "Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn", 115b.

hıltların[558] oranlarına, sahip oldukları hastalıklara vs. göre değişmektedir. Aynı şekilde berş adlı karışımı oluşturan maddelerin karışımdaki oranlarına göre macunun özellikleri de değişebilmektedir.[559]

İbnü'l-Cezzâr, bundan sonra berşin tarifini vermektedir. Bu işlerle uğraşanların "fâze Abbâs"[560] olarak kısalttıkları tarifin içeriği şöyledir: fâ fulfule yani bibere, elif afyona, ze harfi zaferâna yani safrana, ayn harfi akırkarhâ yani pire otuna, be harfi bence, elif harfi afsentin yani pelin otuna ve sin harfi ise sünbüle işaret etmektedir. İbnü'l-Cezzâr, berş karışımını oluşturan bu bitkilerin tabiatlarından uzun uzun bahsetmektedir.[561] Bunların terkibinin insan sağlığına zararlı olduğu sonucuna ulaşan İbnü'l-Cezzâr, berşin ne şer'an ne aklen ne de tıbben caiz olmadığını ifade etmektedir.[562]

Bundan sonra ikinci bölüme intikal eden İbnü'l-Cezzâr, bu bölümde berş ve berşi kullananlar hakkında söylenmiş zemmedici, berşin haramlığı, hayırsızlığı ve zararları ile berş kullananların uğursuzluğu, acizliği, hastalıkları ve zavallılıklarını dile getiren şiirlerden örnekler sunmaktadır.[563]

Hatime kısmında müellif, kahvenin hükmüne dair görüşlerine de yer verir. İbnü'l-Cezzâr'a göre kahve haram değildir. Hatta ibadete ve ilmî çalışmaya yardımcı olması açısından kullanılması iyi dahi olabilir. Ancak kahve bazı karışımlarda kullanılarak zararlı hale getirilebilir. Bu konuda dikkatli olunması gerekir. Müellif böylece risalesini bitirir.[564]Fıkhî yönünün derin olmadığı anlaşılan bu risale, tespit edilebildiği kadarıyla berşle ilgili kaleme alınmış tek müstakil risale olma vasfını haizdir.

3.2.1.5. Yusuf Sinanüddin Efendi'nin *Risale fî hurmeti'l-afyon* Adlı Eseri

Tam adı Şeyhü'l-Harem Yusuf b. Abdullah el-Amasî er-Rûmî olan Yusuf Sinanüddin Efendi, aslen Drama'lıdır. Kaynaklarda "nezîlü Mekke, sekînü Mekke" gibi lakaplarla da anılan Yusuf Sinanüddin Efendi, hayatının bir döneminde Mekke'de bulunmuş ve

[558] Ahlât-ı erbaa: İnsanın biyolojik, psikolojik ve ahlakî fonksiyonlarını etkilediği kabul edilen dört sıvı maddeye verilen addır. Bu sıvılar; kan, safra, sevda ve balgamdır. Daha fazla bilgi için bkz. Ayşegül Demirhan Erdemir, "Ahlât-ı Erbaa", DİA, 1989, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa.

[559] İbnü'l-Cezzâr, "Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn", 115b-16.

[560] Arapçası فاز عباس

[561] İbnü'l-Cezzâr, "Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn", 116a-17.

[562] İbnü'l-Cezzâr, 117a.

[563] İbnü'l-Cezzâr, 117a-19.

[564] İbnü'l-Cezzâr, 119a-b.

orada vaizlik dahi yapmıştır. *Tebyînü'l-mehârim* adlı eseriyle bilinen Yusuf Sinanüddin Efendi'nin doğum tarihi hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte 1000 (1592) yılında vefat ettiği bilinmektedir. Ancak ölüm yeri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yusuf Sinanüddin Efendi'nin eğitim hikayesi ve yetiştirdiği talebelere ait bir bilgi de bulunmamaktadır.[565]

Risale fî hurmeti'l-afyon adıyla Şeyh Sinan Efendi'ye nispet edilen iki nüsha vardır. Bunlardan birisi Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'nde bir diğeri ise Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.[566] DİB Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın üzerine pek çok not düşülmüş ve risalenin varakları arasına bir şukka yapıştırılmıştır. Bu şukkanın bir tarafında Molla Abdülvâcid'in *el-İhtiyârât*'ında nakledilen Kerderî'nin fetvası, diğer tarafında ise Malikî âlim İbrahim Lekânî'nin (v. 1041 / 1632) *Nasîhatu'l-ihvân bi'ctinâbi şürbi'd-duhân* adlı eserinden bir bölüm bulunmaktadır.[567]

Yusuf Sinanüddin Efendi'nin bu risalesinin muhtevası ile *Tebyînü'l-mehârim* adlı eserinde *hamr ve meysir* başlığı altında afyonun haramlığına değindiği bölümün muhtevası neredeyse aynıdır. Bununla birlikte afyonun hükmüne dair fazladan bazı ek bilgiler ve bir hikâye bulunmaktadır. Bu nedenle müellifin *Tebyînü'l-mehârim* adlı eserine ayrıca değinilmeyecektir.

Risale ile metin arasından hangisinin önce yazıldığına dair elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yusuf Sinanüddin Efendi'nin *Tebyînü'l-mehârim*'i 980 (1572-73) yılında tamamladığı bilinmektedir.[568] Risalenin her iki nüshasında ise ferağ veya istinsah kaydı bulunmamaktadır. Kendisinin bir vaiz olduğu düşünüldüğünde müellifin verdiği bir vaazın daha sonra risale formatında kaydedilmiş olabileceği ihtimali de bulunmaktadır.

Risalenin muhtevasına intikal edildiğinde Yusuf Sinanüddin Efendi, besmeleden hemen sonra Haddâdî'nin *es-Sirâcu'l-vehhâc* eserinden bencin yenmesinin haram olduğunu naklederek risalesine başlamaktadır. Bu alıntıdan sonra ise "bil ki bu maddelerin hepsinden sarhoşluk ittifakla haramdır, ihtilaf edilen nokta ise bunların

---

[565] Recep Orhan Özel, "Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsî (1000/1592) ve 'Tebyînü'l-Mehârim' Adlı Eseri", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sy 20 (2013): 115-20.

[566] Sinâneddin Yûsuf b. Abdullâh el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon" (t.y.), Yazma Eserler, 4128, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; Sinâneddin Yûsuf b. Abdullâh el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon" (t.y.), Kastamonu İl Halk, 1219, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi.

[567] el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon", t.y., 97b-98a.

[568] Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, 1: 342.

sarhoş etmeyecek kadarının yenmesi hakkındadır" diyerek risalenin başından okuyuculara bir uyarıda bulunmaktadır.[569]

Müellif, bu uyarıdan hemen sonra İmam Muhammed ve İmam Şâfi'î'ye göre çoğu sarhoş edenin azının da haram olduğunu belirtir. Hanefîlerin genelinin görüşü ise kınnab yaprağı olan bencin mubah olup, bundan sarhoşluğun haram olduğudur. Bununla birlikte müellif, ulemanın bir kısmının görüşünün böyle olmadığını söyler ve *Fethu'l-kadîr*'den Esed b. Amr ve Müzeni'nin fetvaları ile başlayan Kerderî'nin fetvasını nakleder. Bencin haramlığını aklı fesâda uğratmak ve ona zarar vermek ile illetlendirdiklerini belirten müellif, afyon ile ilgili herhangi bir görüşün nakledilmediğini özellikle belirtir.[570] Risalesinin başlığından da anlaşılacağı üzere müellif bu noktadan sonra tamamen afyon ve afyonun hükmüne odaklanmaktadır.

Müellif, afyonun haramlığını sadece Haddâdî'nin şerhinde belirttiğine dikkat çeker. Halbuki afyonun zararları bencin zararlarından kat be kat daha fazladır. Ulema, insanın mizacına, sıfatına ve aklına zarar veren, Allahı zikretmekten alıkoyan, farzları ve vacipleri nizami olarak eda etmesine engel olan her şeyin icmâen haram olduğunu belirtmiştir.[571] O halde afyon da bu illetleri barındırmasından ötürü haramdır. Risalenin ana tezi böylece özetlenebilir. Müellif, buradan itibaren yukarıda saydığı tüm illetlere afyon üzerinden örnekler verecektir.[572]

Yusuf Sinanüddin Efendi, risalenin ilerleyen kısımlarında açıkça afyon satmanın, almanın ve afyondan kazanılan paranın haram olduğunu belirtir. Afyonun mubahlığına dair ulemadan aktarılan kavillerin ise aynı benc hakkında olduğu gibi henüz fesâdının ortaya çıkmamış olmasıyla ilgili olduğunu belirten müellif, bazı âlimlerin de afyonun mubalığı için hamrın sahip olduğu mutrib ve mülezziz olmak ile azının çoğuna götürmesi gibi illetlerin olmamasını öne sürdüklerini belirtir.[573] Müellif, afyonun hamr gibi bizatihi haram olmadığını kabul etmekle birlikte yukarıda sayılan illetlerden hâli olmadığını özellikle belirtir. Afyon, hamr gibi rakîk (içimi kolay) değildir. Mutrib ve mülezziz de değildir ancak muneşşittir. İnsana bir neşve verir. Azı da çoğuna

[569] el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon", t.y., 97b; Sinâneddin Yûsuf b. Abdullâh el-Amâsî, *Tahzîrü'l-müslimîn min mie bâb min ebvâbi'l-harâm = Tebyînü'l-mehârim* (Kahire: Darü'r-Risale, 2011), 108-9.
[570] el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon", t.y., 97b.
[571] el-Amâsî, 97b; el-Amâsî, *Tebyînü'l-mehârim*, 109.
[572] el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon", t.y., 98a-99a; el-Amâsî, *Tebyînü'l-mehârim*, 109.
[573] el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon", t.y., 98b; el-Amâsî, *Tebyînü'l-mehârim*, 109-10.

götürür. Çünkü afyon kullanan kişi daldığı mevhum hayallere daha da dalmak, aldığı lezzet ve neşvenin artması için daha da kullanmak ister. Ayrıca afyonun azı mubah olamaz. Zira az az kullanan kişi afyon müptelası olur, bu beladan kurtulamaz ve daha da büyük bir fesâd ortaya çıkar.[574] Yusuf Sinanüddin Efendi tarafından ortaya konan bu talil, daha önce haşişin sadece sarhoş edicilik illetine binaen haram hükmü verilmesinden daha kuvvetlidir. Ayrıca maddenin sadece tek bir vasfını öne çıkarmaktan ziyade madde kullanımını bir süreç olarak dikkate alması Yusuf Sinanüddin Efendi'nin ortaya koyduğu talili daha da kuvvetlendirmektedir.

Müellif, Molla Hüsrev'in *Dürer ve'l-Gurer*'inden alıntı yaparak zaten mubah olan bir şeyi lehv ve tarab kastıyla kullanmanın da haram olduğunu belirtir. Müellif, bu argümanı sunduktan sonra müsellesi örnek verir. Ebu Hafs el-Kebîr'in hocaları Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'tan ayrılarak müsellese haram demesine vurgu yapar. Bu alıntıdan sonra müellif, kendi zamanında insanların afyon ve benci telehhi için yediklerini belirtir. Bu nedenle afyon ve benc yemek haram olmalıdır. Bunun tek istisnası ise tedavi olmak için bu maddelerin tüketilmesidir ki müellif de burada "zaruretler, mahzur şeyleri mubah kılar" kaidesini hatırlatmaktadır. [575]

Yusuf Sinanüddin Efendi, "afyon yemenin azı da çoğu da haramdır" tezini kanıtladıktan sonra bu tezini kuvvetlendirmek için Ebussuud'un fetvalarına atıfta bulunur. Müellif, burada Ebussuud'un açıkça hangi fetvasına atıfta bulunduğunu belirtmemekle birlikte Ebussuud'un kendi kelamına muvafık fetva verdiğini belirtmiştir. Müellifin kastettiği fetva

> *Mesele: Afyonu ve esrârı yimek günâh-ı kebâyirden addolunur mu? el-Cevab: Müslüman yiyicek merd erler değildir.*
> *Mesele: Berş ve afyon ve ma`cûn ki içinde esrâr ola mertebe-i sekre varmayıcak harâm olur mu? el-Cevâb: Feseka ve ehl-i hevâ yiyişi üzerine hiçbiri helâl değildür.*
> *Mesele: Afyon helâldir deyü ekl eyleyene ne lazım olur? el-Cevâb: Mezmûm ve mekrûh tiryâk olmak lazım gelür.*
> *Mesele: Afyon yemek def`-i gâm içün yahud iş işlemek içün halbuki ahyânen olsa ne lazım olur? el-Cevâb: İyi nesne değildür; dini dünyası ma`mûr olmak isteyen andan ictinâb etmek mühimdir.*
> *Mesele: Zeyd, afyon ve esrâr satub andan gayrı san`atı ve pîşesi olmasa şer`an helâl olur mu? el-Cevâb: Fesekaya esbâb-ı fesâdlarını ihzâr edivermek ile tahsil olunan mal helâl olmak mümkün müdür?!*

[574] el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon", t.y., 99a; el-Amâsî, *Tebyînü'l-mehârim*, 110.
[575] el-Amâsî, "Risâle fî hurmeti'l-afyon", t.y., 99a.

bunlardan birisi olabileceği gibi henüz tespit edilememiş bir başka fetvası da olabilir. Yusuf Sinanüddin son olarak Osmanlı beldelerinde meşhur olan bir hikâyeden bahseder. Buna göre afyon yiyen bir kişi, yatsı namazına camiye cemaatle namaz kılmaya gelir. İmam, yatsı namazının ilk secdesine gittikten sonra afyon yiyen kişi de secdeye gider ve öylece kala kalır. Yatsı cemaati dağılır. Sabah namazı vakti gelir. Sabah namazına gelen cemaat, afyon yiyen kişiyi yatsı namazında nasıl bırakmışlarsa aynen o şeklide bulurlar. Müellif, hikayedeki bu kişinin insanlık dairesinden çıktığını, sarhoş olup namazını ve zikrullahı terk ettiğini belirtir ki ondan daha kötü bir halde olan kişi yoktur. Risalede zikrettiklerinden daha fazla delile gerek kalmadığını belirten müellif böylece risalesini sonlandırır.[576]

Vaizlik yapan Yusuf Sinanüddin Efendi'nin risalesinde bahsetmiş olduklarından vaazlarında da bahsediyor olması kuvvetle muhtemeldir. Şüphesiz bilginin toplumsallaşmasında büyük rol oynayan vaizler ve vaazlar yoluyla bu konular halka güncel bir biçimde aktarılmaktadır.

3.2.1.6. Mahmûd b. Pîr Mehmed el-Fenârî'nin *Risale fî hurmeti'l-haşîşi ve'l-afyon* Adlı Eseri

Mahmûd b. Pîr Mehmed, Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfında önemli bir yere sahip olan Fenârî ailesine mensuptur. Babası Pîrî lakabı ile de tanınan Pîr Mehmed b. Yusuf el-Fenârî'dir.[577] Babasının dedesi ise Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin kardeşi olan Mehmed Şah el-Fenârî'dir.[578] Mahmûd b. Pîr Mehmed'in kendisi gibi ilmiye sınıfına dahil olan oğulları Şah Mehmed Efendi ve Şeyhî Mehmed Efendi hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Şah Mehmed Bursa kadısı, Şeyhî Mehmed ise Eyüp kadısı olarak tanınır.[579] Bu durumda Mahmud b. Pîr Mehmed el-Fenârî, İbn Kemal'e doğrudan

[576] el-Amâsî, 99b.
[577] Mehmed Mecdi Efendi, *eş-Şâkâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri: Hadâikü'ş-Şakâik*, 1: 486.
[578] Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti'ş-Şakâ'ik: Nev'îzâde Atâyî'nin Şakâ'ik zeyli* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017), 1: 275.
[579] Şah Mehmed Efendi için bkz. Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik: Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 317; Şeyhî Mehmed Efendi için bkz. Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şaka'ik*.

cevap yazan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin kardeşi olan Mehmed Şah Fenârî'nin torununun oğlu olmaktadır.[580]

Bir risale mecmuası içerisinde bulunan risalenin ismi *Risâletü fî beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon,* yazarı ise Mahmûd b. Pîr Mehmed el-Fenârî olarak kaydedilmiştir. Risalenin bir başka nüshasına rastlanmamıştır. Mecmuanın kapağında Mahmud el-Fenârî kendi temellük kaydını düşmüş olup, yazı özellikleri mecmuanın geri kalanı ile de uyumludur. Bu nedenle risalenin müellif hattı olduğu söylenebilir. Ayrıca risale müsvedde haldedir. Birçok yerde müellif metne kayıtlar düşmüş, eklemeler ve çıkarmalar yapmıştır.

Mahmûd Çelebi, risalesindeki kayda göre 991 yılının Şaban ayında Orhâniyye İznik Medresesi'nde müderrisken bu risaleyi yazmıştır. Mahmûd el-Fenârî, *Mesâilü't-ta'zîr ve hudûdu'l-cinâyât* adlı risalesinin girişinde dönemindeki fitne ve fesâdın artmış olduğu, ta'zîr cezalarının yeterince uygulanmadığı hatta neredeyse terk edilerek zulme ortak olunduğu gibi serzenişlerde bulunur.[581] Mahmûd Çelebi'nin benc, haşiş ve afyon hakkındaki risalesini toplumun o günkü vaziyeti ve sıkıntıları nedeniyle yazmış olması mümkündür. Bununla birlikte risalesinin içerisinde dikkat çekmiş olduğu İbn Kemâl ve Ebussuud Efendi'nin konu hakkında çelişkili görünen fetvaları sebebi ile ortaya çıkan akıl karışıklıklarını izale etmek amacı ile yazmış olması daha ihtimali daha kuvvetlidir. İncelenen metinler arasında doğrudan İbn Kemal ve Ebussuud'un afyon, benc ve haşişle ilgili fetvaları üzerinden söz konusu ihtilafı konu alan tek risale budur.

Mahmûd Çelebi, risalesine doğrudan haşiş, benc ve afyonun haram olduğunu söyleyerek başlamaktadır. Daha sonra konuyu iki aşamalı olarak ele almaktadır. İlk bölümde genel olarak ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifleri kullanmakta, ikinci bölümde ise Hanefî fakihlerinin görüşlerine ve kitaplarına atıflarda bulunmaktadır. Bununla birlikte risale müsvedde ve oldukça kısa olduğu için metinde tam bir bütünlükten söz edilememektedir.

[580] Fenarî Ailesi hakkında ayeıntılı bilgi ve Fenârî ailesi soy ağacı tablosu için bkz. Hilal Kılıç, "Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları" (Yüksek Lisans, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2018), 113-27.

[581] Mahmûd b. Pîr Mehmed el-Fenârî, "Mesâilü't-ta'zîr ve hudûdu'l-cinâyât" (t.y.), 1b-2a, Şehid Ali Paşa, 949, Süleymaniye Kütüphanesi.

Mahmûd Çelebi, afyon, benc ve haşişin haram olduklarına dair ilk olarak "Tüm sarhoş ediciler haramdır"[582] hadis-i şerifini zikretmektedir. Mahmûd Çelebi'ye göre bu hadis-i şerif mantûku ve mefhumu ile müskir yani sarhoş edici olan her şeyin haram olduğunu ifade etmektedir. Bunların haramlığı ile Hz. Peygamber zamanında haram kılınmış olan sarhoş edici şeylerin arasında derece olarak bir fark yoktur. Bu yasağın kapsamına haşiş, afyon ve bunlar haricindeki aklı örten bütün şeyler girmektedir. Ayrıca bunların akla ve bedene verdikleri zararlar ortadadır. Bu durumda Bakara 195. ayet-i kerimesinin[583] fehvasınca da hem afyon gibi sarhoş edici şeylerin hem de bunlara yaklaşmanın haram olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak Şâfi'î mezhebinin uzak mesafeden olan bir kimsenin yürüyerek hacca gelme kudretine sahip olsa dahi helak olmasından korkulduğu için hac farizasının düştüğü fetvasını verir.[584]

Mahmûd Çelebi, A'râf Suresi 157. ayet-i kerimesini[585] zikretmekte ve tüm insanlar ile dinlerin korunması üzerine birleştiği akla zarar veren şeylerden daha pis ne olabilir demektedir. Müellif ayrıca "Hz. Peygamber, tüm sarhoş edicilerden ve gevşeklik veren uyuşturan şeyleri nehyetti"[586] hadis-i şerifini delil göstererek haşiş ve afyonun müskir sınıfına girmeseler dahi müfettir olmaları nedeniyle haram olacaklarını söylemektedir.[587]

Mahmûd Çelebi son olarak kaynak göstererek İbnü'l-Cezzâr'ın *Kam'u'l-vâşîn* risalesinden Ezher Camii'ne benc ve haşişle giden kişinin durumu hakkındaki kısmı alıntılar.[588] Buraya kadarki kısmın muhtevası İbnü'l-Cezzâr'ın eseri ile neredeyse birebir aynıdır.

İkinci kısımda Mahmud Çelebi, Hanefî mezhebi kaynaklarına atıflar yapmaktadır. İlk yaptığı atıf, Haddâdî'nin *el-Cevheretü'n-neyyire* adlı eserinedir. Haddâdî'ye göre benc, afyon ve haşiş tüketimi haramdır. Çünkü aklı ve mizacı fesat etmekte, insanlarda

---

[582] كل مسكر حرام

[583] Bakara 2/ 195: ﴿ولا تلقوا بايديكم الى التهلكة﴾

[584] Mahmûd b. Pîr Mehmed el-Fenârî, "Risâle fi beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon" (t.y.), 38b, Laleli, 3675, Süleymaniye Kütüphanesi.

[585] A'râf 7/157: ﴿ويحرّم عليهم الخبايث﴾

[586] نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن كل مسكر ومفتر

[587] el-Fenârî, "Risâle fi beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon", 38b.

[588] el-Fenârî, 39a; Bkz. İbnü'l-Cezzâr, "Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn", 115a-b.

rezillik, pislik, harabatîliğe[589] sebep olmakta, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymaktadır. Ancak bunların haramlığı hamrın haramlığından bir derece düşüktür. Bu nedenle de bunları tüketen kimselere had vurulmaz. Bunun gibi, dışkı yemek ve sidik içmek de haramdır ve bunları tüketen kişiye de had cezası gerekmez.[590] Müellif, benc, haşiş ve afyonun hamrın haramlığından aşağı bir haram olduğunu söyleyen ve ta'zîr cezası gerektiğini söyleyen Timurtâşî el-Gazzî'ye de atıfta bulunur.[591] Hâherzâde ise tedavi amaçlı olduğu sürece bunların mübah olduğunu, tedavi için gerekenden fazlasının kullanılmasının ve aklın bu sebepten dolayı gitmesinin haram olduğunu zikreder. Mübahlığının tedavi ile illetlendirilmesine *el-Mebsût* ve *Fetâva'l-Bezzâziyye*'den örnekler verir.[592] Doğrudan sarhoş olmak amacıyla benc kullanılması halinde bencin haram olduğunu belirten müellif, Molla Hüsrev'in ise lehv ve eğlence amacıyla fısk şeklinde mübah içeceklerin içilmesinin dahi haram olduğu görüşünü ekler. Kâdîhân'ın *Şerhu'l-Câmi`u's-sagîr* adlı eserinden Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'nin kişinin bencin akıldaki etkilerini bilerek benci tüketmesi ve sarhoş olması halinde talakının ve azadının geçerli olacağını bunun da bencin haram olduğuna işaret ettiğini aktarır.[593]

Müellif, İbnü'l-Hümâm'a atıfla benc ve afyonun tedavi amacı ile kullanılması ve sarhoş olunması durumunda bu kişilerin yaptıkları talakların geçerli olmayacaklarını, ancak benc ve afyonu tüketen kişiler doğrudan keyif alma ve vücuda bir afet sokma amacıyla içmeleri halinde bunun bir masiyet olacağını ve talaklarının da geçerli olacağını söyler.[594]

Müellif, *Mi'râcu'l-dirâye* kitabında bencin haramlığı hakkında "[Rasulullah] hamrdan, kumardan, kûbe ve gubeyrâdan nehyetti"[595] hadis-i şerifinin zikredildiğini ve "gubeyrâ" kelimesinin benc manasına geldiğini aktarır.[596] Ayrıca *Fethü'l-kadîr*'den

---

[589] Harabâtî: Vaktini meyhânede geçiren, meyhâne müdâvimi, içkiye düşkün (kimse); Üstüne başına önem vermeyen, süflî, pejmürde (kimse).

[590] Bkz. el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.

[591] Bkz. et-Timurtâşî, "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr", t.y., 631a; el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr*, 678.

[592] Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 172, 24:9; el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 3: 62.

[593] el-Fenârî, "Risâle fi beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon", 39a; Bkz. Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b.

[594] el-Fenârî, "Risâle fi beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon", 39a.

[595] Hadisin Arapça aslı şöyledir:

نهى عن الميسر والخمر والكوبة والغيراء

[596] Bkz. el-Kâkî, "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye", t.y., 197b.

Hanefî ve Şâfi'î mezhep imamlarının haşişin hükmü hakkında önce ihtilaf ettiklerini ancak haşişin fesâdı yaygınlaştıktan sonra haramlığı üzerine ittifak ettiklerini de yer verir.[597] Bunlar haricinde *Muhîtu'r-Radavî*, *Tebyînü'l-hakâik*, *el-Binâye*, *Durerü'l-hükkâm* ve *Nehru'l-fâik*'ten bencin haramlığı ve dönemlerindeki fetvanın bu yönde olduğu şeklinde nakillerde bulunur.[598]

Müellif, bu alıntılardan sonra İbn Kemâl'in bunların helalliği hakkında verdiği fetva ile Ebussuud'un bunların haramlığı yönünde verdiği fetvanın birbirleri ile çelişmediklerini aktarır. Zira İbn Kemal'in fetvası İbnü'l-Hümâm'ın "bencin tedavi amacıyla kullanılması halinde mubah olduğu" kavline, Ebussuud'un fetvası ise İbnü'l-Hümâm'ın "bencin akla afet sokak ve sarhoş olmak maksadıyla kullanılmasının haram olduğu" kavline atıf yapmaktadır. Sonuç olarak İbn Kemal ve Ebussuud farklı şeyler savunmamaktadırlar. İbnü'l-Hümâm'dan mezhep imamlarının haşişin haramlığı üzerine ittifak ettiklerini tekrar hatırlattıktan sonra kendi döneminde afyonun da aynı şekilde büyük bir fesâda yol açtığından ve zararlarından bahseden Mahmûd el-Fenârî hatta afyonun haşişten daha zararlı olduğunu savunur. Bu nedenle afyonun da haram sayılması gerektiğini ifade eder.[599] Afyon üzerine yaptığı vurgu, Yûsuf Sinânüddin Efendi'nin risalesine de benzemektedir.[600]

Risalesinin sonunda Mahmûd Çelebi, *Durerü'l-hükkâm*'dan sarhoşluğun tarifi hakkında tam bir nakilde bulunur. Buna göre sarhoşluk, insan aklının iyi ve kötüyü ayıran mümeyyiz özelliğinin kaybedildiği bir haldir. Bu nedenle de haramdır. "Helâl ve haramın ihtiyarî fiillerin sıfatlarındandır; sarhoşluk ise bir fiil bile değildir" şeklinde bir itiraz gelmesi halinde Molla Hüsrev'in buna şöyle cevap olarak verilebileceğini belirtir:

> *Sarhoşluğun haram olmasının anlamı, sarhoşluğu elde etmeye başlamanın ve onun husulünün sebeplerini kazanmanın haram olmasıdır. Fakihlerin imanın vacip, küfrün ise haram olması hakkında 'iman ve küfür nefsanî keyfiyetlerdir, ihtiyarî fiiller değillerdir' demeleri gibi sarhoşluk da öyledir.*[601]

---

[597] Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 40.

[598] el-Fenârî, "Risâle fi beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon", 39a; Bkz. es-Serahsî, "el-Muhîtu'r-Radavî", 454a; ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2: 196; el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, 6: 317; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2: 87; İbn Nuceym, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2: 319.

[599] el-Fenârî, "Risâle fi beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon", 39b.

[600] Eserlerdeki afyon üzerine artan vurgu, eserlerin kaleme alındığı dönemde afyon tüketiminin revaçta olduğuna işaret edebilir.

[601] el-Fenârî, "Risâle fi beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon", 39b; Bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2: 88.

Bu blok alıntıyla birlikte nihayete eren risalede İbnü'l-Hanbelî'nin yaptığı gibi bir uzlaştırma çabası görülmekle birlikte onun kadar başarılı olmadığı görülmektedir. Bunda bir buçuk varaklık kısa bir risale olmasının da payı bulunmaktadır. Bu durumun temel sebebi Mahmûd el-Fenârî'nin asıl amacının konuyu derinlemesine ele almaktan ziyade hem İbn Kemal hem de Ebussuud'un fetvaları arasını uzlaştırmayı amaçlamış olması olmalıdır. Müellifin uzlaşıyı İbnü'l-Hümâm üzerinden göstermesi ise ilginçtir. Mahmûd Çelebi'nin bunu bilinçli yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Osmanlı dönemindeki müelliflerin önemli kaynaklarından birisi "Muhakkik" lakabı verilmiş olan İbnü'Hümâm'dır. İbnü'l-Hümâm'ın eserinin *el-Hidâye* şerhi olması ve eserdeki üslubu da bunda pay sahibi olsa gerek. Mahmûd Çelebi, kaleme almış olduğu müsvedde risalesinde dedelerinden olan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin aksine İbn Kemal'i aklamaya çalışır gözükmektedir ve bunu risalesinde bir ölçüde gerçekleştirmiştir. Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin de ecvibesinde belirttiği üzere İbn Kemal'in muhtâr olmayan görüşle fetva verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Mahmûd el-Fenârî'nin risalesinin muhtevasından benc meselesi hakkında kaleme alınmış müstakil risalelerden haberdar olduğu anlaşılmaktadır.

3.2.1.7. Akkirmânî Ali Efendi'nin Fetvası

Akkirmânî Ali Efendi (v. 1030 / 1621) Osmanlı medreselerinde yetişmiş, Çivizâde'nin hısmı Ali Efendi'den mülazemet almıştır. Akkirmânî, şimdiki Ukrayna'nın Odesa eyaleti içerisinde Karadeniz kıyısındaki Akkirman kasabasına hicrî 1000 senesinde 50 yaşındayken müderris ve müfti olarak atanmış ve ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür.[602]

Hicrî 1040 (1630-31) yılında Akkirman'a tedris göreviyle atanan Derviş Mehmed b. Hasan el-İstanbulî, Akkirmânî Ali Efendi'nin kendisinin kaleme aldığı fetva evraklarını bir araya getirmiş ve tertip etmiştir.[603] *Fetâvâ-yı Akkirmânî* olarak adlandırdığı bu mecmuanın kerâhiye babı başlığı altında haşişle ilgili uzunca bir fetva

[602] Akkirmânî Ali Efendi'nin hayatı için bkz. Nev'îzâde Atâyî, *Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, 2: 1603; Elif Coşkun, "Akkirmânî Ali Efendi (Ö.1028/1618)'nin Nikah ve Talak ile İlgili Fetvaları" (Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi, 2018), 8-10.

[603] "Fetâvâ-yı Akkirmânî" (t.y.), 1b, Hekimoğlu, 405, Süleymaniye Kütüphanesi.

bulunmaktadır.[604] Aynı Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin ecvibesinde olduğu gibi Akkirmânî'nin de İbn Kemal'i muhatap alması ve fetvasının bir risale boyutunda olması nedeniyle bu fetva müstakil olarak değerlendirilmektedir.

Sorulan soru şudur: "Mesele: Benc ve haşiş ki varak-ı kınnabdır ve eşrâr [kötü insanlar] beyninde esrâr dimekle ma'rûfdur, helâl midir haram mıdır tafsîlen beyân buyurulub müsâb oluna." Akkirmânî, sorulan bu soruya verdiği cevaba farklı metinlerden alıntıladığı bölümlere yer vererek başlar. Öncelikle Molla Abdülvâcid *el-İhtiyârât*'ından İmam Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*'inden nakledilen kıssayı Osmanlıca nakleder.[605] Akkirmânî, bu alıntının hemen peşine de *el-Mübteğâ*'da nakledilen fetvaya yer verir.[606] Buradan sonra blok alıntıları bırakan Akkirmânî, Hâherzâde'nin *Muhtasaru'l-Kudûrî* şerhinde şöyle dediğini belirtir: "Bu zamanda bencden sarhoş olanın talakı zecran geçerli kabul edilir. Bu Tahâvî'nin kavli ve Şâfi'î'nin de kavillerinden birisidir." Bu nakilden sonra Akkirmânî, fıkhın küllî kaidelerine göre talakın ancak haram bir şeyden sarhoşlukla geçerli olduğunu ve mubahtan sarhoşluk halinde geçerli olmayacağını belirtir.[607]

Akkirmânî, meselenin devamında alıntılara devam eder. Haddâdî'nin *el-Cevheretü'n-neyyire*'sinden "afyon, benc ve haşiş yemenin haram olduğunu, bunların haramlığının sidik içmek ve dışkı yemekle aynı olduğunu ve bunlardan sarhoş olanlara had değil ta'zîr cezasının gerektiğini" aktarır.[608] Akkirmânî, Haddâdî'nin aynı Mergînânî gibi bunlardan sarhoş olanlara ta'zîr cezasının gerekli olduğunu savunurken, Sığnâkî'nin *en-Nihâye*'de had cezasının gerekli olduğu konusunda nas aktardığını belirtir. Sığnâkî, eserinde Mahbûbî'nin *el-Câmi`u's-sağîr* rivayetinde Ebu Hanife'den "bencden sarhoşluğun haramlığını" naklettikten sonra şöyle demektedir: "Şeyhimin hattıyla yazılı olarak zamanımıza fetvanın bencden sarhoş olanın talakının geçerli olup bu fiilin insanlar arasındaki yaygınlığından ötürü had cezasının gerektiği üzerine olduğunu gördüm."[609] Akkirmânî, bununla ilgili olarak Bâbertî'nin *el-İnâye*'de getirdiği açıklamayı da zikreder. Buna göre İmam Mahbûbî'nin ifadeleri ile Mergînânî'nin *el-*

[604] "Fetâvâ-yı Akkirmânî", 317b-19.
[605] Bkz. Molla Abdulvâcid b. Muhammed, "el-İhtiyârât fî şerhi'n-Nukâye", 103b.
[606] Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 41; İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176.
[607] "Fetâvâ-yı Akkirmânî", 317b-18.
[608] Bkz. el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.
[609] Bkz. es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y., 223a.

Hidâye'de benci mubahlara örnek göstermesi birbiriyle çelişkili değildir. Mahbûbî'nin naklettiği rivayet bizzat bencin değil, sarhoşluğun haramlığına delalet etmektedir.[610] Bunu ifade ettikten sonra Bâbertî'nin dile getirdiği problemin İbn Melek tarafından *el-Menâr* şerhinde çözüldüğünü belirtir. İbn Melek, İmam Mahbûbî ile Kâdîhân'ın kavillerini kullanarak bencin mubah olduğunu dile getiren usulcülerin görüşlerini tahsis etmiştir.[611]

Akkirmânî, benc meselesi konusunda görüşünü ortaya koyduktan sonra İbn Kemal ile başlayan tartışmayı değerlendirmeye geçer. Akkirmânî'ye göre İbn Kemal, Esed b. Amr'ın fetvası ile usûl ve furû' metinlerin genelinde bulunan kavillerin zahiriyle bencin mubahlığına hükmetmiştir. Bununla birlikte Akkirmânî, İbn Kemal'in verdiği fetvayla amel etmenin hiçbir şekilde mümkün olmadığını vurgular. Zira sonradan bencin haramlığı hakkında icmâ vaki olmuştur ki sonraki icmâ önceden vuku bulan ihtilafı hükümsüz kılmaktadır. Eserlerde fukahâ bencin mubahlığına ilaç olarak tedavi amacıyla tüketilmesi halinde ruhsat vermektedirler. Eserlerde bu kaydın zikredilmemesine binaen mutlak olarak mubah olduğuna hükmetmek bir hatadır. Zira Akkirmânî, bu zamanda insanların bu maddeleri lehv ve tarab ile neşe ve keyf için tükettiklerini belirtir. Ayrıca zamanın değişmesiyle hükümlerinde de değiştiğinin malum olduğunu belirten Akkirmânî, İbn Kemal'den hemen sonra şeyhülislam olan Sadi Çelebi'nin bencin haramlığına kati bir şekilde fetva vererek İbn Kemal'e itiraz ettiğini belirtir. Akkirmânî, Sadi Çelebi'nin Molla Abdurrahim Abbasi'nin kaleminden çıkma iki beytini nakleder.[612] Sonrasında da İbnu'ş-Şıhne'nin İbn Vehbân'ın manzumesine yazdığı şerhte, metne ilave edilmesini gerekli gördüğü beyitlere yer verir.[613] Bazı kimselerin de zikrettikleri iki beyitle haşiş yiyenleri sefih olmakla suçladıklarını belirtir ki bu beyitler Ebussuud'a izafe edilmektedir.[614]

---

[610] Bkz. el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye*, 5: 309-310.

[611] "Fetâvâ-yı Akkirmânî", 318a-b; Bkz. İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 2: 578-579.

[612] Bkz. Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b derkenar; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283b; Akgündüz, "Abdurrahim"i "Abdurrahman" olarak okumuş. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; "Abdurrahman" yerine "Abdulkerim" yazılı "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282a; Müellifinin ismi silinmiş "Mecmau'l-fetâvâ", 185a derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b.

[613] Bkz. İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176.

[614] "Fetâvâ-yı Akkirmânî", 318b; Bkz. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 658; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 242b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 232b; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283b; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191a derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 382a.

Akkirmânî, fetvasında meseleyi en başından alarak İbn Melek, İbnu'ş-Şıhne, Sadi Çelebi ve Ebussuud gibi fakihleri de katarak sonuca bağlamaktadır. Akkirmânî'nin fetvası meseledeki değişimin takibinde önemli bölümlere atıflar yapmakta ve fıkhî istidlal açısından kuvvetli bir muhtevaya sahiptir. Ayrıca İbn Kemal'in meseleyle ilgili fetvasını Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi ve Mahmûd el-Fenârî gibi muhtâr olmayan görüşe dayandığına işaret etmektedir. Aynı şekilde bu üç fakih için İbn Melek'in *el-Menâr* şerhi meselenin sonuca bağlanmasında önemli bir rol oynuyor gözükmektedir.

3.2.1.8. Müellifi Meçhul *Risâle fî hurmeti'l-benc* Adlı Eser

Milli Kütüphane kataloglarında Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphane'sine kayıtlı bir risale mecmuası içerisinde, İbn Kemal'in risaleleri arasına yerleştirilmiş müellifi meçhul bir risale bulunmaktadır. Risalenin üzerine *Risale fî hurmeti'l-benc* ismi kaydedilmiştir.[615] Risale mecmuasının büyük bir kısmı İbn Kemal'in risalelerinden oluşmaktadır. Risalelerin büyük bir kısmını da Mehmed b. Ali adında birisi 1087 yılının farklı zamanlarında istinsah etmiştir.[616] Söz konusu risale ile diğer risalelerin yazım özellikleri aynıdır. Bu nedenle aynı müstensih tarafından istinsah edildiğini söylemek mümkündür. Risalenin İbn Kemal'e ait olması ise pek muhtemel değildir. Müstensihin İbn Kemal'e ait olan diğer risalelerin İbn Kemal'e nispetlerini açıkça yazdığı görülmektedir. Bu risalede ise böyle bir nispete rastlanmamıştır. Ayrıca yalnızca bir varak olan bu risalenin müsvedde bir risale olduğu söylenebilir.

Risalenin muhtevasına bakıldığında önceki metinlerden aşina olduğumuz alıntılar karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle bencin *el-Muğrib*'den tanımını veren müellif, "haşiş" isminin kınnab yaprağı manası üzerine vazedildiğini belirtir. Ayrıca Haddâdî'nin *es-Sirâcu'l-vehhâc* adlı eserini kaynak göstererek benc lafzının âm, haşiş lafzının ise hâs bir ifade olduğunu ifade eder.

Müellif, mezhep imamlarından benc ve haşişin hükmü hakkında bir şey nakledilmediğini belirtir. Bu nedenle sair bitkiler gibi ibaha-i asliye üzerine kaldığını söyler. Sonrasında hamr dışında kalan ve çoğu sarhoş eden içeceklerin cumhur indinde haram olduklarını belirtir. Bunlar yalnızca tedavi amacıyla kullanılabilir ki

[615] "Risâle fi hürmeti'l-benc", 147a.
[616] İstinsah kayıtları için bkz. "Risâle fi hürmeti'l-benc", 110a, 148b, 133b, 163b, 166a, 168b vd.

aynısı benc ve haşiş için geçerlidir. Bunların lehv ve tarab ile sarhoş olma kastıyla içilmesi halinde ise haram oldukları katidir.[617]

Müellif, önceki metinlerde karşılaşılmamış bazı bilgiler de vermektedir. Müellif, bencin haramlığı konusunda İmam Müzenî ile İmam Tahâvî'nin ittifak ettiklerini belirtir. Zira bu ihtimal, Müzenî'nin verdiği fetvanın Esed b. Amr'a ulaşması ve onun mubahlığına fetva vermesi hâdisesinden daha olasıdır. Müzenî de Tahâvî de zamanlarının en büyük âlimlerindedir. Onların bencin haram olduğunu akla ve mizaca zarar vermesi ile zikrullahtan ve namazdan alıkoymasıyla illetlendirdiklerini belirten müellif, meselenin içtihadî olduğunu belirtir. Sonrasında her iki âlimin biraz hayatlarından bahseden ve onların ilmî yetkinliklerini öven müellif, Tahâvî'nin müçtehid tabakatında nerede bulunduğu meselesine eğilmektedir. Tahâvî, Kerhî, Halvânî ve Kâdîhân'ın mertebesinde olup usûl dışında imama muhalefet edebilmekte ve imamın usulüne göre tahrîc de bulunabilmektedir.[618] Bundan sonra metin derkenarda devam etmektedir. Risalenin bitiş kaydını koyduktan sonra müellif, ulema bencin haramlığı konusunda icmâ eden Müzenî ve Tahâvî'nin zamanlarından sonra kimsenin bu icmâya muhalefet etmediklerini belirtir.[619]

Önceki risalelerden farklı olarak bu risalede, daha önce Esed b. Amr ile Müzenî arasında geçen olaylarda Esed b. Amr'ın yerini Tahâvî almıştır. Ayrıca meseleyi değerlendirirken müçtehid tabakalarını merkeze alan müellif, İbn Kemal'in tabakâtından haberdardır.

3.2.2. Konu ile ilgili Müstakil Eser Kaleme Almamış Olanların Görüşleri

İbn Kemal'in vefat ettiği 940 (1534) tarihinden başlayarak Ebussuud ile aynı dönemde yaşamış ve metin üretme imkânına sahip olan Hanefî fakihlerin tespit edilebilen ve ulaşılabilen furû' fıkıh eserlerinde benc meselesi hakkındaki görüşleri bu başlık altında ele alınacaktır. 940-1020 (1534-1612) tarihleri arasında üretilmiş yetmiş altı adet furû' fıkıh metni tespit edilmiştir. Bu metinlerden on dokuzu kütüphane kataloglarında tespit edilememiş ve nüshalarına ulaşılamamıştır. Geriye kalan elli yedi metinden on üçü matbu, geri kalanları ise yazma haldedir. Söz konusu elli yedi metin arasından

[617] "Risâle fi hürmeti'l-benc", 147a.
[618] "Risâle fi hürmeti'l-benc", 147a.
[619] "Risâle fi hürmeti'l-benc", 147a derkenar.

birisi temin edilememiş olup geri kalan elli altı metin ise incelenebilmiştir. Bu elli altı metin içerisinden otuz dört metinde benc meselesine yer verildiği tespit edilmiş ve geri kalan yirmi metinde ise benc meselesine talak, haddü'ş-şürb, eşribe veya kerâhiye başlıkları altında yer verilmediği görülmüştür.[620] Çalışmada incelenen metinler, tespit edilen metinlerin yüzde yetmiş beşine tekabül etmektedir. Bu durumda yapılacak olan değerlendirmelerin ve genellemelerin kısmen de olsa geçerli olduğu söylenebilir.

Tebyînü'l-hakâik'a haşiye yazmış olan Ebü'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed eş-Şelebî (İbnü'ş-Şelebî olarak da bilinir, v. 940 / 1570), Mısırlı bir Hanefî âlimdir. Burhanuddin et-Trablusî'den ders almış ve daha sonra İbn Nüceym'in de hocalığını yapmıştır. İbnü'ş-Şelebî, *Tebyîn*'in talak bahsi içerisinde benc meselesi ile ilgili olarak *Fetâvâ Kâdîhân*'dan alıntı yaparak benc ve leben-i rimâk ile sarhoş olanların tasarruflarının geçerli olmadığı belirtir.[621] Akabinde Sığnâkî'nin *en-Nihâye* adlı eserinden haddü'ş-şürb bölümünde zikretmiş olduğu fetvayı nakleder. İbnü'ş-Şelebî'nin kırparak naklettiği kısım, Sığnâkî'nin Mahbûbî'den naklettiği "Zamanımızda fetva bencden sarhoş olanın talakının geçerli olması ve içene had vurulmasıdır. Çünkü insanlar arasında bu fiil çok yaygınlaşmıştır" şeklindeki kısımdır.[622]

---

[620] Benc meselesinin tespit edilemediği eserler şunlardır:
İbnü'ş-Şelebî, *Fetâvâ İbni'ş-Şelebî* (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Buhârî Tekkesi 137); Çivizâde Muhyiddin Efendi (v. 954 / 1547), *el-Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa 496); Mevlana Pîrî Efendi (v. 954 / 1547 civarı), *Suveru'l-fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazade Hüseyin Paşa 243); Kasım b. Süleyman el-Karamânî en-Niğdevî (v. 970 / 1563), *et-Tatbîk ale'l-Vikâye ve alâ Sadrişşerîa* (Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed Efendi 148); İbn Nuceym, *el-Fetâva'z-zeyniyye*; Şeyh Emînüddîn İbn Abdi'l-âl (v. 971 / 1564), *Fetâvâ Emînuddîn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi 574); Leâlî Ahmed Çelebi (v. 971 / 1564), *Mecmû'u mesâili'ş-şer'iyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 1066); Şa'rânî (ö. 973/1565), *Keşfu'l-gumme* ve *Mizânu'l-kübrâ*; Birgivî (v. 981 / 1573), *Ta'lika 'ale'l-İnâye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa 466); Çivizâde Damadı Hamid Mahmud Efendi (v. 985 / 1577), *Fetâvâ-yı Hamîddiyye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi 554); Muhaşşî Sinân Efendi (v. 986 / 1578), Hâşiye 'ale'l-Hidâye (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan 182); Kâdızâde Mehmed Efendi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye* (Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Beyazıt 2493); Muhammed b. Bedriddîn el-Munşî (v. 1001 / 1593), İhtisâru Muhtasari'l-Kudûrî (Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1122); Timurtâşî el-Gazzî, *Mus'ifetu'l-hükkâm 'ale'l-ahkâm*; Ahîzâde Abdulhalîm, Hâşiye 'ale'l-Hidâye (Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Beyazıt 2041) ve el-Mesâilu'l-fıkhıyye'l-mültekata (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi 246); Yekçeşm Pîr Mehmed el-Üskübî, *Fetâvâ-yı Üskübî* (İstanbul Müftüğü Kütüphanesi, Yazma Eserler 235), Şeyhülislam Sun'ullah Efendi (v. 1021 / 1612), *Fetâvâ-yı Sun'ullah* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa 502); İbnu'l-Karamânî Mehmed (v. 1021 / 1612 civarı), *Ta'lika ale'd-Durer ve'l-Gurer* (Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa 471); Abdulcebbârzâde Derviş Muhammed (v. 1023 / 1615), *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Hidâye* (Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla 786).
[621] Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 1: 415.
[622] ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2:196; Bkz. es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y., 223a.

Aklî ilimlerdeki mahareti ile şöhret bulmuş ve ilmi olgunluğuna İstanbul ve çevresinde ulaşmış olan olan Muhyiddin el-Karabâğî (v. 942 / 1535), *el-Vikâye* üzerine bir haşiye kaleme almıştır. Karabâğî, haşiyesinin talak ve haddü'ş-şürb başlıkları altında benc meselesiyle ilgili görüşlerini belirtmiştir. Ebu Hanife'nin benc meselesi ile ilgili kavlini merkeze aldığı anlaşılan Karabâğî, talak bahsinde doğrudan Tâcüşşerîa'nın *Nihâyetu'l-kifâye* adlı eserinden nakilde bulunur ve Ebu Hanife'nin kavline işaret eder.[623] Haddü'ş-şürb başlığı altında Karabâğî, Sadruşşerîa'nın *et-Tavzîh* eserinden mahzur ve mubah yolla sarhoşluk ayrımına yer verdikten sonra benc ile alakalı olarak yine Ebu Hanife'den nakledilen rivayete yer verir.[624]

İstanbul kadısıyken Şeyhülislam İbn Kemal ile birlikte Molla Kâbız davasını yürüten ve İbn Kemal'in vefatından sonra şeyhülislam olan Sadi Çelebi'nin (Tam adı Sadullah b. İsa, v. 945/1539) benc meselesi ile alakalı doğrudan görüşünü belirttiği bir fetva tespit edilmiştir. Bâbertî'nin *el-İnâye*'sine yazmış olduğu haşiyesinde herhangi bir görüş belirtmemiş olan Sadi Çelebi'nin fetvası şöyledir:

> *Mesele: Esrâra helâl didin eyâ müftî-i devrân! Bi'l-lâh diye bâde-i gülgûna ne dirsin? el-Cevâb: Bâdenin hakkında bir hoş nükte buldum gûş idin, mest olun, teklif sâkıt olsun andan nûş edin. Ahmed.*
> *Nakl: Hamrı bırak, had cezası kararlaştırılmıştır, zira onun haramlığından katiyen kaçamazsın*
> *Haşişten de uzak dur, zira müftî helal olduğuna dair fetva verse de haşiş haramdır*[625]
>
> *Bu beyitler Şerîf Molla Abdurrahim'e ait olup merhum Müfti-yi Rûm Sadi Efendi'nin hattıyla nakledilmiştir.*[626]

---

[623] Muhyiddin Muhammed b. Muhammed el-Karabâğî, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye" (t.y.), 108a, Yozgat, 284, Süleymaniye Kütüphanesi; Ayrıca bkz. Tâcuşşerîa, "Nihâyetü'l-kifâye şerhu'l-Hidâye", 2: 173b.
[624] el-Karabâğî, "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye", 81a; Ayrıca bkz. et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh*, 2: 185-186.
[625] Arapça aslı şöyledir:

نقل: دع الخمر أن الحد مقرر ولأنك عن تحريمها قطعًا تستغني
وإياك إياك الحشيش فأنه حرام وإن أفتى بتحليله المفتي

[626] Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 243a; Velî b. Yûsuf el-İskilîbî, "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y., 157b derkenar; Çorlulu Sinân b. Ramazân, "Mecmûatu'l-fetâvâ", 283b; Akgündüz, "Abdurrahim"i "Abdurrahman" olarak okumuş. Akgündüz, *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*, 660; "Abdurrahman" yerine "Abdulkerim" yazılı "Mecmûatu'l-fetâvâ", 282a; Müellifinin ismi silinmiş "Mecmau'l-fetâvâ", 185a derkenar; "Fetâvâ-yı Ebussuud", t.y., 191b; "Fetâvâ-yı Akkirmânî", 318b.

Hem Veli Yegân hem de Çorlulu Sinan tarafından derlenmiş olan fetva mecmualarında İbn Kemal'in fetvasından sonra yer verilen bu nakilde Sadi Çelebi, Şerif Molla Abdurrahim Abbasî'nin[627] bir şiirini kendi görüşünü ortaya koymak adına kullanmaktadır. Sadi Çelebi'nin naklettiği şiirde "müftî haşişin helal olduğuna dair fetva verse de haşişin aslen haram olduğu" belirtilmektedir. Sadi Çelebi tarafından nakledilen bu şiir, İbn Kemal'in vermiş olduğu fetvanın esrarın mutlak mubah görülmesine yol açtığını göstermektedir.

İbn Ümmi Veled veya Ümmü Veledzâde olarak meşhur olmuş ve Molla Hüsrev'in de talebesi olan Abdulevvel b. Hüseyin er-Rûmî (v. 950 / 1543),[628] *Muhtasaru'l-Kudûrî* üzerine kaleme aldığı şerhi *Hadeku'l-uyûn*'da benc meselesine hiç değinmez. Yalnızca metnin ibaresini ve mezhebin temel görüşlerini açıklamakla yetinir.[629]

Taşköprîzâde'nin hocası ve Vefâiyye tarikatının kurucusu Şeyh Vefâ Muslihuddin Mustafa'nın oğlu olan Şeyhzâde Muhammed el-Kocevî (v. 950 / 1543) de *el-Vikâye* üzerine yazdığı şerhte benc meselesine doğrudan değinmemiştir. Önceki âlimlerin bir kısmı gibi daha genel ifadelerle dolaylı olarak mesele ile ilgili görüşlerine ulaşabilir. Zira talak bahsinde "bir masiyet sebebiyle aklı zail olanın talakının zecran kabul edileceğini";[630] eşribe bahsinde ise "gıda maddelerinden hasıl olan sarhoşluğun icmâ ile haram olduğunu" belirtir.[631]

Sadi Çelebi'den sonra şeyhülislam olan Çivizâde Muhyiddin Efendi (v. 954 / 1547), *el-Muhtâr* şerhinde benc meselesine dair talak bahsinde bir masiyet nedeniyle sarhoş olanın talakının geçerli olduğunu, benc ve afyon gibi maddelerin insanların örfünde tedavi amacıyla kullanıldığını bu nedenle de bunlardan sarhoş olanların teklife muhatap olmadığını belirtir.[632] Haddü'ş-şürb başlığı altında benc ve leben-i rimâkı

---

[627] Tam adı Ebü'l-Feth Bedrüddîn (Zeynüddîn) Abdürrahîm b. Abdirrahmân b. Ahmed b. el-Hasen el-Abbâsî (v. 963 / 1556) olan Molla Abdurrahim, Mısır-Şam aksında yaşamış ve hocası Kâfiyeci (v. 879 / 1474) gibi çok yönlü bir alimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halim Öznurhan, "Abbâsî, Abdürrahîm", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2016, https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasi-abdurrahim.

[628] Mehmed Mecdi Efendi, *eş-Şâkâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri: Hadâikü'ş-Şakâik*, 344.

[629] Abdulevvel b. Hüseyin er-Rûmî İbn Ümmi Veled, "Hadeku'l-uyûn min Şerhi'l-Kudûrî" (t.y.), Şehzade Mehmed, 35, Süleymaniye Kütüphanesi.

[630] Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa el-Kocevî Şeyhzâde, "Şerhu'l-Vikâye" (t.y.), 297b, Nuruosmaniye, 1690, Süleymaniye Kütüphanesi.

[631] Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa el-Kocevî Şeyhzâde, "Şerhu'l-Vikâye" (t.y.), 326a, Nuruosmaniye, 1691, Süleymaniye Kütüphanesi.

[632] Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi, *el-Îsâr li-halli'l-Muhtâr* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2016), 3: 111.

mubah maddelere örnek olarak zikreden Çivizâde,[633] eşribe bahsinde bunların kıyas edildiği gıda maddelerinden sarhoş olanlara had gerektiğini, bunun fesâdın kesilmesi için gerekli olduğundan bahseder.[634]

Herat'ta kadılık yapmış olmasından başka hakkında bilgi olmayan Molla Miskîn (v. 954 / 1547) *Kenzü'd-dekâik* üzerine kaleme aldığı şerhinde benc meselesine talak başlığı altında yer vermektedir. Molla Miskîn, benc veya bir ilaç içen kimsenin aklının zail olması halinde, kişi ne içtiğini biliyorsa talakının geçerli, bilmiyorsa geçersiz olduğunu belirtir.[635] Anlaşılacağı üzere Molla Miskîn, Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen rivayeti meselede esas almıştır. Ancak görüşünü belirtirken ne imamlara ne de eserlere bir atıfta bulunmamıştır.

Hanefî mezhebinde *mütûn-ı erbaa* adı verilen muhtasar metinlerden biri olan *Mülteka'l-ebhur*'un müellifi olan İbrahim el-Halebî (v. 956 / 1549) ilk eğitimini Bilâdu'ş-Şâm ve Kahire'de almıştır. 906 (1500) yılı civarında İstanbul'a yerleşen İbrahim el-Halebî, vefatına kadar İstanbul'da yaşamıştır. Halebî'nin *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*'yi ihtisar ettiği bir çalışması vardır. *el-Fevâidu'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tâtârhâniyye* veya *Telhîsu'l-Fetâva't-Tâtârhâniyye* olarak bilinen bu eserinin girişinde Halebî, mütedavil fıkıh metinlerinde pek karşılaşılmayan ancak günlük hayatta çokça karşılaşılan meselelere dair fetvaları seçtiğini belirtir.[636] Daha önce işaret edildiği üzere Âlim b. Alâ eserini yazdığı tarihe kadar benc meselesi hakkında Hanefî fukahâ tarafından ifade edilenlerin büyük bir kısmını eserine dercetmişti.[637] Halebî ise Âlim b. Alâ'nın benc meselesiyle ilgili yer verdiği kavillerden yalnızca bir tanesini seçmiş ve eserinde yer vermiştir. Bu kavil ise haddü'ş-şürb başlığı altında *Câmi'u'l-cevâmi'*den: "Şeyhimin hattıyla şu yazıyı buldum: 'Zamanımızda fetva bencden sarhoş olanın talakının geçerli olması ve içene had vurulmasıdır'" kavlidir.[638] Halebî, İbn Kemal'in benc meselesi hakkındaki tartışmayı başlatan fetvalarını verdiği sırada Osmanlı topraklarında, İstanbul'da bulunmaktadır. Halebî'nin söz konusu

[633] Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi, 3: 453.
[634] Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi, 3: 458.
[635] Muînüddîn Muhammed b. Abdillâh (İbrâhîm) el-Ferâhî el-Herevî Molla Miskîn, *Şerhu Molla Miskîn alâ Kenzi'd-dekâik fi furû'i'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 1 (1): 174.
[636] Bkz. İbrahim b. Muhammed el-Halebî, "el-Fevâidu'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tâtârhâniyye" (t.y.), 1b, Reşid Efendi, 284, Süleymaniye Kütüphanesi.
[637] Bkz. Tez içinde s. 58-59.
[638] el-Halebî, "el-Fevâidu'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tâtârhâniyye", 94a; Bkz. Ferîduddîn Âlim b. Alâ el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî, *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*, 6: 417.

tartışmadan haberdar olması ve bu esnada imamlık ile meşgul olduğu düşünüldüğünde tartışmaya dair görüşünü belirtmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak Halebî'nin elimizde bulunan eserlerinde tartışmaya dair belirttiği açık görüşleri bulunmamaktadır.

Karabâğî nisbesine sahip bir başka âlim Abdulganî el-Karabâğî (v. 959 / 1952'den önce),[639] *el-Muhtâr* adlı esere yazmış olduğu şerhte benc meselesi ile ilgili iki önemli bilgi vermektedir. Bunlardan ilki talak bahsinde sarhoşun talakından bahsederken benc ile sarhoş olan kişinin talakının geçerli olduğu konusunda Hâherzâde'nin "zamanımızda fetva talakının geçerliliği üzerinedir" kavlini aktarmasıdır.[640] Karabâğî'nin diğer ifadesi ise Sığnâkî, İbn Ebi'l-İz ve Aynî gibi *el-Hidâye* şarihlerinin üzerinde durduğu *el-Hidâye* müellifinin ve diğer pek çok Hanefî âlimlerin eserlerinde benci sürekli mubah maddelere örnek olarak veriyor oluşlarıdır.[641] Karabâğî, bu durumu açıklamak için Kâdîhân'ın *el-Câmi'u's-sağîr* şerhinde nakletmiş olduğu Ebu Hanife'ye nispet edilen rivayeti kullanır.[642] Karabâğî, mezkûr bu rivayeti olduğu gibi nakletmek yerine yorumlayarak aktarmaktadır: "Eğer kişi bencin akıl üzerindeki tesirlerini bilerek onu yerse ve sarhoş olursa tasarrufları geçerlidir."[643] Benzer bir tasarrufta İbnü'l-Hümâm da bulunmuştu.[644] Tasarrufları geçerli olan bu sarhoş kişiye Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre had cezasının gerekmeyeceği ve İmam Muhammed'e göre ise gerekeceğini belirten Karabâğî, mubah maddelere örnek verilen gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olanlara had cezasının gerektiği kavlinin esah kavil olduğunu belirtir.[645] Böylece tedavi amacıyla kullanmayıp bencden sarhoş olana da had cezasının gerektiği fikrinde olduğunu söylemek mümkündür.

Buhârâ müftüsü olan ve yaşadığı dönemde Mâverâünnehir'de fetva mercii haline gelen Kuhistânî (v. 962 / 1555),[646] *Câmi'u'r-rumûz fî şerhi'n-Nukâye* adlı eserinde benc

[639] Abdulkadir Kabdan, "Abdülğânî Karabağî'nin 'Şerhu'l-Muhtâr' İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi" (Doktora, Çukurova Üniversitesi, 2014), 1: 2-6.
[640] Kabdan, 2: 43.
[641] Kabdan, 2: 155.
[642] Bkz. Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b.
[643] Kabdan, "Abdülğânî Karabağî'nin 'Şerhu'l-Muhtâr' İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi", 2: 156.
[644] İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 41.
[645] Kabdan, "Abdülğânî Karabağî'nin 'Şerhu'l-Muhtâr' İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi", 2: 156, 158.
[646] Ahmet Yaman, "Kuhistânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002, https://islamansiklopedisi.org.tr/kuhistani.

meselesi ile ilgili dikkate değer bilgiler vermektedir. Kuhistânî, eserinin talak bahsinde sarhoşun talakının geçerli olduğunu belirttikten sonra benc içerek sarhoş olanın da bu hükme dahil olduğunu ifade eder. Kaynak olarak da Sığnâkî'nin e*n-Nihâye*'sinde verilen fetvayı gösterir.[647]

Gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin haramlığı hakkında fetvanın İmam Muhammed'in kavli üzere olduğunu ve leben-i rimâkın da iştidad etmesi halinde haram olacağını eşribe bahsinde belirttikten sonra müellif, benc meselesini ele almaktadır.[648] Kuhistânî, bencin mubah olduğuna dair ekser ulemadan nakledilen görüşleri farklı bir biçimde yorumlamaktadır. Kuhistânî öncelikle bencin kınnab bitkisi (kenevir) olduğunu ve bu bitkinin iki çeşidi olduğunu belirtir. Bu cinslerinden birisi aklı zail eder ve fetva da bencin bu cinsinin haram olduğu üzerinedir. Bencin diğer cinsi ise böyle değildir. Afyona benzeyen bu benc cinsi, aklı karıştırmakla birlikte aklı zail etmez. Ekser ulemanın bencin mubahlığına dair kavilleri de bencin bu cinsi hakkındadır.[649] Bu mesele hakkında Kuhistânî, *Şerhu'l-Lübâb* ve *Şifâu'l-cîrân* adlı iki eseri kaynak göstermektedir.[650]

Kuhistânî, benc hakkındaki açıklamalarından sonra benc tüketerek sarhoş olanlara Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre had cezasının gerekmediğini ancak İmam Muhammed'e göre gerektiğini belirtir. *el-Hizâne*'yi kaynak gösteren Kuhistânî, meselede sahih olan kavlin Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sında belirttiği üzere Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un kavli olduğu ancak Sığnâkî'nin *en-Nihâye*'deki fetvasına binaen İmam Muhammed'in kavli ile fetva verildiğini ifade eder.[651] Bundan sonra bencin ikinci cinsi ve afyon, cevzetu't-tîb benzeri maddeleri tüketenlerin cezasının had cezası olmadığını; zira bunların müskir olup olmadıkları konusunda ihtilafın vaki olduğunu zikrederek meseleyi bitirir.[652] Kuhistânî'nin Mısır, Şam ve Anadolu coğrafyasındaki fakihlerin benc meselesinde merkezi rol biçtikleri Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*'inden aktarılan Kerderî'nin fetvası ile *el-Mübteğâ*'dan nakledilen fetvaya yer vermemiş olması ise ilginçtir.

---

[647] Şemsuddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî, *Câmi'u'r-rumuz fî şerhi'n-Nukaye* (İstanbul: Matbaatü'l-Ma'sumiyye, 1290), 1: 301.
[648] el-Kuhistânî, 2: 187-88.
[649] el-Kuhistânî, 2: 188.
[650] Söz konusu eserler hakkında bilgi bulunamamıştır.
[651] Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 90, 93, 398; es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y., 223a.
[652] el-Kuhistânî, *Câmi'u'r-rumuz fî şerhi'n-Nukaye*, 2: 295.

Rasul b. Salih el-Aydınî (v. 978 / 1570), Aydın'ın Marmara kazasında kadılık yaparken Kanuni Sultan Süleyman'ın kadıların hüküm verirken esahh-i akval ile amel etmeleri hakkında ferman buyurmuştur. Bunun üzerine Rasul Aydınî'nin 966 (1558-59) yılında yazmaya başlayıp kısa sürede bitirdiği eseri *el-Fetâva'l-adliyye*'de Hanefî mezhebinin muteber eserlerindeki muhtâr görüşleri özetlemiştir.[653] Rasul Aydınî, eserinin eşribe bahsinde tedavi amacıyla benc içmekte bir beis olmadığını ancak bununla aklın zail olmasının haram olduğunu belirtir. Ayrıca bunlardan sarhoş olanlara Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre had cezası gerekmezken İmam Muhammed'e göre gerektiğini belirtir. Gıda maddelerinden elde edilen içeceklerde İmam Muhammed'in kavli ile fetva verildiğini zikreder.[654]

Doğrudan Osmanlı kadıları için kaleme aldığı eserinde Rasul Aydınî'nin bu görüşleri seçmiş olması anlamlıdır. Müteahhir Hanefî âlimlerin varmış olduğu sonucu Rasul Aydınî'nin muhtâr görüş olarak zikrediyor oluşu, onun bu görüşün doğrudan kadılar tarafından uygulanmasının gerekli gördüğüne işaret etmektedir.

Taşköprîzâde Ahmed Efendi (v. ö. 968 / 1561), *el-Hidâye* metnindeki meseleleri tertip ve şerh ettiği *Uddetu ashabi'l-bidâye ve'n-nihâye fî tecridi mesâili'l-Hidâye* adlı eserinde benc meselesine ayrıca değinmez. Masiyet sebebiyle sarhoş olanın zecran tasarruflarının geçerli olduğunu;[655] gıda maddelerinden elde edilen içecekler ve iştidad etmiş leben-i rimâk ile sarhoşluğun haram ve buna had cezası gerektiğini belirtir.[656]

Müteahhir Hanefî âlimler arasında önemli bir yere sahip bir diğer âlim olan İbn Nuceym (v. 970 / 1563), *Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* adlı eserinde benc meselesi ile ilgili önemli mülahazalarda bulunur. Eserinin talak bahsinde gıda maddelerinden sarhoş olanın tasarruflarının geçerliliği hakkındaki görüşleri zikrettikten sonra İbn Nuceym, bunlar hakkındaki görüşlerin haşiş hakkında da geçerli olduğunu belirtir. İbn Nuceym de bencin haşiş (kınnab yaprağı) olduğunu belirttikten sonra *el-Mübteğa* ve *Fethu'l-kadîr*'den Hanefî ve Şâfi'î mezheplerinin haşişin yenmesinin haramlığı, haşişi

[653] Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III, sy 5 [Türk Hukuk Tarihi Sayısı] (2005): 356.

[654] Rasûl b. Sâlih el-Aydınî, "el-Fetâva'l-adliyye" (t.y.), 88a, Kasidecizade, 298, Süleymaniye Kütüphanesi.

[655] Taşköprîzâde Ahmed Efendi, "Uddetu ashabi'l-bidâye ve'n-nihâye fî tecridi mesâili'l-Hidâye" (t.y.), 76b, Kılıç Ali Paşa, 324, Süleymaniye Kütüphanesi.

[656] Taşköprîzâde Ahmed Efendi, 246a.

satana ta'zîr uygulanması ve bundan sarhoş olanın tasarruflarının geçerliliği konusunda ittifak ettiklerini nakleder.[657] Ayrıca Haddâdî'nin el-*Cevheretü'n-neyyire*'sine atıfta bulunarak afyon, benc ve haşişin haram olduğunu ve bunları tüketene ta'zîr cezası verilmesi gerektiğini belirtir. İbn Nuceym bu hükümlerden, mevzubahis maddeleri tedavi amacıyla tüketenleri ise istisna eder.[658]

İbn Nuceym, haddü'ş-şürb babı altında *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*'den Ebu Hanife'ye nispet edilen kavli aktarır ve bu konudaki Kâdîhân'ın tercihini nakleder.[659] Bu tercihin bencin mutlak olarak mubah olduğuna delalet ettiğini belirten İbn Nuceym,[660] Ebu Hanife'nin mezkûr kavlini *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde sarhoş hakkındaki hükümler başlığı altında da nakletmiştir.[661]

İbn Nuceym talak bahsinde Bezzâzî'nin "fasıkların içki meclisi kurar gibi benc meclisleri de kurduklarını ve bu nedenle o dönemde fetvanın ve muhtâr olan görüşün benc içenin tasarruflarının geçerli olacağı ve benci içene had cezasının gerekeceği" şeklindeki ifadelerine yer verir.[662] Meselenin devamında haşişin, gıda maddelerinden elde edilen içecekler aynı hükme tâbi olduğunu ifade eden İbn Nuceym, *el-Mübteğâ* ve *Fethu'l-kadîr*'den ilgili bölümlere yer verir.[663] Son olarak İbn Nuceym, afyon, benc ve haşişin ancak tedavi olmak maksadıyla kullanılmalarının mubah olduğu yönünde Bezzâzî'nin ifadelerini nakleder.[664]

İbnü'l-Hümâm'ın *el-Hidâye* şerhi *Fethu'l-kadir*'in tetimmesini kaleme alan Kadızâde Ahmed Şemsüddin (v. 988 / 1580), Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Ebussuud ve Sadi Çelebi gibi şeyhülislamlardan dersler almış ve 985-988 yılları arasında Hamid Efendi'den sonra şeyhülislamlık yapmıştır. Kadızâde Ahmed Şemsüddin *Netâicu'l-efkâr* adlı tetimmesinin eşribe başlığı altında hububattan elde edilen içecekler ve benc

[657] Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 40.
[658] İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 3: 260; Bkz. el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.
[659] Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 90, 93; Ferîduddîn Âlim b. Alâ el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî, *el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*, 4: 394.
[660] İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 3: 266.
[661] Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî el-Hanefî İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, c. 542 s. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 267.
[662] İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 3: 266; Bkz. el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 1: 111.
[663] İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 3: 266; Bkz. İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethu'l-kadîr*, 3: 40.
[664] İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, 3: 266; Bkz. el-Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, 3: 62.

meselesi hakkında İbnü'l-Hümâm'ın talak bahsi altında uzun açıklamalarda bulunduğunu belirtmiş ve aynı kanaatte olduğunu paylaşmıştır.[665]

Osmanlı ilmiye teşkilatında eğitim görmüş ve görev almış bir diğer âlim Mahmud b. Süleyman el-Kefevî (v. 990 / 1582) kaleme almış olduğu tabakât eseri *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*'da benc meselesi ile ilgili bilgiler paylaşmaktadır. Kefevî, bu tabakât eserinde biyografik malumat vermekle kalmamış ayrıca âlimlerin rivayet ve isnadlarına, fıkıh eğitimi silsilelerine, farklı görüşlerine ve âlimlerle ilgili dikkat çekici bilgilere de yer vermiştir. Bu açılardan söz konusu eser, kendisinden önce kaleme alınan tabakât eserlerinden farklılaşmaktadır.[666]

Kefevî, doğrudan benc meselesine Esed b. Amr'ın tercemesinde, benc meselesiyle dolaylı bir biçimde ilgili olan gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin hükmü[667] ile müsellesin hükmü hakkında Ebu Hafs el-Kebîr'in fetvası[668] gibi meselelere de farklı âlimlerin tercemelerinde yer vermektedir. Burada dikkat çekici noktalardan birisi benc meselesiyle alakalı İbn Kemal, Ebussuud ve onların muasırları arasında yaşanan tartışmalara ne İbn Kemal'in ne Ebussuud'un ne de diğer âlimlerin tercemelerinde yer vermiyor oluşudur.

Kefevî, Esed b. Amr'ın tercemesinde İbnü'ş-Şıhne'nin *el-Manzûme* şerhinde aktardığı Esed b. Amr ile Müzenî arasında vuku bulan fetva meselesini nakleder.[669] Sonrasında ise Müzenî ile Esed b. Amr'ın hayatlarından kısaca bahseden Kefevî, İmam Şâfi'î'nin İmam Malik 193 yılında öldükten sonra Mısır'a geldiğini belirtir. Müzenî ise 175 yılında doğmuştur ve İmam Şâfi'î'den fıkıh eğitimini Mısır'da almıştır. İmam Şâfi'î ise 204 yılında vefat edene kadar Mısır'da ikamet etmiş ve Müzenî ondan istifade etmiştir. Esed b. Amr ise 188 veya 190 yılında vefat etmiştir. Buna göre Esed b. Amr öldüğünde Müzenî, henüz İmam Şâfi'î'den fıkıh eğitimi dahi almaya başlamamıştır. Bu durumda Müzenî'nin vereceği bir fetva nasıl Esed b. Amr'a ulaşacaktır?![670] Kefevî, meseleyi böyle çözümledikten sonra İbn Kemal'in benc meselesine dair bazı fetvalarını "bizzat

---

[665] Kâdîzâde Ahmed Şemsuddîn, *Tekmiletu Şerhi Fethi'l-kadîr el-müsemmâ Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûzi ve'l-esrâr* (Bulak: Matbaa-i Âmire, 1316), 8: 161-162.

[666] Ahmet Özel, "Kefevî, Mahmûd b. Süleyman", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002, https://islamansiklopedisi.org.tr/kefevi-mahmud-b-suleyman.

[667] el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 2: 268-69; 3: 81-82, 381.

[668] el-Kefevî, 1: 462; 3: 377.

[669] Bkz. İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176.

[670] el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 1: 427-29.

gördüğü" kaydıyla paylaşmaktadır. Ancak bu fetvalar üzerine herhangi bir yorum yapmamaktadır. Bu fetvalar şunlardır:

> *Mesele: Esrâr helâl midir harâm mıdır beyan oluna? Cevap: Hadd-i sekre varmayınca harâm olmaz. Esrarda Hadd-i sekr nedir ne mertebedir beyân oluna? el-Cevâb: Tagyîr vazedip hezeyân söylemek.*
> *Mesele: Esrârı keyfiyet için yemek kalîl ve kesîri şeran helâl olur mu? el-Cevâb: haram olur.*
> *Mesele: Esrârın e'imme-i Hanefiyye katında Şerh-i Nukâye'de: «Müteahhirîn, kalîlinin ve kesîrinin hurmetine fetvâ virdiler. Hilline fetvâ virmek ibtidâ' ve zendekadur» deyu vâki' olan naklin aslı ve tevcîhi nedür? Bu nakil ile âmil olalım mı? Ale't-tafsîl beyân buyurub müsâb olasız. el-Cevâb: Müzahraf kelimâtdur, ehl-i ilm sözi değildür. İmâm Timurtâşî'ye iftirâ etmiş, cehlin ve ta'assubun izhâr etmişdür. Haşîşi bencdür deyu i'tirâf etdükden sonra ol hezeyân sözi dimiş. Bencün ibâhatine tasrîh cemî'-i kütüb-i usûl ve furû'da vardur. Esed bin Amr İmâm-ı A'zam'ın telâmizesindendür ve e'imme-i Hanefiyyenün kibârındandur, esrârın ibâhatine fetvâ virmüşdür, ehl-i İslâmdan olan ana zındîk dimez, meger ki avâmdan ola zındîk ne idügin bilmeye.*
> *Mesele: Zeyd benc yiyip ve boza içip aklı zâil iken avretini üç talak boşasa, talakına itibâr olunur mu? el-Cevâb: Yeri göğü bilmez idi ise olunmaz.*
> *Mesele: Bir kimse esrârı keyfiyyet için yese ve "helâldir" dese şer'an ne lazım olur? el-Cevâb: İstiğfâr lazım olur.*[671]

İbn Kemal'in bu konudaki fetvalarını nakleden Kefevî'nin, Ebussuud'un vefatından on sene sonra vefat etmesine rağmen, eserinde onun fetvalarına yer vermemesi dikkat çekicidir. Altmış yaşında kaleme aldığı eserini Ebussuud'un mezkûr fetvalarını vermeden önce tamamlamış olması zayıf bir ihtimaldir. Bununla birlikte Kefevî'nin benc meselesinde İbn Kemal ile aynı görüşü paylaşması sebebiyle böyle bir tasarrufta bulunduğunu söylemek mümkündür ki Kefevî'nin İmam Timurtâşî'den nakledilen kıssayı çürütmesi ve İbn Kemal'in bu kıssayla alakalı fetvasını nakletmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

Kefevî, İmam Mahbûbî'nin tercemesinde İmam Mahbûbî'den nakledilen "bencden haramlığın icmâ ile haram olduğu ve buna kıyasen gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoşluğun evleviyetle haram olduğu" görüşünü nakletmektedir.[672]

[671] el-Kefevî, 1: 429-30.
[672] Bkz. es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y., 223a.

Ayrıca İmam Mahbûbî'den nakledilen bu kavil ile diğer metinlerin ifadeleri arasındaki çelişkinin çözümüne dair Sığnâkî'nin *en-Nihâye* ve Bâbertî'nin *el-İnâye* adlı *el-Hidâye* şerhlerinden mezkûr açıklamaları nakletmektedir.[673] Ayrıca gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin hükmü konusunda Kâdîhân, Zeylâ'î ve Molla Hüsrev'den fetvanın değiştiği ve bunlardan içene had vurulması gerektiği görüşünü nakletmektedir.[674]

Benc meselesi özelinde Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî'nin (v. 1006 / 1598) *Tenvîru'l-ebsâr ve câmi'u'l-bihâr* adlı muhtasar metni bir kırılma teşkil etmektedir. Zira Timurtâşî'nin *Tenvîru'l-ebsâr*'ına kadar Hanefî mezhebi muhtasar metinlerinde afyon, benc ve haşiş yemenin haramlığı açıkça metinde zikredilmiş değildir. Hatta tam tersine mezhep imamlarının zâhiru'r-rivâye görüşleri leben-i rimâk gibi bencin de mubah olduğu yönündeydi ve metinlerde sarhoş olunması mümkün olan mubah maddelere örnek olarak veriliyordu. Bu nedenle Timurtâşî'nin benc meselesindeki bu tasarrufu Hanefî muhtasar metin yazım geleneği açısından önemli bir değişimdir.

Timurtâşî, *Tenvîru'l-ebsâr*'ı Şaban 991 (Ağustos-Eylül 1583) tarihinden önce kaleme almış olmalıdır. Zira Mahmud b. Pîr Mehmed risalesinde onun eserine atıfta bulunmaktadır.[675] Timurtâşî *Tenvîru'l-ebsâr* üzerine ayrıca bir de şerh yazmıştır. Bu şerhinin adı *Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr*'dır. Timurtâşî, söz konusu şerhini Cemâziyelahîr 997 (Nisan-Mayıs 1589) tarihinde kaleme almıştır.[676] Timurtâşî, *Tenvîru'l-ebsâr*'ın eşribe başlığı altında Haddâdî'nin *Muhtasaru'l-Kudûrî* şerhlerinde zikretmiş olduğu açıklamayı doğrudan metne ilhak eder. Ona göre "afyon, benc ve haşiş yemek haramdır, ancak bunların haramlıkları hamrın haramlığından aşağıdır. Bu nedenle bunlardan az bir şey yiyene had gerekmez, yalnızca hadden daha hafif ta'zîr cezası gerekir."[677]

---

[673] Bkz. es-Siğnâkî, 223a; el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye*, 5: 309-310.

[674] el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 3: 81-82; Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 93; ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2: 196; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkam fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, 2: 87.

[675] Bkz. el-Fenârî, "Risâle fi beyâni hurmeti'l-haşîş ve'l-afyon", 39a.

[676] Bkz. Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî et-Timurtâşî, "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr" (t.y.), 471b, Yazma Eserler, 3441, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

[677] et-Timurtâşî, "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr", t.y., 631a; el-Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr*, 678; Bkz. el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434; el-Haddâdî, "es-Sirâcu'l-Vehhâc", 141b-42.

Söz konusu ifadelerinin şerhine intikal eden Timurtâşî, tekrardan Haddâdî'nin *el-Cevheretü'n-neyyire*'sinden afyon, benc ve haşiş yemenin haramlığına dair bunların namazdan ve zikrullahtan alıkoyması gibi haramlık illetlerini sıraladığı bölümü nakleder.[678] Devamında ise kendisi gibi Şamlı bir diğer âlim İbnu'ş-Şıhne'nin *el-Manzûme* şerhine atıfla *el-Mübteğâ*'dan iki mezhebin bu maddelerin tüketilmesinin haramlığı üzerine ittifak ettikleriyle ilgili bölümü aktarır. Timurtâşî, İbnu'ş-Şıhne'nin de eserinde yer vermiş olduğu İmam Hâfızuddîn Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*'inden nakledilen fetvayı paylaşır.[679] Ancak bu fetvaya kaynak olarak *Câmi'u'l-fetâvâ* ve *Câmi'u'l-fusûleyn*'i gösterir.[680]

Buraya kadar görmeye alışkın olduğumuz nakilleri sıralayan Timurtâşî, afyon, benc ve haşiş üçlüsüne yeni bir madde daha katar. O da cevzetu't-tîbdir. Timurtâşî, cevzetu't-tîbin aynı haşiş gibi haram olduğunu belirtir. Dönemin Şâfi'î âlimlerinin geneli de böyle fetva vermiştir. Timurtâşî, bu yönde fetva veren âlimlere Şâfi'î İbn Hacer el-Mekkî, Şeyh Kemâluddîn b. Ebî Şerîf[681] ve Hanefî olan Aksarâyî'yi[682] örnek verir.[683]

Cevzetu't-tîb meselesinden sonra Timurtâşî, Aksarâyî ve bazı faziletli kimselerden Rüknuddin Vâncânî'nin "benc yiyip de bunun helal olduğunu itikad eden kimsenin fâcir olduğu ve kişinin bu itikadının kesin olarak bilinmesi halinde kâfir olup katlinin mubah olacağı" fetvasını aktarır. Ayrıca Müeyyed b. Ali'nin hocası Seyfü'l-usbe'nin[684] şöyle dediğini aktarır: "Güvendiğim birinden Necmuddin Zâhidî'nin 'Eğer kişi benci

[678] Bkz. el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.
[679] Bkz. İbnü'ş-Şıhne, *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*, 1 (2): 176.
[680] et-Timurtâşî, "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr", t.y., 631a; Bkz. Kırk Emre Hamîdî, "Câmi'u'l-fetâvâ", 161b-62. İlgili atıf *Câmi'u'l-fusûleyn*'de tespit edilemedi.
[681] Tam adı Ebü'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Makdisî (v. 906 / 1500) olan bu zât, İbn Hacer, İbnü'l-Hümâm, İbnü'd-Deyrî ve Ahmed er-Remlî gibi dönemin hem Hanefî hem de Şafiî önde gelen alimlerinden dersler almış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bkz. İlyas Çelebi, "İbn Ebû Şerîf, Kemâleddin", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999, https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-serif-kemaleddin.
[682] Cemaluddin Aksarâyî (v. 791/1388-89 [?]) olsa gerek. Aksarâyî'nin Mecma'u'l-bahreyn şerhi üzerine kaleme aldığı haşiyede bencle ilgili herhangi bir kavline rastlanmadı. Bkz. Cemâluddîn Mehmed b. Mahmûd el-Aksarâyî, "Hâşiye alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn" (t.y.), Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 798, Milli Kütüphane.
[683] et-Timurtâşî, "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr", t.y., 631b.
[684] Burada "Seyfu'l-usbe" ismiyle geçen kişi İbnü'l-Hanbelî tarafından "Seyfu'l-ismet" adıyla anılmıştır. Bu kişinin kim olduğu tespit edilememiştir.

helal görmüşse kafir olur' dediğini duydum."[685] Bu fetva da daha önce Dede Cöngî ve İbnü'l-Hanbelî tarafından risalelerinde nakledilmiştir.[686]

Timurtâşî eşribe bahsi dışında haddü'ş-şürb başlığı altında da benc ile ilgili yorumlarda bulunur. Kâdîhân'dan benc içerek sarhoş olan kimsenin tasarruflarının Ebu Hanife'nin rivayetindeki gibi bir tafsil olmadan geçersiz sayılacağı ve bunun sahih görüş olduğunu nakleden Timurtâşî, tasarruflar ile cezalandırma arasında ayrıma gidiyor gibi gözükmektedir.[687] Benzer bir tutumla İbn Kemal ve Ebussuud'un görüşlerinde de karşılaşmak mümkündür.[688]

Timurtâşî, cevzetu't-tîbe hem bu eserinde hem de fetvalarında değinmektedir. Bu da en azından Timurtâşî'nin yaşadığı dönemde ve mekânda cevzetu't-tîbin sarhoş olmak maksadıyla kullanımının yaygınlaştığına işaret etmektedir. Kendisinin derlemiş olduğu fetva mecmuasında cevzetu't-tîble ilgili iki fetvası tespit edilmiştir. İlk fetvada Timurtâşî'ye "meşâyıhın bazısı cevzetu't-tîb haramdır demiştir" diyen bir kişi "Hayır, haram değildir ve bu Allah'ın indinde de böyledir" diye cevap veren kişinin durumu sorulmuştur. Timurtâşî, öncelikle bir kısım Hanefî ve Şâfi'î ulemanın cevzetu't-tîbe haram hükmünü verdiklerini belirtir. Haram olmadığını iddia eden kişinin görüşünü dayandırdığı muteber bir kaynağı varsa herhangi bir ceza verilmeyeceğini; ancak böyle bir dayanağı yoksa bir daha helal-haram konularında aklına estiği gibi konuşmaktan men olunması için cezalandırılması gerektiğini belirtir.[689]

Bir başka fetvasında Timurtâşî'ye doğrudan cevzetu't-tîbin hükmü sorulur: "Haşiş gibi ekli haram mıdır yoksa helal midir?" Timurtâşî cevaben cevzetu't-tîbin aynı afyon ve haşiş gibi yenmesinin haram olduğunu, Aksarâyî ve İbn Hacer'in [el-Mekkî] böyle fetva verdiklerini ve İbn Dakîki'l-Îd'in bunun müskir olduğunu tasrih edip sonraki Şâfi'î ve Mâlikî âlimlerin onun bu görüşüne itimat ederek bu yönde fetva verdiklerini ifade

---

[685] et-Timurtâşî, "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr", t.y., 631b.

[686] Bkz. Dede Cöngî, "Risâle fî tahrîmi'l-benc", 47b; İbnü'l-Hanbeli, "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y., 13b.

[687] et-Timurtâşî, "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr", t.y., 294b; Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 90, 93.

[688] Bkz. İbn Kemâl, *Mühimmâtu'l-müftî fi furû'i'l-Hanefiyye*, 1: 310; Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*, 45; Düzenli, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*, 347.

[689] Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî et-Timurtâşî, "Fetâva't-Timurtâşî" (t.y.), 148b, Yazma Eserler, 1212, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi; Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî et-Timurtâşî, "Fetâva't-Timurtâşî" (t.y.), 184b-85, Murad Molla, 1126, Süleymaniye Kütüphanesi.

eder.[690] Hem metin şerhinde hem de fetvalarında benc meselesi konusunda dikkate değer görüşleri bulunan Timurtâşî'nin müftülük görevine atananlara yardımcı bir kitap olarak hazırladığı *Mu'înu'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî* adlı eserinde söz konusu meseleye yer vermemiş olması ise ilginçtir.[691]

Molla Hüsrev'in *ed-Durer ve'l-Gurer*'inin önemli haşiyelerinden biri sayılan Vankulu Mehmed Efendi'nin (v. 1000 / 1592) *Nakdu'd-Durer* isimli eserinde, benc meselesine dair Molla Hüsrev'in açıklamalarından farklı bir yorum yapılmamaktadır.[692] Muhaşşi, yalnızca benc kelimesinin manası ve kökenini belirtmektedir.[693] Vankulu ile aynı dönemde yaşamış ve 1000 (1592) yılında şeyhülislam olup 1001'de (1593) vefat eden Bayramzâde Zekeriyya Efendi ise *el-Hidâye* üzerine kaleme aldığı şerhinde bencden hiç bahsetmemiştir. Bununla birlikte Bayramzâde Zekeriyya Efendi, gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden tüketenlere had cezasının gerekliliği hakkında Mergînânî'nin "fasıklar bu içecekleri meclislerinde hamrdan fazla içiyorlar" şeklindeki illetlendirmesini kuvvetlendirmek adına "hamr bizatihi, tüm içeceklerden ise sarhoşluk haram kılınmıştır" hadis-i şerifine yer vermiştir. Şârih, meselenin çözülmesi için bu hadis-i şerifin yeterli olduğunu belirtmiştir.[694] Şarihin bu ifadesinden, gıda maddelerinden elde edilen içecekler hakkındaki tutumunun benc ve benzeri maddeler için de geçerli olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

Tam adı Nûreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkî el-Bâkânî (v. 1003 / 1594) olan Bâkânî, *Mülteka'l-ebhur* üzerine kaleme aldığı şerhi *Mecrâ (Ceryu)'l-enhur alâ Mülteka'l-ebhur* eserinde Sığnâkî'nin hocasının hattıyla gördüğü "zamanımızda fetva bencden sarhoş olanın talakının geçerli olduğu" fetvasını nakleder.[695] Şarih, ayrıca

[690] et-Timurtâşî, "Fetâva't-Timurtâşî", t.y., 150a-b; et-Timurtâşî, "Fetâva't-Timurtâşî", t.y., 185b.
[691] Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî et-Timurtâşî, *Mu'înu'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009), 17-18.
[692] Mustafa Sinan Kaçalin, "Vankulu", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012, https://islamansiklopedisi.org.tr/vankulu.
[693] Vankulu Mehmed Efendi, "Nakdu'd-Durer" (t.y.), 104a, Yazma Bağışlar, 985, Süleymaniye Kütüphanesi.
[694] Bayramzâde Zekeriyya Efendi, "Şerhu'l-Hidâye" (t.y.), 213b, Sultan Ahmed I, 90, Süleymaniye Kütüphanesi.
[695] Bkz. es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y., 223a.

bencden sarhoş olana had cezasının gerekliliği konusunda ihtilafın vaki olup sahîh olan görüşün had cezası gerektiği şeklindeki görüş olduğunu belirtir.[696]

Bir diğer Osmanlı kadısı Mehmed b. Şeyh Muslihuddin (v. 1004 / 1595'ten sonra), Malkara kadılığına başladığı 1002 (1593-94) tarihinden sonra mahkemede karşılaştığı meseleleri ve çevresinden gelen sualleri toplamış, içlerinden muteber gördüğü meseleleri fetva suretine dönüştürüp cevaplamış ve bunları bir eserde derlemiştir. Eserinin mukaddimesinde, eserini III. Mehmed zamanında (1595-1603) tamamladığını belirten müellif, eserini *Müfîdetü'l-enâm* olarak adlandırmıştır.[697] Eserinin kerâhiye başlığı altında benc meselesine dair bir fetva kaydetmiştir. Fetva şu şekildedir:

> *Zeyd beyne'n-nâs meşhûr olub ba'zı enâm tenâvül ettikleri esrâr harâm olacak olursa, menkûhesi Hind'i talâk-ı selâse ile mutallaka olsun deyu half bi't-talâk eylese şer'an talâk vâki olur mu? el-Cevâb: Zeyd esrârın hükmü haramsa dimekdir murâdım deyu te'vîl iderse vâki olmaz. Amma mutlak haramsa deyu half iderse men' olunmak içun fî zamânina talakın vukûına vifâk olunmuşdur.*[698]

İbn Kemal ve Ebussuud'dan benzer bir fetva nakledilmişti. O fetvada taraflar talak iradelerini esrarın mutlak helal veya mutlak haram olmasına bağlamışlar ve her iki tarafın da talakı geçersiz kabul edilmişti. Mehmed b. Şeyh Muslihiddin ise mutlak haramlığını niyet eden kişinin bu zamanda talakının geçerli olacağını belirtir. Zira ulemanın fetvası bu zamanda az veya çok esrar yemenin haramlığı üzerinedir. Kendisi de fetvanın arkasına *Câmi'u'l-fetâvâ*'nın kerâhiye babından İmam Timurtâşî'nin eserinden nakledilen Kerderî'nin fetvasını paylaşmaktadır.[699] Bir kadı olarak esrarın hükmüyle ilgili böyle bir fetva verdiği ve Ebussuud'un şeyhülislamlığı esnasında kadıların esahh-i ekvâl ile hükmetmeleri gerektiğini yönündeki fermanın vârid olduğu düşünüldüğünde bu ifadeler, daha da değer kazanmaktadır.

Zeynuddin b. Nuceym'in kardeşi olan Sirâcüddin b. Nuceym (v. 1005 / 1596), aynı abisi gibi Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik* adlı eserine bir şerh yazmıştır. *en-Nehru'l-fâik* adlı bu

---

[696] Nûreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkî el-Bâkânî, "Mecrâ (Ceryu)'l-enhur alâ Mülteka'l-ebhur" (t.y.), 1: 189b, Yazma Eserler, 105, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi; Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ Kâdîhân*, 3: 398.

[697] Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", 306-7.

[698] Mehmed b. Şeyh Muslihuddin, "Müfîdetü'l-enâm" (t.y.), 18b-19a, Yazma Bağışlar, 3444, Süleymaniye Kütüphanesi.

[699] Mehmed b. Şeyh Muslihuddin, 19a; Bkz. Kırk Emre Hamîdî, "Câmi'u'l-fetâvâ", 161b-62.

eserinde Sirâcüddin b. Nuceym, benc meselesi hakkında daha önceki âlimlerin eserlerinden alıntılar yapmakla yetinmemiş, Hanefî ulemanın çelişkili görünen kavillerine açıklama getirmiştir.

Talak başlığı altında müellif, mezhepte mutemed ve müftâ bih olan görüşün İmam Muhammed'in kavli olduğunu ve her türlü içecekten sarhoşluğun ittifakla haram olduğunu belirtir. Devamında ise Haddâdî'nin *el-Cevheretü'n-neyyire*'sinden benc meselesindeki ihtilafın tedavi amacıyla kullanılıp kullanılamayacağı hakkında olduğunu, lehv ve tarab kastıyla içilmesi halinde icmâ ile haram olduğunu belirten Sirâcüddin b. Nuceym, haşişten aklı zail olanın da talakının geçerli olacağını kaydeder.[700] Müellif, aynı eserden alıntısına devam ederek, afyon, benc ve haşiş yemenin haramlığı hamrınkinden aşağı olmakla birlikte yine de haram olduğunu ifade eder ve Esed b. Amr ile Müzenî üzerinden anlatılan iki mezhebin haşişin haramlığı konusunda ittifak ettikleri kıssayı nakleder.[701] Meselenin devamında ise *Bedâyi'u's-sanâi'* ile Pezdevî'nin usul metni ve İbn Melek'in *el-Menâr* üzerine kaleme aldığı şerhte benci mutlak olarak mubahın örneklerinden saydıklarını belirtir.[702] Ayrıca Kâdîhân'ın *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*'inde Ebu Hanife ve Süfyân-ı Sevrî'den nakledilen kavle yer veren Sirâcüddin b. Nuceym, bu rivayetin de bencin haram olduğuna delalet ettiğini belirtir.[703] Bu meselenin hakikati Sirâcüddin b. Nuceym'e göre şöyledir: "Bu nesneler tedavi amacıyla kullanılmışlarsa haram değillerdir ancak lehv ve tarab amacıyla kullanılmaları halinde kesinlikle haramdırlar." Şârih, İbn Melek'in şerhinde de bu maddelerin mubahlığını tedavi amacıyla kullanılmalarına bağladığını belirtir. Son olarak bu nesneler hakkındaki fetvanın, *el-Cevheretü'n-neyyire* ve *Tashîhu'l-Kudûrî*'ye atıfla o dönemde bu maddelerden sarhoş olanların talaklarının sair eşribeden sarhoş olanlar gibi geçerli olduğunu ancak mezhepteki esah görüşün talakın geçerli olmaması yönünde olduğunu belirtir.[704] Sirâcüddin b. Nuceym, eserinin haddü'ş-şürb başlığı altında bu fetvayı kuvvetlendirmek adına Bâbertî'nin *el-*

[700] Bkz. el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434.
[701] İbn Nuceym, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2: 318.
[702] Bkz. Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî = Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne, t.y.), 346; el-Kâsânî, *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*, 3: 99; İbn Melek, *Şerhu'l-Menâr*, 2: 578-579.
[703] Bkz. Kâdîhân, "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", 229a-b.
[704] Bkz. İbn Nuceym, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 2: 319; el-Haddâdî, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 5: 434; İbn Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercîh alâ Muhtasari'l-Kudûrî*, 341.

İnâye'sine de atıfta bulunur. Benci hükmü hakkındaki esah kavli zikrettikten sonra Bâbertî'nin mezkûr eserinde bencden sarhoşluğun haram olduğu ve İmam Mahbûbî'nin bu yönde zâhir kavli olduğunu belirtir.[705] Böylece Sirâcüddin b. Nuceym de benc meselesinde bencden sarhoş olan kişinin tasarrufları ile o kişiye uygulanacak ceza konusunda ayrıma gittiğini göstermektedir.

İbnu't-Tabbâh Derviş İbrahim b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Hanefî (v. 1006 / 1597-98), Dımaşk'ta kendisine sorulan fetvalardan mühim gördüklerinin birer kopyasını kaydedip daha sonra bunları tertip ederek hazırladığı eseri *Aynu'l-müftî li-gayni'l-müsteftî* adlı eserinde benc meselesine dair herhangi bir fetva kaydetmemiştir.[706] Yalnızca gıda maddelerinden sarhoş olanın talakının geçerliliği konusunda bir fetva kaydetmiş olan İbnu't-Tabbâh'ın bu tutumu Dımaşk'ta afyon, benc ve haşiş gibi maddeler hakkında Şamlı âlimlerin takındıkları sert tavrın halk arasında da yerleşmiş olduğunu gösteriyor olabilir. Ancak bu, zayıf bir ihtimaldir. Zira eserinin genelinden İbnu't-Tabbâh'ın eserinde zâhiru'r-rivâye mesailine yer verdiği ve buna uygun olarak fetvaları cevapladığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı sarayındaki siyasi meselelerde etkin olduğu bilinen Hoca Sâdeddin Efendi (v. 1008 / 1599), 1006 yılında Bostanzâde Mehmed Efendi'den (v. 1006 / 1597-98) sonra şeyhülislam olmuş ve ölene kadar görevine devam etmiştir.[707] Hoca Sâdeddin Efendi'nin vermiş olduğu fetvaların derlendiği bir mecmuaya kaydedilmiş olan fetvada ayrıntılı bir "fısk meclisi" tasvir edilerek bu tür meclislerde kahve içmenin hükmü sorulmuştur. Tasvir edilen mekânın ayırıcı vasıflarından birisi de bu mekânda kahvenin yanında berş tüketiliyor olmasıdır. Doğal olarak Hoca Sâdeddin Efendi, böyle bir mecliste bulunmanın haram olduğuna hükmetmiş ve böyle ortamlardan uzak durarak kahve içmekte herhangi bir beis olmadığını belirtmiştir.[708]

Ebussuud'un talebesi, idam edilen ilk Osmanlı şeyhülislamı olan Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin (v. 1043/1634) abisi ve Sahn-ı Semân, Süleymaniye, Süleymaniye

[705] İbn Nuceym, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, 3: 152; Bkz. el-Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye*, 5: 309-310.

[706] Derviş İbrâhîm b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Hanefî İbnu't-Tabbâh, "Aynu'l-müftî li-gayni'l-müsteftî" (t.y.), 37a, Süleymaniye, 649, Süleymaniye Kütüphanesi.

[707] Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998, https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca-sadeddin-efendi.

[708] "Fetâvâ-yı Şeyhülislam Muallim-i sultân Sâdeddin Mehmed Efendi" (t.y.), 103a-b, Şehid Ali Paşa, 2728, Süleymaniye Kütüphanesi.

Dârülhadis gibi dönemin en prestijli medreselerinde müderrislik yapmış olan Ahîzâde Abdulhalîm Efendi (v. 1013/1604),[709] *ed-Durer ve'l-Gurer* ihtisarı çalışmasında eşribe bahsi içerisinde gıda maddelerinden elde edilen içecekler ve iştidad etmiş olan leben-i rimâk nedeniyle sarhoş olan kimseye had cezasının gerektiği görüşünün esah görüş olduğunu belirtmiştir. Molla Hüsrev'in daha önce de zikredildiği üzere küllî bir kaide halini almış olan "lehv ve tarab kastıyla feseka heyetinde kişi su içse dahi haram olur" ifadesini olduğu gibi bırakmıştır.[710]

Benc meselesiyle ilgili açık bir biçimde görüş belirten tespit edilmiş son müellif Ali el-Kârî'dir (v. 1014 / 1605). Resmi hiçbir görev kabul etmemiş olan ve Mekke'ye yerleşip hayatını orada geçiren Ali el-Kârî *en-Nukâye* üzerine kaleme aldığı *Fethu bâbi'l-inâye*'nin haddü'ş-şürb başlığı altında İmam Mahbûbî'nin daha önce birçok kere başkaları tarafından nakledilmiş görüşünü nakleder.[711] Sonrasında ise meşâyıhtan bazılarının, kendi dönemlerinde benc yemek insanlar arasında yaygınlaştığı için meselede fetvanın bencden sarhoş olanın talakının geçerli olup benc içenlere had cezasının gerekli olduğu yönünde olduğunu belirtir.[712] Talak bahsinde mubah yollarla sarhoşluğa benci örnek vermeyen Ali el-Kârî, gıda maddelerinden elde edilen içecekler hakkında ise İmam Muhammed'in kavliyle fetva verildiğini belirtir.[713]

Ali el-Kârî'den sonra Dursunzâde Abdülbâki Efendi'nin (v. 1015 / 1606) *el-Hidâye* hâşiyesinde,[714] Muhammed b. Ebu Bekr el-Alvânî'nin (v. 1016 / 1607) *el-Manzûmetu'l-muhibbiye fi'l-ahkâmi'l-fıkhıyye alâ mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân* adlı manzum eserinde,[715] Ahmed b. Muhammed et-Trablusî'nin (v. 1020 / 1611) *Teşnîfu'l-mesma' ale'l-Mecma'* adlı şerhinde[716] ve Pir Mehmed

[709] Hasan Güleç, "Ahîzâde Abdülhalim Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1988, https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-abdulhalim-efendi.
[710] Abdulhalîm b. Mehmed Ahîzâde, "Muhtasaru'd-Durer ve'l-Gurer" (t.y.), 123a-b, Hamidiye, 454, Süleymaniye Kütüphanesi.
[711] Bkz. es-Siğnâkî, "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y., 223a.
[712] Alî el-Kâri, *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye*, 3: 226.
[713] Alî el-Kâri, 2: 90; 3: 49.
[714] Dursunzâde Abdülbâkî Efendi, "Hâşiye ale'l-Hidâye" (t.y.), Servili, 83, Süleymaniye Kütüphanesi.
[715] Muhammed b. Ebi Bekr el-Alvânî, "el-Manzûmetu'l-muhibbiye fi'l-ahkâmi'l-fıkhıyye alâ mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân" (t.y.), Hasib Efendi, 128, Süleymaniye Kütüphanesi.
[716] Ahmed b. Muhammed b. Şa'bân et-Trablusî, "Teşnîfu'l-mesma' ale'l-Mecma'" (t.y.), Ragıp Paşa, 525, Süleymaniye Kütüphanesi.

Üskübî'nin (v. 1020 / 1611) *Fetâvâ*'sında[717] benc meselesine herhangi bir atıf bulunmamaktadır.

[717] Nuray Keskin, "Fetâvâ-yı Üskübî Latinizesi ve Tahlili" (Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, 2014); Yekçeşm Pîr Mehmed el-Üskübî, "Fetâvâ-yı Üskübî" (t.y.), Yazma Eserler, 235, D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

3.3. Değerlendirme

Üçüncü bölüm boyunca İbn Kemal ve Ebussuud ile onların muasırı veya yakın dönemlerinde yaşamış olan âlimlerin benc meselesine dair görüşleri incelenmiştir. Benc meselesi hakkında görüşleri incelenen âlimlerin genel olarak hepsinin aynı fikirde olduğunu söylemek mümkündür. Bu da afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin tedavi amacı dışında tüketilmelerinin haram görülmesidir. İkinci bölümde incelendiği üzere Hanefî fakihler, bu sonuca bir anda ulaşmış değillerdi. Ancak takriben hicrî sekizinci yüzyıl sonrasında takınılan bu tavır Hanefî fakihler tarafından genel olarak benimsenmiş ve eserlerine yansımıştır.

Söz konusu genel tavra vermiş olduğu birtakım fetvalarla karşı çıkıyor gibi gözüken bir âlim olarak İbn Kemal dikkat çekmektedir. İbn Kemal'in tüm fetvaları ve eserlerindeki görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde benc meselesi hakkında diğer âlimlerden farklı düşünmediği ortaya çıkmaktadır. Tabi ki İbn Kemal'in görüşlerinin yaşamı esnasında değişip dönüştüğünü unutmamak gerekir.

İbn Kemal'in İmam Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr* eserinde aktarıldığı ifade edilen fetvaya karşı çıkması önemlidir. Zira söz konusu fetva, hicrî sekizinci yüzyıl sonrasında Hanefî furû fıkıh metinlerinde benc meselesi ile ilgili görüş belirtilirken merkezi bir noktaya konumlandırılmıştır. Ebussuud ile muasırlarının da benc meselesini ele alırken mezkûr fetvaya çokça atıfta bulundukları görülmektedir. Bununla birlikte Zâhiruddin Ahmed b. İsmail et-Timurtâşî'nin *el-Câmi`u's-sağîr* şerhinde böyle bir nakle rastlanmamıştır. Hanefî ve Şâfi'î mezheplerinin haşiş yenmesinin haramlığı üzerine ittifak ettiklerini ifade eden ve Timurtâşî'nin eserinden alıntılanan fetva ile kısmen aynı muhtevaya sahip bir diğer fetva ise *el-Mübteğâ* adlı eserden nakledilmektedir. İsa b. Muhammed b. İnanç el-Kırşehrî'nin *el-Mübteğâ* adlı eserinin incelenen üç farklı yazma nüshasında böyle bir fetva tespit edilememiştir. Bir başka Timurtâşî tarafından kaleme alınmış *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr* ve bir başka *el-Mübteğâ* adlı eserin mevcut olma ihtimali de bulunmaktadır.

İbn Kemal'in söz konusu fetvaya muhalefeti önemli gözükmekle birlikte kuvvetli bir itiraz değildir. Öncelikle İbn Kemal'in fetvaya itirazı, haşişin eklini helal görenlerin zındık ve mübtedi sayılmasına yöneliktir. İbn Kemal, haşişin eklinin haramlığına itiraz etmemektedir. Öncelikle ilgili kısımda incelendiği üzere İbn Kemal'in getirmiş olduğu eleştiri safsata içermektedir. İbn Kemal'in eleştirilerini zayıflatan diğer bir unsur ise

Timurtâşî'nin eserinden nakledilen Kerderî'nin fetvasını *Mühimmâtu'l-müftî* adlı eserinde defaatle kullanmış olmasıdır.

Hanefî mezhebine bağlı fakihler olarak İbn Kemal ve Ebussuud, vermiş oldukları fetvalarda bağlı oldukları mezhebin dışına çıkmama konusunda hassasiyet sahibidirler. İbn Kemal'in tartışmanın fitilini ateşleyen fetvaları, fetva verme konusundaki ihtiyatsızlığının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Zira bütünsel olarak bakıldığında İbn Kemal ile Ebussuud'un haşişin ekli konusundaki görüşlerinin esaslı bir biçimde farklılaştığı tek mesele Ebussuud'un söz konusu maddeleri tüketmeyi mubah görenlerin irtidad ettiklerini söylemesidir.

Ebussuud'un mezkûr maddeleri helal görenlerin irtidadına hükmetmesi konusunda Hanefî mezhebi çerçevesinde bazı tahminler yürütülmesi mümkündür. Bunlardan ilki Ebussuud'un bir diğer fetvasında dile getirdiği üzere sarhoşluğun tüm dinlerde haram kılınmış olmasıdır. Bir diğeri lehv ve tarabın katiyetle haram olmasıdır. Afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin insanlar arasında esas kullanım amacı eskiden olduğu gibi tedavi değildir. Bu durum âlimler tarafından dile getirilmiştir. Bu nedenle Ebussuud'un verdiği fetvalarda da söz konusu maddelerin tedavi amacıyla değil de sarhoş olmak, lehv ve tarab kastıyla tüketildikleri ilk akla gelmesi gereken durumdur. Bu durumda afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin tüketilmesinin helal olduğunu itikad etmek sarhoş olmak, lehv ve tarab kasıtlarının helal görülmesini gerektirmektedir ki bu da doğal olarak kişiyi küfre götürmektedir.

İrtidad kavramının nasıl değerlendirildiği burada önem kazanmaktadır. İrtidad meselesi sadece itikadî bir problem olarak algılanmamalı ve tarih içerisinde kazandığı anlamlar da dikkate alınmalıdır. Müslümanların vahdeti, yöneticinin meşruiyeti ile fıkhın ve fıkha bağlı olarak kurulan yaşam dünyasının kaynağı olmak gibi fonksiyonlara sahip olan dine zarar verilmesi ve dinin hafife alınmasını önlemek irtidadın anlamlarından birisi olarak görülebilir.[718] Böyle bakıldığında Ebussuud, benci helal görenlerin irtidadına hükmederek onların mevcut toplum ve düzende barınamayacaklarını ve toplumdan dışlandıklarını ifade etmektedir. Ebussuud böylece toplumda bencin helal görüldüğü, meşruiyet zemini olan bir alan yaratılmasına imkân tanınmasını engellemektedir. Ebussuud'un fetvalarını bir

[718] Bkz. al-Alwani, *Apostasy in Islam*, 10, 130-31.

şeyhülislam olarak verdiğini de göz önüne aldığımızda bu durum oldukça makuldür.[719] İbn Kemal'in tutumu ise benci helal görenleri toplum dışına itmemektedir. İbn Kemal'in bu yönde fetvalar vermesinin çeşitli sebepleri olabilir.[720] Şüphesiz bunlardan birisi İbn Kemal'in Hanefî geleneğine ve kurucu imamların kavillerine bağlı kalmak istemesi olmalıdır.[721] Zira fetvalarında tercih ettiği görüş, kurucu imamların zâhiru'r-rivâye olarak nakledilen görüşleridir. Meselenin daha da ayrıntılı bir biçimde araştırılması diğer sebeplerin de ortaya konması imkanını verecektir.

Ebussuud'un bu yöndeki görüşlerinin dönemin sufi-derviş gruplarıyla ilişkilendirilmesi de mümkündür. Zira fetvalarından birinde, haşişi doğrudan dinî tecrübe yaşama amacıyla kullanan kişinin durumunu ele almaktaydı.[722] Osmanlı öncesinde neşv ü nema bulmuş ve öyle veya böyle uyuşturucu maddelerin yayılmasında etkisi olan

[719] Bkz. Gerber, "Hukuk Sisteminde Fetva", 274.

[720] Bu sebeplerden birisi, İbn kemal'in yakın çevresinde haşiş tüketen kimselerin olması olabilir. Afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin kullanımı yalnızca halk arasında değil, ulema arasında da karşılaşılan bir durumdu. Bu durumdaki âlimlerden birisi İbn Kemal'in hocası Kastallânî'dir. Şakâik'te şöyle geçer: "Babamın anlattığına göre, Musannifek vefat ettiğinde memleketin bütün âlimleri defin merasiminde hazır bulundular. Kastallânî de o sıralarda İstanbul kadılığında bulunuyordu. Evi bugün Sultan Selim Camii'nin yapıldığı yerdeydi. Kastallânî evine geldiğinde Manisazâde ve Kadızâde Efendilere şöyle dedi: "Bu gece benimle birlikte kalmanızı ve yarın Allah'ın izniyle birlikte Musannifek Efendi'yi ziyarete gitmeyi istiyorum." Merhum babam şöyle devam etti: Kadızâde, "Ben Kastallânî Efendi'ye, bu akşam evime gitmek istiyorum, sonra gelirim, dedim. Evi zaten evime yakındı." dedi. Kadızâde şöyle devam etti: "O gece evinde bir araya geldiğimizde içinde macun olan bir kutu getirdi. Zaten afyon kullanmakla suçlanıyordu. O gece afyon çiğneme alışkanlığı olduğuna tam olarak inandım." Devamla şöyle anlattı: "Kendisi biraz yedikten sonra bana ısrar etmeye başladı. Ben ise yalana başvurdum ve eve gittim. Bu nedenle de benden vazgeçti. Ardından Manisazâde'ye ısrar edince o çok az bir miktar yedi. Bir süre sonra macun Kastallânî'de etkisini göstermeye başladı. Kimi zaman felsefî ilimlerden söz ediyordu. Bu konuşmalarında, hayatımda duymadığım incelikli şeyleri ondan işittim. Kimi zaman şeriat ilimlerinden bahsediyordu. Bu konuda da asla işitemeyeceğim hakikatlerden söz ediyordu. Kimi zaman da tarihî konulardan söz açıyor, kulakların işitemeyeceği sıra dışı şeyler anlatıyordu. Bazen Arap kasidesinden söz açıyordu. Bu konuda da alışılmışın dışında mevzûlar dinledim. O gece onun irili ufaklı bütün ilimlerde ulaştığı derinliğe bizzat şahit oldum. Konuşma esnasında afyonu göstererek, Bu var ya, benimle bildiklerimin arasına giriyor, dedi. Ben de, 'Şu an bu hâlin ne, bundan önceki hâlin neydi?' diye sordum..." Bkz. Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye fî ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, çev. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019), 246-47; Taşköprîzâde'den naklen Kefevî de aynı kıssayı paylaşmaktadır. el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, 4: 306.

[721] Hanefî mezhebine müntesip İbn Kemal ve Ebussuud'un fıkhî duruşları hakkında Safevî tehdidine karşı tepkileri örnekliğinde bir inceleme için bkz. Atçıl, "The Safavid Threat and Juristic Authority in The Ottoman Empire During The 16th Century".

[722] Tez içinde bkz. s. 131. Fetvanın kendisi: "Mesele: Zeyd, Amr'a "Esrâr ekl etdüğüm zamanda bir mertebe Hazret-i Rabbü izzetün kibriyâ ve celâl-i vahdâniyyetini mülâhaza ve müşâhede ederin ki kâbil-i ta'bîr değildür; kendi kendimi yitirüb hayran olurın, çıkarup gendüğimi bir hâl idesim gelür şevkimden" dedükde Amr, "El-iyâzü billâhi Te'âlâ harâmdır ekl edenin tevbesi makbûl değildür" dediği sahih mudur? el-Cevâb: Makbûldür; hemen yimeyüb ihlas ile tevbe etmeğe sa'y etmek lazımdur. Hazret-i Rabbü izzetin kibriyâ ve celâl benlik ile eğlenür değildür. Aklın başına cem' etmek lazımdur; evhâm ve hayâlât-ı fâsideden gelen şevk ve garâm ahkâm-ı şeytâniyyedendir. Ol hâlle Cenâb-ı kibriyâ mülâhazasın etmek hâşâ nâ-pâk iken mescide girmek belki namaz kılmak hükmündedir"

Kalenderîlik, Haydarîlik gibi tarikatlar, Osmanlı topraklarında da faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu gibi tarikatlar hakkında Osmanlı Devleti'nin olumlu bir tavır takınmadığı aşikardır. Zira devlet başkanının canına kastetmekten başlayarak toplum düzenini ve asayişini bozmak gibi çeşitli suçlara karıştıkları ve isyanlar çıkardıkları bilinmektedir.[723] Ebussuud'un verdiği fetvalarda karşımıza çıkan Işıklar isimli sufi-derviş grubu da böyledir yani Karamustafa'nın deyimiyle Tanrı'nın kuraltanımaz kullarındandır.[724] Ayrıca Işıklar'ın "Esrar yemek ibadet itmektür" dedikleri Mustafa Âlî tarafından nakledilir.[725] Ebussuud'un uyuşturucu maddelerin helal olduğuna itikad etmeleri sebebiyle irtidadına hükmederek toplumdan dışladığı gruplar arasında, bu sufi-derviş gruplarının da olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda da ileri çalışmaların yapılması gereklidir.

Ebussuud'un benc meselesi konusundaki sert tutumunun sebeplerinden birisi de oğlu Ahmed Çelebi'nin vaziyeti olsa gerektir. Ebussuud'un ileride büyük bir ilim adamı olacağı konusunda ümitli olduğu oğlu Ahmed Çelebi, keyif verici madde bağımlısıdır ve yüksek miktarda afyon ve afyon şurubu tüketmekten dolayı 1569 (976-77) yılında ölmüştür.[726] Hatta Ebussuud oğluna bu yoldan dönmesi ve tövbe etmesini nasihat ettiği bir mektup da kaleme almıştır.[727] Oğlunun vaziyeti ve akıbeti bir baba olan Ebussuud'un uyuşturucu maddeler hakkında daha katı bir tutum sergilemeye sevk etmiş olabilir.

Benc meselesine dair görüşleri değerlendirilirken hem İbn Kemal hem de Ebussuud'un birer şeyhülislam olduklarının unutulmaması gerekmektedir. Şeyhülislam fetvalarının toplum üzerinde etkileri ve gücü hakkında şimdiye kadar derinlikli bir çalışma yapılmış değildir. Bununla birlikte şeyhülislamların verdikleri

---

[723] Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda marjinal sufilik*, 118-32; Bkz. Sariyannis, "Law and Morality in Ottoman Society: The Case of Narcotic Substances", 312; Ayrıca on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Osmanlı topraklarında esriklikleriyle tanınan Otman Baba ve Pîrî Baba için bkz. Şahin, *Dervişler ve sufi çevreler*, 152, 162.

[724] Gelibolulu'nun afyonkeş Işıklar tasviri için bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü'n-nefâis fi kavâidi'l-mecâlis*, 124-25. Bkz. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*.

[725] İfadenin aslı şöyledir: "Lâ-siyyemâ gâh bî-mezheb Işıklar'a hem-meşreb olup, 'Esrâr yemek ibâdet itmekdür' dirdi ve gâh kendü eliyle katl-i nefs idüb, 'Âdem öldürmek ihyâ-yi emvât itmekden ziyâde mu'cizdeür' deyu söylerdi." Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Nushatü's-selâtîn*, 359-60.

[726] İbrahim Peçevî, *Peçevi Tarihi*, 1: 52; Bkz. Colin Imber, *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997), 16.

[727] Bkz. Abdülkadir Dağlar, "Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları" (Yüksek Lisans, Ege Üniversitesi, 2001), 314-15.

fetvaların en azından Osmanlı Devleti açısından bakıldığında daha etkili ve kuvveti oldukları söylenebilmektedir.[728] Ebussuud, doğrudan İbn Kemal'e cevaben verdiği fetvalarından birisinde bu duruma dikkat çekmektedir.[729] Ebussuud, İbn Kemal'in vermiş olduğu fetvaya binaen insanların alenen afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin yenmesini helal itikad ederek, açıktan bu maddeleri alıp satmış ve sarhoş olmak kastıyla kullanmış olduklarını belirtir. Tabi ki Ebussuud'un fetvasında belirttiği üzere bu olgunun ortaya çıkışında İbn Kemal'in verdiği fetva tek neden değildir. Ancak gizlice yapılan ve kanunsuz olduğu bilinen bu işlerin meşruiyet kazanması şeyhülislam tarafından verilen bir fetvanın istismarına dayanmaktadır. Bu nedenle, bu duruma şahit olmuş bir diğer şeyhülislamın, istismar edilmiş bir mesele hakkında daha katı bir tutum sergilemesi tabiidir.

Şeyhülislamlığı esnasında Ebussuud'un padişaha arz ederek ferman halini almış olan fetvalarından birisi kadıların mahkemede hüküm verirken esahh-i akvâle göre hüküm vermelerinin zorunlu olmasıdır. Tezin ikinci bölümünde gösterildiği üzere zâhiru'r-rivâye ve mezhebin muteber metinlerine göre benc mubah bir maddedir. Afyon, benc ve haşiş gibi maddelerden sarhoş olanın tasarrufları geçersiz kabul edilmeli ve sarhoş olan kişiye had cezası gerekmemelidir. Kâdîhân'ın *Fetâvâ*'sında tercih ettiği görüş de budur. Bu durumda Ebussuud'un ve sonraki âlimlerin değerlendirmeleri dışarıda bırakılıp, esahh-i akvâlin tespiti için zâhiru'r-rivâye ve muteber görülen metinlere başvuracak kadının, benc yemenin mubah, bundan sarhoş olanın tasarruflarının geçersizliği ve bu kişiye had cezasının gerekmediği gibi hükümler vermesi muhtemel olmaktadır. Ebussuud'un bir şeyhülislam olarak verdiği fetva, bu ihtimali zayıflatmaktadır. Esas gayesi kadılar için bir el kitabı olması olan ve Rasul Aydınî tarafından hazırlanan *el-Fetâva'l-adliyye*'de benc içerek aklın zail olmasının haram olduğu, Ebu Hanife ile Ebu Yusuf'a göre had cezasının gerekmediği ancak İmam

[728] Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar* (İstanbul: Klasik, 2019), 204; Gerber, "Hukuk Sisteminde Fetva", 279-80.

[729] Fetva şöyledir: "Mesele: Bir şehirde esrâr ve esrâr ile mahlût aklı zail eyler ma'cûnlar bey' olunmak için dükkanlar olub âşikâre bey' ve şirâ' olunub merhûm Kemalpaşazâze rahimehullâh hazretlerinin fetvâ-yı şerîflerinde keyfiyet için yenmek helâldir diyene tevbe ve istiğfar lazımdur;[729] bu cevab verdikleri bâ'isden ekser avâm helâl i'tikâd itdüklerinden mâ'adâ, âşikâre bey' olunmak ile ve yiyenler âşikâre yeyüb ve yerken hurmetin hatıra getirmeyüb istihlâl tarikiyle kimesneden hayâ etmeksüzin yiyenlere ne lazım olur? el-Cevâb: Mürtedde dahi tevbe ve istiğfar lazımdur; keyfiyet için yiyilende[729] harâm olmaz nesne yokdur. Tâife-i mezbûre yevm-i cezaya mu'terifler ise Hak Te'âlâ Hazretleri'nden havf edüb ehl-i İslâm'dan haya etmek lazımdur. Ebussu'ud." Tez içinde bkz. s. 118.

Muhammed'e göre gerektiğini belirtmesi de bu ihtimali zayıflatmaya yönelik düşünülebilir. Zikredilen bu ihtimal pratikte böyle işlemiyor olsa dahi teorik olarak bir boşluk yaratmaktadır. Nitekim bir örnek olarak Dımaşk'ta müftîlik görevi yürütmüş olan İbnu't-Tabbâh, verdiği fetvaları derlediği eserinde gıda maddelerinden elde edilen içeceklerden sarhoş olan kişinin talakının geçersiz olduğu ve bu kişiye had cezasının gerekmediğini kaydetmiştir.[730] Bu gibi daha fazla örnek bulunabilir.

İbn Kemal ve Ebussuud arasında vuku bulan ihtilafla aynı zamanlarda, benc meselesi hakkında kaleme alınan risalelerin sayısında artışa rastlanmaktadır. Bu artışın bizzat vuku bulan ihtilaftan kaynaklandığını iddia etmek mümkün değildir. Ele alınan risalelerin en azından üçünde İbn Kemal ve Ebussuud'un doğrudan muhatap alınıyor olması; geri kalan risalelerde ise söz konusu maddelerin sebep oldukları fesâdın artışından bahsediliyor olunması, incelenen risaleler ile vuku bulan ihtilafın ilişkilendirilebilmesini mümkün kılmaktadır. Tabi ki benc meselesiyle alakalı söz konusu risale artışı, bu ihtilaftan bağımsız olarak Osmanlı yazım geleneğinde risale yazımındaki artışın da bir sonucu olabilir. Ancak bu mesele hakkında risale kaleme alanlar tartışmanın bir parçası olmamak adına veya zaten muhtâr olmayan görüşle fetva vermiş olan İbn Kemal'in görüşlerini terviç etmemek için tartışmayı es geçiyor olma ihtimalinin de akılda tutulması gereklidir.

Müstakil risalelerin ortak noktası, benc meselesine karşı takındıkları tavrın çok katı olmasıdır. Risalelerin hepsinde afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin zarurî durumlar ve tedavi amacıyla kullanımları haricinde tüketilmesinin haram olduğu verili olarak kabul edilmiştir. Daima o yönde benzer metinlere ve görüşlere atıflar yapılmış; Hanefî furû' fıkıh eserlerinde karşılaşılan bencin mubah olduğuna dair lafızlar şerh ve tahsis edilmiştir.

Söz konusu risalelerin bir diğer ortak noktası da içlerindeki bir metin haricinde geri kalan tüm metinlerin birer derleme şeklinde olmasıdır. Yalnızca İbnü'l-Hanbelî'nin risalesi baştan sona bir bütünlük taşımakta ve belirli bir argüman sıralamasını takip etmektedir. Söz konusu risalelerin, güçlü bir itiraza karşı kaleme alınmadıkları veya kanıtlanması güç bir meseleyi ele almadıkları çıkarımı yapılabilir. Zira müelliflerin meramlarını aktarmak için mesele hakkında zaten öne çıkmış olan metin ve görüşleri

[730] Bkz. İbnu't-Tabbâh, "Aynu'l-müftî li-gayni'l-müsteftî", 37a.

derleyip aktarmaları kafidir. Bu durum İbn Kemal ve Ebussuud arasında vuku bulan ihtilafın çok fazla yankı bulmaması ve kısa sürede çözülmesinin sebeplerinden birisi de olabilir.

İbn Kemal'i doğrudan hedef alan metinlerden birisi Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'ye aittir. İlgili bölümde ele aldığımız gibi Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi ile İbn Kemal arasında var olan bir husumete binaen bir hüccet etrafında alevlenen tartışmanın sonunda Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi, İbn Kemal'in kendisine yönelttiği eleştirileri kabul etmek zorunda kalmış ama yine de hasmına darbe vurmak için bu meseleyi öne sürmüştür. İbn Kemal ve Ebussuud'u doğrudan muhatap alan bir diğer risale daha vardır ki o da Mahmud b. Pîr Mehmed el-Fenârî tarafından kaleme alınmıştır. Mahmud Çelebi, dedesinin amcası olan Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi'nin risalesinden haberdardır. Bununla birlikte Mahmud Çelebi, risalesinde İbn Kemal ve Ebussuud arasındaki tartışmanın lafzî olduğunu göstermeyi amaçlamış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır.

es-Siyâsetü'ş-şer'iyye eseri ile tanınmış olan Dede Cöngî'nin benc meselesine dair risalesi, meseleyle ilgili kullanılması mümkün olan metinler ve görüşler havuzunu genişletmesi bakımından önemli bir vazife ifa etmektedir. Zira daha önceki metinlerde benc meselesi işlenirken karşımıza çıkmayan âlimlere, eserlere ve fetvalara atıflarda bulunulmaktadır. *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye* eserinde yaptığı gibi istisnai görüşler ve fetvalar üzerinden bir suç-ceza sistemi ortaya koyan Dede Cöngî, benc meselesi hakkında da istisnai fetvalara yer vermiştir. Dede Cöngî'nin benc meselesine *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye*'de yer vermemiş olması ise cevaplandırılması gereken bir soru olarak durmaktadır.

Dede Cöngî'nin Ebussuud'un afyon, benc ve haşiş gibi maddeleri mubah görenlerin irtidadına hükmetmesinin örneklerini yaklaşık üç asır önce yaşamış Rüknüddin el-Vâncânî ve Ebu'r-Recâ ez-Zâhidî el-Gazmînî gibi fakihlerden nakletmesi ayrı bir önemi haizdir. Bununla birlikte bu fetvalar yakın dönem içerisinde İbnü'l-Hanbelî ve Timurtâşî el-Gazzî haricinde başka âlimler tarafından kullanılmamıştır. Dede Cöngî'nin fetvalarını naklettiği Vâncânî ve Ebu'r-Recâ Zâhidî ile benc meselesinde fetvası merkezî bir hal almış olan Zahîruddîn Timurtâşî'nin Mâverâünnehir'in Hârezm bölgesinde ve yakın dönemlerde yaşadıklarının altını çizmek gereklidir.

Dede Cöngî tarafından Vâncânî ve Zâhidî'den aktarılan fetvalar, daha önce *el-Fusûlu'l-İmâdiyye*'de gıda maddelerinden elde edilen içeceklerin haramlığı ve Haddâdî ile Aynî tarafından bencin haramlığı konusunda önce sürülen fesâda sebep olmaları illetiyle birlikte düşünülmelidir. Darîr hakkında nakledilen kıssa da hicrî altıncı-yedinci yüzyıl itibariyle Mâverâünnehir çevresinde bencin bir fesâd unsuru olarak görüldüğünü doğrulamaktadır. Bu durumda benc tüketen ve benc tüketimini yaymaya çalışan kişiler sâ'î bi'l-fesâd olarak değerlendirilebilir. Dede Cöngî'nin *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye*'de çeşitli kaynaklara atıfla sâ'î bi'l-fesâd'ın katline cevaz verildiğini hatta vacip olduğunu belirtmiştir.[731] Bu durumda Vâncânî, Zâhidî ve Ebussuud gibi bu kimselerin katline fetva vermiş olmaları daha anlaşılır olmaktadır.

Osmanlı merkezinde ve Şam'daki tutumun aynısını İbn Nuceym kardeşler Mısır'da ortaya koymaktadır. İmam Timurtâşî'nin *Şerhu'l-Câmi`i's-sağîr*'inden ve Kırşehrî'nin *el-Mübteğâ*'sından nakledilen fetvaları aktarmaktadırlar. Afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin yenmesinin haramlığını vurgulamaktadırlar.

Osmanlı toprakları dışında kalan Mâverâünnehir'in önde gelen Hanefî âlimlerinden olan Kuhistânî ise eserinde afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin eklinin haram olduğu konusunda Osmanlı topraklarında yaşayan âlimlerden farklı bir yol takip etmektedir. Kuhistânî, öncelikle benci kınnab bitkisi olarak tanımlayıp kınnabın da iki çeşidinden bahsetmektedir. Bunlardan birinin sarhoş edici olup diğerinin olmadığını belirten Kuhistânî'nin tezin giriş bölümünde ifade edildiği üzere cannabis sativa ile indica türlerinden bahsediyor olması kuvvetle muhtemeldir. Kuhistânî, cannabis indicanın haramlığını delillendirmek için Kâdîhân ve Sığnâkî gibi Mâverâünnehirli ulemanın eserlerine atıfta bulunmaktadır. Kuhistânî'nin meseleyi ele alırken Mısır, Şam ve Anadolulu fakihlerin meseleyi değerlendirirken merkezi bir konuma yerleştirdikleri Timurtâşî'nin Kerderî'den naklettiği fetva ile *el-Mübteğâ*'dan nakledilen fetvaya yer vermemesi dikkat çekicidir. Kuhistânî'nin meseleyi çözümlerken kendi ilim geleneği olan Mâverâünnehir geleneği öncelemesi bunun sebebi olabilir.

[731] Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm Dede Cöngî, *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye* (İskenderiye: Müessesetu Şebabi'l-Câmia, t.y.), 94-102; Ayrıca bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 26: 124, 126; Midilli, *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*, 125-35; Aykan, "A Legal Concept in Motion: The 'Spreader of Corruption' (sā'ī bi'l-fesād) from Qarakhanid to Ottoman Jurisprudence", 256-57; Midilli, "Hanefi Geleneğinden Klasik Osmanlı Kanunlarına Had-Kısas Dışı Ağır Ceza Formülü", 30-31.

Böylece eski dünyanın neredeyse tamamında Hanefî âlimlerin benc meselesi hakkında ortak bir kanaat taşıdıkları sonucuna ulaşmak mümkün olmaktadır. Benc meselesinin önemi ve üzerine sağlanan icmânın belki bir sonucu Timurtâşî el-Gazzî'nin *Tenvîru'l-ebsâr* adlı muhtasar metnine benc meselesini dahil etmesidir. Şimdiye kadar kaleme alınmış muhtasar metinlerin hiçbirisinde benc meselesi bizzat metnin bir parçası olmamıştır. Zira bu durum muhtasar metin yazım geleneğine ve amacına terstir. Bununla birlikte Timurtâşî, bu meseleyi metne eklemiştir. Kendi metni üzerine kaleme aldığı şerhinde ise neden bu meseleyi metne dahil ettiği hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Eserler içerisinde benc meselesi takip edilirken Şamlı ve Mısırlı âlimlerin bu mesele hakkında en sert tutuma sahip olan âlimler oldukları görülmektedir. Timurtâşî de Şam-Mısır aksında yer alan bir âlimdir. Bu açıdan Timurtâşî'nin benc meselesini muhtasar metnine dahil etmesi gibi bir tasarrufta bulunması anlaşılırdır. Bununla birlikte İbn Âbidîn, Timurtâşî'nin *Tenvîru'l-ebsâr*'ını mezhepteki zâhiru'r-rivâye mesaili aktarması gerekirken pek çok fetva meselesini içerdiği için eleştirmekte ve muteber muhtasarlardan saymamaktadır.[732] Benc meselesi ilgili Timurtâşî'nin bu tasarrufu da İbn Âbidîn'in eleştirilerinin kapsamına giren meselelerden birisi olsa gerek.

Dikkat çeken bir diğer husus ise hicrî on birinci yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında üretilen şerh, haşiye ve fetva metinlerinde benc meselesinin görünürlüğünün azalmasıdır. Benc meselesi daha ziyade Şam, Mısır, Hicaz gibi taşra kabul edilebilecek yerlerdeki âlimler tarafından konu edilmektedir. Şeyhülislamların verdiği fetvaların en azından yakın çevrede benc meselesi hakkındaki tartışmaları sona erdirmiş olduğunu iddia etmek mümkündür. Abdurrahman Atçıl, 1530-1600 (936-1008) yılları arasında Osmanlı Devleti içerisinde ulema hiyerarşisinin tahkim edilip yerleştiğini belirtmektedir. Atçıl ve Repp'e göre bu dönemde şeyhülislamlık hiyerarşinin bir parçası ve zirvesi halini almıştır.[733] Atçıl, bu gelişmeler sonucunda şeyhülislamın fetva vererek hem devlet siyasetine hem de kamuoyuna yer

[732] İbn Âbidîn, *Hanefîlerde mezhep usûlü (Şerhu Ukûdi resmi'l-müfti)*, 212-13; Ayrıca bkz. OrhanEnçakar, "Osmanlı'da Şerh-Hâşiye Geleneği 'Dürer Hâşiyeleri Örneği'", *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserler, Medreseler*, 2017, 116-17.

[733] Richard C. Repp, *The müfti of Istanbul : a study in the development of the Ottoman learned hierarchy* (London: Ithaca Press, 1986), 193-304; Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, 82, 204.

verebildiğini iddia etmektedir.[734] Şimdiye kadar elde edilen bulgular ve izlenimler şeyhülislam fetvalarının tartışmayı sonlandırdığı iddiasının kabulü ve Atçıl'ın ifadelerinin tasdiki mümkün kılmaktadır. Mesela; İbn Kemal'den sonra şeyhülislamlık yapmış beş âlim Sâdi Çelebi, Çivizâde Muhyiddin Efendi, Abdülkâdir Hamîdî Çelebi, Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi ve Ebussuud arasından yalnızca Abdülkâdir Hamîdî Çelebi'nin benc meselesinde İbn Kemal'e muhalif bir görüşüne rastlanmamıştır. Zaten Abdülkâdir Hamîdî Çelebi, üç ay kadar kısa bir süre şeyhülislamlık görevini icra etmiştir. Geri kalan dört şeyhülislamın ya fetvalarında ya da kaleme aldıkları metinlerde İbn Kemal'e muhalefetleri ise tespit edilmiştir.

[734] Atçıl, *Âlimler ve Sultanlar*, 204.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Fıkhın pek çok katmanı vardır ve bu katmanlar vasıtasıyla fıkıh tüm bir hayatı düzenlemektedir. Fıkıh literatürünün alt dallarının incelenmesi bu durumu bize açıkça göstermektedir. Fıkhın sahip olduğu bu hayatı düzenleme fonksiyonu sadece hukukî düzenlemelerden ve kurallardan oluşmamakta, bunun da ötesine geçmektedir. Bu durumu bize gösteren şeylerden birisi fıkıh içerisindeki tasniflerdir. Hükümlerle ilgili olarak konan kabaca vacip, haram, mendûb, mekrûh ve mubah şeklindeki beşli tasnif veya emredilen fiillerin ifasına dair kuralların farz, sünnet, mendûb, mekrûh ve âdâbı gibi tasnifler hukukî kural mantığına terstir. Zira hukuki kurallarda esas olan iki değerli bir tasniftir: iyi-kötü, caiz-yasak gibi. Fıkhın sahip olduğu bu çok katmanlı yapı, temelde var olan hukukî kuralların üzerine ahlaki bir katmanın kurulmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum çift taraflı işlemektedir. Belli bir süreç sonunda ahlak ilkesine dönüşen kural, fıkıh tarafından hukukî bir kural olarak benimsenecektir. İçki ve uyuşturucu meseleleri de bu çok katmanlılığın ve hukukî kuralların ahlakî ilkelere dönüşmesinin birer örneğini teşkil edebilir. Buna örnek olarak Ebu Yusuf'un müselles ile ilgili ifadelerinin zaman içerisinde nasıl bir ahlakî kaideye dönüştüğü verilebilir. Ebu Yusuf'un müselles ile ilgili şu ifadeleri Nâtıfî tarafından farklı bir aşamaya taşınmaktadır: "Eğer kişi bir mecliste oturur da müselles içerse ve bundan sarhoşluk kastederse, o mecliste yediği haramdır, oturuşu haramdır, meclise gidişi haramdır; aynı zinanın, zina etmeye gitmenin ve onu kastetmenin haram olduğu gibi." Nâtıfî, Ebu Yusuf'un kavline dayanarak "her mekrûhu istemek, ona yürümek, etrafında meclis kurmak ve [o pratiği] takviye etmek de mekrûhtur, aynısı her haram için de geçerlidir" şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Molla Hüsrev, lehv ve tarab kastıyla fasıklar hey'etinde su gibi mubah maddelerin dahi tüketilmesinin haram olacağını belirterek Ebu Yusuf'un kavlini daha da inceltmiş ve bir Müslümanın günlük hayatını düzenleyen ahlakî bir kaide haline getirmiştir.

İçki ile afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucu maddeler hakkındaki meseleler, furû fıkıh kitaplarında durgun bir görüntü çiziyor olsa da bu konular vaizlerin ve halkın

gündeminde olan canlı meselelerdir. Bu durumun ihtisab literatürü incelenerek de tespit edilmesi mümkündür. Furû fıkıh metinlerinde meselelerin böyle gözükmesinin bu tür eserlerin kaleme alınma amaçlarının farklı olması gibi kendine has sebepleri vardır. Bununla birlikte şerh ve fetâvâ türü eserlerde değişimi takip etmek kolaylaşmaktadır.

Tez boyunca Hanefî fakihlerin yaşadıkları zaman ve mekanların gereklerini İslam'ın temel kaidelerine göre yorumladıkları uyuşturucu maddeler üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca günümüzden bakıldığında en başından beri fakihlerin bu maddelere karşı eserlerinde aynı tavrı takınmadığı ve bu ortak tavra belli bir süreç sonunda ulaşıldığı kısmen de olsa ortaya konmuştur. Bu sürecin göstergelerinden birisi de İbn Kemal'in vermiş olduğu fetvalar nedeniyle canlanan tartışmalardır.

Benc meselesinin bir problematik olarak ele alınıp tarihsel olarak incelenmesi, fukahanın yeni karşılaşılan meselelere karşı nasıl bir tavır takındığını da gözler önüne sermektedir. Fukaha insan sağlığı ile yakından ilgili olan meselelerde de dahi yalnızca meselenin sağlık yönünü değil, hukukî ve toplumsal yönünü de değerlendirmekte ve ona göre hüküm belirtmektedir.

Afyon, benc ve haşiş gibi uyuşturucu maddeler, Hanefî âlimler tarafından kaleme aldıkları furû fıkıh eserlerde genellikle talak, haddü'ş-şürb ve eşribe bahisleri altında ele alınmışlardır. Bunun en temel sebebi, mezhep imamlarından mubah yolla sarhoşluk için verilen örneklerin buralarda zikrediliyor oluşudur. Bu durum hem Iraklı hem de Mâverâünnehirli Hanefîler için böyledir. İncelenen metinler içerisinde istisnai olarak benc meselesinin kerâhiye başlığı altında ele alındığı da görülmüştür. Bu durum daha ziyade hicrî dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren bazı fetâvâ türü eserlerde İmam Timurtâşî'den nakledilen fetvanın kerâhiye babı altına dercedilmesi ile başlamaktadır. İncelenen metinler arasında en erken Kırk Emre Hamîdî'nin *Câmi'u'l-fetâvâ*'sında görülen bu durum, Osmanlı fetâvâ yazımını bu konuda etkilemiş gibi görünmektedir. Bu etki güçlü olmamakla birlikte on birinci yüzyıla kadar incelenen bazı fetâvâ türü eserlerde bu etki görünür hale gelmektedir.

Benc meselesinin ilerleyen süreçte furû' fıkıh eserlerinin genelinde eşribe bahsinden kerâhiye bahsi altına intikal ettirilmemesi önemlidir. Zira kerâhiye bahsinde meselelerin hükmünde esas olan tahrîmen mekrûhluktur. Benc meselesinin kerâhiye başlığı altına taşınması ilk bakışta meseledeki temel hükmün de tahrîmen mekrûhluk

olduğuna işaret edecekti. Ancak bu intikal söz konusu olmayıp meselenin gıda maddelerinden elde edilen içecekler ve leben-i rimâk ile ele alınmış olması, hükmünün bu meselelerle birlikte değişip dönüştüğünü ve sarhoşluk verme illetine sahipliği üzerinden ele alındığına işaret etmektedir. Benc meselesinin fetâvâ türü eserlerde nadir de olsa kerâhiye başlığı altına dercedilmesi, bazı fakihlerin benci tek başına değerlendirilmesi gereken bir mesele olarak gördükleri manasına gelir. Ayrıca söz konusu fakihlerin, benci kerâhiye başlığı altında değerlendirmeleri, bencden sarhoşluğun haramlığından ziyâde benc yenilmesinin haram olup olmadığını değerlendirdiklerini göstermektedir.

İbn Kemal'in fetvalarının sebep olmuş olduğu tartışma, hem kendisinin hem de kendisinden sonraki şeyhülislamların ve geri kalan âlimlerin takındıkları ortak tavır nedeniyle kısa sürede sona ermiştir. Bununla birlikte zâhiru'r-rivâye mesaile ve altıncı yüzyıl öncesinde Hanefî furû fıkıh metinlerine bakarak afyon, benc ve haşiş gibi maddelerin mubah olduğu yönünde fetva verme ihtimali bakidir. Şeyhülislamlar tarafından bu maddelerin haramlığı yönünde verilen fetvalar, meseleyle ilgili müstakil risaleler, kadılar için el kitabı olarak kaleme alınan metinlerde ve yedinci yüzyıl sonrası Hanefî furû fıkıh metinlerinin genelinde tercih edilen görüşler bu ihtimali giderek azaltmıştır.

İbn Kemal ve Ebussuud'un fetvaları arasındaki temel fark olan Ebussuud'un bencin helal olduğunu itikad edenlerin irtidadına hükmetmesi, irtidad kavramının tarihsel anlaşılması ve bunun örneklendirilmesi açısından önemlidir. Sahip olduğu bu öneme binaen ileri araştırmalara ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Abel, Ernest L. *Marihuana: The First Twelve Thousand Years*. New York: Springer US, 1980.

Ahîzâde, Abdulhalîm b. Mehmed. "Muhtasaru'd-Durer ve'l-Gurer", t.y. Hamidiye, 454. Süleymaniye Kütüphanesi.

Ahîzâde, Yûsuf b. Cuneyd et-Tokâdî. "Zahîretü'l-ukbâ fî şerhi Sadrişşerîati'l-uzmâ", t.y. Ayasofya, 1114. Süleymaniye Kütüphanesi.

Akgündüz, Ahmet. "Dede Cöngî". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994. https://islamansiklopedisi.org.tr/dede-congi.

———. "Ebüssuûd Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994. https://islamansiklopedisi.org.tr/ebussuud-efendi.

———. *Şeyhü'l-İslam Ebüssu'ud Efendi Fetvaları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2018.

Akhisârî, Ahmed er-Rûmî el-. *Tütün İçmek Haram mıdır?: Bir Osmanlı Risalesi*. Çeviren Yahya Michot, Ayşen Anadol, ve Mehmet Yavuz. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.

Aksarâyî, Cemâluddîn Mehmed b. Mahmûd el-. "Hâşiye alâ Şerhi Mecma'i'l-bahreyn", t.y. Samsun İl Halk Kütüphanesi, 55 Hk 798. Milli Kütüphane.

Aktâ', Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî el-. "Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî", t.y. Çorlulu Ali Paşa, 207. Süleymaniye Kütüphanesi.

Alak, Musa. "Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili". Doktora, Marmara Üniversitesi, 2009. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi).

Alâuddin Ali Esved. "el-İnâye şerhu'l-Vikâye", t.y. Ragıp Paşa, 562. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. "el-İnâye şerhu'l-Vikâye", t.y. Ragıp Paşa, 563. Süleymaniye Kütüphanesi.

Alî el-Kâri, Ebu'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Sultân Muhammed. *Fethu bâbi'l-inâye bi-şerhi'n-Nukâye*. Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1997.

———. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhi Mişkâti'l-mesâbîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Alpino, Próspero, Indalecio Lozano, ve Alex Russell. *Solaz del espíritu en el hachís y el vino: y otros textos árabes sobre drogas*. Granada: Universidad de Granada, 1998.

Al-Snafi, Ali Esmail. "The Chemical Constituents and Pharmacological Effects of Convolvulus Arvensis and Convolvulus Scammonia- a Review". *IOSR Journal Of Pharmacy* 6, sy 6 (Haziran 2016): 64-75.

Alvânî, Muhammed b. Ebi Bekr el-. "el-Manzûmetu'l-muhibbiye fi'l-ahkâmi'l-fıkhıyye alâ mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân", t.y. Hasib Efendi, 128. Süleymaniye Kütüphanesi.

Alwani, Taha Cabir al-. *Apostasy in Islam: a historical and scriptural analysis.* Çeviren Nancy Roberts. London; Washington: The International Institute of Islamic Thought, 2011.

Amâsî, Muslihuddîn Mûsâ b. Mûsâ İmadzâde el-. "Mahzenu'l-fıkh", t.y. Hamidiye, 560. Süleymaniye Kütüphanesi.

Amâsî, Sinâneddin Yûsuf b. Abdullâh el-. “Risâle fî hurmeti’l-afyon”, t.y. Yazma Eserler, 4128. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.
———. “Risâle fî hurmeti’l-afyon”, t.y. Kastamonu İl Halk, 1219. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi.
———. *Tahzîrü’l-müslimîn min mie bâb min ebvâbi’l-harâm = Tebyînü’l-mehârim*. Kahire: Darü’r-Risale, 2011.
And, Metin. *16. Yüzyılda İstanbul : Kent- Saray- Günlük Yaşam*. 2. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
Aqhisari, Ahmad al-Rumi al-. *Against smoking : an Ottoman manifesto*. Çeviren Yahya Michot. Leicestershire / Oxford: Kube Publishing LTD / Interface Publications LTD, 2010.
Atçıl, Abdurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu’nda Âlimler ve Sultanlar*. İstanbul: Klasik, 2019.
———. “The Safavid Threat and Juristic Authority in The Ottoman Empire During The 16th Century”. *International Journal of Middle East Studies* 49, sy 2 (2017): 295-314. https://doi.org/10.1017/S002074381700006X.
Aykan, Yavuz. “A Legal Concept in Motion: The ‘Spreader of Corruption’ (sā‘ī bi’l-fesād) from Qarakhanid to Ottoman Jurisprudence”. *Islamic Law and Society* 26, sy 3 (2019): 252-71. https://doi.org/10.1163/15685195-02612A02.
Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-. *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*. 13 c. Beyrut: Dâru’l-fikr, 2000.
———. “el-Müstecma fi şerhi’l-Mecma”, t.y. Murad Molla, 888. Süleymaniye Kütüphanesi.
———. *Nuhabü’l-efkâr fi tenkîhi mebâni’l-ahbâr fi Şerhi Meâni’l-âsâr*. Doha: Vizaretü’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’l-İslamiyye, 2008.
———. *Şerhu’l-Aynî alâ Kenzi’d-dekâik*. Karaçi: İdaretü’l-Kur’ân ve’l-Ulumi’l-İslâmiyye, 2004.
Aynur, Hatice, ve Jan Schmidt. “A Debate Between Opium, Berş, Hashish, Boza, Wine And Coffee; The Use And Perception Of Pleasurable Substances Among Ottomans”. *Journal of Turkish Studies* 31, sy 1 (Kasım 2007): 51-117.
Baasher, Taha. “The Use of Drugs in the Islamic World”. *British Journal of Addiction* 76, sy 3 (01 Eylül 1981): 233-43. https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.1981.tb00230.x.
Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-. *el-İnâye şerhi’l-Hidâye*. 10 c. Dâru’l-fikr, t.y.
Bâkânî, Nûreddin Mahmûd b. Berekât ed-Dımaşkî el-. “Mecrâ (Ceryu)’l-enhur alâ Mülteka’l-ebhur”, t.y. Yazma Eserler, 105. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.
Baktır, Mustafa. “Afyon”. İçinde *DİA*, 1:442-43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
Bâr, Muhammed Ali el-. *el-Muhaddirâtü’l-hateri’d-dâhim: el-afyûn ve müştakkâtuhu*. Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 1988.
Bayramzâde Zekeriyya Efendi. “Şerhu’l-Hidâye”, t.y. Sultan Ahmed I, 90. Süleymaniye Kütüphanesi.
Baytop, Turhan. “Esrar”. İçinde *DİA*, 11:431-32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
———. “Haşhaş”. İçinde *DİA*, 16:403. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

Bedrî, Takıyyüddin Ebü't-Tükâ ed-Dımeşkî el-. *Râhatü'l-ervâh fi'l-haşîş ve'r-râh*. Basılmamış. Erişim 19 Haziran 2020. https://www.theses.fr/2015USPCF009/abes/MARINO_Danilo_tome2_vavd.pdf.

Benli, Şeyma. "Klasik Türk Edebiyatında Münazara". Doktora, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Bezzâzî, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-. *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*. 3 c. Diyubend (Deoband): Mektebetü'l-İttihad, t.y.

Bircendî, Nizâmüddîn Abdülalî b. Muhammed Hüseyn el-Hanefî el-. "Şerhu'n-Nukâye", t.y. Yeni Cami, 482. Süleymaniye Kütüphanesi.

Bîrûnî, Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-. *Kitâbu's-Saydana fi't-tıb*. Çeviren Esin Kâhya. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.

Bostan, İdris. "Kahve". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2001. https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve.

Boynukalın, Mehmed. "el-Câmi'ü's-Sagîr li'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî: Dirâse Tevsîkıyye Tahlîliyye Nakdiyye". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy 20 (2008): 1-38.

Bozanzâde Mahmûd Efendi. "Resâilu'l-mesâil", t.y. Şehid Ali Paşa, 1028. Süleymaniye Kütüphanesi.

Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1890.

Buhârî, Burhânuddîn (Burhanu'ş-şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Merginânî el-. *el-Muhîtü'l-burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*. 11 c. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 2003.

———. "ez-Zahîretu'l-Burhâniyye", t.y. Yazma Eserler, 104. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

Camara, Indalecio Lozano. "Estudios y Documentos Sobre La Historia Del Cañamo y Del Hachis En El Islam Medieval". Doktora, Universidad de Granada, 1993.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*. Medine: Dârü's-Sirac, 2010.

Coşkun, Elif. "Akkirmânî Ali Efendi (Ö.1028/1618)'nin Nikah ve Talak ile İlgili Fetvaları". Yüksek Lisans, Hitit Üniversitesi, 2018.

Cürcânî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Alî b. Muhammed el-. *Hizânetü'l-ekmel fi furû'i'l-fıkhi'l-Hanefî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

Cürcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî el-. *Şerhu'l-Mevâkıf: Mevâkıf Şerhi (metin-çeviri)*. Çeviren Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.

Çelebi, İlyas. "İbn Ebû Şerîf, Kemâleddin". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-serif-kemaleddin.

———. "Kemalpaşazâde". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002. https://islamansiklopedisi.org.tr/kemalpasazade#5-eserleri.

Çıpa, H. Erdem. *The Making of Selim: succession, legitimacy, and memory in the early modern Ottoman world.* Bloomington: Indiana University Press, 2017.

Çiftçi, Cafer. "Osmanlı'da Kahve ve Bursa Kahvehâneleri". İçinde *Bursa Halk Kültürü: Uludağ Üniversitesi II. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Ekim 2005) Bildiri Kitabı*, 3:853-70. Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Kültür Sanat Kurulu Yayınları, 2005.

Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi. *el-Îsâr li-halli'l-Muhtâr*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2016.
Çorlulu Sinân b. Ramazân. "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y. Yazma Eserler, 3407. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.
Dağlar, Abdülkadir. "Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Türkçe Mektupları". Yüksek Lisans, Ege Üniversitesi, 2001.
Dede Cöngî, İbrahim b. Bahşi b. İbrahim. "Risâle fî tahrîmi'l-benc", t.y. Şehid Ali Paşa, 1192. Süleymaniye Kütüphanesi.
Dede Cöngî, Kemâlüddîn İbrâhîm b. Bahşî b. İbrâhîm. *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye*. İskenderiye: Müessesetu Şebabi'l-Câmia, t.y.
Demirhan Erdemir, Ayşegül. "Ahlât-ı Erbaa". DİA, 1989. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa.
Demirtaş, H. Necati. *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu'ud Efendi*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016.
Dihlevî, Mahmûd b. Muhammed ed-. *İfâdatu'l-envâr fî idâeti usûli'l-Menâr*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.
Dioscorides, Pedanius. *Kitâbü'l-Haşâiş fi't-Tıb*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
Dönmez, İbrahim Kafi. "Sarhoşluk". İçinde *DİA*, 36:141-45. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
Dursunzâde Abdülbâkî Efendi. "Hâşiye ale'l-Hidâye", t.y. Servili, 83. Süleymaniye Kütüphanesi.
Dündar, Abdülhamit. "4/10. Yüzyılda Bağdat (Topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)". Doktora, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2019.
Düzdağ, Mehmed Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebusuud Efendi fetvaları ışığında 16. asır Türk hayatı*. 2. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.
Düzenli, Pehlül. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve fetvaları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2012.
Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eşʿaŝ es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. Editör Şu'ayb el-Arnaût. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009.
Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbü'l-Harâc*. Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1962.
Ebussuud, Muhammed b Muhammed b Muhyiddin İmad. *İrşadü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.
Ençakar, Orhan. "Hanefî Mezhebi Nevâdir Literatürü". Doktora, Marmara Üniversitesi, 2019.
———. "Osmanlı'da Şerh-Hâşiye Geleneği 'Dürer Hâşiyeleri Örneği'". *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserler, Medreseler*, 2017, 80-117.
Erkal, Abdülkadir. *Osmanlı Toplumunda ve Edebiyatında Afyon ve Esrar*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2016.
Evliyâ Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. Editör Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. C. 1 (2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. Çeviren Elif Kılıç. 5. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
Fenârî, Mahmûd b. Pîr Mehmed el-. "Mesâilü't-ta'zîr ve hudûdu'l-cinâyât", t.y. Şehid Ali Paşa, 949. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. “Risâle fi beyâni hurmeti’l-haşîş ve’l-afyon”, t.y. Laleli, 3675. Süleymaniye Kütüphanesi.
Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi. “Muhyiddin Efendi’nin Hüccet Ecvibesi”, t.y. Şehid Ali Paşa, 2752. Süleymaniye Kütüphanesi.
Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-. *Kitâbü’l-ayn*. 8 c. Beyrut: Müessesetü’l-A’lemi li’l-Matbuat, 1988.
Ferîduddîn Âlim b. Alâ el-Enderpetî ed-Dihlevî el-Hindî. *el-Fetâva’t-Tâtârhâniyye*. 23 c. Mektebetu Hanefiyye, 2010.
“Fetâvâ-yı Akkirmânî”, t.y. Hekimoğlu, 405. Süleymaniye Kütüphanesi.
“Fetâvâ-yı Ebussuud”, t.y. Yazma Eserler, 178. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.
“Fetâvâ-yı Ebussuud”, t.y. Çelebi Abdullah Efendi, 151. Süleymaniye Kütüphanesi.
“Fetâvâ-yı Ebussuud”, t.y. Yazma Eserler, 3164. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.
“Fetâvâ-yı İbn Kemâl”, t.y. Nuruosmaniye, 1967. Süleymaniye Kütüphanesi.
“Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde”, t.y. Hacı Mahmut Efendi, 1224. Süleymaniye Kütüphanesi.
“Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde”, t.y. Carullah, 971. Süleymaniye Kütüphanesi.
“Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde”, t.y. Darü’l-Mesnevi, 118. Süleymaniye Kütüphanesi.
“Fetâvâ-yı Şeyhülislam Muallim-i sultân Sâdeddin Mehmed Efendi”, t.y. Şehid Ali Paşa, 2728. Süleymaniye Kütüphanesi.
Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-. *el-Kâmûsu’l-muhît*. Beyrut: Dâru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, 1991.
———. *el-Okyanûsu’l-basît fi tercemeti’l-Kâmûsi’l-muhît*. Çeviren Mütercim Âsım Efendi. 6 c. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
Gazâlî, el-İmâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *İhyâu ulûmi’d-dîn*. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1983.
Gel, Mehmet. “Kanûnî Devrinde ‘Müftî’ ile Rumeli Kazaskeri Arasında Bir ‘Hüccet-i Şer’iyye’ İhtilafı Yahut Kemalpaşazâde-Fenârîzâde Hesaplaşması”. *Osmanlı Araştırmaları*, sy 42 (2013): 53-91.
Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi. *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâidü’n-nefâis fi kavâidi’l-mecâlis*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
———. *Nushatü’s-selâtîn = Siyaset sanatı.* Editör Faris Çerçi. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2015.
Gelpke, Rudolf. *Vom Rausch im Orient und Okzident*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1995.
Gerber, Haim. “Hukuk Sisteminde Fetva”. İçinde *Osmanlı Hukukunda Fetva*, editör Mustafa Demiray, Süleyman Kaya, ve Yunus Uğur, çeviren Ali Erken, 243-80. İstanbul: Klasik, 2018.
Gökçe, Ferhat. “Bedreddîn el-Aynî’nin (762/1360-855/1451) Eserleri, Aynî ve Eserleri Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *Uluslararası Bedruddin el-Ayni Sempozyumu ve II. Hadis Toplantısı Sempozyum Tebliğleri Müzakereleri ve İhtisas Toplantısında Konuşma Metinleri ve Kararları*, 2016, 119-60.
Görgün, Tahsin. “İbnü’l-Cezzâr, Ebü’l-Hasan”. İçinde *DİA*, 21:3-4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
Güleç, Hasan. “Ahîzâde Abdülhalim Efendi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1988. https://islamansiklopedisi.org.tr/ahizade-abdulhalim-efendi.
Gürkan, Menderes. “Zerkeşî, Bedreddin”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2013. https://islamansiklopedisi.org.tr/zerkesi-bedreddin.

Haddâdî, Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed ez-Zebîdî el-. *el-Cevheretü'n-neyyire: Şerh li-Muhtasari'l-İmam Kudûrî fi'l-fıkhi'l-Hanefî*. 6 c. Amman: Ervika, 2015.

———. "es-Sirâcu'l-Vehhâc", t.y. Yazma Eserler, 63. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

Hâkim eş-Şehîd. "el-Kâfî", t.y. Hacı Beşir Ağa, 288. Süleymaniye Kütüphanesi.

Halebî, İbrahim b. Muhammed el-. "el-Fevâidu'l-müntehabe mine'l-Fetâva't-Tâtârhâniyye", t.y. Reşid Efendi, 284. Süleymaniye Kütüphanesi.

Halvânî, Ebû Muhammed Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-. "el-Mebsût", t.y. Ayasofya, 1381. Süleymaniye Kütüphanesi.

Hamarneh, Sami H. "Pharmacy in Medieval Islam and The History of Drug Addiction". *Medical History* 16, sy 3 (Temmuz 1972): 226-37. https://doi.org/10.1017/s0025727300017725.

Hânsârî, Muhammed Bâkır b. Zeynilâbidîn b. Ca'fer el-Mûsevî el-. *Ravzatü'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâ ve's-sâdât*. Tahran-Kum: Mektebetu İsmailiyyan, 1390.

Haskefî, Alâuddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî el-. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-. *Me'âlimu's-Sünen*. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1932.

Hodgson, Marshall G. S. *The Order of assassins : the struggle of the early Nizari Ismailis against the Islamic world*. Hague: Mouton & Co. Publishers, 1955.

Husâmuddîn Çelebi, Huseyn b. Abdurrahmân et-Tokâdî Nalbandzâde. "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye", t.y. Şehid Ali Paşa, 753. Süleymaniye Kütüphanesi.

Husârî, Ahmed el-. *el-Hudûd ve'l-eşribe fi'l-fıkhi'l-İslâmî*. Amman: Mektebetü'l-Aksa, 1980.

Imber, Colin. *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Hanefîlerde mezhep usûlü (Şerhu Ukûdi resmi'l-müfti)*. Çeviren Şenol Saylan. İstanbul: Klasik, 2016.

———. *Hâşiyetu Reddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

İbn Battûta, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çeviren A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.

İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullâh. *et-Tashîh ve't-tercîh alâ Muhtasari'l-Kudûrî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.

Ibn Taymīyah, Aḥmad ibn 'Abd al-Ḥalīm, 1263-1328. *Le haschich et l'extase*. Çeviren Yahya Michot. Beyrouth: Albouraq, 2001.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdullâh b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-me'âni ve'l-esânîd*. Editör Mustafa b. Ahmed el-Alev ve Muhammed Abdülkebir el-Bekrî. Tıtvan: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1982.

İbn Ebu'l-İz, Ebu'l-Hasan Sadruddîn Alî b. Alâuddîn Alî b. Muhammed. *et-Tenbîh alâ müşkilâti'l-Hidâye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, t.y.

İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed. *el-Fetâva'l-kübra'l-fıkhiyye*. C. 2. c. 3-4. c. (377, 395 s.). Diyarbakır: el-Mektebetü'l-İslamiyye, t.y.

İbn Kâdî Simavna, Şeyh Bedreddîn es-Simâvî. *et-Teshîl şerhu Letâifi'l-işârât*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2019.

İbn Kemâl, Şemsuddîn Ahmed. *el-Îzâh fî Şerhi'l-Islâh fi'l-fıkhi'l-Hanefî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

———. *Mecmûu resâili'l-allâme İbn Kemâlpaşa*. Editör Hamza el-Bekri. İstanbul: Darü'l-Lübâb, 2018.

———. *Mühimmâtu'l-müftî fi furû'i'l-Hanefiyye*. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan, 2019.

———. *Resâil-i İbn Kemâl*. Editör Ahmed Cevdet. Dârülhilâfetilaliyye: İkdam Matbaası, 1898.

İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullâh. "el-Fetâvâ", t.y. Şehid Ali Paşa, 937. Süleymaniye Kütüphanesi.

İbn Melek, Muhammed b. İzzuddîn Abdullatîf b. Abdulazîz b. Emînuddîn b. Firişte. "Şerhu Mecma'i'l-bahreyn", t.y. Yazma Eserler, 151. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

———. *Şerhu Mesâbîhi's-Sunne*. Editör Nureddîn Tâlib. Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 2012.

———. *Şerhu'l-Menâr*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İslami, 2010.

———. "Şerhu'l-Vikâye", t.y. Murad Molla, 922. Süleymaniye Kütüphanesi.

İbn Nuceym, Sirâcuddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri. *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 3 c. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbn Nuceym, Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî el-Hanefî. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 9 c. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

———. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. C. 542 s. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

İbn Sînâ, Ebû Alî Hüseyn b. Abdillâh b. Alî. *el-Kanun fi't-tıb*. 3 c. Bağdad: Mektebetü'l-Müsenna, t.y.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. Abdulhalîm. *el-Fetava'l-kübra*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1978.

———. *es-Siyâsetü'ş-şer'iyye fî ıslâhi'r-râ'î ve'r-ra'iyye*. Cidde: Dâru Âlemi'l-fevâid, 1429.

İbn Ümmi Veled, Abdulevvel b. Hüseyin er-Rûmî. "Hadeku'l-uyûn min Şerhi'l-Kudûrî", t.y. Şehzade Mehmed, 35. Süleymaniye Kütüphanesi.

İbnu'l-Mekki, Ebu'l-Hasan Hüsâmuddîn Alî b. Ahmed b. Mekkî er-Râzî. *Hulasatü'd-delail fi tenkihi'l-mesail*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2007.

İbnu't-Tabbâh, Derviş İbrâhîm b. Muhammed ed-Dımaşkî el-Hanefî. "Aynu'l-müftî li-gayni'l-müsteftî", t.y. Süleymaniye, 649. Süleymaniye Kütüphanesi.

İbnü'd-Dâye, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-mükâfe ve hüsnu'l-ukbâ*. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.

İbnü'l-Baytâr, Ebû Muhammed Ziyâuddîn Abdullâh b. Ahmed. *el-Câmi' li-müfredâti'l-edviye ve'l-agziye*. 4 c. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Baytâr, Ebû Muhammed Ziyâuddîn Abdullâh b. Ahmed. *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytâr*. İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi, 2017.

İbnü'l-Cezzâr, Ebu'l-Hasan. "Kam'u'l-vâşîn fî zemmi'l-berrâşîn", t.y. Mehmed Ağa Camii, 149. Süleymaniye Kütüphanesi.

İbnü'l-Fuvâtî, Ebu'l-Fazl Kemâluddîn Abdurrezzâk b. Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Havâdîsü'l-câmi'a ve't-tecâribü'n-nâfi'a fî'l-mieti's-sâbi'a*. Bağdad: Mektebetü'l-arabiyye, 1932.

İbnü'l-Hanbeli, Ebu Abdullâh Radiyyuddîn Muhammed b. İbrâhîm. "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y. Şehid Ali Paşa, 2718. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y. Yusuf Ağa, 626. Konya Yazma Eser Kütüphanesi.

———. "Zıllü'l-arîş fî men'i hılli'l-benci ve'l-haşîş", t.y. Manisa İl Halk, 2986. Manisa Yazma Eser Kütüphanesi.

İbnü'l-Hatîb, Ebû Abdullâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdullâh. *Nüfâdatü'l-cerâb fî ulâleti'l-igtirâb*. Dârülbeyzâ: Dârü'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1985.

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdulvâhid b. Abdulhamîd. *Şerhu Fethu'l-kadîr*. Bulak: Matbaa-i Âmire, 1316.

İbnü'l-Kereki, Ebü'l-Vefâ (Ebü'l-Fazl) Burhânüddîn İbrâhîm b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Kāhirî. "Feyzu'l-mevla'l-kerîm alâ abdihî İbrâhîm", t.y. Ayasofya, 1574. Süleymaniye Kütüphanesi.

İbnü'n-Nefîs, Ebu'l-Hasan Alâuddîn Ali b. Ebi'l-Hazm. *eş-Şâmil fî's-sınâ'ati't-tıbbiyye: el-edviyye ve'l-agziye*. Editör Yusuf Zeydân. Abudabi: el-Mecmaü's-Sekafî, 2000.

İbnü'ş-Şıhne, Ebu'l-Berekât Seriyyuddîn Abdulber b. Muhammed b. Muhammed. *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Vehbâniyye*. Diyubend (Deoband): Vakfü'l-Medeni el-Hayri [Madani Chartable Trust], 1422.

İbrahim Peçevî. *Peçevi Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1981.

İnalcık, Halil. *Has-bağçede 'Ayş u Tarab: Nedîmler Şâirler Mutribler*. Editör Emre Yalçın. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

İnanır, Ahmet. *Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvaları ışığında Kanuni devrinde Osmanlı'da hukuki hayat: mes'eleler ve çözümleri (Fetava-yı İbn Kemal)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

İpşirli, Mehmet. "Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi". DİA, 1995. https://islamansiklopedisi.org.tr/fenarizade-muhyiddin-celebi.

İzgi, Cevat. "İbnü'l-Hanbelî, Radıyyüddin". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2000. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-hanbeli-radiyyuddin.

Kabdan, Abdulkadir. "Abdülğânî Karabağî'nin 'Şerhu'l-Muhtâr' İsimli Eserinin Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi". Doktora, Çukurova Üniversitesi, 2014.

Kaçalin, Mustafa Sinan. "Vankulu". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2012. https://islamansiklopedisi.org.tr/vankulu.

Kâdîhân, Ebu'l-Mehâsin Fahruddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdîhân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

———. "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", t.y. Yazma Eserler, 89. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

Kâdîzâde Ahmed Şemsuddîn. *Tekmiletu Şerhi Fethi'l-kadîr el-müsemmâ Netâicü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûzi ve'l-esrâr*. Bulak: Matbaa-i Âmire, 1316.

Kâkî, Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-. *Câmiu'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr li'n-Nesefî*. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.

———. "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye", t.y. Carullah, 784. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. "Mi'râcu'd-dirâye fî şerhi'l-Hidâye", t.y. Carullah, 782. Süleymaniye Kütüphanesi.

Kallek, Cengiz. "İbn Hacer el-Heytemî". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hacer-el-heytemi.

Kanat, Cüneyt. *Ortaçağ Türk Devletinde Suç ve Ceza*. İstanbul: Küre Yayınları, 2010.
Kara Sinân, Sinânuddîn Yûsuf b. Abdulmelik b. Bahşâyiş. "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye", t.y. Damad İbrahim Paşa, 583. Süleymaniye Kütüphanesi.
Karabâğî, Muhyiddin Muhammed b. Muhammed el-. "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye", t.y. Yozgat, 284. Süleymaniye Kütüphanesi.
Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-. *el-Furûk = Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1928.
Karaismailoğlu, Adnan. "Acem". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 22 Mart 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/acem.
Karamânî, Alî b. Yahyâ el-. "Hâşiye ala Şerhi'l-Vikâye", t.y. Atıf Efendi, 804. Süleymaniye Kütüphanesi.
Karamânî, Süleymân b. Alî el-. "Zübtedü'd-dirâye şerhu'l-Hidâye", t.y. Fatih, 1899. Süleymaniye Kütüphanesi.
———. "Zübtedü'd-dirâye şerhu'l-Hidâye", t.y. Fatih, 1898. Süleymaniye Kütüphanesi.
Karamustafa, Ahmet T. *Tanrının Kuraltanımaz Kulları: İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200 - 1550)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
Kâri'u'l-Hidâye, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısrî. "Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye", t.y. Yazma Eserler, 2587. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.
Kâsânî, Ebû Bekr Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî el-. *Bedâyi'u's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1910.
Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, t.y.
———. *Mizânü'l-hakk fi ihtiyâri'l-ehakk*. Çeviren Orhan Şaik Gökyay ve Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Kitabevi, 2008.
Kaya, Eyyüp Said. "Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fıkhî İstidlâl". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
———. "Nevâzil". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2007. https://islamansiklopedisi.org.tr/nevazil.
Kefevî, Mahmûd b Süleymân el-Hanefî el-. *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2017.
Keskin, Nuray. "Fetâvâ-yı Üskübî Latinizesi ve Tahlili". Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, 2014.
Kılıç, Hilal. "Şeyhülislam Ailelerinin Kültür ve Sanat Alanına Katkıları". Yüksek Lisans, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, 2018.
Kırk Emre Hamîdî. "Câmi'u'l-fetâvâ", t.y. Yazma Eserler, 1236. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.
Kirmânî, Ebu'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emîrveyh el-. "Cevâhiru'l-fetâvâ", t.y. Yazma Eserler, 345. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.
Koca, Ferhat. "İbn Ebü'l-İz". İçinde *DİA*, 468-70. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
Köse, Saffet. "İbnü's-Sâiğ ez-Zümürridî". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2000. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnus-saig-ez-zumurrudi.
Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *et-Tecrîd*. Kahire: Dârü's-Selam, 2004.

———. “Şerhu Muhtasari’l-Kerhî”, t.y. Damad İbrahim Paşa, 563. Süleymaniye Kütüphanesi.

Kuhistânî, Şemsuddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-. *Câmi’u’r-rumuz fî şerhi’n-Nukaye*. İstanbul: Matbaatü’l-Ma’sumiyye, 1290.

Kumenâtî, Seyyid Hasan el-. “el-İnâye şerhu’l-Vikâye”, t.y. Yozgat, 309. Süleymaniye Kütüphanesi.

Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkādir b. Muhammed b. Muhammed el-Mısrî el-. *el-Cevâhirü’l-mudıyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*. Cize: Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1993.

Kurlânî, Celâluddîn b. Şemsuddîn el-Hârizmî el-. “el-Kifâye fî şerhil-Hidâye”, t.y. Yazma Eserler, 327. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

Küçüker, Paki, ve Yasemin Yıldız. “Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar’daki (1b-150a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme”. *The Journal of Academic Social Science Studies [JASSS]*, sy 44 (2016): 13-32.

———. “Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar’daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme (II)”. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)* II, sy 1 (2018): 109-37.

Lane-Poole, Stanley. *A History of Egypt in the Middle Ages*. London: Methuen Co.Ltd., 1901.

Lozano Camara, Indalecio. *Tres tratados árabes sobre el Cannabis indica: textos para la historia del hachis en las sociedades islámicas s. XIII-XVI*. Madrid: Agencia Española de Cooperación Internacional, Instituto de Cooperación con el Mundo Arabe, 1990.

Makrîzî, Takıyyuddîn Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Alî el-. *el-Hıtatü’l-Makrîziyye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.

———. *Kitâbu’s-Sülûk li-ma’rifeti düveli’l-mülûk*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.

“Mecmau’l-fetâvâ”, t.y. Yazma Eserler, 1238. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

“Mecmûatu’l-fetâvâ”, t.y. Yazma Eserler, 3577. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

Mehmed b. Şeyh Muslihuddin. “Müfîdetü’l-enâm”, t.y. Yazma Bağışlar, 3444. Süleymaniye Kütüphanesi.

Mehmed Mecdi Efendi. *eş-Şâkâiku’n-nu’mâniyye ve zeyilleri: Hadâikü’ş-Şakâik*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Mergînânî, Ebu’l-Feth Zeynuddîn Abdurrahîm b. İmâduddîn b. Alî el-. “el-Fusûlü’l-İmâdiyye”, t.y. Yazma Eserler, 370. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

Mergînânî, Ebu’l-Hasen Burhânuddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedi*. Kahire: Dâru’s-Selâm, 2000.

———. *Muhtârâtü’n-nevâzil*. İstanbul: Mektebetü’l-İrşad, 2014.

Mevsılî, Ebu’l-Fazl Mecduddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-âlemiyye, 2009.

Meyerhof, Max. “Bandj”. İçinde *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. Erişim 17 Şubat 2018. http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/bandj-SIM_1180?s.num=0&s.f.s2_parent=s.f.book.encyclopaedia-of-islam-2&s.q=bandj.

Michot, Yahya. *L’Opium et le Cafe: Edition et Traduction d’un Texte Arabe Anonyme Precedees d’une Premier Exploration de l’Opiophagie Ottomane et Accompagnees d’une Anthologie*. Paris: Albouraq, 2008.

Midilli, Muharrem. “Hanefi Geleneğinden Klasik Osmanlı Kanunlarına Had-Kısas Dışı Ağır Ceza Formülü”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
 Darulfunun İlahiyat* XXX, sy 1 (2019): 25-48.

———. *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.

Molla Abdulvâcid b. Muhammed. “el-İhtiyârât fî şerhi’n-Nukâye”, t.y. İsmihan Sultan, 214. Süleymaniye Kütüphanesi.

Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz. *Dürerü’l-hükkam fî şerhi Gureri’l-ahkâm*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1978.

Molla Miskîn, Muînüddîn Muhammed b. Abdillâh (İbrâhîm) el-Ferâhî el-Herevî. *Şerhu Molla Miskîn alâ Kenzi’d-dekâik fi furû’i’l-Hanefiyye*. Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008.

Musannifek, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. Mes‘ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî. “Hâşiye ala Şerhi’l-Vikâye”, t.y. Kılıç Ali Paşa, 427. Süleymaniye Kütüphanesi.

Mutarrizî, Ebü’l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî el-. *el-Mugrib fî tertîbi’l-Mu’rib*. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1910.

Müeyyedzâde Abdurrahman b. Ali. “Fetâvâ”, t.y. Esad Efendi, 1109. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. “Hâşiye ale’l-Hidâye”, t.y. Giresun, 20. Süleymaniye Kütüphanesi.

Nâhî, Selâhaddin Abdüllatîf en-. “Suğdi”. İçinde *DİA*, 474-75. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

Nâtıfî, Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hanefî en-. *el-Ecnâs fî furû’i’l-fıkhi’l-Hanefî*. Riyad: Dâru’l-Me’sûr, 2016.

Nebîre-i Ömer, Yûsuf b. Ömer el-Kaddûr el-Bezzâr. “Câmi’u’l-muzmerât ve’l-müşkilât şerhu’l-Kudûrî”, t.y. Damad İbrahim Paşa, 547. Süleymaniye Kütüphanesi.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî en-. *Tılbetü’t-talebe fi’l-ıstılâhâti’l-fıkhiyye*. Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 1995.

Nesefî, Ebu’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Mustasfâ fî şerhi’n-Nâfi’*. İstanbul: Mektebetü’l-İrşad, 2017.

Nev’îzâde Atâyî. *Hadâ’iku’l-Hakâ’ik fi Tekmileti’ş-Şakâ’ik: Nev’îzâde Atâyî’nin Şakâ’ik zeyli*. 2 c. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2017.

nevsune. “Hyoscyamus niger Linnaeus”. agaclar.org Bitki Veritabanı. Erişim 15 Nisan 2020. http://www.agaclar.org/agac.asp?id=200.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler : (XIV-XVII. yüzyıllar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

Öngören, Reşat. “Osmanlılar”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2007. https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlilar#12-tasavvuf-ve-tarikatlar.

Özel, Ahmet. “Alâeddin Ali Esved”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1989. https://islamansiklopedisi.org.tr/alaeddin-ali-esved.

———. “Kefevî, Mahmûd b. Süleyman”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002. https://islamansiklopedisi.org.tr/kefevi-mahmud-b-suleyman.

Özel, Recep Orhan. “Yûsuf Sinânüddîn el-Amâsî (1000/1592) ve ‘Tebyînü’l-Mehârim’ Adlı Eseri”. *Usûl: İslam Araştırmaları*, sy 20 (2013): 113-40.

Özen, Şükrü. “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III, sy 5 [Türk Hukuk Tarihi Sayısı] (2005): 249-378.

———. “Sağlık Konularında Dinî Hükmün Belirlenmesinde Fakih-Hekim Dayanışması: Kahve Örneği”. *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı / Proceedings*

of the 38th International Congress on the History of Medicine II (2005): 699-735.

Özgüdenli, Osman Gazi. "Moğollar". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2005. https://islamansiklopedisi.org.tr/mogollar.

Öznurhan, Halim. "Abbâsî, Abdürrahîm". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2016. https://islamansiklopedisi.org.tr/abbasi-abdurrahim.

Pandey, Sandeep, Rani Gulab, Anamika Kushwaha, Ankita Singh, ve Singh. "Chemıcal Composıtıon and Medıcınal Uses of Anacyclus Pyrethrum". *Pharma Science Monitor* 9, sy 1 (27 Mart 2018): 551-60.

Passos, Ioannis D., ve Maria Mironidou-Tzouveleki. "Hallucinogenic Plants in the Mediterranean Countries". İçinde *Neuropathology of Drug Addictions and Substance Misuse Volume 2: Stimulants, Club and Dissociative Drugs, Hallucinogens, Steroids, Inhalants and International Aspects*, editör Victor Preedy, 760-72. London: Elsevier Academic Press, 2016.

Pezdevî, Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-. *Usûlu'l-Pezdevî = Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*. Karaçi: Mîr Muhammed Kütübhâne, t.y.

Rafeq, Abdul-karim. "Public Morality in the 18th Century Ottoman Damascus". *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, Villes au Levant, sy 55-56 (1990): 180-96. https://doi.org/10.3406/remmm.1990.2342.

Rasûl b. Sâlih el-Aydınî. "el-Fetâva'l-adliyye", t.y. Kasidecizade, 298. Süleymaniye Kütüphanesi.

Râzî, Ebû Bekr Muhammed b Zekeriyyâ er-. *el-Havi fî't-tıb*. 8 c. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Repp, Richard C. *The müfti of Istanbul : a study in the development of the Ottoman learned hierarchy*. London: Ithaca Press, 1986.

Reyyan, Ahmed Ali Taha. *el-Muhaddirat beyne't-tıb ve'l-fıkh*. Kahire: Dârü'l-İ'tisam, 1984.

"Risâle fi hürmeti'l-benc", t.y. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, 678. Milli Kütüphane.

"Risâle fi'l-afyon", t.y. Esad Efendi, 1826. Süleymaniye Kütüphanesi.

Rosenthal, Franz. "The Herb: Hashish versus Medieval Muslim Society". İçinde *Man Versus Society in Medieval Islam*, editör Dimitri Gutas, 131-334. Leiden: E.J. Brill, 2014.

Rûmî, Fahruddîn Yahyâ b. Abdullâh er-. "Müştemilu'l-ahkâm", t.y. Yazma Eserler, 210. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

Rycaut, Paul. *The Present State of the Ottoman Empire*. London: R. Baldwin, 1774.

Sahillioğlu, Halil. "Dirhem". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1994. https://islamansiklopedisi.org.tr/dirhem.

Sariyannis, Marinos. "Law and Morality in Ottoman Society: The Case of Narcotic Substances". İçinde *The Ottoman Empire, The Balkans, The Greek Lands: Toward a Social and Economic History*, editör Elias Kolovos, Phokion Kotzageorgis, Sophia Laiou, ve Marinos Sariyannis, 307-21. İstanbul: The ISIS Press, 2007.

Schivelbusch, Wolfgang. *Keyif Verici Maddelerin Tarihi: Cennet, Tat, Mantık*. Çeviren Zehra Aksu Yılmazer. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *ed-Dav'ü'l-lâmi [li-ehli'l-karni't-tâsi']*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.

Selim, Selva Ali. *el-İslâm ve'l-muhaddirât*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989.

Selmân b. Cu'aydân Cedî' el-Harbî. "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye: Min bidâyeti kavlihi Kitabu't-talâk ilâ nihâyeti Faslu müddeti îlâi'l-eme (Dirâseten ve tahkîkan)". Yüksek Lisans, Câmiatü Ümmü'l-kurâ, 1436.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-. *Tuhfetü'l-fukahâ*. 3 c. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-. "Kitâbu'n-Nevâzil", t.y. Nuruosmaniye, 2067. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. *Uyûnü'l-mesâil fî furû'i'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Serahsî, Ebû Abdillâh Radıyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-. "el-Muhîtu'r-Radavî", t.y. Süleymaniye, 602. Süleymaniye Kütüphanesi.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. 30 c. Kahire: Matbaatü's-Saade, 1324.

Sherratt, Andrew. "Alcohol and Its Alternatives: Symbol and Substance in Pre-industrial Cultures". İçinde *Consuming Habits: Global and Historical Perspectives on How Cultures Define Drugs*, editör Jordan Goodman, Andrew Sherratt, ve Paul E. Lovejoy, 11-46. London: Routledge, 1995.

Sicistânî, Yûsuf b. Ebî Saîd Ahmed es-. "Münyetü'l-müftî", t.y. Yazma Eserler, 4009. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

Siğnâkî, Hüsâmüddîn Hüseyn b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-. "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y. Hamidiye, 528. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y. Fatih, 1987. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. "en-Nihâye fi şerhi'l-Hidâye", t.y. Hamidiye, 529. Süleymaniye Kütüphanesi.

Sinâmî, Ömer b. Muhammed b. Avvâd es-. *Nisâbü'l-ihtisâb*. Mekke: Mektebetu Talibi'l-Câmii, 1986.

Suğdî, Ebu'l-Hasen (Hüseyn) Rüknülislâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-. *en-Nutef fi'l-fetâvâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.

Şahin, Haşim. *Dervişler ve Sufi Çevreler: Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufî Şahsiyetler*. 3. Baskı. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.

Şahrûdî, Alî b. İsmâîl en-Nemâzî eş-. *Müstedreku Sefîneti'l-bihâr*. Tahran: Kısmü'd-Dirasati'l-İslamiyye fi Müesseseti'l-Ba'se, 1363.

Şehri, Muhammedi er-Reyyi. *Mizânu'l-hikme*. Kum: Mektebetü'l-A'lami'l-İslâmî, 1982.

Şenel, Abdülkadir. "Kastallânî, Muhammed b. Ahmed". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2001. https://islamansiklopedisi.org.tr/kastallani-muhammed-b-ahmed.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-. *el-Asl*. Editör Mehmet Boynukalın. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.

Şeyhîzâde, Damad Abdurrahmân b. Gelibolulu Şeyhî Mehmed b. Süleymân. *Mecmaü'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 2 c. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1910.

Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihuddîn Mustafa el-Kocevî. "Şerhu'l-Vikâye", t.y. Nuruosmaniye, 1690. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. "Şerhu'l-Vikâye", t.y. Nuruosmaniye, 1691. Süleymaniye Kütüphanesi.

Şınkıtî, Zeynelâbidîn b. Şeyh b. Ezvîn el-İdrîsî eş-. *en-Nevâzil fi'l-eşribe*. Riyad: Dâru Kunûz İşbiliye, 2011.

Şiblî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ed-Dımaşkî et-Trablusî eş-. "el-Yenâbî' fî ma'rifeti'l-usûl ve't-tefârî'", t.y. Âsâru'l-âmme, Hıyâzatu'l-mahtûtât, 22476. Bağdad Mektebetü'l-Evkâfi'l-İlmiyye.

Şimşek, Murat. "Bir Hanefi Klasiği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* XII, sy 23 (2014): 279-321.

Şumunnî, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-. "Kemâlü'd-dirâye fî şerhi'n-Nukâye", t.y. Hamidiye, 481. Süleymaniye Kütüphanesi.

Taberi, Ebu'l-Hasan Ali b. Rabben et-. *Firdevsü'l-hikme fi't-tıb*. Berlin: Matabiu Afitab, 1928.

Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-. *Müstedrekü'l-Vesâil*, 1991.

Tâcuşşerîa, Ebû Abdillâh Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî. "Nihâyetü'l-kifâye şerhu'l-Hidâye", t.y. Yazma Eserler, 77. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik b. Seleme Ezdî Hacrî Mısrî el-Hanefi et-. *Şerhu Meânî'l-âsâr*. 5 c. Kahire: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1994.

Tansel, Selahattin. *Yavuz Sultan Selim*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1969.

Taşköprîzâde Ahmed Efendi. *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye fî ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*. Çeviren Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.

———. "Uddetu ashabi'l-bidâye ve'n-nihâye fî tecridi mesâili'l-Hidâye", t.y. Kılıç Ali Paşa, 324. Süleymaniye Kütüphanesi.

Taşlıgil, Nuran, ve Güven Şahin. "Tarihsel Süreçte Haşhaş (Papaver somniferum L.) ve Afyon". *Tarih Okulu Dergisi*, sy 34 (2018): 163-96. http://dx.doi.org/10.14225/Joh1234.

Tâvile, Abdulvehhâb Abdusselâm et-. *Fıkhü'l-eşribe ve hadduha = Hükmü'l-İslâm fi'l-müskirat ve'l-muhaddirat ve't-tedhin ve turuku mualecetiha*. Beyrut: Dârü's-Selam, 1986.

Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-. *Şerhu't-Telvîh ale't-Tavzîh*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1957.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. "Nutmeg". İçinde *Encyclopædia Britannica*. Erişim 23 Haziran 2020. https://www.britannica.com/topic/nutmeg.

Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî et-. "Fetâva't-Timurtâşî", t.y. Yazma Eserler, 1212. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

———. "Fetâva't-Timurtâşî", t.y. Murad Molla, 1126. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr", t.y. Hamidiye, 570. Süleymaniye Kütüphanesi.

———. "Minahu'l-gaffâr şerhu Tenvîru'l-ebsâr", t.y. Yazma Eserler, 3441. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

———. *Mu'înu'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009.

Timurtâşî, Zâhiruddîn Ahmed b. İsmâîl et-. "Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr", t.y. Feyzullah Efendi, 756. Millet Yazma Eser Kütüphanesi.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-. *Sünenu't-Tirmizî*. Editör Şuʿayb el-Arnaût ve Abdullatîf Hârezullâh. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-âlemiyye, 2009.

Trablusî, Ahmed b. Muhammed b. Şa'bân et-. "Teşnîfu'l-mesma' ale'l-Mecma'", t.y. Ragıp Paşa, 525. Süleymaniye Kütüphanesi.
Trablusî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî ed-Dımaşkî et-. "el-Burhân şerhu Mevâhibu'r-rahmân", t.y. Serez, 690. Süleymaniye Kütüphanesi.
Trablusî, Ebu'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Halîl et-. "el-İstiğnâ alâ şerhi'l-Vikâye", t.y. Fatih, 1889. Süleymaniye Kütüphanesi.
———. *Muinü'l-hükkam fima yetereddedu beyne'l-hasmeyn mine'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.
Turan, Şerafettin. "Hoca Sâdeddin Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1998. https://islamansiklopedisi.org.tr/hoca-sadeddin-efendi.
Tûrî, Muhammed b. Hüseyin b. Alî et-. *Tekmiletü'l-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 9 c. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
Tülücü, Süleyman. "İbn Habîb el-Halebî". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1999. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-habib-el-halebi.
Türker, Ömer. "Şâtıbî, Muhammed b. Süleyman". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2010. https://islamansiklopedisi.org.tr/satibi-muhammed-b-suleyman.
Uşşâkîzâde İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyl-i Şakâ'ik: Uşşâkîzâde'nin Şakâ'ik Zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
Ünal, Halit. "Attâbî, Ahmed b. Muhammed". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1991. https://islamansiklopedisi.org.tr/attabi-ahmed-b-muhammed.
Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî el-. *Fütûhu'ş-Şâm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
Vankulu Mehmed Efendi. "Nakdu'd-Durer", t.y. Yazma Bağışlar, 985. Süleymaniye Kütüphanesi.
Velî b. Yûsuf el-İskilîbî. "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y. Yazma Eserler, 2118. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.
———. "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y. Yazma Eserler, 1656. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.
———. "Mecmûatu'l-fetâvâ", t.y. Yazma Eserler, 1271. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.
Wensinck, Arent Jean. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-hadisi'n-nebevi: Teane-Gamere = Concordance et indices de la tradition musulmane.* Leiden: E.J. Brill, 1962.
Yakuboğlu, Kenan. *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*. ; İstanbul: Gökkubbe, 2006.
Yakup b. Hızır. "Hâşiye alâ Şerhi'l-Vikâye", t.y. Ayasofya, 1116. Süleymaniye Kütüphanesi.
Yaman, Ahmet. "Kuhistânî". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2002. https://islamansiklopedisi.org.tr/kuhistani.
Yaşar, Ahmet. "'Külliyen Ref'ten 'İbreten li'l-ğayr'e: Erken Modern Osmanlı'da Kahvehane Yasaklamaları". Içinde *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekan, Sosyalleşme, İktidar*, editör Ahmet Yaşar, 3. Baskı., 43-54. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2018.
Yekçeşm Pîr Mehmed el-Üskübî. "Fetâvâ-yı Üskübî", t.y. Yazma Eserler, 235. D.İ.B. İstanbul Müftüğü Kütüphanesi.

Yücel, Yaşar, ed. “Kitâbu mesâlihi’l-müslimîn ve menâfi’u’l-mü’minîn”. Içinde *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

Yücer, R. R. “Bozahane, Meyhane ve Kahvehane Yasakları”. *Uludağ: Bursa Halkevi Dergisi*, sy 28 (1940): 38-43.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-. *Kitâbü’l-Kebâir*. Beyrut: Dâru’l-fikr, t.y.

———. *Kitâbü’l-Kebâir ve tebyînü’l-mehârim*. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.

———. *Târîhu’l-İslâm ve Vefeyâtu’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*. 2. Baskı. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1993.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî eş-Şâfiî ez-. *Zehrü’l-arîş fî tahrîmi’l-haşîş*. Mansure: Dârü’l-Vefa, 1987.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Muhammed ez-. *Nasbu’r-râye li-ehâdîsi’l-Hidâye me’a hâşiyetihi Buğyetu’l-elma’î fî tahrîci’z-Zeyla’î*. Beyrut: el-Müessesetü’r-Reyyân, 1997.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahruddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bâriî ez-. *Tebyînu’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dekâik*. Bulak: el-Matbaatü’l-Kübra’l-Emiriyye, 1313.

Zeynuddîn Cüneyd b. Sandal el-Hanefî. “Tevfîku’l-inâye fî şerhi’l-Vikâye”, t.y. Hacı Beşir Ağa, 218. Süleymaniye Kütüphanesi.